

Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek och är fritt att använda. Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitized at Gothenburg University Library and is free to use. All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text. This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

GÖTEBORGS UNIVERSITETSBIOTEK

100995253

Centralbiblioteket

97/1086

Samer och Samefrågor
i Svensk politik
En studie i ickemakt

Rolf Sjölin

Innehållsförteckning

✓	INLEDNING	11
	Historisk bakgrund	12
	Precisering av frågeställningarna	14
	Forskning och litteratur	15
X	Kunskapen om samerna	20
X	Källor och material	22
	Disposition	22
	Befolkningsöversikt	23
	Folkbokföringen	24
	Samer/lappar – nomadättlingar eller yrkesgrupp?	25
X	Samerna – En etnisk folkgrupp i Sverige	26
X	Samerna – Ett nordiskt folk	28
X	Noter till kapitlet INLEDNING	30
	Samernas politiska medverkan	35
	Bakgrund	36
	Socken - och kommunalstämmor	39
	Samer på kommunalstämmor och i styrelser - nämnder fram till 1920	39
	Samerna och den kommunala självstyrelsen	40
	Motion om bevillningstaxering i Lappmarken	41
	Samerna splittras	42
	Förslag om kommunal författning för samerna	44
	Tillämpningen	45
	Samerna hörs	47
	Samerna åt sidan i de nya kommunerna	47
X	Misslyckad välvilja eller segregationsinstrument	49
	Lappförsamlingarna avskaffas	50
	Samernas valdeltagande	52
	Tiden före 1910	52
	Samernas valdeltagande efter 1910	54
	Renskötande samers valdeltagande 1962	63
	Icke renskötande samers valdeltagande	64
	Samers partival	65
	Mot en legitimitetsproblematik?	67
	Valdeltagandeproblematik i fjällbygd	68
	Rösträttsreformer och valdistrikt	68
	Utredning om röstmottagning	69
	Motioner om poströstning	69
	Sammanfattning	71
X	En samisk nation	71
	Bakgrund	71

Samer, Lappmarken och riksdagen på 1800-talet	72
Förslag om samiska riksdagsrepresentationer	74
Drömmen om ett samiskt område?	76
Källan i Jämtland	76
Samerna i industrisamhället	78
Sammanfattning	79
Utredningsväsendet och samerna	80
Översikt över utredningar som rört samerna	80
Kommitténamn/Beteckning	81
Ordförande och medverkande samer	81
Sameutredningarna och centralmakten	82
Sammanfattning	83
Lappväsendet	84
Bakgrund	84
Tillfällig tillsyn blir institution	84
Sammanfattning	86
<i>Noter till kapitlet Samernas politiska medverkan</i>	<i>87</i>
Skatte- och socialfrågor	93
Bakgrund	93
Samerna i kommunerna efter 1862	94
Förhållandena ute i länen	94
Skatter	95
Fattigvården	96
Sammanfattning	96
Säranordning tas bort	97
Beskattning och fattigvård	97
Propositionerna och riksdagsbehandlingen åren 1927 och 1928	101
Sammanfattning	102
X Kvardröjande särbehandling	104
Bakgrund	104
Beskattningsregler	104
Fattigvårdens organisation efter 1927	105
X Olika utgångslägen och delade meningar	106
Varken likställighet eller segregering	107
Lappmarken och spritförbudet	108
<i>Noter till kapitlet SOCIAL- OCH SKATTEFRÅGOR</i>	<i>111</i>
Skol- och kulturfrågor	115
Bakgrund	115
Kristna organisationers verksamhet i lappmarken	116
Lappmarkens folkskola	117
Biskop Olof Bergqvists utredning	118
Propositionen och riksdagsbehandlingen	121
Verkställigheten misslyckas	123
Sammanfattning	124
Nomadskola blir samisk skola	124

Skolfrågan på 1918 års lappmöte	125
Nomadskolan och nomadskoleinspektören	127
Samisk skola på etnisk grund	129
Samerna påverkar propositionen 1962	132
Sammanfattning	133
Vetenskap och kultur	134
Bakgrund	134
Sameexperterna	136
Rasbiologiens årtionder	136
Samisk kultur- bevara eller aktivera?	138
Noter till kapitlet SKOL- OCH KULTURFRÅGOR	140
X Kampen om mark och vatten	143
Bakgrund	144
X Den yttre lappfrågan	145
X Kommittéer, förhandlingar och riksdagsbehandling	145
Mot unionskrisen	147
Den internationella renbetesfrågan efter unionsupplösningen	148
Sammanfattning	148
Den inre lappfrågan	149
Bakgrund	149
1886 och 1898 års renbeteslagar	150
1882 års lappkommitté	151
Propositionen och riksdagsbehandlingen	154
X På väg mot nästa renbeteslag	155
1895 års lappkommitté	156
Propositionen och riksdagsbehandlingen	157
Sammanfattning	158
X Samerna och norrlandsfrågan	159
X Samer, byråkrater och idéer	161
X Initiativ från olika håll i lappfrågan	161
Revolutionstid?	163
Fattigdom och skötesrenar	164
X Lapp-ska-vara-lapp-idén hos samer och hos riksdag	165
Det allmänna lappmötet 1918	167
Idéerna påverkade	167
De första samerna i en utredning	167
Enmansutredare fullföljer lappkommitténs arbete	168
Hastigt slut på medverkan	169
X Sameledaren och byråkratin	169
X ...ett enda folk, svenskar	171
Lappadministrationens inflytande på sin höjdpunkt	171
Krigstid och efterkrigstid	171
X Ekon från lapp-ska-vara-lapp-tiden	172
Ingen Carl Lindhagen	173
X Inga sär rättigheter	174
Mot en etnisk profil	175

Byråkratins makt brytes	175
<i>Noter till kapitlet Kampen om mark och vatten</i>	177
Slutord	183
Summary	189
Källor och litteratur	191

SAMER OCH SAMEFRÅGOR I SVENSK POLITIK utkom första gången 1981. Forskningsarbetet hade avbrutits några år tidigare för annan verksamhet. Så mycket var dock insamlat och strukturerat, att jag fann det möjligt att skriva en rapport med ovan nämnda titel och med frågeställningar rörande politisk medverkan och om hur samiska frågor behandlats i ett av majoritetsbefolkningen dominerat politiskt, ekonomiskt, kulturellt och socialt system. Nu, 15 år senare, kan jag konstatera att det, tyvärr, inte finns någon övergripande statsvetenskaplig forskning eller något projekt, där en sådan intressant och väsentlig fråga som vår egen etniska minoritets ställning behandlas och då också över tid. Min rapport trycktes i en stencilupplaga på 500 exemplar och sedan något år är denna upplaga slut. Då det ännu med jämna mellanrum kommer förfrågan om boken har jag då beslutat mig för en andra upplaga.

Denna andra upplaga är i sitt innehåll oförändrad. Den första skrevs under ett par år med annan verksamhet som huvudarbete och så här i efterhand kan jag konstatera, att det finns plats för väsentliga redaktionella strykningar och förändringar för att undvika upprepningar. Med åren har jag också kommit fram till, om inte några helt förändrade slutsatser, så dock modifierade.

Jag skulle helst vilja skriva en helt ny bok på samma och tillkommit material men har inte funnit det genomförbart just nu. I stället har jag med hjälp av den datorteknik, som numera finns, framställt en ny upplaga, som i sitt oförändrade skick är mera lättläst. Jag tar denna inledning upp tanken att det borde komma igång ett forskningsprojekt, där denna historia skrivs av samer och då utifrån samiskt perspektiv.

Några förändringar finns och då genom att jag tagit bort sammanfattningar i bokens slut samt modifierat några resonemang i slutordet. Redan här vill jag antyda, att jag efter ytterligare 15 år kommit fram till, att det svenska majoritetsstyret genom handlingar och underlåtelser farit ännu hårdare fram med den samiska minoriteten, än jag bedömde det 1981.

Den teknik, som gjort den här upplagan möjlig, har förmedlats av lärare och elever på Mediaprogrammet på Tingsholmsskolan i Ulricehamn. Tack Johan Herbertsson och Ingegerd Härjestam samt elever där läsåret 1995/96.

Gällstad, Västergötland i januari 1996
Rolf Sjölin.

INLEDNING

År 1973 började Sveriges samer en rättslig kamp i det s k skattefjällsmålet om äganderätten till vissa områden i västra Jämtland. Kärandeparten är i sista hand den "Lapska nationen". Denna definierar sig som alla i riket boende personer av samisk härkomst. I kraven hänvisas till att § 77 i regeringsformen 1809 ger menigheter, och i detta fall en etnisk minoritet, möjligheter att ha ett eget privaträttsligt system. Svarandeparten, den svenska staten, har bestritt kraven och vunnit i tingsrätt och i hovrätt. Samerna tilldöms ej äganderätt.¹

Nordamerikas indianer har under 1970-talet och fortfarande fört en rättslig kamp för sina markområden och för sina rättigheter på dem. Samerna, liksom andra urbefolkningar, har således berövats sina gamla områden, och detta har på olika sätt sanktionerats av respektive länders politiska ledning.²

Man kan finna tidiga exempel på att enskilda svenska samer, och under 1900-talet även samiska organisationer, har hävdad, att deras folkgrupp genom tiderna har behandlats orättvist av majoritetsbefolkningen och av landets ledning.³

I Sverige har under de senaste hundra åren styrelsesättet demokratiserats och för övrigt på olika sätt anpassats till ett alltmer moderniserat industrisamhälle. Man kan då fråga sig om en liten etnisk grupp som den samiska, politiskt sett har kunnat göra sig gällande under denna period. Har samerna missgynnats av det svenska politiska systemets utformning och av de svenska myndigheternas beslut och åtgärder? Är det därvid riktigt, att som samerna själva har hävdad, att de behandlats orättvist eller t o m förtryckts? Mitt syfte är att belysa och försöka besvara följande två frågor: *Har enskilda samer och samerna som grupp missgynnats av det alltmer moderniserade svenska politiska systemet?* Detta skall jag belysa genom att redovisa samisk medverkan i statlig och kommunal politisk verksamhet, påpeka eventuella formella och funktionella hinder för denna samt antyda de socioekonomiska förhållanden och attityder, som har kunnat påverka samisk medverkan i politisk verksamhet. *Hur har vidare majoritetsbefolkningens policy mot den samiska minoriteten utvecklats?* Med policy menar jag det ackumulerade resultatet av reglerande och fördelande åtgärder från beslutsfattare och verkställare. Svaret söker jag genom att studera behandlingen av ett antal för samerna väsentliga frågor.

Tidsmässigt gäller frågorna 1800-talets mitt och cirka hundra år framåt och områdesmässigt det samiska kärnområdet i Norrlands inland.

Historisk bakgrund⁴

Sveriges nuvarande gränser kan i stort sett sägas vara naturliga. Befolkningen innanför dessa gränser har genom århundradena utvecklat en ganska enhetlig kultur, eller vad man närmast kan kalla en monokultur. Sveriges geografiska belägenhet i nordvästra Europa har gjort det naturligt, att de internationella förbindelserna har riktats mot kontinenten. De nordvästligaste delarna av Europa, den s k Nordkalotten, har ändå varit med i spelet sedan tidig medeltid. Området har varit och är, såväl handels- som säkerhetspolitiskt, viktigt för Ryssland/Sovjetunionen. Därvid har denna östliga stormakt mött svenska och dansk-norska intressen. Krigiska aktioner i området har varit få. I stället har parterna sökt nå sina mål genom att kolonisera området och då i ett tidigt skede knyta urbefolkningen, samerna, till sig.⁵

Redan tidigt ville svenska kungar utsträcka sin makt till Norra Ishavet. Arbetet för att nå dit började dock i de södra fjälltrakterna och norr om Hälsingland. Där erövrades samernas område, varvid man längre norrut fick konkurrera med Danmark/Norge och Novgorod-Ryssland.

Makthavare har ända in i modern tid hänvisat till Gustav Vasas brev från 1542 om "att sådana ägor, som obbyggde ligga, höra Gud, oss och Sveriges krona till och ingen annan".⁶ I ett kungligt brev från Johan III år 1584 nämndes samernas urminnes hävd ovan Songamuotka rå vid Torne älv.

Carl IX arbetade hårt på att nå fram till Ishavet. Han antog titeln "lapparnas i Nordanlandens konung". Kungen lät anlägga nya kyrkplatser i det inre av Norrland, vilka skulle tjäna som centra i socknar för den samiska befolkningen. Carl IX utfärdade också nya bestämmelser om hur samerna skulle beskattas.⁷

S k lappmarksplakat från 1673 och 1749, åtföljda av lappfogdeinstruktioner från 1695 och 1760, reglerade en för landsdelen speciell administration.⁸ Plakaten gällde för det nuvarande landskapet Lappland och i viss omfattning även Jämtland-Härjedalen. I 1695 års lappfogdeinstruktion fick samerna ett nytt skattesystem. Enligt detta var byn, alltså ett kollektiv och inte individen, ansvarig för erläggandet av en viss skatt. Plakaten avsåg reglera ett förhållande, där såväl samer som ickesamer (nybyggare) skulle få sin utkomst i området. Plakaten ger uttryck för tankar på en planerad samexistens, och bakom det första 1673 låg ett förslag från den samiskbördige landshövdingen Johan Graan.⁹ Förslag från centralmakten med avsikt att främja en sådan samexistens i Övre Norrland säges i den samiska historieskrivningen vara grundade på den s k "parallellteori".

Gränserna i norra Skandinavien bestämdes i freden i Knäred 1613 men reglerades först i 1751 års gränstraktat med Danmark-Norge. I ett tillägg (kodecill)¹⁰ till traktaten fick samerna i Sverige, Norge och Finland på sedvanerättslig grund tillåtelse att även i fortsättningen låta sina renar beta i sina gamla områden, oberoende av i vilket land de låg. Den enskilde samens skulle dock välja nationstillhörighet.

Åtgärder för att kristna samerna inleddes redan under medeltiden. Det var dock först Carl IX: s kyrkobyggande och Johan Skyttes initiativ för att utbilda samiska präster åtföljt av vissa tvångsåtgärder mot samer, som ledde till religionsbyte. Landsdelen fick en särskild kyrklig administration 1738 i

form av Lappmarks Ecklesiastikverk, och 1740 inrättades särskilda lappförsamlingar även omfattande delar av Jämtland-Härjedalen.¹¹

I ett kungligt brev 1762 fastslogs, att samer som nybyggare skulle jämställas med all annan allmoge (ickesamer). Samer, som lämnade renskötelsen, skulle alltså enligt detta brev inte ha några sär rättigheter utifrån sin samiska härstamning.¹²

Bildandet av nya fastigheter i norra Sverige verkställdes mestadels genom sk avvittring, ett avskiljande av mark till enskilt ägande. Förfarandet inleddes i Jämtland på 1770-talet för att avslutas i Lapplands inland och fjällbygd under början av 1900-talet. Beslutsfattare och verkställare ansåg de i anspråktagna områdena vara statens, medan samerna ansåg merparten av dem vara samiska, för vilka betalades skatt (renbetesfjäll i Jämtlands län och lappskatteländ i Lappland). Uppdragandet av en sk odlingsgräns på 1860-talet kom inte att hindra, att fler nybyggen togs upp, och att avvittring skedde långt upp i fjällbygden.¹³

Den svenska nationalstatens mål har uppenbarligen intill modern tid varit att knyta till sig så stor del av norra Skandinavien som möjligt och likaledes så många samer som möjligt. Dock förefaller den svenska centralmakten ha försökt att undvika övervåld mot samerna.¹⁴ Den har i stället varit uppmärksam mot dem på så sätt, att den försökt tillmötesgå en del framförda krav, ta emot klagomål, erbjuda representation i bondeståndet, få med samer i den spirande kommunala självstyrelsen och utse samiska nämndemän till lokala domstolar.¹⁵ Det fanns t ex i 1846 års stadga för Lappmarks Ecklesiastikverk klara anvisningar, för hur samer skulle beredas möjlighet att bevista sockenstämmor.

Sammanfattningsvis kan sägas, att den svenska centralmakten sedan den nya tidens början förefaller ha tagit för givet, att den nya landsdelen i norr och dess naturtillgångar står till hela nationens förfogande. Gustav Vasa uttryckte det på sitt sätt. Lappmarksplakaten och den samtida bergverks- och skogspolitiken gav uttryck för den tidens regalrättsliga synsätt. Under 1700- och 1800-talen härskade däremot liberala och fysiokratiska synsätt. Dessa gav den enskilde med äganderätt vissa utstakade områden, och staten tog resten under beteckningen överloppsmarker.

Man kan tolka händelseförloppet i övre Norrland så, att centralmakten och majoritetsbefolkningen av olika skäl varit tvungna att ta viss hänsyn till samerna. Samerna gavs en särställning i Lappmarkerna och fick vissa sär rättigheter. Sär rättigheterna förefaller dock oftast varit avsedda att fungera under en övergångstid. Samer skulle efterhand gå upp i det svenska samhället, dvs assimileras. Sär anordningarna har dessutom med få undantag berört endast den renskötande delen av samesamfundet. De övriga var ju redan på väg att bli "svenskar". I 1762 års kungliga brev till kammarkollegiet sägs, att de samer, som lämnade renskötelsen, skulle likställas med övrig allmoge. Detta ställningstagande hade säkert stöd hos övrig befolkning i Lappmarkerna. Ickesamiska nybyggare kan förutsättas ha haft svårt att förstå, att en samisk nybyggare skulle ha speciella fördelar.

Det finns alltså samtidigt minst två aspekter på problemet: Å ena sidan förhållandena mellan enskilda individer av sinsemellan olika etniskt-kultu-

rellt ursprung. Å andra sidan relationerna mellan en nations majoritetsbefolkning och en etnisk särgrupp, som samtidigt är urbefolkning i den aktuella landsdelen.

Precisering av frågeställningarna

En minoritets inflytande på en stats policy beror bl a på minoritetens aktivitet samt majoritetsbefolkningens och makthavares inställning till den berörda minoriteten. Det är således viktigt att ta reda på, i vilken utsträckning samer varit politiskt aktiva och på så sätt skapat sig ett inflytande i frågor som berörde dem.¹⁶

Enskildas eller grupperns politiska aktivitet på 1800-talet kan svårigen jämföras med eller analyseras på samma sätt som liknande aktivitet efter demokratis genombrott 1920. Om det för denna äldre tid är mycket svårt att söka kvantifiera aktivitet, så kan man ändå sätta samers politiska aktivitet i relation till den närmast omgivande majoritetsbefolkningens aktivitetsgrad. Det kunde då gälla aktivitet av olika slag.

I den mån väsentliga avvikelser och/eller särförhållanden kommer fram, bör man söka orsakerna t ex i gällande vallagar, tillämpningsföreskrifter eller i andra förutsättningar för den politiska aktiviteten.

Jag har, naturligtvis med tillbörlig hänsyn till de i varje särskilt fall gällande specifika reglerna, sökt efter samisk representation och politisk aktivitet enligt följande:

I beslutande organ som riksdag, kommunal/sockenstämmor och kommunala fullmäktigeförsamlingar. Valdeltagande i kommun- och riksdagsval. I kommunala styrelser och nämnder eller andra kommunalt valda funktionärers verksamhet, t ex nämndemannens i häradsnämnderna. I statliga kommittéer och utredningar. I representativa organ, som inrättats enligt särskild lagstiftning rörande samerna, t.ex renbeteslagstiftningen. I andra mer tillfälliga sammanhang med syfte att påverka ett politiskt skeende.

Förutom den samiska aktivitetens omfång och former har jag försökt att parallellt studera det samiska inflytandet och majoritetssamhällets policy mera ingående. Jag har alltså följt ett antal för samerna viktiga beslutsprocesser inom olika sakområden. Således arbetar jag också i ett policyperspektiv, där jag söker fastlägga och jämföra parternas strävanden och de uppnådda resultaten.

I detta perspektiv följer jag vissa bestämda politiska processer. Jag har sökt utreda om *initiativen* kommer från samer eller ickesamer, från lokalt eller centralt håll. Vilka personer, aktörer, har varit aktiva? Har dessa personer agerat till följd av konflikter mellan och inom de aktuella parterna? Jag har också följt *argumenten* för den mot samerna förda politiken. Har aktörerna representerat speciella *intressen* och/eller varit påverkade av tidstypiska *idéer* och *strömningar*? Har dessa kunnat ta sig uttryck i attityder, fördomar och värderingar riktade mot samer? Vilken *effekt* har fattade beslut och vidtagna åtgärder fått för samerna?

Jag har också beaktat centrum-periferiproblematiken. I periferin, på lokalplanet, träffas de enskilda individerna i sin dagliga verksamhet, och relationerna bör rimligen påverkas av de lokala socioekonomiska förhållandena. I centrum står landets socioekonomiska status, moderniseringsgrad,

ideologisk-politiska målsättningar och intressen mot minoritetens.

När nybyggarna drog in i Sameättnam(Sameland) kunde den enskilde samnen se dem antingen som konkurrenter om levebrödet eller som samarbetsparter inom den lokala självhushållningens ram. Nybyggaren kunde också se samnen på dylika sätt. Det som slutgiltigt komplicerat situationen i Norrland är, att inbyggarna kunnat ha olika språk och levnadssätt och väsentligt skilda åsikter om sina grundläggande rättigheter i området. Såväl en individ, en grupp som en hel nation kan ha behov, som ger upphov till handling och som kan leda till en intressekonflikt. I detta sammanhang är jag intresserad av, i vilka fall och i vad mån sådana intressekonflikter har etniska orsaker eller en minoritets-majoritetsdimension. I de fall attityder och värderingar är orsak till en aktion mot en minoritet behöver denna nödvändigtvis inte vara av negativ art.¹⁷

Jag vill än en gång påminna om, att lokalbefolkningen före 1800-talets mitt ofta löste tvister vid domstol. Rättsväsendets lekmannadel hade stort inflytande över upptagandet av nybyggen. Enskilda och grupper kunde anföra besvär hos ständerna, rådet och kungen, alltså till rättsväsendets högsta instans. På 1800-talet tog efterhand centralmakten ett fastare grepp om markanvändningsfrågorna via en lagstiftning, som gav frågorna en mera administrativ behandling på lokalbefolkningens bekostnad. Vidare inleddes moderniseringen av Sverige. En liten etnisk grupp måste nu tävla med politiska partier och folkrörelser. Den offentliga sektorn växte, de reglerande åtgärderna ökade, proportionell representation och majoritetsregeln togs för självklara.

Forskning och litteratur

Sveriges etniska minoriteters möjligheter att utöva politiskt inflytande har ägnats alltför liten uppmärksamhet. Mina egna undersökningar av valdeltagande hos renskötande befolkning i Norrbotten visade, att denna från 1920-talet och ännu på 1960-talet röstade i lägre omfattning än annan befolkning i området. Man kan tala om en politiskt alienerad grupp, och orsakerna kan vara den extrema glesbygdssituationen i förening med diskriminerande särbestämmelser och majoritetens attityder gentemot samerna.¹⁸

En kartläggning av samernas organisatoriska strävanden från tiden omkring år 1900 och framåt har visat en viss påverkan från såväl folkrörelser som från liberala och socialistiska kretsar. Arbetet led dock brist på kontinuitet fram till 1950 då Svenska Samernas Riksförbund (SSR) bildades.¹⁹

I Norge har forskare ägnat samernas politiska villkor mera uppmärksamhet än i Sverige. Socialantropologen Ottar Brox hävdar t ex, att "sameproblemet" är "en variant av det generella glesbygdssamhället som alla perifera landsbygdssamhällen inom moderna industrisamhällen står inför". Etnografen Harald Eidheim påpekar, att samerna visserligen är fullvärdiga medborgare, men de har en ställning som etnisk minoritet, som ändå påverkar deras ekonomiska, sociala och politiska villkor. Eidheim har under påverkan från bl a Hubert M Blalock och Fredrik Barth ett resonemang kring *relationer* (interaktioner) mellan majoritet och minoritet och *identitet*. Personer med samisk identitet kan, enligt Eidheim, på ett naturligt sätt

agera inom sin egen grupp, men problemen kommer i de sammanhang, där majoriteten deltar, och där majoritetens värderingar och villkor råder över minoritetens. Individer ur minoriteten, som har svårt att ta följd av interaktioner med majoriteten, sägs vara *stigmatiserade* och isolerar sig i roller och institutioner inom den egna gruppen. Eidheim pekar dock på, att det finns många ur minoriteten, som klarar av att agera, även där majoritetens villkor råder. De ur minoriteten, som har lyckats skaffa sig väldefinierade positioner i majoritetens system som t ex författare, lärare, präster eller tjänstemän, har det lättare än rensamer och fiskesamer.²⁰

Ett flertal minoritetsforskare tar upp maktbegreppet. Norrmannen Gudmund Hernes tar i sin analys av ickemakt (avmakt) upp problemet för den individ, som inte vet sitt eget intresse och inte kan överblicka kontrollmekanismerna. Nils Martinussen har tagit upp villkoren för politiskt fattiga grupper. Leif Lewin har i sitt arbete Folket och eliterna ett analyschema för politiskt deltagande i dess breda bemärkelse. Han delar upp deltagandet (participationen) i aktivitet, kunskap - och systemorientering. Vilgot Oscarsson, i sin analys av villkoren för politiskt inflytande rörande flera länder, och Tomas Hammar, i sin analys av invandrarvalet 1976, har använt sig av Lewins schema. Mycket kort sammanfattat kan man säga, att ovanstående forskare funnit att hög social status och medlemskap i organisationer ger politiskt intresse och därigenom inflytande, medan främst brist på kunskap om det förhärskande systemet och bristen på kunskap om sin egen situation i detta system verkar åt motsatt håll. Det bör vara meningsfullt att pröva denna förklaringsmodell på samernas situation under de senaste årtiondena.²¹

Direkt forskning om den svenska majoritetens politik gentemot samerna hör de senaste åren till. Det finns dock ett väsentligt flöde av annan forskning, historieskrivning och dokumentation, ur vilken man kan få en uppfattning om svensk samepolitik alltsedan 1200-talet.

De klassiska historieskrivarna från Tacitus (100 e Kr) och framåt nämnde i sina beskrivningar av Norden också samerna (skridfinnarna). De äldsta svenska skriftliga kvarlevorna rörande samerna härstammar från Magnus Ladulås tid (1200-talet).²²

Under den nya tiden bestod oss landshövdingar, präster och andra tjänstemän med material om Lappmarkerna. För det svenska stormaktsväldet var det status att inom sig rymma delar av detta folk, vars kultur och levnadssätt väsentligt skilde sig från Västerlandets. Denna kulturskillnad parad med okunnigheten om nordliga trakter gav svenskarna en bild av samerna, vilken ända in på 1900-talet delvis förlade dessa i sagornas och myternas värld. Myten om samers kunskap i trolldom har varit djupt rotad. Under 1600-talet visades samer upp i de europeiska furstehusen. Det gick då också rykten i Europa om att Gustav II Adolf haft lappar i sin armé, vilka genom sin trolldomskonst givit kungen segrar.

Delvis för att vederlägga dessa rykten gav den svenske rikskanslern Magnus Gabriel de la Gardie åt en tysk lärd, Johannes Schefferus, i uppdrag att ge ut en bok om samerna. Schefferus bearbetade äldre material om dem och infordrade berättelser från prästmän i Lappmarkerna. Resultatet blev

den första monografin över samerna, "Lapponica" utgiven 1673. Bland de uppgifter som Schefferus sammanställde, återfanns även tankar om samernas ursprung. Han antog att de kommit österifrån. Samma tankar framfördes i nästa stora verk utgivet exakt 200 år senare, "Lapparna" av Gustaf von Düben. Denne gick i sitt verk emot en under 1800-talet utbredd uppfattning om samernas ursprung. Professorn i naturalhistoria i Lund, Sven Nilsson, ansåg dem härstamma från en småväxt polarstam, som även gett upphov till myternas dvärgar.²³ Nilssons forskning och skriftställeri om samerna var omfattande, och hans åsikter uppmärksammades av såväl beslutsfattare som andra vetenskapsmän. Hans idéer om samerna som hela Skandinavians urbefolkning vederlades senare, men hans intresse för att mäta människoskallar delades av de under 1900-talets första del verksamma rasbiologerna.²⁴

Mycket har också skrivits om Lappmarkerna i form av reportage, rese-schildringar eller kåserier. Ett flertal författare har försökt skildra samernas situation och att framföra deras budskap på mer eller mindre direkt uppdrag av samer. Från 1890-talet och framåt kan nämnas skriftställarna Jonas Stadling, Gustav Z Hedenström, Valdemar Lindholm, och Emili d'Hatt (danska, i samarbete med förste LKAB-disponenten Hjalmar Lundbohm).²⁵ Under 1960-talet och även senare har flera debattböcker givits ut om samerna, t ex av Andres Küng. Forskare, som med samiska problem exemplifierat sin beteende- och samhällsforskning samt tagit del i debatt angående minoriteter och deras status, är t ex Edmund Dahlström, professor i sociologi i Göteborg, och framtidne intendenten vid Nordiska Muséet Ernst Manker. Den senare gav vid sidan av sitt vetenskapliga arbete ut en mer litterärt betonad dokumentation från sina vistelser i Lappmarkerna.

Grundforskningen om samerna har mestadels rört sig kring samernas språk, och religion samt renskötseln jämte levnadsförhållandena kring den. Därtill har förhållandena med svenska samers renbeten i Norge och i Finland fört med sig en viss rättshistorisk forskning. Efter andra världskriget, i huvudsak under 1960- och 1970-talen, har de moderna beteendeforskarna även intresserat sig för norrländska förhållanden.

Under 1900-talet har forskare i samiska angelägenheter eller sk lappologer spelat en stor roll som sakkunniga och konsulter åt myndigheter och utredningar. Nämnas kan t ex språkvetarna Karl Bernhard Wiklund, Björn Collinder, Israel Ruong, och Nils-Erik Hansegård, juristerna Åke Holmberg och Erik Marks von Wurtemberg, rasbiologen Herman Lundborg, den ovannämnde Ernst Manker, statistikern Sten Wahlund och geografen Erik Bylund.

Förutom Bylunds avhandling om Pite lappmark finns flera liknande verk och därtill beskrivningar av kolonisationen och utvecklingen i de svenska och finska lappmarkerna.²⁶ Ytterligare material utgör Samernas Vita Böcker, partsinlagor i det sk skattefjällmålet redovisande en omfattande källforskning. Vidare finns det allmänhistoriska verk om Jämtland- Härjedalen och om Övre Norrland. Nils Arells avhandling Rennomadism i Torne lappmark (Umeå 1977) befäster intrycket från de övriga framställningarna om, att samerna fram till ungefär 1800 förde en någor-

lunda framgångsrik kamp om mark, fiske och jakt. Denna kamp försiggick ofta i de lokala domstolarna, där samiska nämndemän kunde ta ställning i tvistemål om mark osv eller för eller mot upptagandet av ett nybygge. Vidare kan man konstatera, att centralmakten ofta tog hänsyn till vad samer framförde till präster, fogdar och domare. Samerna var före år 1830 ännu i majoritet i Lappmarkerna.

Man kan dra den slutsatsen, att centralmakten under alla de överblickbara århundradena haft avsikten att knyta landsdelen och dess befolkning till sig. De styrande har dock av olika skäl inte vågat gå för hårt fram mot urbefolkningen. Viktigt är också, att de politiska och rättsliga systemen före maktdelningens tid var samordnade. Detta gynnade samerna i kampen mot nybyggarna. Rasbiologernas intresse för samer i början av 1900-talet var inget nytt. De kulturella, språkliga och utseendemässiga skillnaderna mellan germaner och samer samt osäkerheten om samefolkets ursprung hade sedan länge framkallat fantasieggande teorier om samers ursprung och egenskaper. Kunskapsbristen ersattes ofta av fördomar.²⁷

Modern forskning och idéer om etniska gruppers politiska ställning ges en bred presentation i *Ethnicity: theory och experience* (red. Dariel Moynihan, 1975).²⁸ Bland medarbetarna finns Hubert Blalock, som ger en övergripande teori kring minoritetsproblematiken. Från sin systemanalytiska utgångspunkt ser han majoriteten och minoriteter som subsystem, mellan vilka interaktioner förekommer dels på gruppnivå och dels på individnivå (makro- och mikroplan). Blalock anser, att auktoritets- och fördomsattityder i grunden styr majoritetens handlingar. Majoritetsbefolkningen kan känna sina intressen hotade, och resultatet kan bli diskriminering och segregering med åtföljande konsekvenser för minoritetens socioekonomiska situation. Minoriteter kan också bli en legitimerad spottkopp, där varken legala eller normativa sanktioner står på minoritetens sida.

Blalock har också skisserat den koloniala trenden, där kontakten nya inbyggare-urbefolkning inledningsvis är god och till ömsesidig nytta för att efterträdas av ett konkurrensförhållande, som kan leda till våld och förtryck. På ett liknande sätt har norrmännen Wilhelm Aubert och Per Otnes sett de norska samernas situation i Nordnorge. De använder termerna utsguning, kolonialism och nykolonialism.²⁹

Tom G Svensson har i *Samernas politiska organisation* (Umeå 1973) studerat sex lappbyar i Norrbotten och deras relationer till det omgivande samhället och lappväsendet. Svensson redovisar hur lappbyns stämmor, fullmäktige och dess ordningsman fungerar enligt renbeteslagen från 1928 (stiftad 1886 och reviderad 1898 och 1917). Slutsatsen är att en gammal samisk enhet givits nya roller av staten. Samerna i lappbyn lever under det pluralistiska samhällets villkor, där industrialisering och byråkrati ger en liten etnisk grupp små möjligheter i den exploateringssituation, som dessutom hela Norrland befinner sig i. De samiska lappbypolitikerna fick vanligtvis förhandla med administrationens verkställande tjänstemän eller med näringslivets företrädare utan en omedelbar kontakt med beslutsfattare och politiska organ, varför besluten för det mesta fattades över samernas huvuden.

Edmund Dahlström har beskrivit en modell för att förklara en nations minoritetspolitik. Enligt Dahlström kan den föra a/ en assimilationspolitik för att alla slutgiltigt ska känna samma identitet, b/ en segregationspolitik, där särlösningar anvisas minoriteten och c/ en ackultureringspolitik, där värderingar och normer tvingas på minoriteten. Olika åtgärder kan ge till resultat att minoriteten utplånas (konformitetsideologi), kulturer smälter ihop (smältdegelideologi) eller att minoriteten behåller vissa av sina kulturella och sociala drag (pluralistisk ideologi). Två nyligen utkomna avhandlingar om samerna använder Dahlströms modell:³⁰

Brit Uppman har i Samhället och samerna 1870-1925 (Umeå 1978) beskrivit och analyserat synen på samerna i litteraturen och utformningen av skol- och kulturpolitiken för den samiska minoriteten. Henning Johansson har i anknytning till befolkningsstudier följt samernas språkfråga och utbildning i Samerna och sameundervisningen (Umeå 1977).

Uppman finner i det svenska samhället en utbredd nedvärdering av samerna och deras kultur. Därför var det naturligt, att det i Sverige på grundval av en konformitetsideologi i frågor som rörde kyrka, skola och språk fördes en assimilationspolitik. Förhållandena i inre Norrland med speciella olikheter beträffande befolkningstryck, intressen, näringsliv och moderniseringsgrad försvårade beslutsfattarnas och verkställarnas arbete pga bristande överblick. I Norrbotten däremot fanns det ännu plats för olika intressen och kulturer. Centralmakten lyssnade oftast till domkapitlet i Luleå och tog vara på dess bedömningar. Genom påverkan av socialdarwinistiska idéer fördes i början av 1900-talet en segregationspolitik. Man tog dock inte hänsyn till förhållandena i Jämtland och Västerbotten, men rättade sig i någon mån efter norrbottenssamernas önskemål.

Henning Johansson kommer till liknande slutsatser. Även om den officiella synen på samerna ändrats till det bättre, menar Johansson, möter man "fortfarande (1977) synen av att samerna utgör ett främmande element i storsamhället och inte ett självklart inslag i det. Synsättet kan leda både till assimilationssträvanden och till idylliska segregationssträvanden. Detta synsätt representerar emellertid en trång och statisk verklighetssyn, vilket också kan få till följd att enskilda personer eller t o m offentliga institutioner ger sig själva rollen som hjälpande och beskyddande vänner. Bristande helhetssyn hos dessa beskyddare kan leda till att nya marginella grupper bildas."

Det enda statsvetenskapliga arbetet om samerna är en licentiatavhandling av Karl-Eric Sammeli: Staten och Samerna 1886-1928 (Umeå 1970). Sammeli har undersökt hur statens lappmarkspolitik berört samerna och i vad mån man lyssnat på dem. I likhet med Uppman finner Sammeli, att landshövdingar tillsammans med en mycket begränsad grupp centralbyråkrater med utgångspunkt från länets specifika förhållanden styr lappfrågorna i Norrbotten, och att de andra länen följt efter. Samernas möjligheter att påverka utvecklingen utgjordes under perioden av chansen att få någon politiker med hög status positivt inställd. På 1800-talet avsåg staten att av nationalekonomiska skäl låta både samer och ickesamer nyttja Lappmarkerna och ville genom lagstiftning befrämja sämjan där. Sammeli

menar dock, att lappolitiken efterhand kom att präglas av humanitära hänsyn. Argumenten var folkrättsliga, biologiska, etnografiska och romantiska. Bakom denna humanitära politik stod enligt Sammeli socialister och vänsterliberaler, vilka på 1920-talet företrädde samma linje som de radikala sydsamerna. Samernas enda verkliga möjlighet att utöva inflytande fanns i kommittéarbete.

Samerna började 1975 driva det sk skattefjällsmålet, om vilket de har givit ut en omfattande dokumentation (Samernas Vita Bok) med parternas inlagor, domen i tingsrätten och i hovrätten, utlåtande av rätts- och idéhistorisk karaktär samt historiska dokument. Även här anför man, att socialdarwinistiska tankar på ett påtagligt sätt påverkat samernas förhållanden.³¹ Av samer bedriven forskning kan nämnas Israel Ruong, som först utförde forskning av kulturgeografisk karaktär men sedan gjorde språkforskningen till sitt område. Han skrev också samisk historia, Samerna, belyst utifrån olika aspekter. För speciellt Jämtland-Härjedalen har Lars Thomasson forskat och skrivit om områdets såväl äldre som nutida historia ur samiskt perspektiv.

Kunskapen om samerna

På grund av dåtidens bristfälliga kommunikationer kunde 1800-talspolitikerna sällan besöka samelänen utan fick för det mesta nöja sig med skriftlig information. De sk landshövdingeberättelserna utgjorde fram till 1905 den officiella rapporteringen från länen till Kungl. Maj:t. Berättelserna kom under de sista årtiondena ut vart femte år och byggde på rapportering från tjänstemän ute på fältet, t ex kronofogdar, präster och läkare. Rapporteringen om samerna och deras näringar, rapporternas omfång och art ger upplysningar om den regionala myndighetens syn på sitt läns urbefolkning.³²

I Jämtlands läns landshövdingeberättelser under 1800-talet kom den första redogörelsen om länets samer år 1850. Där redogjordes för kristendomens utbredning, om lappbefolkningen, om skolor, om renbeten och om att samerna inte var mantalsskrivna.³³ I nästa berättelse påstods, att samerna höll på att dö ut och, att staten ordnat fattighjälpen för dem. I därpå följande berättelse återgavs, att landshövdingen besökt samerna och konstaterat, att de talade god svenska, kanske bättre och mindre provinsiellt än övriga jämtar. Man kan få ett intryck av, att Kungens Befallningshavande och hans tjänstemän ägnade huvuddelen av intresset åt centralbygden och dess jordbruk, medan samerna i länet och deras näringar erhöll en marginell uppmärksamhet.

Redan i rapporter från Västerbotten på 1820-talet angavs vikande siffror för antalet samer. Dessa siffror kommenterades med att folkgruppen höll på att försvinna. De renskötande samernas beskattning berördes. Speciellt uppmärksammades utbildningen. Renskötseln sades vara i avtagande, och många samer nämndes gå över till jordbruk eller till kombinerad renskötsel och jordbruk. I berättelsen 1860 rapporterades, att inga speciella administrativa åtgärder behövdes för samer, ty de sades förstå och tala svenska.

I Norrbottens landshövdingeberättelser redovisas samerna och deras näringar på ett mera ingående sätt.³⁴ I berättelsen från 1826 och de närmast följande inleds befolkningsavsnittet med, att länet har ” 3 till utseende,

språk och lynne skilda folkstammar". Det sägs också, att samerna finns i fjälltrakterna som nomader, men att några hundra finns i kusttrakterna utan att "förblanda sig". Samerna sägs bli förfördelade genom misshandel och prejerier. Vidare anföres i berättelsen år 1826

"att kulturens och civilisationens inflytande i länder med vilda eller nomadiska folkslag hos dessa för med sig fylleri, misskötsel av sin verksamhet och att de är för svaga för jordbruksarbete. En del lyckas som jordbrukare, men det är undantag."

År 1842 står det om till kustlandet utflyttade samer, att

*"från lappmarken utfattige lappar, vilka i allmänhet äro lättjefulla och av svag kropps-konstitution. De taga aldrig något bestämt levnadsyrke samt falla ofta fattigförsörjningen och det allmänna till last."*³⁵

1847 års berättelse innehåller en utförlig beskrivning av de tre "stammarna". Det sägs, att den "lapska nationen" går mot sin undergång. Orsaken är nybyggarna. Vidare karaktäriseras samerna såsom personer med "svag kroppsbyggnad, tröga till lynnet, vidskepliga och äga föga annan bildning än en svag kristendoms-kunskap". Samerna uppges också ha en stark misstro mot alla svenskt klädda personer, och denna misstro är så stark, att den kan "medföra bruk av gevär och livets förlust för den resande". Det anföres, att för "lapparnas upprätthållande", dessa bör tilldelas vissa områden. Dock får därigenom avvittningen (hemmansbildningen) ej hindras. Det skrevs, att problemen ökat med den till synes djupa fiendskapen mellan norska fastboende och svenska samer med betesområden i Norge. År 1850 anföres oro för att kaffebruket ökat bland "allmoge, inhysehjon och lappar".³⁶

Berättelserna under den senare hälften av 1800-talet redogjorde bl a för misshälligheter inom Lappmarkerna, i Jämtlands län och i Norge. Övergången från renkötsel till jordbruk uppfattades så, att samer blev "svenskar", och man menade att samerna höll på att dö ut. De tre nationaliteterna beskrevs liksom tidigare på följande sätt: svenskarna hade goda egenskaper, medan "den lapska nationaliteten" var behäftad med svagheter. Lapparna var t ex lagda för trolleri, lätta att påverka, ej lämpade för kroppsarbete och bofast liv.

Ovan nämnda berättelser är den regionala styrelsens egna rapporter till Kungl. Maj:t och till riksdagen. De användes som underlag för beslut på central nivå. Underlaget för berättelserna finns på länsstyrelsernas arkiv och visar, att landshövdingarna ibland hade att tillgå goda och fylliga rapporter från sina fältrapportörer men ibland fick nöja sig med magra och stereotypa rapporter. Landshövdingens egna åsikter färgade berättelserna. Byte på posterna medförde ofta väsentliga förändringar både i berättelsernas omfång och i innehåll.

Sammanfattningsvis kan dessa rapporter till beslutsfattare och högre befattningshavare sägas vara präglade av ett fysiokratiskt tänkesätt. Beträffande samerna antog man, att de skulle företrädesvis bli jordbrukare, an-

sluta sig till civilisationen och kulturen och därmed försvinna som egen folkgrupp. Beskrivningar och värderingar av samerna, deras levnadssätt och huvudsakliga näringar kan karaktäriseras som negativa jämfört med en oftast positiv beskrivning av länets andra folkgrupper. Samerna i Jämtland ägnades fram till 1850 liten uppmärksamhet av sina landshövdingar. Dessa berättelser gav säkerligen de flesta beslutfattare underlag för den uppfattningen, att samerna var en liten obetydlig grupp, som under utvecklingens gång självklart och för sitt eget bästa skulle bli "svenskar".

Källor och material

Den inledande forskningen ägde rum i kommunala arkiv i ett antal fjällkommuner³⁷ och i landsarkiven i Härnösand och i Östersund. Jag gick igenom sockenstämmo-, kommunalstämmo- och fullmäktigeprotokoll samt vissa vallängder. Parallellt med detta arbete har jag undersökt samiska frågor i riksdagstryck och betänkanden samt har kompletterat med en genomgång av konseljakter, kommittéarkiv och i någon mån akter på länsstyrelsernas arkiv.

Bland officiella rapporter och officiell statistik vill jag framhålla de s k landshövdingeberättelserna och förefintlig befolknings- och valstatistik gällande Norrland. Jämsides har jag studerat tillämpliga lagtexter och förordningar. De i förteckningen nämnda bearbetningarna har i många fall fungerat som källor för vissa sakuppgifter.

Det från den samiska minoriteten härstammande materialet utgöres av hänvändelser, protokoll från möten och Samefolkets Egen Tidning/Samefolket (1919-). Jag har också tagit kontakt med personer, samer och ickesamer, i avsikt att komplettera eller verifiera uppgifter, som jag funnit i olika dokument. Särskilt har besöken på de kommunala arkiven och på samernas landsmöten använts för samtal om sakförhållanden och relationer under tiden före 1960.

Bland tänkbart material, som använts endast i begränsad utsträckning, kan nämnas dagstidningar, dokument tillhörande kyrkans arkiv,³⁸ t ex domkapitlens, församlingarnas och Lappmarks Ecklesiastikverks, och länsstyrelsernas/lappväsendets omfattande material.

Disposition

Jag försöker även sätta in den samiska minoritetens politiska status i ett större sammanhang. Därför inleder jag med en kort redogörelse för befolkningsutvecklingen i övre Norrland. Själva framställningen inleds med ett kapitel om i vilka sammanhang och i vilken utsträckning jag har kunnat konstatera samisk medverkan och samisk närvaro i politisk verksamhet. Jag kommer också att redovisa förhållanden, som påverkat minoritetens möjligheter till politisk aktivitet. I de tre följande kapitlen tar jag upp sakfrågorna. Med dessa skall jag belysa den svenska policyn gentemot samerna, mera i detalj redovisa och diskutera eventuell samisk medverkan i olika sakfrågor och under olika tidsrymder.

Inledningsvis tar jag upp frågor av social och skatteteknisk karaktär, eftersom samisk politisk medverkan av ickesamer ute i bygderna ofta diskuterats med hänsyn till samers behov av sociala insatser samt deras skattesystem,

alltså med synen på medborgarna som närande och tärande.

I nästa kapitel tar jag upp utbildnings- och kulturfrågor, där man kan förvänta att attityder och värderingar har stor plats.

I det tredje av sakfrågekapitlen tar jag upp en del av de många frågor, som jag funnit i grunden röra kampen om mark, vatten och övriga naturtillgångar i Norrland. Samerna har sedan överskådlig tid hävdat rättigheter som urbefolkning i åtminstone övre Norrland. Sådana frågor bör därför vara en god måttstock på, hur samerna lyckats i sin kamp och kan visa det svenska samhällets policy, när det gäller att möta minoritetspolitiska krav. Det finns också en intressant delproblematik i de frågor, där samerna kämpat för att behålla rättigheterna med att föra över renar till beten i Norge. Där kan man fråga sig, om internationella aspekter påverkat policyn mot samerna.

Befolkningsöversikt

Beroende på hur man definierar samerna kan man säga, att det finns 10. 000 eller 20. 000 samer i Sverige. Det är alltså en relativt liten befolkningsgrupp. Även i kärnområdets kommuner är, fränsett Karesuando, andelen samer under 1900-talet liten.³⁹

I vår befolkningsstatistik finns för olika tider och i olika sammanhang diverse uppgifter angående samer. Hur har dessa uppgifter samlats in? Vilka samer avses? Endast renskötande eller alla samer? Sådana som av något skäl av andra anses vara samer eller de som själva anser sig vara samer?

Svårigheter för folkräknare

1. De nomadiserande rensamerna var långt fram i den nya tiden ett slags nordiska medborgare. Gränserna mellan Sverige och Norge bestämdes i frederna 1613, 1645 och 1658. Detaljregleringen var färdig först år 1751 genom en traktat och ett tillägg rörande samerna. Den enskilde samens ålades där att "välja nation". Man kan anta, att det gick en tid innan kyrkobokförarna, alltså prästerna, på ömse sidor om gränsen lyckades verkställa "nationsvalet".⁴⁰
2. Fram till början av 1600-talet låg Lappmarkerna under de norrländska kustsocknarna. Då indelades Lappmarkerna i egna socknar, varav en del senare ytterligare delades i flera socknar. Dock återges såväl före som efter delningen klagomål från prästerna om, att det var svårt att hålla kontakten med och få grepp om den samiska befolkningen.⁴¹
3. Från 1695 betalade samerna skatt kollektivt per by, varför skattemyndigheterna ej var så beroende av individkunskap. Mantalskrivning och erläggande av mantalspenning infördes i lappmarkerna år 1874. Den icke samiska befolkningen i Jämtland var dock mantalsförd hela tiden men samerna mestadels ej förrän 1912.⁴²
4. De ansvariga befolkningsstatistikerna har under tiden från 1850-talet ändrat definitionen på lapp/same.⁴³ Under 1600-talet beräknas det ha funnits 200 samer i Jämtland-Härjedalen utgörande cirka 2%

av de totalt cirka 13.500 invånarna där (1646). År 1950 hade Jämtlands län drygt 144.000 invånare, och antalet samer angavs till cirka 800. Samerna har alltid varit i kraftig minoritet i Jämtlands län. Möjligen kan tilläggas, att samerna företrädesvis funnits i delar utanför de mera tätbefolkade centralbygderna.

Den svenska kolonisationen sökte sig först utmed kusten norrut och sedan upp i äldalarna. År 1540 fanns det enligt beräkningar efter jordeboken 13.048 personer i Västerbottens län (ungefär nuvarande plus Norrbottens län). Det beräknas därtill ha funnits högst 2.500 samer (1559) eller 20 % av befolkningen. Kolonisterna fanns mestadels i kustlandet och samerna i inlandet.

År 1799 angavs antalet samer i Lappmarken till 5.113 och antalet nybyggare i samma område till 6.049. Samerna utgjorde då cirka 7 % av länets 78.869 invånare (1805).

År 1950 hade Västerbottens och Norrbottens län tillsammans ca 470.000 invånare, varav mer än 300.000 hade tillkommit efter 1850. 1945 års folkräkning anger antalet samer till 10.193, det högsta dittills.

Genom att gå ner till regionalplanet kan man konstatera, att samerna i sitt kärnområde blev försatta i minoritet omkring år 1800, först i söder och efterhand längre norrut.⁴⁴

Folkbokföringen

Fram till 1920-talet har kyrkobokförare, alltså präster och befolkningsstatistiker, använt härstammningsbegreppet som utgångspunkt för en definition. Tom 1700-talets slut kunde prästerna sannolikt lätt identifiera den samiska folkgruppen med hjälp av språktillhörighet, klädesdräkt och/eller levnadssätt. Avtappningen var dittills liten, kanske ett fåtal samekvinnor gifte sig med svenska bönder och några samiska nybyggare eller sockenlappar flyttade till kustbygder och tappade kontakten med sina fränder. Även efter år 1850 rapporterar landshövdingarna att samerna utgör en jämförelsevis sluten population.⁴⁵

Under 1800-talet minskade det officiella antalet samer allteftersom rennäringens möjligheter att ge dem deras försörjning begränsades. Näringen hade inga möjligheter att expandera utan fick i stället släppa ifrån sig områden till främst jord- och skogsbruksnäringarna. Det blev efterhand fråga om en jämförelsevis kraftig avtappning från den renskötande delen av samesamfundet.

Vad blev det av de avtappade? En del av dem lyckades skaffa sig ett någorlunda likvärdigt liv som fiskare-jordbrukare i Norge, som nybyggare i Sverige eller som lönearbetare vid norrlandskusten. De övriga blev fattiglappar. De hade att försörja sig genom att fiska i någon sjö, genom att få tillfälliga arbeten hos bönderna eller hos de kvarvarande rensamerna och/eller genom att tigga i en landsdel, där flertalet inbyggare in i sen tid var jämförelsevis fattiga.

Samer övergick efterhand till att tala svenska eller finska, men det förekom också, att svenska nybyggare blev samisktalande. Flertalet bönder och nybyggare i de inre delarna av Härjedalen-Jämtland och Lappland blev dessutom ofta renägare.

Nog förefaller det svårt att för detta vidsträckta område ge säkra uppgifter om vilka som var av samisk härstamning. I Norrbotten fanns dessutom en såväl ursprunglig som i olika etapper inflyttad finsktalande befolkning.

Prästerna rapporterade till länsstyrelserna om befolkningen i sina församlingar. Därvid skulle uppges antalet samer med och utan renar, nomadiserande, fiskarsamer, samiska nybyggare och övriga, fattiglappar. Från år 1860 rapporterades sockenlappar även från Västernorrlands och Gävleborgs län. Från 1870 bestäms att som lapp räknas den med lapsk far och lapsk, svensk eller finsk mor.⁴⁶

T o m 1920 års folkräkning hade statistiken över den samiska befolkningen i grunden byggt på prästernas anteckningar i församlingsboken om "främmande folkstam".⁴⁷

Rapporteringen hade efterhand blivit bättre och framförallt givit bättre möjligheter till jämförelser mellan olika områden och tidpunkter. Man kunde således konstatera, att samerna inte var i utdöende utan tvärtom ökade i antal.

Samer/lappar – nomadättlingar eller yrkesgrupp?

Inför 1930 års folkräkning beslutade de ansvariga att överge ett stambegrepp grundat på härkomst, levnadssätt och språk.

Bakom ändringen låg en ny lag från år 1928 om vilka som hade rätt till att bedriva renskötsel i Sverige.⁴⁸

"Grundläggande för det nya stambegreppet - däri ingripet också fastställande av gränsen mellan hel- och halvlappar, är i första hand om vederbörande person är kyrkobokförd under lappby, samt i andra hand om han eller hans föräldrar, bådadera eller endera, är födda i lappby. Genom en på så sätt genomförd fördelning kan den egentliga lappbefolkningen särskiljas, om man med sådan förstär den nomadiserande lappbefolkningen jämte dem, som i närmaste släktled tillhört densamma."

Denna "egentliga lappbefolkning" består därför av personer som är kyrkobokförda under lappby, födda i lappby och personer, vars fader och/eller moder är födda i lappby, de senare s k halvlappar.

I den slutgiltiga redovisningen valde folkräknarna att endast redovisa dem med samisk fader som samer. De övriga blev svensk-lappar respektive finsk-lappar. Genom förändringar i definitionen minskade "lappbefolkningen" med 681 personer, varav 518 hade samisk mor.

Utanför de tre norrlänen redovisar 1930 års folkräkning 118 samer i Västernorrlands län, 1 i Stockholms stad samt 9 i övriga riket.

Folkräkningen år 1945 var den sista, som skiljde ut en "lappbefolkning". Denna folkräkning innehöll inget om ras- och stambegrepp utan var i stort sett en påbyggnad av 1930 års. Den omfattade samisktalande och/eller renskötselberättigade personer. De senare var enligt § 1 i 1928 års renbeteslag de personer av lapsk härkomst, vars mor eller far eller någon av deras föräldrar stadigvarande bedrivit renskötsel. I jämförelse med 1930 års folkräkning gav denna nya definition nära 4.000 nya samer eller tillsammans 10.193. Av dessa var 9.886 renskötselberättigade och 5.278 tillhörde den samiska språkgruppen.⁴⁹

Man kan säga att denna folkräkning tjänade det syftet att spegla den grupp, som hade möjlighet att enligt lagen bruka ett samiskt privilegium, att bedriva rensköttsel. Vår det dock en tillfällighet, att man år 1945 tog bort alla diskussioner om ras- och stambegrepp? Från samiskt håll krävdes bestämt att några sådana begrepp ej fick komma i fråga.⁵⁰

Samerna – En etnisk folkgrupp i Sverige

Ingen folkräkning efter 1945 har berört samebefolkningen som en särskild grupp. På uppdrag av Sameutredningen (SOU 1975:99-100) har Umeå universitet gjort beräkningar över samebefolkningen. För årsskiftet 1971/72 fastställdes i den utredningen den renskötande befolkningen (de aktiva företagen och deras familjemedlemmar) till 2. 412 personer. En icke renskötande samisk befolkning fastställdes den 31 december 1973 till 12. 930. Även ingifta icke samer är medräknade. Detta ger en sammanlagd samebefolkning 1973 på sannolikt drygt 15. 000. Utifrån en detaljstudie antar dock undersökningen sig ha ett bortfall på minst 2. 000 personer, varför man utifrån sin definition vill ange samebefolkningen under 1970-talet till cirka 17. 000 personer.

Sameutredningen var en uppföljning av Invandrarutredningen⁵¹ och dess ställningstaganden på 1970-talet. Begreppet etnisk grupp och därtill hörande rättigheter blev inskrivna i den nya grundlagen 1975.⁵²

Vilka har själva ansett sig vara samer?

–Är du same?

–Nej, det har jag slutat med.

Kan man alltså upphöra att vara same? Åtminstone statistiskt kan man göra det.

Det finns två huvudmetoder, när det gäller att bestämma etnisk tillhörighet: Man kan fråga den utvalda gruppen person för person. Det är en s k subjektiv metod. En utomstående person kan också efter vissa bestämda kriterier ange gruppens tillhörighet. Detta är en s k objektiv metod.

Med undantag för 1970-talet har beträffande samerna alltid den senare metoden använts. Intill omkring år 1910 var det i huvudsak prästernas bedömning, som låg till grund för bestämningen. När det gäller den samiska kärngruppens, den renskötande, har bedömningen aldrig varit särskilt svår. Men hur har det varit med övriga samer?

Tabellverk (senare statistiska centralbyrån) och myndigheter har genom tiderna kommit med önskemål till kyrkobokförarna om uppdelning av befolkningen i vissa grupper.⁵³ Efter 1910 har forskare, utredare och folkräknare gjort specialstudier, men även deras undersökningsblanketter har ifyllts på pastorexpeditionerna. Efter 1890 har dock i någon mån lappfogdars och möjligen samiska ordningsmäns bedömning påverkat statistiken. Efter 1920 utfärdades efterhand fler fasta kriterier för etnisk tillhörighet.

Det är möjligt, att befolkningsstatistiken ger en god bild av storleken på den samiska folkgruppen. I detta sammanhang är två frågor viktiga.

Är det kanske så, att fler, kanske färre personer än statistiken anger, själva känner sig som samer? Vilka har landshövdingar, riksdagsledamöter, lapp-

fogdar, utredare, sockenstämmobesökare, fullmäktigeledamöter m fl ansvariga klassat som samer?

Med all säkerhet får vi olika svar på båda frågorna under olika tidsperioder, i olika trakter och i olika situationer.

Med en etnisk minoritet i traditionell mening avses en grupp människor, som genom sin härstamning, sitt språk, sin religion och sin kultur i dess vidaste bemärkelse avviker från landets majoritetsfolk. I Sverige används för att särskilja minoriteterna följande kriterier: härkomst, ras (genetisk), religion, språk, yrke, region och i vissa sammanhang subjektivt egenval.⁵⁴

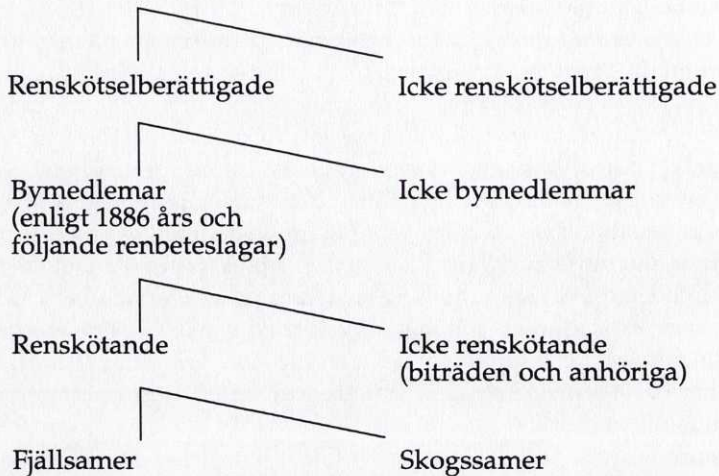
Utan att ta hänsyn till storleken menar Karl W Deutsch med begreppet *folk*⁵⁵ en enhet av sociala definitioner. "Dess medlemmar har gemensamma språkvanor, sätt att uttrycka sig, eller gemensamma kulturella minnen som ger möjlighet att förstå varandras tankar...". En nationell minoritet är alltså ett folk som lever i samma statsbildning som ett annat folk och har delvis annorlunda sociala kommunikationer. Dessa sociala kommunikationer kan i sin allra vidaste bemärkelse sägas omfatta gruppens kulturmönster och ger då upphov till en etnisk grupp.

Sameutredningen (1975) lät göra en intervjuundersökning rörande samernas språk och kultur. Ett urval från de 2.412 renskötande och från de 12.930 icke renskötande tillfrågades. "Ungefär 15 % var totalt ointresserade av allt som hade med samer och samekultur att göra. Av de renskötande var 9 % ointresserade. De resterande bör alltså uppleva en samisk identitet och utgöra det samlade samesamfundet."⁵⁶

Med SAMER menar jag dem, som i varje tid känt sig som samer (subjektiv definition). Svensk lagstiftning har inte haft någon definition på lapp/same förrän 1928. Det var då inte fråga om någon etnisk definition av samer. Lagen avgränsade dem som hade renskötselrättigheter. Tidigare har man rent allmänt utgått från språk, härstamning och kulturella mönster.

"Lapsk härkomst⁵⁷ torde envar ha, som bland sina förfäder hur långt avlägset som helst, har någon "lapp" i den mening 1886 och 1898 års renbeteslagar inlade i detta ord". Från detta utgångsläge har renbeteslagstiftning steg för steg delat upp samerna i olika grupper. Nedanstående schema visar detta förlopp. Det är grupperna i den vänstra spalten och skogssamerna som alltid funnits i kärnområdet. De övriga grupperna i högra spalten har frivilligt eller på grund av betesbrist lämnat kärngruppen (den renskötande). Det är också just från dessa grupper som en del samer efterhand flyttat från kärnområdet. Till samernas kärnområde räknas det inre av Norrland och nordligaste Dalarna.⁵⁸

Samer (Den samiska nationen)

Samerna – Ett nordiskt folk⁵⁹

Forskarna är inte eniga om samernas ursprung. Däremot råder enighet om att samerna under århundraden e Kr fanns i hela nuvarande Finland och på Skandinaviska halvön ner till i höjd med Jämtland. Där mötte de germanska stammar, och i Finland trängdes de efterhand norrut av finnarna. Under medeltiden upptogs handelskontakter, medan under nya tiden de omkringliggande folken från olika håll trängde in på samernas kärnområde som nybyggare men också som nyttjare av naturresurser som fiske, jakt, mineraler, skog och vatten.

Koloniseringen av de norra delarna av Norge och Finland har i stort följt samma mönster som i Sverige. De norska samerna har dock mestadels ägnat sig åt jordbruk och/eller fiske och endast cirka 10 % av dem är knutna till rennärigen. I Finland finns renskötande samer, men flertalet samer har liksom övriga inbyggare i norra Finland bedrivit jordbruk ofta med rensköttsel som binäring.

Antalet samer i Norden anges under efterkrigstiden ofta till drygt 30.000. Av dessa anges cirka 20 000 finnas i Norges 10.000 i Sverige och 4.000 i Finland, vartill kommer cirka 1.000 i Sovjetunionen boende på Kolahalvön. En bredare definition av härstammningsbegreppet kan dock ge tillsammans mer än 50.000. Bakom den senare siffran ligger det beräknings-sätt, som använts för beräkning av antalet samer av den 1975 slutförda Sameutredningen.

Samerna utanför Sverige har varit utsatta för en ännu kraftigare assimilationspolitik än samerna här. Text i Norge har samisktalande under en lång tidrymd diskriminerats. Samerna i Norge och Finland har dock i jämförelse med samerna i Sverige levat mer samlade och har i flera kommu-

ner varit i majoritet, varför de har haft praktiska möjligheter till att organisera sig och arbeta politiskt.

Det är inte bara samerna som har trängts undan från sina ursprungliga områden av den västerländska industrikulturen. Nordamerikas indianer befinner sig i en jämförbar situation.⁶⁰ Deras kultur och språk är starkt hotade av högt utvecklade industrikulturer. Deras ekonomiska rättigheter har manipulerats av majoriteten t o m i de reservat som indianer och eskimåer har tilldelats. Hubert M Blalock pekar liksom norrmen Per Otnes och Wilhelm Aubert på den koloniala trenden med inledande handelskontakter, som gav ett visst beroende, och sedan följdes av en kolonisering och assimilationspolitik där en specialadministration var verkställare. Reservaten har inte bara stängt ute indianer, utan de har långt in på 1900-talet utestängt reservatgruppen från medborgarskap. Urinvånarna i Nordamerika har haft att välja mellan att låta assimilera sig i majoritetens kultur eller att vistas i reservat med avsevärt sämre ekonomiska, sociala och medborgerliga villkor. Har samerna i Sverige under de senaste hundra åren stått inför samma val?

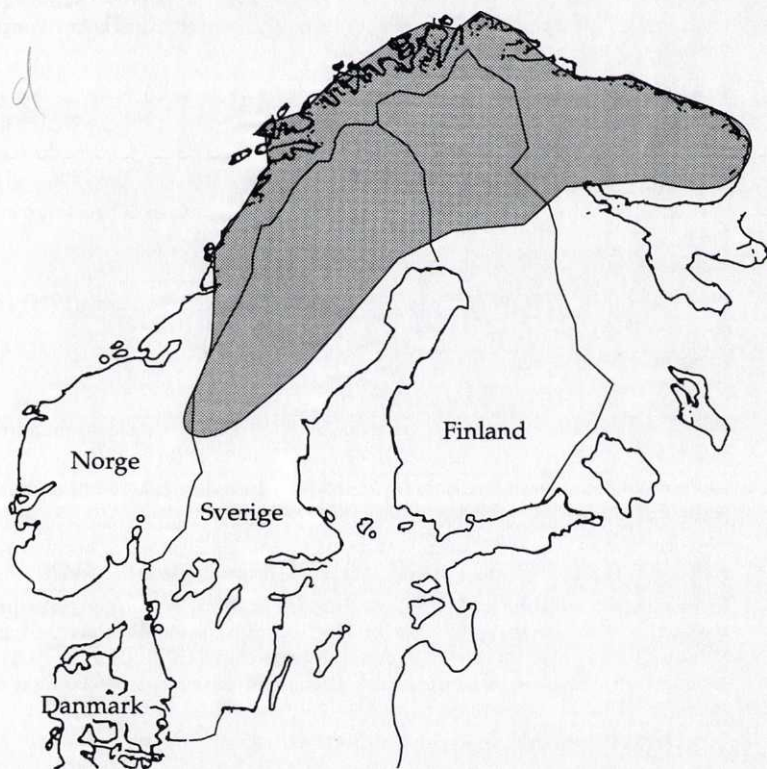

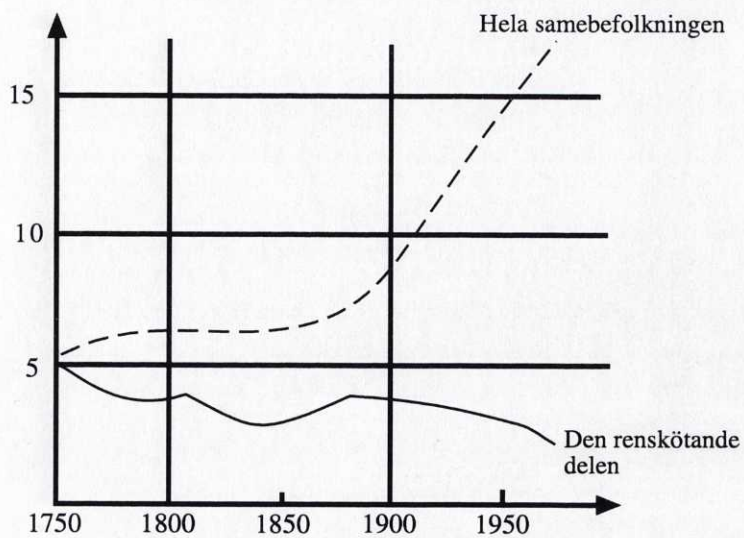
Fig.1 Samernas nuvarande bosättningsområde. (Karta ur "The lapps in Sweden", G Rönn.)

Noter till kapitlet INLEDNING

1. Samernas Vita Bok (SVB) II-IV gavs ut av Svenska Samernas Riksförbund. Parterna och deras sakframställningar i SVB:1. Se även Cramér i KUNG(1970) och Idivuoma i SVONNI (1974).
2. Brown(1973), Englund-Svensenström(1974), Världens folk (Prisma 1971), Rapport nr 21 från Minority rights group. James Wilson. London 1974.
3. Laula(1904) och protokoll från samiska landsmöten 1918, 1937, 1948, 1950 och följande år. Samernas politiska program 1968. Se även diskussion i Lewin(1970) s 12-16 och Hammar(1979) s 174 ff,188f.
4. Redovisning av litteratur om samerna i Marklund(1963):Övre Norrland i litteraturen, Thomasson i Jämten(1969) och SOU 1975:100, bil 5, Skytteanska samfundets handlingar nr 1(1961), nr 10 (1971) och nr 21 1979 , Ruong(1969) s 177 ff, 264 ff, Steen (1967 -69), Uppman 1978 s 29 ff, 174 ff och Schwarz(1976). Förutom allmänhistoriska framställningar t ex Övre Norrlands historia(ÖNH) 1-4, Jämtland-Härjedalens historia(JHH) 1-4, Övre Norrl. Förr i tiden, Övre Norrland i tidningarna 1740-1810. Särskilt om samerna:Manker(1947), Kvandahl(1925-47), Campbell(1948), Steckzén (1958), Collinder (1953), Ruong (1975), SOU 1975:99 s 43-59, SOU 1975:100 bil 4, Otnes(1970), Schefféus(1674),von Duben (1870). Allmänpolitisk historia se Hadenius m fl (1974).
5. Enevald(1920), Johnsen(1923) och Petri(1944).
6. Kungl Brev 20/5 1542.
7. Tänkesedel 3/12 1603. Hertig Carls brev om Lappmarken 21/12 1599 (i Skandinaviska handlingar nr 39). Ex på rapporter från dessa avlägsna bygder i Stockholms Posttidn 2/1 1752 och Grape (1803-04).
8. SVB II:1 s 144 ff om Kungl Plakat den 27/9 1673 ang Lappmarkens bebyggande, lappfogdeinstruktion 8/7 1695, förnyat plakat angående friheter 3/9 1695, Kongl Regl 24/11 1749, lappfogdeinstruktion 8/6 1760 Se även ÖNH 3 s 532. Samiska häradsnämnder yttrade sig 1692 över förslaget till instruktion, Arell (1977), s 72 ff.
9. Landshövding Johan Graans berättelse till kungen i Skandinaviska handlingar nr 31, 268 ff.
10. Kodecillen från 21/9 1751 i Cramér(1970) s 108 ff.
11. Kongl Brev 1640, Vahl(1866), Haller(1894, 1912), Thulin(1921), Ruong(1975) s 68 ff, Bäckman(1975).
12. Kongl Brev 24/11 1762.
13. Almqvist(1928), Rudberg(1957) s 7 ff,198 ff, SVb II:1 s 234 ff, Thurgren(1860), Poignant ang lappmarksfriheter(1872) och s k skogsordningar från 1664 och 1739.
14. Landshövd Graan(not 9), Arell(1977) s 72 ff. Om ickesamiska åsikter om samernas friheter i ÖNH del 2, s 281, 332 ff, Göthe (1929) s 164 ff.
15. Westman(1909-12, 1934) om den svenska nämnden, häradssting och häradsrätt. Om rättsväsendet i lappmarkerna Fristedt(1971) och Hafström i SVB:III:2 s 36 ff.
16. Lewins (Folket och eliterna, 1970) diskussion och analys av deltagande(participation) och apati(alienation) har väglett redovisningen liksom Eidheims Aspect of the Lappish Minority(1970), Barth The Role of the Entrepreneur(1972), Hernes Makt och Avmakt(1975), Martinussens Fjerndemokratiet(1973) och Oscarssons Politiskt deltagande(1974)
17. T ex Lewin(1970) kap 6 Norm och Blalock(1967) s 42 ff.
18. Sjölin(1966,67), Henningson-Kjellmor (1968). Enligt Eldheim (1971) s 36 finns interaktioner mellan individer i en allmän sfär, majoritetens, och i minoritetens. Jfr Blalock(1967) s 15 ff, Easton (1965) i kap 5 The Enviroment of a Political System, s 59 75, Barth(1971) s 11-106.

19. Nordvall(1973) och Park i Samiid Dilit(1957).
20. Brox(1969), Eidheim(1971), Blalock(1967), Barth(1969, 1971).
21. H Hernes(1975), Martinussen(1973) Lewin(1970), Oscarsson(1974) och Moynihan (red)(1979).
22. I Samernas Vita Böcker ingående redogörelser för de många svenska och norsk-danska dokument, vilka från 1200-talet och framåt rör samerna, t ex SVB II:1 s 63 fr. Se även Manker (1947)s 11 ff, Skandinaviska handlingar och Poignant (1872).
23. Se disk i Manker (1947) s 20 ff. Kyrkoherden i Enontekis (Karesuando) Er. Grape (1788-1806) trodde att samerna var judar, som fördrivits mot norr, Grape (1803-1804), s 273 f. Wiklund (1899) skriver att "förr" trodde folk att lapparna bebott hela landet. Den danska grönländsforskaren och etnologen Knud Rassmussen skyllde på professor Sven Nilssons "lögnaktiga fördomar". Enligt Rassmussen sammanfördes samerna med 1800-talets landsstrykare, gycklare, hedningar, morianer och lösdrivare" och de utslagna drevs "från socken till socken" Rassmussen (1908) s 38 ff. Samma uppräknig i Wilskmans Ecklesiastikverk (edit Skara, s 396) och citerat av Petrus Laestadius (ut. 1928) not s 234. Jfr prästerskapet besvär 22/10 1723 om samernas kringstrykande. I statistiken fanns tabeller över "lappar, finnar och zigenare" fram till 1910. Vahl (1866) i Lapperne och den lapske Mission accepterar helt Nilssons idéer.
24. Nilsson(1843, 1868,1872) och Lundborg(1914,1934).
25. Alla var verksamma under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Beträffande titlar hänvisas till de bibliografier, som nämnts i not 4.
26. Förutom Bylund(1956), Göthe(1929), Hultblad(1968), Campbell(1948).
27. Diskussion i von Duben(1873) om Sven Nilssons teorier, s 378-390. Se även Wärenstam(1972) s 16 ff.
28. Se även Dahlström, Eek, Ofstad och Reinans I SCHWARZ(1971). Om folkkrätten även Eek(1968).
29. Aubert(1969) och Otnes(1970).
30. Dahlström i forskningsrapport nr 24 (i SVONNI, 1974, 102-140).
31. Samernas Vita Bok utgiven av Svenska Samernas Riksförbund 1973, 1974 och 1979.
32. Åren 1821-65 bihang till riksdagens protokoll och 1866-1905. Bidrag till SOS (LHB). Berättelserna fanns även före 1821, se not 9 och Schalling(1944) s 53. Grundmaterialet för de berörda lärens berättelser LAH och LAÖ (för Västerbotten från 1890 pga brand)
33. LHB Jämtland 1848-50, s 29.
34. Förhållanden rörande samerna i LHB från Norrbotten mestadels under rubriken Lappmarken och för de båda övriga länen under Befolkning.
35. LHB Västerbotten 1822-26, s 3, Norrbotten 1842-47, s 11.
36. LHB Norrbotten 1842-47, s 9, 1847-50, s 35.
37. Karesuando, Gällivare, Kiruna, Jokkmokk, Vilhelmina, Frostviken, Järpen, och Sveg.
38. Kiruna, Jokkmokk, Gällivare, Undersåker, Funäsdalen.
39. Se diagram sid 28. SOU 1975:99, s 77-87, 1975:100, bilagor s 9-374. Undersökningarna utförda vid pedagogiska inst vid Umeå universitet av Henning Johansson (se Johansson 1977). Kritik mot databasen som varande för smal, Malker i yttrande till SSR 2/5 1976.
40. § 4 i kodecillen.-Se not 10. ÖNH 2 s 276 ff.
41. Se föreg not och ÖNH 2 s 22 ff och 330 ff.
42. Om Jämtland se t ex LHB 1866 -70, allm del s 12 och nästa kapitel.
43. Landshövdingarna (KB) i LHB(kap Befolkning), folkräkningarna och Sameutredningen(1975) har använt härstamning som grund för räkning av antalet samer. Folkräkningen 1945 hade dessutom yrkestillhörighet(rensköttsel) och språk som grund.
44. Uppgifterna om befolkningen fortgående i LHB i kap Befolkningen. Om Jämtland se

- även Thomasson(1956) s 41-44 och SOS Folkräkn 1945:IV s 3, tab 1 (Storsjö förs. 5,7% och Tännäs 8,8% samer). De äldre befolkningsuppgifterna från JHH 1 s 35, ÖNH 1, s 400 ff, 4 s 1 ff.
45. Om äktenskap samer-ickesamer Wiklund (1899), s 52, Thomasson (1956) s 70 ff, Göthe (1929) s 163, Asp (1966) 113 ff, Norrbotten II (1921), s 327, 344 ff (jubileumsskrift med lokala medarbetare). Blandäktenskap var vanligare i Norrbotten och nomaderna fick gifta sig tidigare än annan befolkning, Kungl. Plakat 15/2 1745. I statistiken delades befolkningen upp i "nationaliteter", se t ex LHB Norrb 1891-95, s 6. Den utbredda uppfattningen om att den "lapska nationaliteten" skulle dö ut ersattes efterhand av insikten om att det var rensamer som gick över till annan verksamhet och totalantalet samer ökade. Se t ex LHB 1881-85, allm del, s 13, 1900-05, s 16. Jfr också mot 1891: II:208, protokoll ks Gällivare och Jukkasjärvi på 1860-80-talen. Kristoffer Sjulssons minnen, (Bäckman-Kjellström 1979) s 283. Om utslagning se t ex SET 1952:1, s 3, Isaksson (1967) s 317 och s 20. Det var svårt med gränsdragn, se t ex LHB Norrb. 1891-95 s 6, Bäckman a.a., s 269 ff.
 46. LHB 1866-70, allm del, s 12.
 47. Anteckn. i kolumn 2 i församlingsboken enligt 1884 års församlingsboks-förordning.
 48. SOS Folkräkning 1930:V, s 26 ff.
 49. Enligt instruktion till lappfogdar och lokala ombud för inventering av lapp-befolkningen 31/12 1945. SOS Folkräkning 1945:IV, s 20 f, 28 f.
 50. Muntlig uppgift från f d byrådirektören vid Statistiska Centralbyrån och även sekr vid folkräkn 1945 Margit Winge, Stockholm (riksdagsledamot fp).
 51. SOU 1971:51 och 1972:83.
 52. Tilläggen om fri- och rättigheter i Regeringsformen 1 kap 2 §, där även etniska minoriteter nämnes, gäller kulturella och ej ekonomiska förhållanden.
 53. Prästerna lämnade uppgifter dels till detta centrala verk (Bidrag till SOS: Befolkningsstatistik) och dels till länsstyrelserna. Disk om skiljaktigheter mellan dessa instanser uppgifter Thomasson (1956) s 41-44. LKAB-disponenten Hjalmar Lundbohms utredningsuppdrag, utfört av fil lic Albin Neander och redovisat bl a i handlingar i kommittéarkiv för nomadskolekommittén 19/4 1915, (RA) och delvis i Norrbotten II (1921) s 344 ff, befolkningsstudier utförda av 1919 års lappkommitté (13/6 1919) och av folkräkningarna t o m 1945.
 54. Härstamning, språk, levnadssätt med undantag för 1945. Se t ex disk i SOS: folkräkningen 1920:II, s 23 ff: "... åtnjuter Sverige förmånen av att inom sina gränser hysa en med avseende på nationalitet (stam) mycket homogen befolkning. De enda väsentliga undantagen äro dels de båda stammar av främmande ursprung, som jämte den svenska leva i de nordligaste delarna av vårt land...". Så nämnes finnar, lappar judar, zigenare och tattare. Liknande meningar om "förmånen" kan återfinnas redan i LHB tidigt under 1800-talet. I folkräkningen 1930:V, s 25 finns meningen kvar men ordet "förmån" är borta. Schwarz (1971), s 9-15.
 55. Deutsch(1969) s 177.
 56. Se Eidheim (1971), passim. Homme (red) 1969, s 28 ff (Vilhelm Aubert), Johansson (1977) s 29 ff och s 38. SOU 1975:100, bil 3 s 271-373 med sammanfattning s 360 ff.
 57. Citatet och uppställningarna över olika grupper av samer ur Cramér(1970), 3 40.
 58. Trebetygsuppsats Molander-Åhrén vid sociologiska institutionen vid-Umeå universitet 1970.
 59. Om samerna i Norge, Finland och Sovjet se Svonni,red,1974, Samiid Dilit(1957), Otnes(1970), Hommes red(1969), Steen(1967-69), Dahl(1970).
 60. Om Nordamerikas indianer och eskimåer Världens folk(1971), Englund-Svennström (1974), Wilson(1974).

Den samiska befolkningen 1750-1972. Ur Johansson (1977), bil s 11.

Samernas politiska medverkan

I början av 1900-talet var den offentliga sektorn av liten omfattning. Även samhällets verksamhet av reglerande art var jämförelsevis ringa. I det vidsträckta och glesbefolkade Norrland levde man långt senare än i södra Sverige i ett system som liknade självhushållning. Detta gällde inte minst samerna. Redan tidigare, under 1800-talet, lades trots detta grunden för vår nuvarande samhällsutveckling. Folkrörelsernas uppkomst förde samhället närmare en politisk demokrati. I vilken utsträckning och på vilka sätt har samer varit politiskt aktiva?

Den enskildes möjligheter till politisk aktivitet var före demokratins genombrott både till arten och omfattningen annorlunda än efter eller från 1920 och framåt.

Beträffande de icke renskötande samerna är tyvärr underlaget för litet för säkra utsagor om deras medverkan i det politiska livet. För kärngruppen, rensamerna, finns det säkrare uppgifter, inte minst att samer under vissa perioder inte besökt stämmor och inte röstat. Denna frånvaro av politisk aktivitet är så påfallande, att den ger anledning till frågor om samernas minoritetsetniska situation kan vara orsaken. Har samer utestängts på formella grunder eller på andra sätt mött speciella svårigheter? Varför har samer varit politiskt aktiva i vissa kommuner men inte i andra? Har samer sökt alternativa möjligheter för politiskt inflytande eller erbjudits sådana? Har samernas politiska inflytande medvetet hållits på en låg nivå?

Efter 1860-talets representations- och kommunalreformer knöts rösträtt och närvarorätt på stämmor till ägandet av fast egendom och erläggandet av statlig inkomstskatt, s k inkomstbevillning. Storleken av denna skatt bestämdes av riksdagen i procent av faktisk eller beräknad avkastning av t ex jordbruk. I över 50 år fungerade detta system, som byggde på den grundinställningen, att endast personer med en viss förmögenhet eller inkomst hade insikt och ansvar och därför kunde ges möjligheter att påverka riksdagens och landstingens sammansättning och kommunernas verksamhet på stämmor.

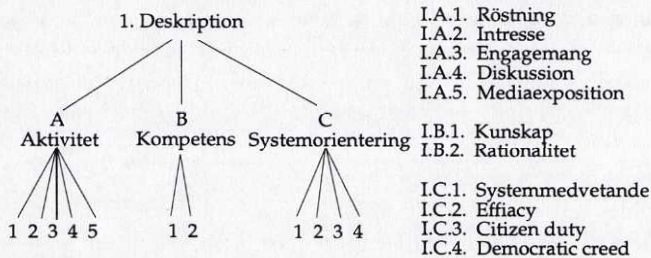
Svenskt kommittéväsen har sedan länge en omfattande verksamhet även i samefrågor, vilket gör det möjligt att följa eventuellt samiskt inflytande i intressefrågor. Här liksom i så många andra sammanhang är det att observera, att materialet till sin stora merpart härstammar från icesamer. Intill 1950 utgöres de samiska källorna av tre landsmötesprotokoll, några utdrag ur protokoll från samiska lokalföreningar och efter 1918 därtill en samisk tidning.

Brytpunkt
1920

inflyt. et.
inkomst

Alltsedan 1890-talet har det funnits en säradministration för rensamerna - lappväsendet. Den har främst reglerat samernas nyttjande av marken för sina näringar men efterhand även deras socialvård och skolgång. Har denna säradministration varit ett redskap i majoritetsbefolkningens intresse, eller har samerna i brist på inflytande genom det reguljära politiska systemet kunnat använda lappväsendet som en kanal för att påverka sina frågor?

Leif Lewin (Folket och eliterna, 1970) har redogjort för 11 mått på politiskt deltagande. I den första gruppen ingår röstning och de övriga är intresse, engagemang, diskussion och mediaexposition. Jag ställde 1968 frågor till ett mindre urval rensamer i kirunaområdet, där de tre senare måtten togs i anspråk.

Lewin nämner vidare medborgarnas kompetens i form av kunskap och uppträdande.

Lewins tredje grupp gäller systemorientering, vilken han antar vara god vid högt deltagande. Medlemmar i en liten etnisk grupp frågar sig säkerligen om de ingår i ett system, vars funktionssätt och värdeallokering har betydelse för deras levnadsförhållanden (systemmedvetande), om deras politiska handlingar har någon betydelse (efficacy). Slutligen nämner Lewin "the democratic creed", dvs väljarnas beaktelse till majoritetsregeln och minoriteters rättigheter. Förutsättningen för att en same skall agera "samiskt" bör vara att han anser sin grupp vara en enhet med speciella rättigheter (jämför den tidigare nämnda frågan om en samisk nation).

Bakgrund

Det säger sig självt att en relativt fåtalig grupp människor har svårt att bli företrädd i ett strikt representativt system. Lättare har det inte blivit i vårt mångfasetterade politiska system. I äldre tider var makthavarna och maktens kanaler färre och mer väldefinierade än i dag. Kungen kallade exempelvis på 1600-talet samer till riksmöten. Samerna visste också om vilka andra kanaler som ledde fram till centralmakten, t ex via landshövdingar och andra högre tjänstemän.

Man kan också skönja, att den svenska centralmakten i avsikt att vinna landsdelen och dess befolkning var lyhörd för samerna. Med tiden minskade dock denna lyhördhet.¹

Likaledes försökte centralmakten få samerna att ta ansvaret för lokala kyrkor. Därför bildades nya socknar i inre Norrland. Inom dessa socknar skulle sedan även den ickekyrkliga kommunala självstyrelsen växa fram.² I det inre av Norrland med fram till 1800-talet fåtalig ickesamisk befolkning deltog samer i den tidens församlingsstyre, och de var skattebetalare.³

För den tid jag nu avser är dock politisk aktivitet i modern mening ett föga adekvat begrepp. Jag påstår i stället att den svenska allmogens rättigheter och dess möjligheter att påverka sina levnadsbetingelser till stor del vilade på rättsväsendet och dess olika instanser. Lokalt var det fråga om häradstinget eller dess motsvarigheter och inte i så hög grad socknens politiska instans, sockenstämman. Från 1823 valdes dock landsbygdens nämndemän mestadels av just sockenstämma.⁴

Ur Jakob Fellmans anteckningar under min vistelse i Lappmarken. Utg. 1906. Del 4 s 52. Uppgifterna gäller förhållanden före 1800-talets mitt.

Sveriges lappmarker äro: Jemtlands lappmarker, Åsele lappmark, Umeå eller Lycksele lappmark, Piteå lappmark, Luleå lappmark och Torneå lappmark. Af dem tillhöra Jemtlands lappmark Jemtlands eller Ostersunds län, Åsele och Umeå lappmarker Vesterbottens län, samt Luleå, Piteå och Torneå lappmarker Norrbottens län. Utom kronofogdar och länsmän finns äfven bylänsmän. Sådana tillsättas af kronofogdarne nästan för hvarje by eller område, som genom vattendrag eller på annan grund äro anvisade till gemensamma betes- och jaktmarker, fiskerier m.m. Bylänsmannen vakar närmast öfver ordning i ett sådant distrikt, anmäler förseelserna hos kronofogden, tillhåller Lapparne att bevista gudstjensten och att komma tillstädes vid de årliga uppbördesstämmorna, förlikar, och afdömer små tvistigheter o.s.v.

För hvarje lappskt byalag är en gemensam utlaga till kronan bestämd. Den fördelas af en gemensam skattdragande sjelfve på en och hvar betalningsskyldig i mån af hans förmögenhet, fångst över året, honom träffade olyckshändelser m.m. Nybyggarene deremot erlægga en fix skatt, 6 R:dr 32 sk. per mantal.

I judicielt afseende indelas svenska Lappland i härader. Uti hvarje sådant håller häradshöfdingen med nämnd en gång om året ting i tingshuset, som är beläget vid kyrka. Vid tingshusen finnes vanligen, utom fångelse, äfven straffpåle och halsjern, emedan här sällan föröfvats andra stölder än rentjufnader, för hvilka straffet är, utom annat, att stå i halsjern vid skampåle. För hela svenska Lappmarken i förening med angränsande provinser förrättas gemensamt lagmansting.

Alltså kan domstolarna åtminstone vad beträffar deras funktion i dessa lappmarksförhållanden liknas vid intressestyrda politiska organ. Man kan dock urskilja tecken på, att domstolarna sökte komma ifrån denna sin politiska funktion att vara skiljedomstol mellan oeniga intressen.

Intressegrupperingar i samhället? Så kan man möjligen tolka förhållandena att man i Arvidsjaurs sockenstuga på 1840-talet sammankallar "samteliga sockenallmoge", och att man där söker komma fram till ett slags upp-

*domstolar
som politiska
org an*

delning av bygden och till någon sorts förlikning.

Anledning till att bägge folkgrupperna deltog kan ses, dels utifrån att ingen ännu var i kraftig majoritet, dels utifrån att kyrkans angelägenheter ännu var en väsentlig del av den tidens offentliga sektor. Prästen var självskriven ordförande i såväl sockenstämma som sockensstyrelse fram till 1844 och därefter på stämman fram till 1863.⁵ Han kom i kontakt med alla och borde rimligen känna som sin plikt och som sitt intresse att söka samla alla parter i den kommunala sektorn.

Sockenarna hade blivit kommuner år 1862. Hur skulle det gå för den i förhållande till övrig befolkning allt mindre samiska befolkningsgruppen? Möjligen kunde man förvänta, att den skulle kunna vara med och utöva inflytande på en del kommunalstämmor i övre Norrland. Men skulle de nomadiserande klara ens detta och hur skulle det gå när stämmorna försvann under början av 1900-talet och ersattes av representativa församlingar? Skulle samerna kunna påverka frågor på högsta nivå? I vilken utsträckning skulle samerna delta i allmänna val? Har det funnits samiska politiker, som sökt arbeta utifrån en allmän samisk "plattform" eller m a o samla samer oberoende av sysselsättning till ett gemensamt agerande? Skulle man finna samer i häradsnämnder och andra nya organ, som kom fram i det moderniserade samhället? Är en liten etnisk grupp tvingad att söka andra kanaler än de officiella för inflytande? Har alla "samepolitiker" varit samer?

Svaren på ovanstående frågor har jag sökt i bearbetningar, riksdagsprotokoll, kommunala protokoll och handlingar, valstatistik, Samefolkets Egen Tidning och har så långt tillbaka som möjligt kontrollerat uppgifterna hos personer med lokalkännedom, såväl samer som ickesamer.

35 §

Till Sockenstämmans behandling höra sådana mål, hvilka röra kyrkans värd samt socknens hushållning och allmänna angelägenheter, och gäller härvid till erfarenhet Kongl. Föreskrifningen om Sockenstämmor i Riket af den 29 Augusti 1843, med iakttagande likväl af följande, med afseende å särskilda förhållanden i Lappmarken, nödiga befynna jemförelser och tillägg, nemligen, att då fråga är om något slags bewillning, som framtiden skulle komma att utgå, eller någon åtgärd, som skulle medföra betydligare kostnad, Sockenstämma härmed skall utfattas till sådana kyrkofelg, hvarvid äfwen den Lappiska allmog, som hörer till socknen och deltaga i des utgifter, så allmänt uttänna sig, att sådan Sockenstämma skall i så god tid och wid sådan kyrkofelg utlysas, att Lappiska allmogen kan derom erhålla kunskap; att, wid hvarje sådan frågas afgörande, en hvar socknens inwånare, som har eget hushåll, deltaga i socknens allmänna utgifter och komma att deltaga i den, hvarför Sockenstämman ar utlyst, skall wara röstberättigad, och fördesfull äfwen ofskattlagde nybyggare och ibland Lappiska allmogen de så kallade ungsprinnarna eller Lappar, hvilka ej innehaswa något skatteland, kunna i beslutet deltaga, hwaremot de, som äro fria från Socken-umgälder och enligt lag eller härd ej komma att deltaga i den ifrågasälda utgiften, icke må i saken ega talan; börande för öfrigt, när både Smeusfar och Lappar, som ej förstå Smeusfar, äro närvarande wid Sockenstämma, ärendena tydligt och fullständigt föredragas på båda språken.

Socken - och kommunalstämmor

Det är ingen överraskning att en etnisk grupp på något tiotal tusen personer haft svårt att hävda sig på politisk hög nivå. Men borde det inte vara möjligt för minoriteten att delta på lokal nivå? Fram till omkring 1920 utgjorde kommunalstämmor, alltså direkt demokrati, de beslutande politiska organen i samernas kärnområde.⁶

Samer på kommunalstämmor och i styrelser-nämnder fram till 1920⁷

För tiden före den kommunala nyordningen 1862⁸ har jag kunnat belägga, att samer varit närvarande på sockenstämmor i Norrbottens fjällsocknar: Arjeplog, Jokkmokk, Gällivare, Jukkasjärvi och Enontekis (Karesuando). Samer finns med i protokoll under benämningen "lappar" eller "den lapska allmogen". De övriga går oftast under benämningen "nybyggarna" eller "de bofasta". Beträffande Härjedalen-Jämtland så talar allt för att inga samer deltagit i någon kommunal verksamhet där, med undantag för nordvästra Jämtland. Där liksom i Västerbotten finns exempel på att stämmans ordförande (prästen) kallat till särskilda stämmor för "den lapska allmogen". Man kan således genom att söka efter samisk närvaro på stämmor finna ett mönster för det samiska deltagandet i lokalpolitiken; inget eller obetydligt deltagande i samernas södra kärnområde och samtidigt ett betydligt större deltagande längre norrut bland fjällsocknarna.

Närvarande fram till 1862 i Norrbott och en inget deltag i Härjedalen & Jämtl.

En kunglig förordning från 1846 kunde tolkas så, att prästerna skulle hålla särskilda stämmor med "den lapska allmogen".⁹ Man observerar, att sockenstämman var ansvarig för såväl de kyrkliga som de borgerliga frågorna. I praktiken kunde det gå till så, att prästen höll stämma särskilt för samerna på en för dem lämplig plats. Prästen kunde också göra så, att han efter en högmässa ville överlägga med den lapska allmogen för sig, varefter det blev stämma för "samtelige allmoge".

Denna modell förefaller ha tillämpats även efter 1862 med den skillnaden, att man i Västerbotten inte alltid räknade samerna till "samtelige allmoge", medan de hörde dit i Norrbottens fjällkommuner.¹⁰

Detta är ett litet exempel på hur långvariga svårigheterna i inre Norrland för den kommunala självstyrelsen skulle bli.¹¹ Landshövdingen i Västerbotten klagade ännu på 1880-talet över, hur svårt det var för den nya förordningen att fungera i Lappmarken.¹² Det finns protokoll av ännu senare datum, som direkt avslöjar, att ingen "sockenman" infunnit sig till utlyst stämma.¹³

Under 1800-talets sista decennier upphörde efterhand samernas aktivitet i lokalpolitiken. Liksom tidigare minskade aktiviteten påtagligast i södra delen av kärnområdet. I Jämtlands län förekom ingen samisk närvaro på stämmor efter 1862. Undantag utgör stämman i den nordligaste kommunen, Frostviken, vilken hade kontakter med samerna i fattigvårdsfrågor under 1870-talet.¹⁴

upphörd aktivitet

I Fatmomakke i Vilhelmina socken i Västerbotten fortsatte prästen att hålla stämmor med den södra länsdelens samer fram till 1890-talet. I denna socken förefaller det ha varit så, att samer speciellt kallats till den ordinarie stämman, när så bedömdes lämpligt.¹⁵

Av protokollen att döma deltog samer och hade ett betydande inflytande på kommunalstämmorna i Jokkmokk, Gällivare, Jukkasjärvi och Enontekis.

Detta gäller fram till omkring 1880, varefter samisk närvaro och behandling av ärenden, som rörde samerna, väsentligt minskade, för att i allmänhet upphöra kring sekelskiftet.¹⁶

För perioden efter 1862 (Enontekis-Karesuando undantaget) har man inte kunnat notera, att någon person som representerade samer eller samiska intressen valts till ledamot i någon nämnd eller styrelse. Först på 1960-talet kan man åter notera väsentlig samisk aktivitet i kommunalpolitiken.¹⁷

Däremot har det i Jämtland från 1880-talet fram till 1928 funnits samiskt deltagande i en av länsstyrelsen utsedd kommitté för samers fattigvård.¹⁸ Likaledes har det i Norrbotten funnits samer utsedda av kommunalstämmor för att delta i särskilda kommittéer för den egna fattigvården och för rensamers kommunala beskattning.¹⁹ Vidare förefaller det åtminstone i Norrbotten ha varit fram till 1880-talet självklart att varje lappby skulle ha en nämndeman. Även senare tycks kommunalstämmorna respektive fullmäktigeförsamlingarna i Tärnaby, Arjeplog, Jokkmokk och Karesuando ha sört för att samerna varit representerade bland lekmännen i rättsväsendets lägsta instans.²⁰

Såsom delvis redan har framgått har Enontekis-Karesuando varit ett undantag. Kommunalstämman fanns där till 1940. Samerna kan bedömas ha haft inflytande på stämman under hela perioden. Samer har också valts till ledamöter i nämnder och styrelser. Under åren 1908 - 1912 var de i majoritet i kommunalnämnden för att under 1920-, 1930- och 1940-talen vara orepresenterade i denna viktiga nämnd.

Samerna och den kommunala självstyrelsen

Det låga samiska deltagandet i kommunalpolitiken kan naturligtvis ses mot bakgrund av en kraftig ökning av andelen ickesamer i de aktuella kommunerna. Mycket kan förklaras av, att samerna i Jämtland förutom i de nordligaste delarna redan på 1700-talet utgjorde en liten andel av länets invånare. Senare koloniserades i efterhand Västerbottens och Norrbottens inre delar. Antalet nybyggare i nordligaste Norrbotten blev i förhållande till områdets storlek inte särskilt stort, men istället kom gruvnäringen att etablera sig i Gällivare och Jukkasjärvi socknar.

Detta räcker dock inte som förklaring. Varför återfinner man inga samer på stämmor i Jämtlands län? Varför hölls inga särskilda stämmor med samer? Hur var det med samers politiska rättigheter? Varför minskade den samiska aktiviteten på norrbottensstämmor plötsligt på 1890-talet? Gruvnäringen kom visserligen till Gällivare vid den tiden men till Kiruna först något senare och nådde inte alls Jokkmokk. Varför blev Karesuando ett undantag?

Var samer aktiva i något sammanhang, som rörde deras politiska villkor och rättigheter? Uppmärksammade ickesamer och ansvariga myndigheter samernas politiska rättigheter eller möjligen deras frånvaro?

De nya kommunala förordningarna 1862 daterades den 5 mars. Redan på hösten samma år meddelade KB i Västerbotten, att förordningen inte kunde tillämpas i länets lappmarker.²¹ Man begärde samtidigt befrielse från att införa den nya förordningen i lappmarken. Som svar förlängde Kungl. Maj:t 1843 års sockenstämmoförordning i Västerbottens och Norrbottens lappmarker.

1960-åter
aktivitet

Orsak ①

Socknarna i Lappmarkerna påverkades av protokollen att döma av de nya kommunala förordningarnas idéer. Man var intresserad av att få ordnade kommunala förhållanden, inte minst beträffande fördelningen av kommunalskatten. Men ändå var förhållandena i Lappmarkerna både för de bofasta och för de renskötande oftast nomadiserande samerna helt olika dem som rådde utanför.

KB i Norrbotten samlade ihop deputerade från socknarna i sin lappmark. På grundval av diskussioner med dessa deputerade gjorde KB upp ett för lappmarken anpassat förslag, som sändes till Kungl Maj:t för godkännande (27/10 1863). De renskötande samerna föreslogs få fyrkar (röster) efter sitt rennehav. Kungl Maj:t svarade inte förrän 1868 (8/5). Förslaget antogs ej och Kungl Maj:t angav sig ha för avsikt att ta bort de sk lappmarksprivilegierna och därefter låta lappmarkssocknarna följa de nya förordningarna.

I Västerbotten, vars KB ju begärt förlängning av 1843 års stämmoförordning, skedde inga större förändringar. I Vilhelmina socken diskuterades dock bl a år 1867, huruvida "den lapska allmogen var villig att delta i kommunens utskylder". Den förut omtalade stämman med lappallmogen i Fatmomakke förklarade sig villig till detta men senare uppgifter tyder på att inget i saken blev verkställt.²²

Under 1860-talet försökte man således både på lokal och regional nivå finna former för lappmarkernas kommunala organisation, varvid samerna flerstädes inbegreps. Aktivast var KB och fjällkommunerna i Norrbotten, där man sökte få fram fyrkskalor så att de bofasta skulle betala skatt efter mantal och inkomst och de renskötande samerna efter renantal och (som i Gällivare och Jukkasjärvi) efter rök (hushåll). Däremot tycks politiker och tjänstemän utanför Lappmarkerna ha varit osäkra om särförhållandena.

Efter flera års väntan hade alltså Kungl Maj:t avslagit KB:s i Norrbotten förslag om att ge Lappmarkerna en egen och anpassad kommunal förordning med den motiveringen, att man ämnade se över lappmarksfriheterna. Detta besked kan ses mot den bakgrunden, att landshövdingen i Västerbottens län, Erik W Almqvist, 1867 motionerat i riksdagen om uppdragande av "en gräns mellan lappmarkens kulturland och egentliga "fjällbygden."²³ Landshövdingens motion kan säkerligen ses mot bakgrund av dels lantbruksintressenas tryck och dels hans troliga insikt i att samerna inte helt kunde trängas undan. Dock gav behandlingen av motionen uttryckliga bevis för en önskan att driva renskötseln upp i fjällområdet. Riksdagen beslöt, att länsstyrelserna i Västerbotten och Norrbotten skulle dra en provisorisk gräns mellan fjällbygden och inlandet. Denna kom att ligga betydligt närmare fjällkedjan än den gamla gränsen, som härstämde från 1743. Med hänsyn till sin avsedda effekt kom den nya gränsen minst 50 år för sent. De bofasta invånarna av både samisk och ickesamisk härstamning fanns redan uppe i fjälldalarna, och dessutom var rennehav vanligt hos ickesamer även nedanför den nya gränsen.

Motion om bevillingstaxering i Lappmarken

Landshövding Erik Almqvist återkom med en egen motion i riksdagen 1872 om utredning av bevillingstaxering i lappmarkerna.²⁴ En väsentlig sak i detta sammanhang var, att förslaget endast berörde sådana samer, som var bofasta och

hade fastighet. Reformen skulle ge de senare och övriga medborgare i Lappmarken rösträtt i andrakammarval, och de nya kommunala förordningarna skulle gälla utan vidare.

Trots motstånd från i huvudsak norrlänningar, bl a från Almqvists kollega i Norrbotten Sven Peter Bergman, bestämde riksdagen, att regeringen snarast och efter hörande av lappmarkskommunerna skulle återkomma i frågan,

Varför föreslogs då, att en del av samerna skulle uteslutas? Ett väsentligt inlägg i riksdagsdebatten stöder tanken på att det egentligen är fråga om definitionen av folkgruppen. Den tidigare nämnde landshövdingen i Norrbotten sade nämligen, att samerna huvudsakligen idkade rensköttsel och var nomader. Samer, som var bofasta och levde huvudsakligen utanför renskötseln, hörde till "övrige befolkning".

Statsrådet Axel Bergström beskrev saken väl i debatten, när han sade, att den nya gränslinjen och avvittringen av jordbruksenheter i lappmarken gav en ny och mindre lappmark (mellan nya linjen och norska gränsen). Same-samfundet i sin etniska betydelse var på väg att splittras i en bofast icke renskötande grupp och en nomadiserande. Proposition kom till riksdagen 1873. Den följde väl landshövding Almqvists tankegångar och föreslog införandet av bevillningstaxering i de båda nordligaste länens lappmarker.

Frågan hade varit ute på ett för den tiden omfattande remissförfarande hos berörda elva kommuner: kronofogdar, vissa domare och KB i berörda län.²⁵ Sju socknar kunde tänka sig att det var positivt att införa de nya författningarna medan fyra var i huvudsak emot. Ingen socken var helt för eller mot. Alla utom tre ville behålla lappmarksprivilegierna, och det var dessa, som diskuterades mest ute i socknarna. De socknar som var minst angelägna om de nya författningarna och därmed också om de övriga politiska rättigheterna, fanns längst i norr. Jukkasjärvi var dock för förslaget, eftersom man enligt den aktuella stämman önskade rättvisa beskattningsgrunder för såväl hemmansägare, ämbetsmän som övriga, och då uttryckligen även samerna.

Övriga remissinstanser i länen önskade införa 1862 års kommunalförfattningar. Samerna nämns bara i ett fåtal remissvar, vilka mestadels bara refereras. Malå socken trodde, att den samiska fattigvården skulle bli dyr. En kronofogde anmärkte, att samerna nu skulle få betala mera skatt än bönderna. Samerna skulle få betala och bönderna bestämma, menade han. KB i Norrbotten upprepade sitt förslag och där fanns samerna med, varvid de föreslogs behålla sin lappskatt och få fyrkar efter sitt rennehav.

Samerna splittras

Trots att socknarna uppenbarligen var negativt inställda, lade alltså regeringen en proposition om införande av bevillningstaxering. Icke renskötande samer med fast bostad skulle behandlas på samma sätt som andra bofasta. Beträffande övriga samer behövde enligt propositionen avsaknaden av fast bostad ej i sig utesluta dem från politisk rösträtt. Dock gjorde "det rörliga livet och i den meningen utan fast bostad dem i allmänhet mindre lämpliga till deltagande i vården om såväl hela landets som kommunernas allmänna angelägenheter".²⁶ Vidare sades, att 1862 års förordning inte angav något om, att samerna skulle betala kommu-

1862

ny skatte

Nomader ej
lämpliga att
deltaga

nalskatt. Det är svårt att uttyda, vad man menade med detta. Antogs detta vara ett samiskt privilegium att slippa skatten? Eller menade man, att de stod så utanför, att det borde särskilt påpekas, att de egentligen skulle vara med? På grund av att samerna inte skulle lägga kommunalskatt föreslogs, att befolkningsgrupperna befriades från varandras fattigvård. Det sistnämnda förslaget lämplighet var man dock inte säker på, utan frågan ansågs behöva utredas mer.²⁷ Utskottet citerar propositionens ord om samers olämplighet i samhällsarbete samt departementschefens uttalande, att han "inte kommer att lämna frågan ur sikte".²⁸

skulle ved
kom skatt
??

I linje med remissvaret från KB i Norrbotten uttalade sig denne KB i FK och framhöll att det var fråga om en formalitet. Kommunalförordningarna kunde ha tillämpats utan att bevillningstaxering införes. I AK tyckte företrädesvis ledamöter utanför Norrland, att det var en rättvisereform.

Det hade dock redan i diskussionerna kring Almqvists motion åren före framförts invändningar. Man sade, att privilegierna i lappmarker upphävdes ensidigt, vilket stred mot § 114 i RF 1809 enligt vilken "De forna riksståndens privilegier, förmåner, rättigheter och friheter ... fortfarande gälla ...". I paragrafen sades vidare, att vid ändringar i adelns eller prästernas privilegier, skulle riddarhuset resp kyrkomötet lämna sitt samtycke. De övriga stånden menades vara representerade i den nya representationsriksdagen och i regeringen, vilka då utan vidare genom samfällt beslut kunde ta bort dessa privilegier. Lappmarken var dock inte representerad i riksdagen, varför den borde få yttra sig.

Prästernas och klockarnas befrielse från bevillningen enligt beslut 1741 gavs i propositionen rangen av privilegium, enär kyrkomötet gavs möjlighet att yttra sig enligt § 114 i RF 1809. Beträffande bönderna i lappmarken behövde man inte dessas stöd enligt regeringen och nämnda paragraf i RF 1809. Enligt finansminister Fredrik Waern var det för samernas del inte fråga om något privilegium heller, ty de hade sin lapppränta. Mot detta argumenterade nyliberalernas ledare Adolf Hedin. Denne menade, att prästerna fick yttra sig, medan de övriga utsattes för orättvisa och då allra mest samerna, eftersom de ej ens fick del i de mänskliga rättigheterna. Hedin fick främst ledamöter från övre Norrland med sig, vilka hänvisade till remissvaren och till att Lappmarken ej orkade med skatter.

Beträffande samerna noterades, att ett par ledamöter från kusttrakterna befarade, att samerna kunde få mer skatt med sin gamla lapppränta än bönderna i den nya bevillningstaxeringen (jämför dessa farhågor framställda av en kronofogde i remissyttrandena). En inlandsledamot tyckte däremot, att särskilt de stora renägarna kom för lindrigt undan.²⁹

Dock hade redan motionären Almqvist, som dog i december 1872, antytt att motståndet mot förändringar i lappmarkens status kom från tjänstemän, handelsmän och storbönder, vilka dessutom ofta bodde så, att de behärskade sockenstämmorna i Lappmarkerna. Argumentet återkom 1873, när folkskolläraren Carl Hjelm sade, att det gamla systemet med låg grundränta gynnade "göteborgare och kapitalister". Nya intressen kunde sålunda förmärkas i lappmarken.

Riksdagen beslutade att införa bevillningstaxering i lappmarken och att ta bort privilegierna. För samerna i renskötseln blev det såsom Almqvist

föreslog i sin motion. En epok var slut. Lappmarkssocknarna hade bildats för att ge samerna egna socknar. Tjänstemän hade lockats dit med skattefävor och likaså nybyggare för att vid sidan av samerna utnyttja landsdelen. Flertalet riksdagsledamöter tycktes ha uppfattningen, att de samtidigt som de jämställt lappmarken i "statsrättsligt hänseende" med övriga Sverige hade varit generösa mot lapparna, vilka sluppit inkomstskatt.

Förslag om kommunal författning för samerna

Regeringen hade i propositionen 1873 lovat, att inte släppa frågan om dem som inte ålagts inkomstbeviljning och således varken var röstberättigade till riksdag eller kommunalstämma. KB i de båda nordligaste länen informerade lappmarkssocknarna om beslutet i riksdagen. I den skrivelse från KB, som underrättade om just de renskötande samernas kommunala undantagsställning, gjordes också förfrågan om samernas politiska status i socknen samt hur man förfor med dem på kyrko- och sockenstämmor.³⁰

Kommunalstämman i Vilhelmina anförde, att samerna aldrig bidragit till kommunens utgifter. Beträffande fattigvården menade man, att samerna kunde befrias från alla kommunala utgifter, om staten och samerna själva tog hand om sin egen fattigvård. "Lapparna" var detsamma som de nomadiserande och renskötande. Den "lappallmoge" som sammanträdde i Fatmomakke kallade de icke renskötande för "de bofasta". På den aktuella stämman i Vilhelmina nämndes inget om stämmorna i Fatmomakke. Troligen deltog inga samer i stämman i Vilhelmina denna gång.

När motsvarande skrivelse från KB i Norrbotten behandlades på kommunalstämma i Gällivare, fanns "ett mindre antal lappar och en talrik övrig befolkning" där. Stämman fastslog, att "fjälllapparna var medlemmar i kommunen" och att de genom sina inkomster av renskötelse som hittills skulle bidra till kommunens inkomster. Fattigvården fördes på tal, och man bestämde, att fjälllapparnas fattigvård skulle organiseras för sig och skogs-lapparna skulle ha sin tillsammans med de bofasta. I Gällivare liksom i Jukkasjärvi och Enontekis syntes det självklart, att samerna skulle få del av fattigvården, trots att det fanns vissa praktiska svårigheter. Redan under år 1874 kom ett "förslag till författning rörande lapparnas kommunalförhållanden i Västerbottens och Norrbottens lappmarker". I § 1 skrivs "Lapparna, till vilka hädanefter i kommunalt hänseende ej må räknas någon, som äger jordbruksfastighet eller idkar jordbruk eller annan sådan näring, som förutsätter fast bostad, skola, utan att i allmänhet vara skattskyldige till kommunen, efter nedanstående grunder bidra till fyllande av särskilda behov." Därefter tas fattigvård och skolgång upp, vilka verksamheter förutsatts vara åtskilda från den för "socknens bofasta befolkning". Till det gemensamma hör kyrkans angelägenheter, tingshuset och dess personal samt vaccination (i norr dessutom vinterväg). I § 7 sägs: "Lapparna skola, en var såsom medlem av den kommun han tillhör, äga rösträtt efter sitt fyrktal ej mindre vid val, som böra ske i kommunal- eller kyrkostämma, än ock vid beslut uti andra i kommunal- eller kyrkostämma förekommande ärenden, som röra lapparnas rätt." I nästa paragraf sägs: Fyrktal, samfällt för Lapparna i varje socken. . . bestämmas av Kongl. Maj:ts Befallningshavande, i enlighet med vad känt är om Lapparnas förmögenhetsvillkor. Jämförda,

med den bofasta befolkningens; ... : skolande beslutet gälla för fem år ...". Fyrkarna anges vidare skola fördelas enligt de regler, som ges i lappfogdeinstruktionen den 5 augusti 1760 (§ 9). Klart är, att samerna utifrån den givna definitionen sågs som ett kollektiv inom kommunens ram med en viss egen självstyrelse.

KB i Västerbotten beordrade i en skrivelse av den 19 oktober 1874 kronolänsmannen i Vilhelmina P A Hellgren att "äska kommunalstämma" för att höra "såväl den Svenska som den Lapska befolkningen rörande Lapparnas kommunala förhållanden ...". "Få av den lapska befolkningen" var närvarande. Bägge grupperna "hade fullkomligt gillat" förslaget "såsom varande med billighet och rättvisa överensstämmande och ländande till ömsesidig nytta". I Gällivare antogs det omgående, ty det innehöll, vad förut tillämpats där. Samerna i de båda gällivarebyarna tilldelades tillsammans 600 fyrkar.

Även i Jukkasjärvi antogs förslaget vid stämma med både fastboende och samer. 100 renar sattes lika med ett hemman taxerat till 1.000 kronor. Samerna själva önskade vid detta tillfälle, att 150 renar skulle motsvara ett hemman.³¹

Tillämpningen

Hur utvecklades i fortsättningen olika samegruppers deltagande på kommunalstämmor? Förslaget synes ligga nära det som KB i Norrbotten utarbetat i samarbete med kommunerna redan på 1860-talet. Socknarna ges tillfälle att välja, huruvida de vill tillämpa förordningen eller inte, och i det förra fallet ska KB bara godkänna det antal fyrkar, som samerna tilldelas.

Förslaget kan utifrån ovanstående redogörelse betecknas som väl genomarbetat och genom remissförfarande väl förankrat ute i socknarna. Därför får det anses som märkligt, att man i protokoll ganska snart därefter finner framställningar som tyder på att samerna inte betalar något till kommunen och inte har rösträtt vid stämmorna.

ingen kom skatt + rösträtt

I Gällivare och Enontekis (Karesuando) synes dock förslaget ha tillämpats. I den förra kommunens protokoll återfinns såväl under 1880- som 1890-talen de ovan nämnda till lappallmogen lagda 600 fyrkar som underlag för t ex utdebitering. Även i den senare kommunen gjordes omkring 1880 en överenskommelse, där samerna utifrån sin befolkningsandel åtog sig 2/3 av kommunens utgifter och fick fyrkar därefter att fördela sinsemellan.

I andra fall tycks samerna i socknen ha blivit satta åt sidan. 1880 kom till kommunalstämman i Jukkasjärvi en begäran om "att bereda lappallmogen i Jukkasjärvi socken rösträtt i kommunalstämma".³² Stämman hade redan antagit och gillat KB:s förslag 1874. Men nu 1880 kom trots detta socknens länsman A Ström i en skrivelse av den 11 april 1880 med nämnda begäran. Han föreslog bildandet av en speciell taxeringskommitté, utsedd av stämman, och med dess ordförande i ledningen. Ström åtog sig också att från Enontekis ta reda på hur man förfarit där.

Bakgrunden var en stämma med den lapska allmogen sex dagar tidigare. Stämman hölls i en bondgård i socknens dåvarande kyrkby Vittangi, där en "tämligen talrikt" församlad lappallmoge mött upp för att diskutera utö-

vandet av rösträtt vid stämman. Inget tydde på att det varit förvecklingar angående samernas närvarorätt, men den hade kanske något blivit ifrågasatt vid ett voteringsstillfälle. Före 1873 hade röstning i Lappmarken skett per capita, men nu skulle röstning ske efter fyrk. Vid denna stämma, ledd av länsman Ström, fick länsmannen uppenbarligen i uppdrag att ställa samman en skrivelse till den allmänna stämman. Denna beslutade att söka ge samerna rösträtt.

I februari 1881 sammanträdde åter den lapska allmogen, denna gång under ledning av handlanden J.A. Berggren på dennes gård i Vittangi. Taxeringsförslaget antogs, och man beslöt hur många renar, som skulle fordras för en fyrk.

Protokollet justerades av samer, och av allt att döma omvandlades samma lappallmoge till allmän kommunalstämma, som valde taxeringskommitté och ordförande i denna.

I Vilhelmina fungerade inte samernas deltagande i den kommunala verksamheten vare sig beträffande åtaganden eller rättigheter trots det positiva beslutet 1874.

Kommunalstämmaprotokoll från Jokkmokk för åren fram till 1879 har ej gått att återfinna. Av senare protokoll att döma har ej heller där KB:s förslag trätt i funktion. Dock kallades samerna särskilt till stämmor för beslut av uttaxering av skatt till främst fattigvården.

Vid en stämma 1888 hade man att behandla en resolution från KB, där denne ber om yttrande över en begäran från en av lappbyarna i socknen ('Sirkas stam'). Man begär dels en egen fattigvårdsstyrelse och dels rösträtt på allmän kommunalstämma, "med mera". Ärendet var uppskjutet sedan föregående stämma för att de berörda skulle kunna höras. "Sedan saken en stund diskuterats, återkallade sökandena ansökan i alla dess delar". Varför ärendet fick denna vändning framgår inte, men man kan gissa att skattefrågorna vållade oenighet.

Om det var denna Sirkas skrivelse eller om det varit någon annan signal är svårt att få fram, men 1890 fick lappmarkskommunerna svara på, vad man ansåg om möjligheten att åter ta upp frågan om inkomsttaxering och kommunal beskattning av renskötelse.³³

1881 års skatteregleringskommitté behöll i sitt ursprungliga förslag, trots påtryckningar om motsatsen, de renskötande som undantagna inkomstbevilning för både kapital och renskötelse.³⁴ Båda länsstyrelserna i norr kritiserade framförallt, att t ex förmögna renägare skulle slippa skatt på sitt kapital och på avkastningen. Propositionen ändrades till att det skulle gälla bara "inkomst av näring som ej förutsätter fast bostad", vilket utskottet och riksdagen ändrade till "för inkomst av renskötelse".

I landshövdingens skrivelse till alla lappmarkskommunerna utom Enontekis står det inledningsvis:³⁵ "Som fråga om upphävandet av i den nu gällande bevilningsstadga medgivna befrielsen från bevilning för inkomst av renskötelse väckts", KB vill, att sockenmännen skyndsamt ska höras om vad som är att göra "med iakttagande av nödig hänsyn till rättvisa och billighet i hela dess vidd . . ". Det frågas direkt, om kommunalstämman anser det riktigt, att fattigvård och skolväsende hålls åtskilda.

Samerna hörs

KB skriver samtidigt till länsmännen i samma socknar och ber dem skyndsamt "hålla sammanträde med vederbörande lappar för deras hörande ...".³⁶ Sedan har skrivelsen i stort samma innehåll som den till socknarna.

Det är också möjligt, att det är en skrivelse från Vilhelmina, som orsakat, att saken tagits upp. Vilhelmina stämma tog den 16 oktober 1887 upp den tunga fattigvården och förhållandet att samerna inte betalade kommunalskatt samt att statens stöd var för lågt. Man beslöt därtill att vända sig till Kungl. Maj:t. Redan under 1889 hade stämman att ta ställning till en skrivelse från civildepartementet angående fördelning av lappmarks-kommunernas utskylder. Denna skrivelse behandlades vid en välbesökt stämma. Stämman påtalar, att det inte går att ha samma författningar för nomaderna i Norrbotten och i Västerbotten.³⁷

Det framgår av förslaget, att man fortfarande likt 1874 års förslag som lappar räknade endast renskötande och nomadiserande personer. Stämman följde ett förslag om en precisering av vilken service dessa samer skulle ha och ett förslag om en samisk nämnd för fördelning av fyrkar och utskylder. Det tillfogades dock, att Civildepartementets förslag om att åsätta rensamerna bevilling (statsskatt) hjälpte föga, eftersom det i socknen fanns högst fyra renägare med en inkomst på över 500 kronor. Vidare hänvisades till att samerna genom sitt kringvandrande levnadssätt hade svårt för att delta i kommunens angelägenheter. Stämman uttalade negativa värderingar om samerna som grupp. Samerna sades ej erlagga någon kommunalskatt. Hänsyn till samernas svårigheter att delta i val sades orsaka att prästval ej hölls i flertalet av fjällförsamlingarna.

"Och synes såväl regering som riksdag alltid med förkärlek ombulda dessa nomaders önskingar, ...".

När Jokkmokks kommunalstämma tog ställning till beskattningsfrågan kom man fram till, att endast ett tiotal renägare i socknen kom över grundavdragets storlek på 500 kronor.

Dessa skulle få bära hela kommunalskattebördan för samernas del. Det vore alltså bättre att behålla den kommitté som slöt särskilda överenskommelser med varje lappby. Länsmannen hade samma dag sammanträde med lappallmogen. På Gällivare kommunalstämma framhölls, att lappskatten genom ändring i bevillningsstadgan skulle bli rättvisare. Det tillades dock, att de bofasta hade egentligen fler renar än "de egentliga lapparna".³⁸

Samerna åt sidan i de nya kommunerna

Landsbygdkommunernas verksamhet var ännu vid sekelskiftet av jämförelsevis liten omfattning. Huvuduppgiften var fattigvård och en blygsam hälsovård. Kyrkan hade hand om skolan. Grunden för den kommunala självstyrelsen lades dock 1862 och verksamheten växte om än i blygsam takt. Samernas ställning i varje litet steg av processen är av stort principiellt intresse, trots att verksamheten ännu var föga märkbar i den enskilde samens liv.

Sammanfattningsvis deltog under åren 1860- 1920 de svenska samerna i de största samekommunernas verksamhet, trots att kärngruppen, de renskötande, formellt enligt kommunalförordningen inte hade tillträde till

stämmorna. Vidare hörde merparten av de övriga samerna till den tidens fattigallmoge, vilken av såväl legala som sociala skäl var utestängd.

De nordligaste fjällkommunerna var dock under periodens början utan tvekan beroende av skatter och avgifter från samerna. Regeringen och riksdagen stödde först landshövdingen i Norrbotten och hans förslag om en komplettering av kommunalförordningen för att formellt ge samerna både skyldigheter och rättigheter. Intentionerna fullföljdes inte. Några av de nordligaste fjällkommunerna slöt i stället ett slags separatavtal med samerna, vilka i några fall fick en informell närvarorätt på stämmorna men i andra fall inte.

På 1880-talet övervägdes åter en förändring av bevillningsstadgan, men man kan definitivt fastslå att majoriteten av fjällkommunerna i de båda nordligaste länen betraktade samerna som en från övriga medborgare avskild grupp. Denna grupp valde man att vilja ställa utanför kommunerna, ty den ansågs betala otillräckligt med skatt.

År 1873 och senare på 1880-talet visade centralmakten sin negativa syn på samers förmåga att ta politiskt ansvar. Regeringen gav efter för kommunerna och bröt mot riksdagens beslut 1874 om att samerna skulle inlemmas i kommunerna. Det är viktigt att påpeka, att stora delar av den svenska vuxna befolkningen vid denna tid var utan politiska rättigheter. Samerna hade dessutom som minoritet blivit allt mindre även i Norrbotten. Genom gruvbrytning förändrade de båda samekommunerna Gällivare och Jukkasjärvi totalt sin befolkningsstruktur.

Samiska initiativ som påtalade bristen på formella regler för samernas deltagande finner man i Jokkmokk och Jukkasjärvi. Samisk aktivitet inom kommuners officiella organ från sekelskiftet och fram till 1950-talet har varit mycket liten för att inte säga obefintlig (Karesuando undantaget).

På 1860- och 1870-talen kan man skönja, att centralmakten och politikererna i Norrbotten var inställda på att samerna som grupp skulle kunna delta i kommunernas verksamhet. Detta för samerna positiva utgångsläge förändrades dock snabbt. Utvecklingen blev i stället sådan, att de bofasta samerna assimilerades och de övriga segregerades. Regeringens försök att 1889 införa bevillning (statsskatt) även för inkomst av renkötsel kom för sent. Även i Norrbotten var vid denna tid majoritetsföreträdarna så många, att de tänkbara inkomsterna från rensamerna var så marginella, att de inte uppvägde kostnaderna för samernas skolgång och fattigvård. Man måste också tolka skeendena så att merparten av rensamerna formellt fann det fördelaktigt att inte vara delaktiga i den kommunala verksamheten. Detta påstående gäller dock endast för de första årtiondena.

Väpparna ha blivit "kadanfler" i kommunen ät "han"
sände y mö "råkna" mig, som eger jordbruketsfästighet och
idkar jordbruk eller annan sådan näring, som förutsätter
jakt, leshud, skote, utan att i allmänhet vara skattskyldig
då till kommunen, betinga efter medanskrifvande af sin
än följande af särskilda leshof.

Ur förslaget till kommunalförordning för lapparnas i Västerbottens län.
Kommunalstämmoprotokoll från Vilhelmina den 10 juni 1889.

Misslyckad välvilja eller segregationsinstrument

Jag har inte funnit några belägg för samisk närvaro vid kommunalstämmor i Jämtland-Härjedalen. Jag har heller inte för tiden efter 1920 funnit någon person i fullmäktige eller i nämnder, som på något uttalat sätt valts att representera samiska intressen i en kommun. De undantag som finns gäller norra Jämtland och främst Frostvikens kommun. Misstanken om att samerna varit i en särställning i detta län grundlades, när jag fann, att samer och kommunala förtroendemän så ofta agerade åtskilda i samefrågor.

Jämtlands centralbygder kan se tillbaka på tusenåriga bondetraditioner.³⁹ Socknarna är efter norrländska mått inte särskilt stora och är bildade av ickesamiska menigheter under senare delen av medeltiden.

Det officiella antalet samer i länet har inte någon gång överstigit 1.000. Samernas relativa befolkningsandel har också alltid varit liten i jämförelse med Lappmarken i de båda norra länen, där samerna var i majoritet fram till ungefär år 1800.

När den svenska centralmakten under 1700-talet slutgiltigt avsåg kristna samerna och knyta dem till den svenska nationen, kom Jämtlands län i ett speciellt läge.⁴⁰ Där fanns redan socknar. Därför knöts länets alla samer till Föllinge församling under benämningen lappförsamling. Denna delades under 1800-talet i fyra s k icketerritoriella församlingar. Dessa församlingars medlemmar kom uppenbarligen inte att knytas till de territoriella församlingarna och deras verksamhet, kyrklig och ickekyrklig.⁴¹

Samerna i sin tur förefaller ha getts samma medborgerliga status som samerna i Västerbottens och Norrbottens Lappmarker. Dessa samer betalade en speciell lappskatt, men slapp vissa ålägganden t ex att betala mantalspenning. Detta förhållande blev, som man kan bedöma det, ödesdigert för jämtlandssamerna.

När mantalsförordningen efter 1866 även skulle gälla Lappmarkerna, kom jämtlandssamerna att ställas utanför. Enligt 1862 års kommunala förordning fordrades för medlemskap i kommun att man skulle vara mantalskriven där. Det stora flertalet av jämtlandssamerna kom alltså inte att tillhöra någon kommun och hade följaktligen ingen möjlighet att besöka stämmor och delta i allmänna val till landsting och riksdag.

*låg antal
samer*

Vid två tillfällen under slutet av 1800-talet uppmärksammades den samiska undantagsställningen. Då Lappmarkerna 1873 gavs samma skattesystem som övriga Sverige, förbigicks jämtlandssamernas sak.⁴² År 1892 av okänd anledning påtalade Statistiska Centralbyrån förhållandet med samernas mantalsskrivning och bristen på kommundillhörighet.

KB svarade, att dels var samerna i avtagande och dels stod de under statens ansvar, varför något samröre med kommunerna ej var aktuellt.⁴³

Införandet av den allmänna rösträtten åren 1908/10 och 1918/20 medförde antagligen, att samernas undantagsställning åter uppmärksammades. Så kan man tolka kungörelser från länsstyrelsen i Jämtlands län under de nämnda åren.⁴⁴ Det påfordrades, att medlemmarna i lappförsamlingarna skulle mantalsskrivas i den kommun, där de huvudsakligen vistades. Man kan observera, att samerna inte behövde vara "kyrkskrivna" i de församlingar, som antingen sammanföll med eller utgjorde del av deras hemkommun.

Åtgärder till följd av de senast kända förhållandena gjorde att Jämtlandssamernas politiska status normaliserades 1940. Saken hade några år tidigare ställts på sin spets, då en häradsskrivare hade ifrågasatt lappförsamlingbornas rösträtt i kyrkliga val. Det förhållandet, att en etnisk grupps politiska rättigheter så sent som på 1930-talet ifrågasatts, motiverar en närmare redogörelse.

*Utdrag af protokollot från Mellan-
skogens församling af den 27 juli
1895*

*Et protokoll af beslutet Daniel Stenensson från
Höglagen åren 1892 till 94 uppläst och till följd...*

Lappförsamlingarna avskaffas⁴⁵

Frostvikens församling tycks inte ha vidtagit någon åtgärd i anledning av häradsskrivarens uttalande. Valet av kyrkoherde hölls, sannolikt med samer som röstande. Författningen överklagades, då valförrättaren ej tillsett att samernas rösträtt vid frågodagen fullständigats, och att vallängden ej behörigen justerats. Länsstyrelsen upphävde valet, men regeringsrätten godkände det.

Vid upprättande av följande års vallängder tog dock den ovan aktuella häradsskrivaren steget fullt ut och tog ifrån medlemmarna i lappförsamlingarna deras rösträtt på kyrkostämman i kyrkofullmäktigeval och i prästval.

Till följd av detta skrev domkapitlet i Härnösands stift i mars 1936 till ecklesiastikdepartementet

"med förmålan att ovisshet rådde, huruvida medlem av lappförsamling i Härnösands stift ägde deltaga i de val av präster, som voro anställda för lappförsamlingen hemställt om vidtagande av erforderliga åtgärder för bevarande av lapparnas rätt i berörda hänseende".⁴⁶

Kammarkollegiet fick i uppdrag att utreda frågan om lappförsamlingarna och skrev då till häradsskrivare och landsfiskaler om främst

samernas skatteförhållanden. Kollegiet skulle också undersöka, huruvida de berörda var aktiva på kommunal- och kyrkostämmor, och om de ansågs röstberättigade i kyrkliga valförrättningar.⁴⁷

Kammarkollegiet kom till den slutsatsen, att de fyra lappförsamlingarna kunde ses som en beståndsdel av en territoriell församling och att de berörda därmed hade rösträtt i alla val utan att några ytterligare åtgärder vidtogs. Således skulle församlingarna som särskilda och namngivna enheter kunna upphöra utan att dess kvarvarande funktioner upphörde. Förslaget gick ut på remiss till domkapitlet och berörda parter i Jämtland.

Av lappförsamlingarna själva ville de två sydligaste, Tännäs och Undersåker, få vara kvar, medan de två nordligaste, Hotagen och Frostviken, var för avskaffande. Församlingarnas respektive präster, pastor lapponum, visade i sina yttranden samma inställning som sina församlingar.

Förutom kyrkoherdarna i Kall, Oviken och Hallen var alla andra tillfrågade präster, lappfogden, häradsskrivarna i berörda fögderier och pastorat för avskaffande. Som skäl för församlingarnas bevarande anfördes den gemenskap som byggts upp kring främst lappmässorna. Flera andra instanser, t ex domkapitlet, ansåg verksamheten kring lappmässorna vara värdefull, men ansåg, att dessa kunde bevaras utan lappförsamlingar. Majoriteten av remissinstanser såg församlingarna som något otidsenligt, som inte motsvarades av en funktionell gemenskap. De flesta samer sysslade inte med renkötsel och de renskötande var mestadels bofasta.

Häradsskrivarna ansåg fortfarande liksom nu länsstyrelsen att ett formellt avskaffande av lappförsamlingarna var nödvändigt för att tillförsäkra samerna fullständiga politiska rättigheter. Ingen av dessa instanser delade därmed kammarkollegiets uppfattning, att lappförsamlingarna var underavdelningar till de territoriella församlingarna. Domkapitlet i Härnösand skrev i sitt slutliga yttrande, att man genom sitt initiativ inte avsett att avskaffa lappförsamlingarna och att man uppmärksammat, att två av dem ville fortleva. När man nu tillstyrkte avskaffandet, gjordes detta av samma skäl, som flertalet andra tillstyrkande instanser: anordningen var otidsenlig och det värdefulla kunde behållas ändå.

Den 1 januari 1942 upphörde de fyra lappförsamlingarna i Jämtlands län, 200 år efter de första åtgärderna för bildandet av dem. De berörda medlemmarna skulle kyrkoskrivas på församling motsvarande sin mantalskommun.⁴⁸

Beträffande lappförsamlingarna kan man på grundval av vad som framhållits i remissvar från två av dem se dessa församlingar som en av samhället erbjuden möjlighet för länets alla samer att med bibehållande av något av sin ursprungliga kultur idka ett visst församlingsliv. Det vore ett förbiseende, att icke klart redovisa intryck av att medlemmar av den samiska minoriteten funnit värdegemenskap inom ramen för lappförsamlingarna. Församlingarna gavs dock ingen verklig kompetens och därmed möjlighet att som andra församlingar få ett församlingsstyre, vilket kunde blivit ett redskap både för de enskilda medlemmarna och den samiska kulturen.

Lappförsamlingarna kan också beskrivas som ett redskap, varmed flertalet samer i Jämtland in i modern tid medvetet eller omedvetet hållits utanför fullständiga politiska rättigheter.

Det kan konstateras, att såväl initiativ som beslut mestadels skett inom den administrativa delen av det politiska systemet. Folkvalda och samerna själva kom officiellt till tals först under slutfasen av det skeende, varunder lappförsamlingarna avskaffades. Därmed har inte sagts att alla samer i länet varit helt ovetande om planerna. Rimligen hade prästerna lämnat underrättelser vid lappmässor. Överklagandet av kyrkoherdevalet i Frostviken hade sannolikt uppmärksammats av pressen.

Fram till början av 1900-talet föreföll i Jämtland länsmyndigheterna varit helt övertygade om, att samerna i länet var en slags statsmedborgare utan anknytning till länets eller kommunernas ansvar och omsorg. Samerna hade dittills haft föga plats i länets sociala, ekonomiska eller politiska liv. Myndigheter på central nivå kände till och delade inte denna inställning men åtgärder för att förändra jämtlandssamernas villkor prioriterades inte. En förändring inträdde efterhand på regional nivå och gjorde samerna till medborgare men det gick långsamt med de faktiska förändringarna. Det finns inga tecken på att jämtlandssamerna i gemen reagerat mot denna uppenbara segregation, men däremot finns det uppgifter på att enstaka samer redan på 1880-talet reagerat och t ex kommit med förslag om särskilda samiska kommuner.

Samernas valdeltagande

Har samers lagfästa rösträtt skilt sig från ickesamers? Har samers valdeltagande skilt sig från ickesamers och i så fall varför? De huvudsakliga källorna har varit röstlängder och officiell statistik. Luckorna i röstlängderna för merparten av perioden är dock stora. Beträffande rensamerna har deras valdeltagande varit svårt att dokumentera i Västerbotten och detsamma gäller de icke renskötande för hela perioden och för hela kärnområdet. Dessa luckor har jag sökt fylla genom att sammanställa uppgifter ur litteratur kompletterade med samtal med politiker och tjänstemän i de aktuella kommunerna.

Tiden före 1910

Väljarkåren till riksdagens andra kammare utgjorde fram till åren efter senaste sekelskiftet endast några få procent av den vuxna befolkningen.⁴⁹ Skaran av icke röstberättigade medborgare var alltså stor. Beträffande samerna är det svårt att finna fakta som utvisar hela gruppens möjligheter att delta i allmänna val. På grundval av material, som jag redovisade redan i föregående kapitel, kan det fastslås att de renskötande samerna inte hade rösträtt. Deras lappskatteländ/renbetesrätt var inte förmögenhetstaxerad och enligt bevillningsstadgan, från 1874 gällande även för Lappmarkerna, befriades rensamerna från skatt för inkomst från renskötelse.⁵⁰ Frågan är då om man ute i kommunerna vid upprättandet av röstlängder lät den erlagda lappskatten motsvara inkomstbevillning (inkomstskatt).

I några kommunala stämmoprotokoll konstateras, att samerna inte hade politisk rösträtt. Detta intygas också i några kortfattade redogörelser i samtida litteratur. Tre samer, barnmorskan Elsa Laula i en stridsskrift 1904, nomadläraren Karin Stenberg i en annan samisk programskrift 1920 och redaktören för Samefolkets Egen Tidning Torkel Tomasson i en artikel 1920, beskrev sina fränder som diskriminerade, när det gällde möjligheten

*Renskötande
ingen rösträtt*

till politisk aktivitet. Biskop Olof Bergqvist i Luleå tog upp situationen i en skrift (1908), och rörande Lappmarkernas kyrkopolitiska förhållanden skrev Gabriel Thulin (1921).⁵¹ Reglerande lagar och förordningar tillämpades och tolkades olika i övre Norrlands vidsträckta och glesbefolkade delar. Det rådde alltså extrema glesbygdsförhållanden, och dessutom hade förtroendemännen ofta bristande kunskaper. Delvis saknades också kompetenta administratörer i dessa bygder.

I Jämtlands och Västerbottens län kunde då, företrädesvis samer, ibland äga mindre jordbruksfastigheter, vilka på grundval av erforderliga taxeringsvärden och/eller inkomst i princip kunde ge innehavarna rösträtt. År 1910 var antalet samer sysselsatta i jordbruk med binärningar nästan lika stort som gruppen rensamer. Av dessa ägde en del sina hemman och kunde sålunda ha rösträtt, men flertalet var lönearbetare och mestadels undersysselsatta med mycket låg inkomst. Samer tillhörande lappförsamlingarna i Jämtlands län hade definitivt inte rösträtt, eftersom de ej var mantalskrivna någonstans. Till dessa församlingar hörde också länets icke renskötande samer. Sannolikt har det dock fungerat så, att en same som förvärvat en fastighet också blivit mantalskriven, kommunmedborgare och röstberättigad.

För perioden 1866- 1910 gäller alltså att samer sysselsatta enbart i renskötsel inte kunnat erhålla allmän rösträtt. Det officiella antalet rensamer var år 1900 3.929 personer. Några tiotal av dessa samer ägde verkliga hemman. Det officiella antalet icke renskötande samer var på 1860-talet cirka 1.000 och år 1900 3.054. Av dessa kan 100 - 300 varit hemmansägare-nybyggare och därmed potentiella röstägande. Omkring två tredjedelar av det officiella antalet samer var fram till 1910 utan rösträtt. Merparten av de övriga samerna tillhörde landets fattigallmoge och klarade inte de gällande rösträttsstrecken.

Jag har på kommunarkiven inte kunnat finna några dokument som utvisar samer, som använde sin rösträtt före 1910.⁵² De samiska bosättningarna låg dessutom mestadels i socknarnas perifera delar, vilket för vem som helst in i sen tid skulle ha försvårat deltagande i all sorts samhällsarbete.

Kan samernas politiska situation betraktas som "normal för sin tid"? Det fanns ju miljoner vuxna svenskar utan rösträtt då. Ur denna aspekt var det inte så märkligt, att några tusen samer inte kunde delta i sin tids politiska verksamhet. Man bör dock betänka, att Sveriges bönder i allmänhet hade rösträtt. Under den aktuella perioden avgjordes dessutom kampen om marken och naturrikedomarna i det inre av Norrland. Det kan alltså ha funnits intressenter för att samiskt politiskt agerande försvårades. Vidare skrev regeringen i en proposition år 1874 att ett nomadfolk var olämpligt för att delta i politisk verksamhet, och i en utsaga säger 1882 års lappkommitte:

"Betänker man huru föga ägnat ett lappsamfund är att förhandla till gemensamt beslut och ingå avtal samt till samfällt gagn använda inflytande medel, så finnes lämpligast att åt Konungens befallningshavande uppdraga ärenden".

Ur Bidrag till Sveriges officiella statistik: 1904/05: Valstatistik XVII, s176, anm till tab 1 om fyrktal.

Egendom
gav
rösträtt

1866-1910
ingen rösträtt

Dock många
'svenskar'
utan rösträtt

Norrbottnens län ¹⁾ Arjeplog. I fyrktalslängden för kommunen äro under särskild afdelning upptagen 41 lappar med hvar och en påfördt fyrktal, tillhopa 4,851 fyrkar. På gjord förfrågan har kommunalnämndens ordförande härom meddelat, att förutom den skatt till prästerskapet, som lapparne jämlikt nådiga brefvet den 9 februari 1865 äro skyldiga erlägga, betala de till kommunen i kommnalskatt 570 kronor, hvilka liksom afgifterna till prästerskapet fördelas efter fyrk. Fyrkarna hafva under de senare åren bestämts så, att för hvarje ren, som lapparne själfva äga, beräknas en fyrk och för hvarje femtal s.k. skötningsrenar (sådana om de vårda och valla åt andra) likaledes en fyrk. Vid fyrktalslängdens uppgörande följes den förteckning öfver renarnes antal, som länsmanen tillsammans med lappbyordningsmännen för hvarje år upprättar. Någon rösträtt i kommunens angelägenheter hafva lapparne ännu icke satt i fråga. Då enligt gällande bevilningsförordning lappallmogen är frikallad från utgörande af bevilning för inkomst af renskötsel och således jämlikt förordningen om kommunalstyrelse på landet icke synes kunna vara kommunalt röstberättigad, hafva ofvannämnda lappar ej här medräknats — ²⁾ Hietaniemi. I stället för den år 1904 upprättade fyrktalslängden, som förkommit, har här användts den år 1905 upprättade längden — ³⁾ Enontekis. Rörande lappmallmogen har på gjord förfrågan kommunalnämndens ordförande meddelat, att densamma sedan gammalt utgjort den hufvudsakligaste delen af kommunens folkmängd och såsom bärkraftigare än den fattiga nybyggarestammen äfven fullgjort utbetalningen af $\frac{2}{3}$ af kommunens samtliga utskylder med undantag af pastors lön, om hvilken kommunalstämmobeslut hafva de äfven rösträtt i kommunens gemensamma angelägenheter med en fyrk för hvarje tiotal taxerade renar, för hvilka kommunalutskylder erläggas. På skäl, som i fråga om lappallmogen i Arjeplog här ofvan anförts, hafva emellertid dessa lappar ej här medräknats.

Samernas valdeltagande efter 1910

Vallagarna har efter 1910 inte diskriminerat samer eller berövat dem rösträtt pga deras etniska tillhörighet. Den från 1910 för män och senare även för kvinnor införda allmänna rösträtten begränsades inledningsvis av regler beroende på obetald skatt, erhållen fattigvård, ej utförd värnplikt, mm. Dessa s k streck kan rimligen ha påverkat samisk befolkning i annan utsträckning än övrig. Jag skall redovisa nedan, vad jag funnit om samiskt valdeltagande årtiondena efter den allmänna rösträttens införande och rösträttsstreckens inverkan på antalet röstberättigade samer och ickesamer Först skall jag som bakgrund presentera uppgifter om valdeltagandet i några lappmarkskommuner och de aktuella länen. De angivna kommunerna hade 1911 det lägsta valdeltagandet i landet.⁵³

Orsak till
läst
valdeltagande

ANDELEN RÖSTANDE I PROCENT AV ANTALET RÖSTBERÄTTIGADE I RIKSDAGSVAL

	1911	1928
Jokkmokk	9,3	45,6/41,3(män/kv)
Arjeplog	24,2	39,1/24,2
Karesuando	6,2	29,3/24,6
Jämtlands län	58,0	64,4
Västerbottens län	53,9	69,4
Norrbottens län	39,9	60,6
(för länen landsbygd)		
Sveriges landsbygd		66,1

Källa: Sveriges Officiella Statistik: Allmänna val.

Valdeltagandet i Norrlands inland kan 1911 beskrivas som mycket lägre än i länens mera tätbefolkade delar och 1928 som avsevärt lägre. Officiell valstatistik ger för denna tid också upplysning om i vilken omfattning de i röstlängderna upptagna lapparna röstade.⁵⁴ Procentandel röstande gäller även här riksdagsval.

ANTAL I RÖSTLÄNGD UPPTAGNA, AV DESSA RÖSTBERÄTTIGADE, RÖSTANDE OCH ANDEL RÖSTANDE SAMER I RIKSDAGSVAL 1911-1924. (NOT 55).

I röstlängd	780	1.020	1.800	1.595	?
Därav ej röstberättigade	104	65	295	231	?
Ant. röstande	8	26	207	33	c:a 50
röstande i %	1	2,7	13,8	2,4	3,9
	(1911)	(1914)	(1917)	(1920)	(1924)

Man kan således konstatera att samernas valdeltagande under 1910 och 1920-talet var mycket lågt. I flera samekommuner förekom sannolikt inget samiskt valdeltagande alls. Skillnaden mellan samers och ickesamers valdeltagande var således stort.

Lågt deltagande

Detta gäller även de kommuner som i jämförelse med sitt län som helhet hade ett lågt valdeltagande på 1910-talet. Andelen samer i Arjeplog och Karesuando var år 1900 11,7 resp 64,8 %.⁵⁶

Det samiska valdeltagandet, över 13% i riksdagsvalet 1917, är anmärkningsvärt.⁵⁷ Den s k lappfrågan var emellertid under åren före 1917 mycket aktuell. Förhandlingarna med Norge i renbetesfrågan pågick. I februari 1917 behandlade riksdagen samernas bostadsfråga (föreslaget avsbåd förbud

mot fast bosättning för rensamer) och renbetesfrågan. Riksdagsbehandlingen föregicks av samiska petitioner och uppvaktningar hos kungen, regeringen och riksdagsledamöter. År 1918 sammanträdde över 200 samer i ett första landsmöte. Man kan konstatera, att i en tid då mycket påtagliga beslut berörde samerna, kom en fullt märkbar reaktion genom att deras valdeltagande ökade från 2,7% år 1914 till 13,8% år 1917.

Följande siffror anger procentandelen i röstlängd förekommande personer av hela befolkningen:⁵⁸

Tab. L. De i röstlängd upptagna lapparna.

Valkrets	I röstlängd upptagna	Röstberättigade		Icke röstberättigade										Summa			
		Antal	% av alla i röstlängd upptagna	Utanför röstlängden	Varfrjälade	I konkurs	Omyndiga	Fattigdomsbidda	Nyinflyttade	Öfverkommunalt utskyld	Öfverkommunalt utskyld	Öfverkommunalt utskyld	Öfverkommunalt utskyld		Öfverkommunalt utskyld		
Medelpad	2	1 500	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Ångermanlands södra	3	1 339	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
Ångermanlands norra	4	1 250	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8
Jämtlands läns södra	57	49 860	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
Jämtlands läns norra	141	134 950	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	7
Västerbottens läns södra	163	158 969	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Västerbottens läns norra	10	9 900	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Norrbottnens läns södra	204	182 892	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	22
Norrbottnens läns norra	455	420 963	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	16
Summa	1 020	955 936	8	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	65

Valkrets	I röstlängd upptagna	Röstberättigade		Icke röstberättigade										Summa			
		Antal	% av alla i röstlängd upptagna	Utanför röstlängden	Varfrjälade	I konkurs	Omyndiga	Fattigdomsbidda	Nyinflyttade	Öfverkommunalt utskyld	Öfverkommunalt utskyld	Öfverkommunalt utskyld	Öfverkommunalt utskyld		Öfverkommunalt utskyld		
Hälsinglands norra	2	1 500	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Medelpad	5	2 400	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
Ångermanlands södra	12	3 250	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	9
Ångermanlands norra	7	2 286	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5
Jämtlands läns södra	53	52 961	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Jämtlands läns norra	175	172 983	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	34
Västerbottens läns södra	316	282 692	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
Västerbottens läns norra	62	39 625	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	23
Norrbottnens läns södra	506	388 767	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1 118
Norrbottnens läns norra	682	594 852	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	98
Summa	1 800	1 505 826	8	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	295

Valkrets	I röstlängd upptagna	Röstberättigade		Icke röstberättigade										Summa			
		Antal	% av alla i röstlängd upptagna	Utanför röstlängden	Adonni straffberättigade	I konkurs	Omyndiga	Fattigdomsbidda	Nyinflyttade	Öfverkommunalt utskyld	Öfverkommunalt utskyld	Öfverkommunalt utskyld	Öfverkommunalt utskyld				
Norrbottnens läns norra	588	519 882	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	69
Norrbottnens läns södra	462	330 723	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	127
Västerbottens läns norra	66	54 818	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	12
Västerbottens läns södra	247	234 947	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	13
Jämtlands läns norra	175	174 994	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Jämtlands läns södra	40	40 100	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Ångermanlands norra	5	2 400	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
Ångermanlands södra	9	5 556	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4
Medelpad	3	1 330	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	21
Summa	1 595	1 364 853	1	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	231

	<u>1911</u>	<u>1917</u>
Jämtlands län	22	23
Norrbottnens län	16	25

SOS om valet 1911 visar låga siffror för samerna i Jämtland, norra Västerbotten och södra Norrbotten. Angående Jämtlands län vet jag, att länsstyrelsen ej genast lyckades lösa problematiken med lappförsamlingarnas samer och deras mantalsskrivning. Även i övriga områden kan valnämnderna i de aktuella fjällsocknarna ha tvekat om samers rösträtt.

Allt tyder på att uppgifterna om samernas valdeltagande perioden 1911 - 1924 gäller hela samefolket, såväl de renskötande som icke renskötande, alltså de cirka 7.000 personerna, som i kyrkböcker stod antecknade som varande av samisk härstamning.

Av de i röstlängd upptagna samerna uppges 6 - 16% ej ha rösträtt.⁵⁹ Detta bortfall är 5 - 10% lägre än för landets totala befolkning. I röstlängderna fanns tio olika förbehåll mot rösträtt. Den dominerande orsaken till bortfallet är erhållen fattigvård och ej erlagd skatt. För Sveriges totalbefolkning var den dominerande orsaken för rösträttsförlust ej erlagd skatt. För samernas del dominerar fattigvårdsförbehållet, men med undantag av ej erlagd skatt försakade de övriga förbehållen ytterst få samer förlust av rösträtten. Orsaken⁶⁰ var att rensamerna mestadels ej erlade kommunalskatt, deras statsskatt var av grundskattekaraktär, de var befriade från värnplikt i fredstid, deras renar och renbeten var ej förmögenhet och därtill hade jämtlandssocknarna inte hand om samernas fattigvård. Det var således endast den icke renskötande delen av samerna, som drabbades av förbehållen, sannolikt t o m i högre grad än övrig befolkning. Detta orsakades inte av vallagen, utan därav att samer som frivilligt eller av tvingande skäl lämnade rennäringen hade mycket svårt att få en ordnad försörjning.

Efter att ha varit diskriminerade blir rensamerna efter en del övergångsproblem för valnämnderna i stället en gynnad grupp. Det är sedan en annan sak att samerna så sällan använde sin rösträtt. Ovanstående redogörelse gäller huvudsakligen den tid då endast män hade allmän rösträtt. Efter 1924 ger offentlig statistik ingen upplysning om samers rösträtt och valdeltagande. Beträffande rösträtten togs förbehållen efterhand bort eller mildrades. Det ledde naturligtvis till att samer i rösträttsfrågor likställdes med övrig befolkning. Dock föranledde lappförsamlingarnas fortlevnad i Jämtlands län ännu på 1930-talet oklarheter beträffande samernas kommuntillhörighet, som är avgörande för frågan var rösträtten skall utövas. Detta förhållande kan inte ha varit något gott utgångsläge för den jämtlandssame, som skulle söka underlag för ett partival på valdagen.⁶¹

I min fortsatta redogörelse för samers valdeltagande är jag hänvisad till röstlängder och i någon liten utsträckning, till vad man kan utläsa av offentlig statistik utan att samerna direkt nämnes.⁶² Valdeltagandet i Sverige de första åren efter 1910 var lägst i Norrlands inland. Från 1930-talet och framåt har valdeltagandet i södra Norrlands inland ökat till totalbefolkningens nivå. Tyvärr är luckorna stora i röstlängdsmaterialet från Jämtlands och Västerbottens län. Kommunerna i fjällbygden och utanför

Malmfälten sköttes in i sen tid av förtroendevalda, vilka hade liten eller bristfällig arkivresurs till sitt förfogande. I de båda nämnda länen finns heller inga valdistrikt med förträdesvis samer. Den bästa serien röstlängder fann jag för Tranrisets lappby i mellersta Jämtland.⁶³ Röstlängderna med ca 30 röstberättigade upplyser om att i sex av tio val mellan 1920 och 1942 var valdeltagandet noll. I två val röstade 1 person, i ett val 3 och 1928 röstade 15 av 33 röstberättigade. På 1960-talet hade valdeltagandet för dessa byar i centrala Jämtland (Kall, Handöl, Tossåsen) passerat 50% medan byarna i norra Jämtland åren 1964, 1966 hade ett valdeltagande på 20,0 och 22,9%.⁶⁴ Här gäller det dock totalt endast något eller några tiotals röstberättigade per by.

Uppgifterna gäller rensamerna i Västerbottens och Jämtlands län och för det senare länet även merparten av de icke renskötande. Jag har kompletterat mitt bristande material från dessa båda län genom att fråga politiker och tjänstemän på kommunalkontor. Jag har därvid kommit fram till, att rensamernas valdeltagande fram till 1950-talet var mycket lågt, 10 - 30%, för att sedan under början av 1960-talet nå upp till 40 - 60%. Valdeltagandet präglas hela tiden av stora variationer mellan närliggande val och mellan samerna i olika kommuner. Även valdistrikten i dessa läns glesbygder har efter 1930 oftast ett valdeltagande på mer än 50% och efter 1960 70-80%. Detta betyder att skillnaden i valdeltagande mellan den samiska kärngruppen och ickesamer i de båda länen fram till 1960-talet var minst något tiotal procent men oftast flera tiotal procent. I mitt syfte att kunna fastställa eventuella skillnader mellan de olika befolkningsgrupperna i samebygderna kan jag presentera det bästa materialet från Norrbotten. Där finns och har funnits mer än 2/3 av samerna alla kategorier. Genom att kombinera uppgifter från den officiella valstatistiken med mitt material från röstlängderna kan jag i diagramform ange andelen röstande i procent av röstberättigade för tre väljarkategorier: 1. Rensamer och dem närstående yrkesgrupper 2. Ickesamiska väljare (där andelen samer är så liten att den angivna procenten röstande endast kan påverkas marginellt) 3. De båda kategorierna blandade (antingen - p g a att jag tekniskt ej kunnat skilja dem åt eller av att jag velat presentera valdeltagandet i ett område med blandad befolkning).

I det första diagrammet jämför jag Gällivare rensamers valdeltagande med ickesamers i ett mycket utpräglat glesbygdsmråde, Killinge i samma kommun. Killinge valdistrikt inrättades 1932. Killinge by fick vägförbindelse 1968 men ligger endast en mil från malmbanans del Gällivare -Kiruna. Antalet röstberättigade har varierat mellan 271 (1932) och 370 (1958). Av dessa har cirka hälften varit rensamer från Gällivares två nordligaste lappbyar, Norrkaitum och Mellanbyn. Den tredje fjälllappbyn har alltid röstat i centralorten Gällivare. Samerna har som nomadiserande och efterhand som fastboende under den aktuella perioden vistats i gränsområdet mellan fjällen och skogslandet under hösten(de s k vår/höstbeteslanden). Därför har röstställena blivit Killinge resp. Gällivare. De icke-samiska väljarna i Killinge har varit jord-skogsbrukare och banarbetare. De samiska väljarna har under den aktuella perioden inte bott i Killinge/Gälli-

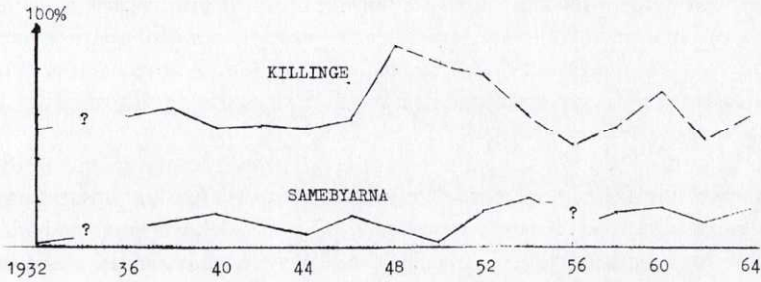
Lågt del
variationer
olika
kommuner

vare utan har haft att färdas till vallokaler till fots, med båt och med tåg upp till 10-15 mil (se dock försöken med tillfälliga vallokaler, sid 67). Rensamernas glesbygdssituation är vanligtvis än mer extrem än de fastboendes i Killinge. Det är dock viktigt att påpeka att de här omdiskuterade samerna genom sin rörliga yrkesutövning kom i kontakt med fler miljöer och fler människor än många inbyggare ute i Norrbottens byar. Det är att observera att jag förutom uppgifterna i diagrammet via röstlängder åren 1920-32 vet, att under den tiden röstade två rensamer från Gällivare i allmänna val. För den följande tiden kunde jag inte återfinna några röstlängder för valen 1934, 1936 och 1938. Detsamma gäller nordbyarna i Gällivare för två val på 1950-talet. Trots detta kan man utläsa, att rensamerna i Gällivare under hela perioden haft ett mycket lågt valdeltagande, 0-24%, understigande ickesamers med flera tiotals procent.⁶⁵

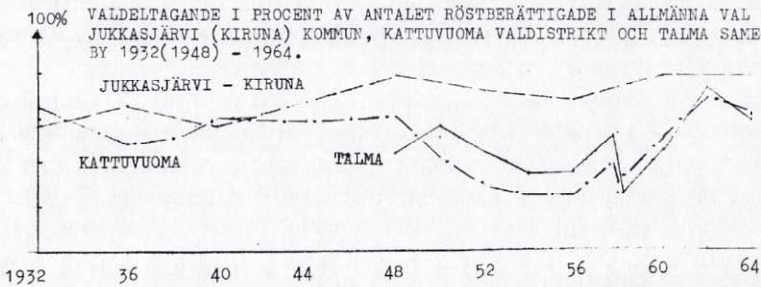
Nästa diagram utvisar valdeltagandet för hela eller delar av perioden 1932-64 i hela Jukkasjärvi (Kiruna) kommun, Kattuvuoma valdistrikt och Talma lappby. Valdistriktet Kattuvuoma inrättades 1932 för det under perioden varierande antalet röstberättigade på mellan strax under hundra till nästan 200 röstberättigade. Under några årtionden bodde flera icke-samiska familjer i distriktet men på 1960-talet utgjordes de röstande nästan enbart av samer. Då arkivet i Kiruna tyvärr inte innehöll röstlängder från valen före 1948 och vissa förändringar berört distriktet, har en uppdelning inte varit meningsfull. Diagrammet redovisar dock Talma lappby, ingående i valdistriktet, för sig åren 1948-64. Samstämmigheten i de båda kurvorna utvisar att talmasamerna och de allt färre ickesamerna röstade i ganska lika omfattning.

(Sjölin 1967 II)

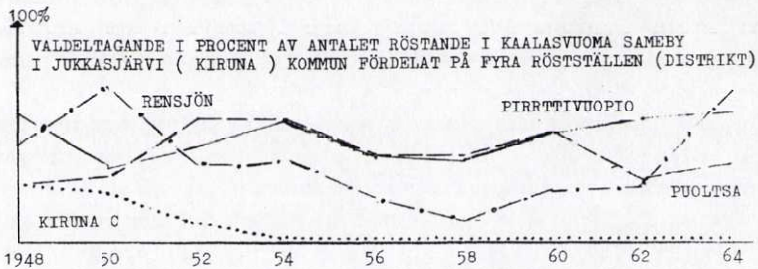
VALDELTAĞANDE I PROCENT AV ANTALET RÖSTBERÄTTIGADE I ALLMÄNNA VAL I GÄLLIVARES TRE SAMEBYAR OCH KILLINGE VALDISTRIKT 1932 - 1964.

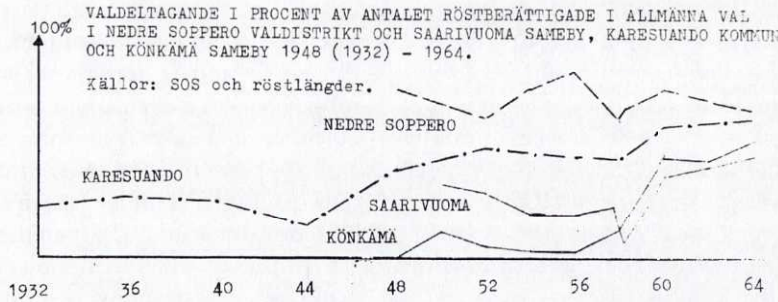
VALDELTAĞANDE I PROCENT AV ANTALET RÖSTBERÄTTIGADE I ALLMÄNNA VAL I JUKKASJÄRVI (KIRUNA) KOMMUN, KATTUVUOMA VALDISTRIKT OCH TALMA SAMEBY 1932(1948) - 1964.

VALDELTAĞANDE I PROCENT AV ANTALET RÖSTANDE I KAALASVUOMA SAMEBY I JUKKASJÄRVI (KIRUNA) KOMMUN FÖRDELAT PÅ FYRA RÖSTSTÄLLEN (DISTRIKT)

VALDELTAĞANDE I PROCENT AV ANTALET RÖSTBERÄTTIGADE I ALLMÄNNA VAL I NEDRE SOPPERO VALDISTRIKT OCH SAARIVUOMA SAMEBY, KARESUANDO KOMMUN OCH KÖNKÄMÄ SAMEBY 1948 (1932) - 1964.

Av diagrammet kan man utläsa att talmasamerna inte röstat i lägre omfattning än ickesamerna där och i flera val obetydligt lägre än kommunens hela väljarkår, där rensamer utgjort 4-2%. Nedgången under 1950-talet kan jag inte förklara, men den finns, fastän i mindre omfattning, även bland övrig befolkning i norra Norrbotten. Som förklaring på det relativt höga valdeltagandet kan sägas att befolkningen där inte varit så isolerad som en blick på kartan ger intryck av. På andra sidan Torne träsk har det sedan senaste sekelskiftet pågått järnvägsbyggande, malmtransport och turism (Abisko-Riksgränsen) och avståndet till norska narviksområdet med fast bebyggelse är måttligt.

Diagrammet nr 3 visar valdeltagandet i lappbyn Kaalasvusma 1948-66. De cirka hundra röstberättigade blev på 1940-50-talen fast bosatta utefter Kalix älv väster om Kiruna. Röstningen kom att delas upp på fyra ställen, varav ett i centralorten. Fram till 1962 fanns ingen väg till röstställena Pirttivuopio och Puoltsa. Rensjön är en station utmed malmbanan i då ännu väglöst område norr om Kiruna. Diagrammet visar ett mycket varierande valdeltagande, där det är svårt att urskilja något mönster.⁶⁶

Det sista exemplet visar valdeltagande i Sveriges intill 1970 nordligaste kommun och i Kirunas nordöstligaste byar med en finsk-och samisktalande befolkning på cirka 2.000 personer. I Karesuando har andelen samer långt in på 1900-talet utgjort nästan 40% och andelen rensamer 20-30%. För kommunen visar jag valdeltagandet uppdelat. Tyvärr har det inte gått att finna röstlängder för en uppdelning och jämförelse. Karesuando är dock ett område, där samiskt och ickesamiskt är svårt att åtskilja. Kommunen är ena halvan i en ursprungligen helfinsk socken, Enontekis, som delades efter kriget med Ryssland 1808-09. Valdeltagandet har genomgående hört till de lägsta bland landets kommuner.

År 1950 inrättades ett valdistrikt för Könkämä lappby med röstställe i en gård strax söder om Treikersöset. Bland distriktets drygt hundra röstberättigade har det också funnits några ickesamer.

De nuvarande gränsälvarna mot Finland och då förbi Karesuando har länge varit en av färdvägarna mot Nordnorge och mot ishavsområdet. Landet mellan denna nedre del av Tornedalen och Malmfälten kan däremot betraktas som ett i alla tider isolerat område, en förpost till tundran. Där ligger Sopperobyarna, vid sidan av Karesuando landets nordligaste större bosättningar. I samma område har lappbyn Saarivuoma sina betesmarker. Dessa rensamer har ända in på 1950-60-talen nomadiserat mellan norska Finnmarken under sommaren och ned till sopperoområdet under vintern. Dessa samer, liksom de i Karesuando, har intill sen tid under nästan halva året vistats i Norge eller i gränsområdena mot detta land. Diagrammet visar alltså valdeltagandet för valdistriktet Könkämävuoma med samer som den stora merparten röstberättigade, för lappbyn Saarivuoma och för byn Nedre Soppero med cirka 70 röstberättigade, varav endast en handfull samer. Kurvorna i diagrammet tyder på att skillnaden i valdeltagandet hos rensamer och ickesamer även i detta område varit stort. Men då samerna under 1960-talet blir fastboende och delaktiga i områdets förbättrade kommunikationer (i form av vägar och mottagningsförhållanden för radio/

TV), blir skillnaderna snabbt mycket måttliga eller något tiotal procent.⁶⁷

Det hittills presenterade valdeltagandet efter 1925 har gällt för norra Norrbotten. Längre söderut i inre Norrland förbättrades kommunikationerna tidigare, och glesbygdssituationen har ej varit så extrem. Om man undantar Malmfälten, så har också valdeltagandet stigit något ju längre söderut man kommer i Norrlands inland. Detta borde gälla även för samerna där. Tyvärr har jag funnit mycket få äldre röstlängder i kommunerna utanför Malmfälten, vilket beror på att dessa in i sen tid sköttes av förtroendemännen och utan kommunalkontor med arkiv. Jag har dock uppgift om att jokkmokssamerna, alltså i södra Norrbotten, valen 1962, 1964 och 1968 hade ett valdeltagande på resp. 25,2, 33,3 och 24,3%.⁶⁸

Renskötande samers valdeltagande 1962

Underlaget för undersökningen av valdeltagandet utgjordes av lappby tillhörande befolkning (renskötande) i kommunerna Karesuando, Kiruna och Gällivare.⁶⁹ Denna utgjordes då av 1. 142 personer eller cirka 1/3 av landets rensamer. Av dessa beräknades cirka 700 vara röstberättigade, varav jag kontrollerade 655 personer. 256 eller 40% avgav sina röster i det nämnda valet. Övrig befolknings valdeltagande i de undersökta valdistrikten var 54 %. Valdeltagandet på landsbygd med mycket låg tätortsgrad var 1962 cirka 80 %.

Talma lappby norr om Kiruna hade högsta valdeltagandet, 72 %, och Norrkaikum och Mellanbyn i Gällivare det lägsta, 16 %. Variationerna mellan åldersgrupper, civilstånd och yrken (renägare-renskötare) visade liknande tendenser som bland övrig befolkning. Kvinnor deltog dock i högre utsträckning än män.

De kraftiga regionala skillnaderna i rensamernas valdeltagande kan förklaras med bristen på kommunikationer, svårigheter att närvara i sammanhang, som gav information, samhörighet och medvetenhet om att kunna påverka samt lång väg till vallokal. Dessa orsaker borde vid en första anblick på kartan också ge Talma sameby norr om Torne träsk i Jukkasjärvi (Kiruna) socken ett lågt valdeltagande. Närheten till Norges fjordbygd, malmabanans funktionärer och järnvägsförbindelserna med Kiruna har dock befrämjat medvetenhet om möjligheten att påverka. År 1962 fanns dessutom för första gången en rensame på valbar plats till Kiruna stadsfullmäktige. Dessutom erbjöd kommunen sedan 1950-talet flygtransport till vallokalen.

orsak till reg. skillnader

Största andelen röstande fanns liksom i den övriga delen av väljarkåren i åldersgruppen runt 50 år. Röstandelen var mycket låg i de lägre åldersklasserna. Detta kan ställas mot att utflyttningen särskilt bland kvinnorna från samebyarna varit mycket kraftig under efterkrigstiden. Pessimismen var stor hos same ungdomen över möjligheten för rennäringen och samekulturen att leva vidare. Underskottet på yngre kvinnor gav den större röstningsbenägenheten hos de äldre möjlighet att slå igenom i kvinnornas totala röstandel. Kvinnornas höga röstandel stöder annars den uppfattningen, att kvinnorollen är jämförelsevis stark i den samiska kulturen.⁷⁰ Den sneda könsfördelningen ger en stor andel ogifta personer. Dessas låga valdeltagande kan liksom hos ungdomen antas spegla en uppgivenhet i denna sneda sociala situation.

Vid en intervjuundersökning i samma område 1968 fick jag underlag för påståendet, att en etnisk faktor fanns med bland orsakerna till det låga valdeltagandet. Man anförde t ex, att det bland de styrande och bland kandidaterna på listorna sällan fanns personer, som man kände och vars inställning i samefrågor var bekant.⁷¹

Bristen på information var påfallande, och politikernas budskap nådde i liten omfattning ut till samerna. Mest påtagligt var ändå, att de tillfrågade hade bäst kännedom om och hänvisade till administrationen och dess tjänstemän men mera sällan till politiker.

Jag har därmed kommit fram till, att skillnaderna i valdeltagande mellan rensamerna och övrig glesbygdsbefolkning från 1930 och fram på 1960-talet varit stor: I början av perioden mycket litet samiskt valdeltagande mot nästan normalt för ickesamer. Skillnaden har minskat men var ännu på 1960-talet väsentlig i södra Norrbottens, Västerbottens och Jämtlands läns samebygder.⁷² Lappbyn Talma har under hela den aktuella perioden haft ett valdeltagande, som i genomsnitt endast ligger något lägre än övrig befolknings, och på 1960-talet ökade även övriga rensamer i kiruna/karesuandoområdet sitt valdeltagande. Dessa förändringar kan direkt knytas till en period, då dessa samer blev bofasta och delaktiga i de förbättrade kommunikationerna. Samerna i Jämtland och Västerbotten har mestadels varit bofasta under hela 1900-talet, men för dessa samer och dem i södra Norrbotten har inte förändringen i levnadssätt kunnat sättas i samband med en så kraftig ändring i valdeltagandet. Gemensamt för kiruna/karesuandoområdet är, att landsbygdsbefolkningen haft finska som modersmål, och att jord och skogsbruket inte varit så utvecklat som i de sydligare samebygderna. Detta kan beskrivas så, att skillnaderna mellan samers och ickesamers kultur och levnadssätt i norra Norrbotten inte varit så stora som längre söderut. Innan jag diskuterar det jag hittills redovisat om valdeltagande, ska jag nämna något om icke renskötande samers valdeltagande och om samers partival.

Icke renskötande samers valdeltagande

Det är en mycket svår uppgift att få ett underlag för de icke renskötande samernas valdeltagande. Den stora merparten av denna efterhand allt större del av samerna fanns fram till 1940-talet i kärnområdet. Det har hela tiden funnits en övergångsgrupp som har levat i eller nära kärngruppens sociala miljö. En del har mot sin vilja av olika skäl tvingats lämna näringen och blivit undersysselsatta med följd att de kommit i en mycket låg socioekonomisk status. I princip har ändå gruppen i kärnområdet kunnat bo var som helst och haft vilket yrke som helst.

Det finns ändå kommuner, där under början av 1900-talet rensamerna utgjorde en väsentlig andel av befolkningen.⁷³ Dessa kommuner var Karesuando, Jokkmokk, Arjeplog och Tärna. De tre förstnämnda omnämnes i officiell valstatistik fram till 1930-talet som de med det lägsta valdeltagandet.

TABELL ÖVER ANDEL RÖSTANDE I RIKSDAGSVAL I PROCENT (MEDELTALE FÖR PERIODER)

	1911-18	1920-2	1932-40	1952-64
Karesuando	10,4	11,7	27,0	52,4
Jokkmokk	23,4	33,7	41,3	70,0
Arjeplog	30,2	23,7	46,6	74,7
Tärna	43,2	33,4	63,0	71,0
Västerb. län	61,0	69,4	69,9	80,4
Norrb. län	50,6	60,6	63,5	77,9

(båda landsbygd)

Källa: SOS: Allmänna val, tab 2.

Valdeltagandet steg kraftigt efter andra världskriget utom i Karesuando. Men ännu på 1960-talet fanns i de nämnda kommunerna och i nordöstra Kiruna (Sopperoområdet) valdistrikt med till antalet få röstberättigade med ett valdeltagande flera tiotal procent lägre än kommunens. Distrikten kan oftast beskrivas som mycket isolerade bygder med många hinder för den enskilde att vara politiskt aktiv. Lågt valdeltagande är dock inte regeln i extrem glesbygd. Jag har därför frågat personer med lokalkännedom och fått belagt, att de nämnda valdistrikten har ett väsentligt inslag av icke renskötande samer. Det har varit fråga om nybyggare, fiskare eller dagsverkare, som med eller mot sin vilja lämnat renskötsel.⁷⁴

Icke renskötande samer från Västerbotten agerade i början av 1900-talet mot att land hade tagits ifrån dem. Icke renskötande har på olika sätt agerat på landsmötena 1917, 1937 och på dem från 1950 och framåt. Den s k Storumangruppen har tagit upp de icke renskötandes problematik.⁷⁵ Med det ovan andagna har jag velat underbygga den åsikten, att det ute i samebygderna finns en väsentlig grupp icke renskötande samer, vilka känner sig ha en samisk identitet och som har haft det svårt med att få sina önskemål och problem uppmärksammade. Att en del av dessa samer reagerat med politisk passivitet låter naturligt. Att så också varit fallet, visar de tidigare nämnda direkta uppgifterna om det låga samiska valdeltagande under 1910 och 1920-talen, muntliga uppgifter och de ovan nämnda valdistrikten med lågt valdeltagande ännu på 1960-talet.

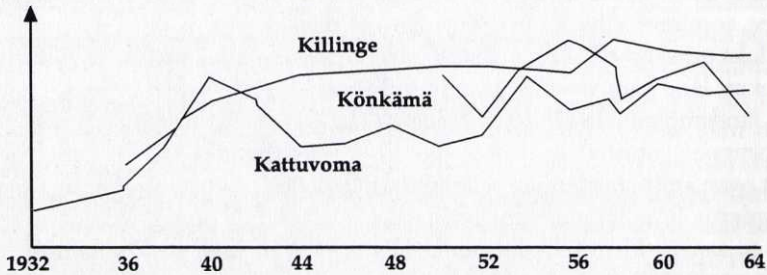
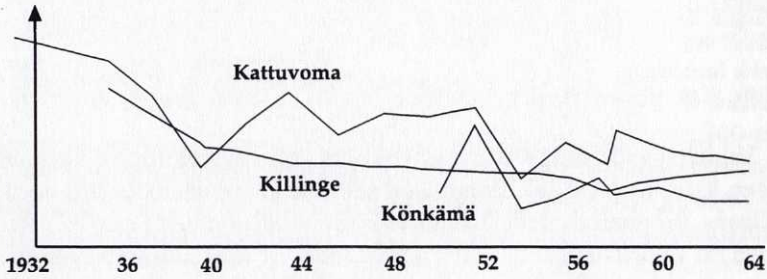
Samers partival

När det gäller enskilda samers partival finns det en utbredd uppfattning, att de vanligtvis är konservativa och röstar därefter. Jag har inget underlag för en utsaga i den riktningen.⁷⁶ Uppfattningen om samers partival härstammar med stor sannolikhet från Norrbotten med dess traditionella motsättningar mellan de starka socialistiska Malmfälten och länets i övrigt jämförelsevis konservativt röstande befolkning.⁷⁷

Religionens ställning har varit stark i länet, vilket fört med sig en polariserad politisk situation, där tex laestadianerna på denna antogs rösta med högern. Uppgifter från dåvarande högerns ombudsman i Norrbotten (1965) och sameledaren Gustav Park vitsordar, att högern under årtiondena efter 1910 återkommande fört antisocialistisk agitation bland samer.⁷⁸ Det låga valdeltagandet bland dessa gör dock, att uppgifterna inte kan ge underlag för en bedömning av samernas partisynpatier.

konservativ

Högerpartiets (och motsvarande) resp socialdemokrater och övriga vänsterpartiers andel av de avlagda rösterna i allmänna val i Killinge valdistrikt i Gällivare kommun, Karesuando kommun och Könkämä valdistrikt 1932 (1950) - 1964.

Källa: SOS.

Högern var under 1900-talets första decennier stark i Norrbotten, och i inlandet var de övriga ickesocialistiska partierna nästan obefintliga. Efterhand har dock dessa partier blivit representerade på högerens bekostnad, och de socialistiska partierna ökade också sin andel. Denna utveckling av partisympatierna i Norrbottens samebygder låter jag nedan representeras av Killinge valdistrikt. Detta tidigare omnämnda glesbygdssdistrikt har visserligen haft samiska väljare men i så liten andel att de inte påverkat fördelningen i stort. Därutöver visar jag partisympatiernas utveckling i två också tidigare omnämnda valdistrikt, Kattuvuoma och Könkämävuoma, i Kiruna resp. Karesuando kommuner. I dessa båda distrikt har samer under merparten av den aktuella perioden från 1932 resp 1950 varit i sådan övervikt att de styr den åskådliggjorda partifördelningen. Härvid kan konstateras:

I den mån samerna har röstat har fördelningen av partisympatierna i stort följt trenden för övrig landsbygd i Norrbotten. Skillnaden är dock väsent-

lig, när det gäller förändringar mellan två intelligande val. Kontrasten är stor mot den lugna förändringen i Killinge valdistrikt och förändringar i landet totalt.

Som förklaring till detta ligger närmast den möjligheten, att inslaget av personval oberoende av parti är starkare än för övriga väljare. Ovanstående exempel gäller Norrbotten. I Västerbotten har t ex liberaler/folkpartiet och Jämtlands län bondeförbundet/centern varit de starkaste ickesocialistiska partierna. Tyvärr finns där inga "samiska" valdistrikt att göra jämförelser med. Klart är emellertid, att sameledaren Gustav Parks åsikter om lämpligheten för samerna att utåt sett vara partipolitiskt neutrala delades av hans politiskt aktiva fränder ännu på 1960-talet.

Mot en legitimitetsproblematik?

Efter 1910 (i kommunalval efter 1920) mötte inte samerna den legala diskriminering som förut gällt dem. Denna avskärmning påverkade dock valdeltagande åtskillig tid framåt. Dels föreföll det ta tid för kommunerna, speciellt i Jämtlands län, att få med rensamerna i röstlängderna, dels saknade samerna traditioner i att använda röstningen som politiskt redskap och likaledes saknade ickesamer tradition i att ha med samerna i den kommunala gemenskapen.

Vidare finner jag, att glesbygdsituationen påverkat det samiska valdeltagandet. Glesbygdsbon är svår att informera, svår att engagera, den har svårt att bilda föreningar och kan ha svårt för att nå vallokalen. I mindre utvecklade områden riskerar glesbygdsbon att hamna bland den politiskt fattiga delen av medborgarna. Både samer och andra glesbygdsbor har genom åren missgynnats av vallagarnas utformning och t ex inte fått del av möjligheter att för avlägset boende rösta före valdagen eller på posten på valdagen. I en moderniseringsprocess har dessutom glesbygdsbor ofta anledning att känna sig vara utanför skeendet, en efficacyeffekt.

De sk rösträttsstrecken påverkade rensamerna t o m mindre än övriga i samma bygder, men fattigvårdsstrecket gallrade i röstlängderna bland de icke renskötande hårdare än bland andra.

Mycket lågt valdeltagande är inget typiskt för svensk landsbygd, inte ens för extrem sådan. Bönderna fick rösträtt redan 1866 och traditionerna att delta i val är långa. Glesbygdssituationen tycks därför ha slagit hårdare bland samerna än bland övriga medborgare i Norrlands inre p g a den ännu mer perifera bosättningen hos samerna, språklig isolering, viss påverkan från laestadinismen i Norrbotten, sämre skolutbildning och rensamernas nomadiska levnadssätt i detta län.

Den tidigare politiska diskrimineringen, glesbygdssituationen och låg ekonomisk och social status räcker inte till att förklara det låga valdeltagandet. Valdeltagandet förefaller dessutom varit lägst i de södra länen, där de sist nämnda faktorerna borde påverka minst. Det måste därför finnas en eller flera etniska faktorer. Gustav Park och majoriteten på 1918 års lappmöte bedömde det så, att samerna borde avstå från partipolitiken. Man kan antaga, att samerna i sina kontakter med majoritetsbefolkningen inte kände sig berörda av besluten. Det politiska systemet var m a o inte legitimt för samerna.

Har missgynnats

orsaker

orsak

Valdeltagandeproblematik i fjällbygd

Samers specifika svårigheter att kunna delta i allmänna val har genom åren uppmärksamrats såväl på lokal nivå som på regional och central nivå. Varifrån har dessa initiativ kommit? Den allmänna rösträtten begränsades från början av ett flertal regler beroende på obetald skatt, erhållen fattigvård, utförd värnplikt.⁷⁹ Har dessa regler berört samers rösträtt eller tillämpats så, att samers rösträtt påverkats?

Vallagarna har efter 1910 inte diskriminerat samer eller på något sätt be-
rövat dem rösträtt p g a deras etniska tillhörighet. Däremot har vissa delar
av vallagen eller dess tillämpning indirekt påverkat såväl samers rösträtt
som dess utövande.

Fattigvårdsstrecket slog således hårdare mot vissa samegrupper än mot
övrig befolkning. De hårdast drabbade var de, som höll på att slås ut eller
slagits ut från rennäringen. Värnpliktsstrecket tillämpades inte mot de
rensamers, som under fredstid var befriade från militärtjänst. Skattestrecket
föreföll inte heller ha varit avgörande för rensamerna, som fram till 1929
var befriade från kronoskatt och i en del kommuner även från kommunal-
skatt.⁸⁰ De icke renskötande samerna i kärnområdet kan dock liksom övrig
befolkning där ha drabbats av skattestrecket i högre grad än övriga delar av
landet.

Vallagarna och deras tillämpning är dock endast en del av orsakerna till
samernas, särskilt rensamernas, genomgående låga valdeltagande.

Rösträttsreformer och valdistrikt

Rösträttsreformen 1908-1910 gav allmän rösträtt för män. Antalet röstberätti-
gade hade tidigare främst ökat genom att fler och fler klarade inkomststrecket.
Ute i bygderna syntes detta ha fört med sig krav på, att man skulle underlätta
för de röstberättigade att komma till röstställena. Man inrättade fler valdistrikt
och fick därmed fler röstställen.

I Jokkmokks kommun utökades valdistriktens antal 1910 från tre till åtta.
Kommunalstämman beslöt enligt protokollet, att de icke bofasta samerna
skulle föras till 1: a distriktet (Jokkmokks kyrkby),

*"försåvitt dessa lappbyar icke kunna föras på särskild restlängd, vilken i
så fall av ordföranden i Jokkmokks 1:a val distrikt översändes till det
valdistrikt-valställe, dit nomaderna för respektive val hava närmast från
sin vistelseort"*⁸¹

Denna för orten praktiska lösning var överstruken i protokollet. Förfä-
randet stred mot vallagen. Det framgick ej om det var länsstyrelsen eller
någon från kommunen, som hade gjort strykningen. I Lappmarkerna var
röstställena vanligtvis placerade i kyrkby eller centralort. År 1925 diskute-
rade kommunalfullmäktige i Jokkmokk åter valdistrikt.⁸² Lappbyarna Sir-
kas och Tuorpon fastställdes då tillhöra 1:a distriktet och därmed central-
orten. De flesta i dessa byar var då ännu nomader. Med tiden hade dock en
del antagit en mera stationär tillvaro, som regel dock långt från Jokkmokks

kyrkby.

Liknande förhållanden har rått i Gällivare, Jukkasjärvi och Karesuando kommuner. Även i de södra fjälltrakterna kunde det vara på samma sätt, men där förbättrades dock kommunikationerna tidigare. De renskötande samernas valde tidigare än i norr en bofast tillvaro, och bofasta ickesamer var förhållandevis fler i den södra fjällbygden.

På 1930-1940-talen hade antalet valdistrikt bl a i Norrlands inland ökat för att underlätta för väljarna. Som ovan antytts är det svårt att finna yttringar från samiskt håll med begäran om åtgärder för att underlätta röstning. Dock hade samer i Rautasvuoma lappby på 1930-talet begärt och fått ett nytt röstställe i Rensjön utefter malmbanan norr om Kiruna.⁸³

Utredning om röstmottagning

Varken samernas själva eller någon av deras s k talesmän tog upp frågan om valdeltagande under den allmänna rösträtten första årtionden. Möjligen kan detta bero på att det fanns en allmän strävan hos de samiska ledarna att agera opolitiskt och vid sidan av partierna.⁸⁴ Vissa yrken hade fått tillåtelse att rösta på postanstalt utanför sin kommun. Efterhand erhöll även personer, som på valdagen vistades på annan ort, rätt att rösta på postanstalten där.

År 1945 presenterades en utredning om rösträttens utövande. Den hade diskuterat röstning för avlägset boende personer. Något förslag om åtgärder väcktes ej. En översyn av valdistrikten begärdes dock. Utredarna trodde, att en utvidgning av rätten att rösta utanför valstället och före valdagen skulle minska intresset hos väljarna. Röstning inför röstmottagare på t ex postkontor skulle förbehållas så få som möjligt. Inom den egna kommunen skulle man absolut rösta i vallokalen. Generalpoststyrelsen tolkade beträffande Norrlands stora kommuner vallagen så, att man inom sitt eget valdistrikt ej fick använda poströstning. Vallagen och dess anvisningar var dock så oklara att det gavs anledning till flera misstag, varför åtskilliga röster kasserades vid länsstyrelsernas sammanräkningar.⁸⁵

Motioner om poströstning

I en riksdagsmotion 1949 begärde tre folkpartister från Stockholm en utredning rörande hinder vid valrättens utövande och vallagens orimliga tolkningar i Norrlands glesbygd. För "lapparna" kunde enligt motionen t ex ordnas flyttande postanstalter.⁸⁶

KU redogjorde i sitt yttrande för möjligheterna till röstning inför röstmottagare och för den ovan nämnda utredningens diskussion och ställningstagande i dessa frågor. Utskottet höll med motionärerna om att dåvarande Generalpoststyrelsens instruktioner angående poströstning kunde leda till orimligheter i vidsträckt kommuner. Dock var det enligt utskottet ej möjligt, att speciallagstiftning gällde för avlägset boende, t ex för "lapparna". Det skulle dessutom vara tekniskt svårt.

I debatten i AK anförde motionären Margit Winge (fp), att t ex nomadiserande samer fått vända utanför en postanstalt. I andra fall hade oklarheter mellan lag och instruktion lett till kassering av valsedlar.

ett politiskt
intresse

KU-ordföranden Harald Hallén (s) framhöll i en replik till motionärerna:

”Vad beträffar lapparna, kunna vi inte gå så långt, att vi skola ha en kommission, som reser efter dem, följer dem över fjäll och myrar för att övertala dem att avlämna sina valseدلar.”

Samevännen Uddo Jacobson (s) i Vilhelmina tyckte, att det var egendomligt, hur okunniga människor i Stockholm kunde vara genom att komma med sådana här förslag om lappmarken. Han sade sig böra vara glad över nya lappmarksvänner, men han var det inte i detta fall. Båda kamrarna avsåg motionen.

Motioner med liknande innehåll samt dessutom en med hemställan om att samer skulle få rösta före valdagen återkom under de två följande riksdagssessionerna.⁸⁷

Det blev ganska hårda tag i kammardebatterna. De folkpartistiska motionärerna kritiserade KU, för att det vidhöll sin åsikt och för att försatt sig i en ohållbar situation genom småaktighet och prestigetänkande.

Socialdemokrater med KU-ordföranden Harald Hallén i spetsen försvarade utskottets hemställan om avslag på motionen. Därvid framfördes främst avgränsningssvårigheterna och att nomaderna blev alltmer bofasta.

En norrbottensledamot klagade över, att han utan bakgrund därtill utanför Lappmarken blir kallad för lapp. Harald Hallén var inte mindre drastisk nu i sin argumentering utan undrade, om vi som i Hitlertyskland skulle ta blodprov för att få fram rasgrupper. Han fick direkt kritik för detta inlägg. På Halléns efterlysning om samisk aktivitet i frågan gavs det svaret, att samer från Karesuando och Jokkmokk 1950 uppväktat statsministern om åtgärder för att underlätta röstning.

”Inte mister väl valdagen sin helgd vare sig i Lappland eller övriga delar av landet, om man fått bort denna skönhetsfläck i den svenska demokratin” anförde kirunaledamoten John G Löfroth (fp) bl a i sitt avslutande inlägg.

Reservationerna för motionerna segrade i båda kamrarna. Det finns inga belägg för att någon av motionärerna nu eller tidigare haft fortgående eller ens några kontakter med samer eller den nyligen bildade samiska organisationen. Stockholmsledamoten Margit Winge var knuten till Statistiska Centralbyrån. Hon hade varit sekreterare i 1945 års folkräkning.⁸⁸ År 1947 kom en delrapport om den lapska befolkningen. I det arbetet hade hon fått idén till den första motionen. Senare hade tydligen kirunafolkpartisten John G Löfroth tagit på sig att driva saken, men inget framgår om, att han haft förbindelse med samer hemma i Kiruna. Klart synes emellertid, att t ex Löfroth med sin motion avsåg hjälpa de renskötande samerna, och att det varken för honom eller de andra motionärerna fanns några andra ”lappar”. Motionärerna tyckte dock att det inte gjorde så mycket, om bofasta fick nytta av förslaget.

John G Löfroth kunde hemma Kiruna träffa samer varje dag, men inget i hans riksdagsinlägg i frågan röjer att han varit kontakt med dem. Man kan dock misstänka att samerna observerat motionen 1949, ty redan på landsmötet för SSR:s bildande beslöts om att uppvakta regeringen om fler röst-

ställen.⁸⁹ Länsstyrelsen i Luleå hade också observerat motionen då. Efter 1951 gjordes försök med tillfälliga poststationer och tillfälliga konsulat på norska sidan, allt under ledning av lappväsendet vid länsstyrelsen i Norrbotten.

Samtidigt framförde SSR fortsatta krav på att samerna skulle få egna val-distrikt, och att de skulle få rösta före valdagen. Vid detta tillfälle hänvisade en debattör på landsmötet till bofasta fiskaresamers behov av ett eget val-distrikt.⁹⁰

Försöken med tillfälliga poststationer misslyckades. Byråkratin var för svår och processen med att begära röstlängdsutdrag för krånglig. Mot slutet av 1950 gav lappfogdarna upp och rekommenderade kommunerna att se över sina valdistrikt för alla glesbygdsbors bästa, de renskötande samerna inberäknade. Det blev något sådant distrikt, där merparten av de röstberättigade var renskötande samer. Åtgärden var dock för sent påkommen. De renskötande samerna var nu även i Norrbotten mestadels bofasta i eller nära tätorter, varför speciella åtgärder var överflödiga.⁹¹

Sammanfattning

Jag har för tiden efter 1920 kunnat konstatera ett avsevärt lägre valdeltagande hos rensamer än hos övrig befolkning i inre Norrland. Det finns också uppgifter, som pekar mot att även icke renskötande samer i dessa bygder deltagit i lägre utsträckning än icke samer.

För denna tid har jag inte funnit exempel på att samer formellt diskriminerats av vallagen. Däremot har, i synnerhet de nomadiserande samerna och de boende i extrem glesbygd, missgynnats av vallagens utformning och tolkningen. Dessa samer har också genom åren hört till de samhällsmedborgare, som varit svåra att nå med partiernas information och propaganda. Det finns även drag av alienation, som tar sig uttryck i ett lågt valdeltagande.

Politiker och administratörer har dock efter 1910 vid några tillfällen uppmärksammat samers svårigheter att delta i val. Det har vid dessa tillfällen alltid förutsatts, att samer eller lappar varit detsamma som renskötande eller nomader.

En samisk nation

Har då samer i modern tid funnits med i landets högsta beslutande organ som representanter för sin grupp? Har man i det moderna Sverige betraktat samerna som en etnisk folkgrupp, som från olika utgångspunkter sett, behövde representation på riksnivå? Före 1770 fanns enstaka samer med i ständsriksdagen såsom representanter för bondeståndet. Därefter finns inga belägg för samisk representation i riksdagen. Dock har det, främst under 1900-talet, diskuterats om samerna borde få utöva inflytande på högsta politiska nivå.

Bakgrund

År 1602 beordrade Carl IX kyrkoherdar och lappfogdar att sända tre- sex samer per lappmark till riksmötet.⁹² Då fanns det inga klara regler för varken ständernas kompetens eller för sättet att utse dem. I Norrland fanns inga härader, och de gamla landstingen och rättsväsendet kom av olika skäl att fungera annorlunda

i Norrland än i södra Sverige och då inte minst i den "nya" provinsen Jämtland-Härjedalen.⁹³

Alla under ständsriksdagen stiftade riksdagsordningar missgynnade Lappmarkerna. Överhuvudtaget kan man här se inledningen på en utveckling, som innebär att det representativa styrelsesättet, byggt på förhållanden i bondesamhället och senare industrisamhället, missgynnade samerna.

Övre Norrlands representation i bondeståndet kom under hela ständsriksdagens tid mestadels från kusttrakterna. Systemet t o m 1600-talet tyder på att det främst var präster, lagmän och fogdar, som tog upp klagomål från allmogen. Klagomålen vidarebefordrades direkt till landshövdingen eller till Kungl Maj:t som "allmogens besvär" att behandlas vid riksdagar.⁹⁴

Under 1660- och 1670-talen fanns riksdagsbesvär härrörande från samer. Vid riksdagar 1664 och 1668 fanns utöver de två ordinarie representanterna från övre Norrland en namngiven person, som var närvarande på "lapparnas vägnar" respektive "för Ume lappmark".⁹⁵ Just under detta årtionde hade den samiskbördige landshövdingen i Norrbotten, Johan Graan, avgivit en rapport till Kungl Maj:t. I den rapporten hade Graan bl a påpekat, att samerna inte fick beskattas för hårt eller utnyttjas allt för orättmätigt för skjutsning i bergsbruket. Risken fanns nämligen, att samer skulle kunna avvika till Norge och därifrån snabbt transportera en fiende till Sverige.⁹⁶

Under frihetstiden hade bondeståndet tillförts allmänt närstående befolkningsgrupper, däribland samerna i Sverige. 1771/1772 års valordning för bondeståndets valmän byggde på sockenstämmans ökade engagemang i icke-kyrkliga frågor. Riksdagsledamot eller elektor skulle väljas av röstberättigade skatte-, frälse- och kronohemmansåbor och röstning skulle ske efter förmedlat hemmantal.⁹⁷

Den ende, som under denna tid officiellt representerade Sveriges samer i riksdagen, var den bofaste finske lappbonden Mats Pålsson Ripi från Sodankylä i Kemi lappmark. Han bevistade riksdagarna 1760/1761 och 1764/1765. Vid det senare tillfället representerade han också Jukkasjärvi och Enotekis lappmarker (nuvarande Kiruna kommun.).

Ripsis ledamotskap orsakade besvär från lappallmogen i berörda lappmarker. Den ville inte betala hans resa till och vistelse i Stockholm.⁹⁸ När Carl IX kallade samer till sina riksmöten, var det i avsikt att enligt den tidens statsrättsliga synsätt slutgiltigt knyta nordligaste Skandinavien till Sverige. När samer under 1700-talet ingick i bondeståndets representation, var det i avsikt att varje landsdel skulle representeras och delta i beslut beträffande skatter och andra åligganden. Vilken avsikten än nu var, så var det ändå ett erkännande av en speciell folkgrupp knuten till en definierad landsdel.

Samer, Lappmarken och riksdagen på 1800-talet

I konstitutionsutskottet 1810 och dess förslag till riksdagsordning fanns rörande bondeståndets representation formuleringen "bofast och boende" kvar. Efter remissen ändrades detta efter förslag från bondeståndet till "besuttna jordägare" omfattande skattekrono- och frälsehemman, alltså ägare till i mantal satt jord och röstning efter hemmantalet vid elektorsvalen.⁹⁹ Genom detta förslag och

valdistriktens utformning i övre Norrland säkrades kustlandets fortsatta hegemoni. Då bevillningserläggande till staten erfordrades för rösträtt uteslöts hela Lappmarken. I memorialet talades om "bofasthet och oberoende som är nödvändiga för att ge samhället garanti".

När rösträtten efter representationsreformen 1865 knöts till folkmängd per län och som census användes en viss bevillning (beskattning) till staten eller jordinnehav, stod kärngruppen av samesamfundet fram till 1910 utan möjlighet att påverka riksdagsrepresentationen.¹⁰⁰

En del av samesamfundet, som hade fast egendom eller tillräckliga inkomster utanför renskötseln, kunde på vanligt sätt ha rösträtt efter 1873. Dessutom kunde även de renskötande ha fastighet och på inkomst av den erhålla rösträtt, vilket dock vid denna tid var sällsynt. Några officiellt manifesterade samiska aktiviteter i rikspolitiskt sammanhang har inte kunnat återfinnas. Detta utesluter inte med nödvändighet, att enstaka samer deltagit i partiarbete inför ett riksdagsval. Övre Norrland utanför Malmfälten har dock även i modern tid haft få ledamöter i riksdagen. Mandaten blir få i glesbefolkade områden.

Man kan således konstatera, att detta fysisokratiska århundrade med dess makthavares syn på vilka som med ansvar kunde leda samhället, gav en etnisk särgrupp liten chans till politiskt inflytande på högsta nivå.

Samefrågor diskuterades i riksdagen vid flera tillfällen under 1800-talets senare del. Härvid har ledamöter vid ett flertal tillfällen frågat efter samiska synpunkter men aldrig efterlyst samisk närvaro.

På 1870- och 1880-talen diskuterades intensivt samernas rättigheter till renbete i Norge. Bland andra statsrättsprofessorn Johan Jakob Nordström, justitiestatsministern Eduard Carleson och ledamöterna i HD framförde synpunkter, som talade för samernas rättigheter från juridiska och folkrättsliga aspekter. De nämnde dock inget om politiska rättigheter, vilket kan tolkas så att makthavarnas uppgift var att stifta rättvisa lagar och fatta rättvisa beslut till skydd för de svaga.¹⁰¹

Nyliberalernas ledare, Adolf Hedin, anklagade under samma period riksdagens ledamöter för att var ointresserade av samernas sak, men han nämnde inte, att dessa borde vara representerade. I riksdagens debatt i 1898 om förslaget till ny renbeteslag utspann sig en belysande ordväxling mellan justitieminister Ludvig Annerstedt och landshövdingen i Västerbotten, Jesper Crusebjörn. Den förre hade i ett längre inlägg bl a sagt, att samerna vara orepresenterade i riksdagen. Crusebjörn tog upp detta, och att såväl han som andra norrlandsledamöter trodde sig representera, inte bara sina valkretsars bofasta befolkning, utan även lapparna. Något underlag för en särställning fanns m a o inte.¹⁰²

På 1800-talet tycks det således inte ha föresvävat rikspolitikerna, att samerna borde vara särskilt representerade på deras nivå. Detta är i och för sig inget anmärkningsvärt för en tid, då penninginnehav och ägande var direkt kopplat till makt och ansvar. Det kan därutöver tilläggas, att det var en utbredd uppfattning att samerna skulle "dö ut". Med detta menades, att de skulle lämna sin nomadiserande tillvaro och bli jordbrukare (övergå till "civilisationen"), och då skulle de inte vara "lappar" längre.

Förslag om samiska riksdagsrepresentationer

År 1907 skrev biskop Olof Bergqvist i Luleå om samernas politiska rösträtt:

*”Frågan härom är dock inte brännande, då lapparna ännu icke börjat vakna upp till något behov av att få utöva inflytande på de politiska angelägenheterna. En särskild representation i riksdagen för lapparna skulle dock av flera skäl vara mycket önskvärd.”*¹⁰³

Med hänsyn till 1800-talets gängse uppfattning om en etnisk särgrupps politiska rättigheter var detta något nytt. Allmänt sett var dock en sådan utsaga tidstypisk med tanke på den folkliga kamp för rösträtt som pågick alltsedan 1890-talet. Frågan är i vad mån denna tanke på samisk riksdagsrepresentation framförts från samer, och hur ickesamiska politiker reagerat under den tid, då det politiska systemet moderniserades i Sverige.

Biskop Bergqvists önskan kan med all säkerhet kopplas ihop med innehållet i en liten skrift från 1904 av barnmorskan Elsa Laula från Vilhelmina.¹⁰⁴ Elsa Laula tillhörde den grupp vilhelminasamer, som under seklets första år inledde de verkliga organisationssträvandena. Denna grupp bildade en lokal sameförening och planerade en övergripande samisk organisation. Gruppen hade varit på föreningsutbildning i Stockholm, där arbetet leddes av Anna Lindhagen. Hon var syster till filantropen, politikern och borgmästaren Carl Lindhagen och själv starkt engagerad i de socialt och ekonomiskt svagas problem. Därmed kan de samiska kraven direkt kopplas ihop med de bredare folklagrens kamp för politiska rättigheter och med liberala kretsar i sekelskiftets Stockholm.¹⁰⁵

Vid samernas första landsmöte i Östersund 1918 framträdde arjeplogssamen och dåvarande teologie kandidaten Gustav Park som den starke ledaren. Park drev den linjen, att samerna inte skulle agera politiskt och menade uppenbarligen då partipolitiskt.¹⁰⁶ Parks linje från 1918 om politisk neutralitet stod inte helt oemotsagd. På östersundsmötet fanns personer, från främst den tidigare nämnda västerbottensgruppen, vilka klart deklarerade, att det var en politisk kamp som förestod. Dessa personer hade i sin tur haft kontakt med ickesamer med en dokumenterat marxistisk samhällssyn.¹⁰⁷ Därvid är det lämpligt att i diskussionen ta in borgmästare Carl Lindhagens riksdagsmotioner om samisk representation, analysera tidpunkten för dem och centralmaktens reaktioner. Carl Lindhagen motionerade 1920 och 1930 om att grundlagen måtte ändras så, att samerna skulle få en egen representant i riksdagen. I sin motion om samiskt landsting 1940 föreslog han, att detta forum skulle utse en samisk riksdagsledamot.¹⁰⁸

Konstitutionsutskottet gick såväl 1920 som 1930 mot motionen. Skälet angavs vara, att det representativa systemet i Sverige byggde på den numeriska principen, och att särrepresentation stred mot de politiska traditionerna. År 1920 var dock inte utskottet enigt. Bland de tre reservanterna fanns en av socialdemokratins dåvarande ideologer, juristen Karl Schlyter. År 1930 var professorn i statsrätt Carl-Axel Reuterskiöld ordförande i utskottet, vilket tyder på att den tidens experter inte var böjda för en brytning av de politiska traditionerna. Det var däremot motionären. Grundorsaken till motionen låg i de krav på inflytande, som Lindhagen hade fått sig till del

vid sitt besök på landsmötet i Östersund, och vilka hade vidare befordrats till regeringen. Men också andra faktorer spelade in. Allmän rösträtt höll på att införas, och motionären hänvisade till att de nya från Ryssland fria staterna och då närmast Finland och Estland, tog hänsyn till särgrupper. År 1919 hade vidare nomadlärarinnan Karin Stenberg, i samarbete med västerbottensförfattaren Valdemar Lindholm, givit ut en skrift, "Detta är samernas vilja", med långtgående krav på politiska rättigheter. År 1920 voterade kamrarna om reservanternas förslag om utredning, vilket tillsammans fick 73 röster mot utskottets hemställan 181. Det var i huvudsak några liberaler och socialdemokrater, som stödde Lindhagens motion. Även de aktiva motståndarna var från dessa partier. Som exempel på motargumentation kan man citera ur KU-ledamoten Harald Halléns anförande i AK 1920. Denne ansåg det vara en typisk Lindhagenmotion från den store filantropen, och i ett långt anförande gick han mot Lindhagens arbetssätt och idéer. Hallén anförde bl a, att han inte kunde förstå

"hur någon människa kunnat komma till någon så originell ide, som att draga in nomader här i riksdagen ... När man skall behandla invecklade ekonomiska och sociala frågor spörsmål eller tilltrasslade problem eller tekniska frågor, så om man skulle använda det och det materialet till undervattensbåtar, så skulle dessa arma nomader ta del däri och ge sig i bedömandet av dessa saker."

År 1930 anförde de frisinnares ledare, Carl-Gustav Ekman, att ett positivt bemötande av motionen kunde leda till liknande krav från finnar, zigare och judar.

Anledningen till att Lindhagen 1930 upprepade sin motion kan direkt anges till att samer uppvaktat honom året före och framfört sin oro över, att främst beslutet om ny renbeteslag 1928 skulle ge tillfälle till tjänstemannastyre. Lindhagen berättade också, att en av liberalernas ledare 1920, Axel Schotte, hade uppmanat honom att återkomma med motionen om samisk riksdagsrepresentation.¹⁰⁹

Från 1930 är det värt att uppmärksamma ett inlägg i AK av gällivareprästen Göran Grapensson(h). Denne påpekade, att samerna inte var smickrade av särregler. Samerna hade enligt Grapensson glatt sig över att från 1928 få betala pensionsavgifter. Argumentet känns igen från de utredningar, som föregick just 1928 års riksdagsbeslut, om ändringar av samernas beskattning. Inte minst jämtlandssamerna hade framfört det argumentet på östersundsmötet 1918, stödda av Gustav Park. Jag inledde med ett uttalande av luleåbiskopen Olof Bergqvist. Denne blev senare riksdagsledamot för högern. I 1920 års riksdagsdebatt hade han tillsammans med prosten Hallén pläderat för andra sätt för inflytande, t ex ett lapparnas landsting.

År 1940 motionerade alltså Lindhagens om ett sådant forum. Denna gång hänvisade Lindhagen till att samerna på 1930-talet uppvaktat om att få mer inflytande över främst lappväsendets tjänstemän och att regeringens löften, givna på landsmötet 1937, ej infriats. Motionen mötte dock inte någon förståelse, och Carl Lindhagen konstaterade resignerat, att det behöv-

des väckelse i lappfrågan och att inte ens Karl Schlyter, som stött honom 1920 och 1930, nu stod på hans sida.

Det finns uppgifter om att samer vid Lindhagens aktioner i riksdagen sände telegram till honom och till utskottet.¹¹⁰ Redaktören och skaparen av Samefolkets egen Tidning, Torkel Tomasson, skrev också uppskattande artiklar. Utan direkta belägg har det ändå framskyntat, att ingen av de ledande samerna trodde på att det skulle bli samer i riksdagen. Lindhagens aktioner sågs ändå positivt för att de överhuvudtaget aktualiserade samernas problem i högsta politiska kretsar. Man kan konstatera, att kravet från en etnisk minoritet om representation på denna höga nivå under 1900-talet bemöttes med allt mindre intresse och allt större okunnighet. Fördomarna kring gruppen hade i varje fall inte minskat.

Drömmen om ett samiskt område?

Den 27 oktober 1883 lämnades en skrivelse till kommunalstämman i Hotagen i Jämtland. Stämman skulle till KB i länet ge sin åsikt om ett förslag till en s k renbeteslag, där jämtlandssamerna föreslogs få sin äganderätt till renbetesfjällen ersatt med en till lappbyn hörande renbetesrätt. I den nämnda skrivelsen påpekades, att samerna utifrån sin ställning som urbefolkning borde få vara med att utforma lagen, få behålla äganderätten och få bilda egna kommuner. För dessa borde en särskild kommunallag skapas. Skrivelsen var med all säkerhet inlämnad av den norskfödde lappkateketen (läraren) Daniel Mårtensson (Mortensen). Denne var skriven på lappförsamlingen och således ej medlem i kommunen.¹¹¹

Cirka 80 år senare gav vilhelminasamen, fil kand Erik Nilsson Mankok ut en liten debattskrift, U-land i norr. Där föreslog Nilsson, att det skulle bildas samiska kommuner.

Finns det då något samband mellan dessa personer och deras förslag? Representerar förslagen en dröm hos många samer om en "samisk nation" eller om en samisk självstyrelse?

Källan i Jämtland

Den norskfödde samens Daniel Mårtensson hade 1883 lämnat in ett förslag om en samisk kommun till kommunalstämman i jämtlandssocken Hotagen. Mårtensson visade senare upp en sådan medvetenhet som samepolitiker, att han mycket väl kan ha varit den förste som fört fram tanken på en samisk kommun. Redan före denna tidpunkt fanns det dock några tillfällen då mer eller mindre uttalade tankegångar på samisk självstyrelse framfördes.¹¹²

Civildepartementet utarbetade 1873/74 förslaget för ordnande av "lapparnas kommunala förhållanden". Förslaget förutsatte samerna vara renskötande och nomadiserande. Det genomfördes aldrig.¹¹³

Nyliberalen Adolf Hedin hade direkta kontakter med jämtlandssamer. Hedin var allmänt intresserad av minoriteters status (tornedalingar, samer m fl).¹¹⁴

Kungl. Statistiska centralbyrån hade bevisligen 1875 och 1892 uppmärksammat lappförsamlingarnas otillfredsställande status. Överdirektören för byrån, Elias Sidenblad, fanns åren 1880/1881 med i en kommitté, som såg över socknarnas gränser. Bland annat föreslogs, att Hotagen församling "... eller den s k lappförsamlingen" skulle bilda egen kommun. År 1892 skrev byrån till KB i länet och framhöll därvid bla:¹¹⁵

”Då emellertid Kungl Maj:t den 10 april 1890 förordnat, att Hotagens kapellag jämte visse trakter, som synas motsvara Hotagens lappförsamlings område, må utgöra en särskild kommun, så torde åtminstone denna lappalmoge böra ifråga om kommunala och politiska rättigheter och skyldigheter likställas med kommunens övriga medlemmar och det vill synas, som om hela lappalmogen inom Jämtlands län icke borde vara i nämnda hänseende annorlunda lottad än rikets övriga inbyggare. Då tillåter sig Centralbyrån utbedja sig benägen upplysning huruvida man fortfarande kan säga, att länets lappförsamlingar icke ingå någon kommun och sålunda ej deltaga i några allmänna val”.

KB svarade, att samernas antal var i avtagande och att staten, inte kommunerna, hade ansvaret för dem.

Förutom Mårtenssons förslag finns en uppgift i kommunalstämmoprotokoll från Jokkmokk 1888, där en lappby (”Sirkas stam”) begär en egen fattigvårdsstyrelse och ökade politiska rättigheter. Inget av de nämnda initiativen ledde till något.¹¹⁶

1919 års lappkommitté, den första med samer i, utarbetade ett fullständigt förslag om hur en samisk kommun skulle fungera, med kommunalnämnd osv. Förslaget finns i kommittéarkivet och nämnes inte i några av kommittén lagda förslag. Före tidpunkten för detta förslag hade två samekvinnor, barnmorskan Elsa Laula och nomadlärarinnan Karin Stenberg i debattskrifter påtalat samernas politiska maktlöshet. Laula tillhörde den grupp vilhelminasamer, som var på föreningsutbildning hos Anna Lindhagen i Stockholm. Denna grupp uppvaktade såväl kungen som KB och krävde, att nybyggarna skulle flytta från ett område i Västerbottens inre så att samerna där skulle idka den näring, som de önskade. Karin Stenberg framförde med hjälp av västerbottensförfattaren Valdemar Lindholm krav på ökade politiska rättigheter.¹¹⁷

Under förberedelserna för samernas första landsmöte 1918 hade de lokala myndigheterna visat stor nervositet. Landshövdingen hade på det bestämdaste avrått. Man trodde vidare, att samerna höll hemliga möten, där de tillsammans med representanter för ententen planerade en samisk stat. I förberedelser deltog den då till Norge avflyttade Daniel Mårtensson.¹¹⁸

Mårtensson framträdde sedan på landsmötet och pläderade för en politisk kamp tillsammans med arbetarrörelsen. Han stöddes på mötet av vilhelminasamen Hans Magnus Nilsson, en man med socialistiska idéer. Nilsson var far till den ovan nämnde Erik Nilsson Mankok. De svenska samernas främste talesman, teol kand Gustav Park, gick mot Mortensen-Nilsson och fick med sig majoriteten av mötesdeltagare på den linjen, att samerna i sitt organisationsarbete inte skulle ta politisk ställning.¹¹⁹

Tilläggas kan, att den då vänstersocialistiske Carl Lindhagen fanns med på mötet. I arbetet deltog också en stockholmsredaktör, Gustav Z Hedenström. Denne hade tidigare hjälpt vilhelminasamerna i deras kamp för ett samiskt område, och han hade bl a i Norrskensflamman 1907 skrivit om att den samiska frihetskampen stod för dörren. Den ovan nämnde Valdemar

Lindholm kan betecknas som en drömmare med mera otydliga politiska förtecken.

Samerna i industrisamhället

Under 1920 och 1930-talen skrev Torkel Tomasson, redaktören för SET, återkommande i sin tidning om samernas politiska rättigheter. Han uppmanade t ex i spalterna samer att delta i allmänna val. Den jämtländske sameledaren Jonas Åhrén sökte på 1930-talet samla lappbyarnas ordningsmän i en förening. Sameledare från hela kärnområdet uppväktade 1933 kungen och regeringen och framförde bl a krav på, att samerna själva skulle påverka sina frågor. Carl Lindhagen motionerade och interPELLERADE i riksdagen om samers politiska rättigheter, sista gångerna år 1940.¹²⁰

SSR agerade ganska omgående i dessa frågor och begärde t ex åtgärder för att rensamerna i extrem fjällbygd skulle kunna delta i allmänna val.¹²¹

Den tidigare nämnde Erik Nilsson Mankok tillhörde en grupp, som i huvudsak bestod av icke renskötande samer, som från 1950-talet, delvis i opposition mot SSR framfört radikala krav på rättigheter såsom urbefolkning. En del medlemmar i gruppen hade argumenterat för egna områden från en kollektivistisk utgångspunkt. Därvid återfinns man krav, vilka kan spåras tillbaka till Daniel Mårtensson på 1880-talet.

Vad som kan sägas karaktärisera den politiska utvecklingen under efterkrigstiden, är politikernas breddade arbetsfält. Politikerna har alltmer flyttat in i de rent administrativa organen som s k lekmanrepresentanter i styrelser.

År 1962 behandlades i riksdagen en proposition, som bl a innehöll förslag om att lappfogdebefattningen skulle förändras, och att lappväsendet skulle flyttas till lantbruksnämnderna.¹²²

Efter andra världskriget hade staten sökt jämställa de renskötande samerna och deras näring med jordbruket och dess utövare. Samerna själva framförde inte minst genom sin nya organisation starka krav på åtgärder för att näringen skulle leva vidare. Utredningar under 1950-talet ledde till förslag rörande rationaliseringar och stödåtgärder. I betänkandet fanns det bl a ett förslag, att rennäringen skulle flyttas från länsstyrelserna till lantbruksnämnderna. På central nivå skulle näringen därmed sortera under lantbruksstyrelsen i stället för under kammarkollegiet.

Samerna själva och ett stort antal andra remissinstanser på lokal, regional och central nivå stödde denna nyordning. Samerna framförde dock den åsikten, att deras näring var så speciell, att den borde vara representerad även på högsta nivå, när beslut fattades. I propositionen 1962 föreslogs ingen samisk representation i lantbruksstyrelsen, vilket ledde till en tvärpolitisk aktion för en sådan.¹²³ SSR:s styrelse skrev till jordbruksutskottet. Trots stöd från speciellt norrlandsledamöter kom inga samer med i lantbruksstyrelsen. Den svenska centralmakten hade åter visat sig ovillig att ge samerna särstatus. SSR:s skrivelse benämndes i riksdagsdebatten för "akademiskt snobberi".¹²⁴

I debatterna var det åter folkpartister och socialdemokrater som argumenterade mot varandra, men i voteringarna delades alla partierna. Riksdagsminoritetens insats pekar dock på, att det fanns ett betydande an-

tal ledamöter som ansåg samernas situation så speciell, att dessa borde tilldelas en viss särrepresentation även högt upp i beslutsapparaten.

I Norrlandsledamöternas förslag och inlägg kan man genomgående spåra strävan att medverka till ett för samerna bra beslut. Man kan även bland välmenande riksdagsmän konstatera, att så sent som 1962 i riksdagen framställdes samerna som en viktig turistattraktion. Deras speciella rättigheter skulle inte gå ut över andra grupper. De sades alltjämt behöva en "klockarfår" (lappfogden), som inte bara övervakade rennäringen utan även gav ett socialt stöd. Detta är exempel på rester av ett tänkande, som så länge fört med sig, att kommunernas företrädare ej kände ansvar för rensamerna.

För övrigt kan sägas att samefrågornas väg i det politiska systemet i allmänhet trots allt normaliserats. Numera är det oftast så, att en intresseorganisation (SSR) ställer krav. En utredning med partrepresentation tillsätts. Förslagen går ut på remiss. Riksdagen behandlar frågan, och där agerar ofta flera ledamöter med hänvisning till vad i detta fall samer och deras organisation framfört. En same skulle dock sannolikt tillägga, att riksdagsledamöter trots god vilja har svårt att se frågor med "samiska ögon".

Sammanfattning

Samer har under några årtionden framfört långtgående och radikala krav angående sin politiska status. Kraven framfördes främst av icke renskötande samer, sådana som lämnat renskötelsen och skaffat sig högre utbildning. Man kan föreställa sig, att dessa kände sig vara på väg ut ur den samiska gemenskapen, ur sin egen kultur och hade ett enda alternativ - att assimilera sig i det ickesamiska samhället. Dessa "aktivister" förefaller ha verkat för att samer skulle kunna leva någorlunda samlat på ett avgränsat område, välja olika yrken där och själva sköta väsentliga samhällsfunktioner. Detta är tankar på ett lokalt avgränsat samiskt självstyre. Sameaktivisterna sökte och fick stöd av ickesamiska politiker. En del av dessa var starka personligheter och påverkade i hög grad sin tids politiska tänkande, t ex Adolf Hedin och Carl Lindhagen. De nämnda politikerna hade dock ofta mycket svårt att få stöd av sina mera intressebundna partikamrater, vilka i sin iver att modernisera Sverige bortsåg från de små grupperna

Under de båda första årtiondena på 1900-talet var främst de ickerensköta samerna mycket aktiva. Kraven rörde ofta hela samegruppen och även om rensamerna sällan gick emot sina fränder gav de senare inte heller alltid sitt stöd. Detta kan ses som en av orsakerna till att den samepolitiska aktiviteten minskade fram till 1940-talet. Samma tendens kan iaktas bland de norska samerna.

Samerna förefaller efter sitt första landsmöte 1918 ha följt Parks partipolitiskt neutrala linje. Målet har uppenbarligen varit att påverka de existerande beslutsprocesserna. Hur många och hur starka de samer var, som i Daniel Mårtenssons efterföljd krävt ett eget område och ett visst självstyre, kan jag inte bedöma. Grundtanken att samerna såsom etnisk grupp anser sig vara Nordsveriges urbefolkning är dock utgångspunkten för SSR:s handlingsprogram för de krav, som finns inskrivna där. Tanken på den samiska nationen har hållits levande bland samerna själva. Men den svenska nationen genom sina politiker och sin administration har avvisat den.

Utredningsväsendet och samerna

Vi har visat att samerna har haft svårt att få inflytande i det officiella politiska systemet med ett enda undantag, nämligen utredningsväsendet. Detta har gett samerna den jämförelsevis bästa möjligheten till inflytande, trots att få samer varit kommittémedlemmar eller medarbetat i utredningar fram till 1960-talet.

Samerna som befolkningsgrupp på något tiotal tusen personer har berörts av mycken "extraordinär beredning". Kunskap om lappmarken och dess befolkning har i så hög grad legat utanför de ordinarie resurserna hos de centrala verken, att man mer än normalt fått tillkalla utomstående.¹²⁵

Översikt över utredningar som rört samerna¹²⁶

En tabellmässig översikt över kommittéer och utredningar, vilka till huvuduppdrag haft att samla in material och komma med förslag rörande samiska förhållanden, visar en låg andel samer och ger ingen rättvisande bild av samernas inflytande. Det väsentliga har varit hur utredarna har arbetat, och om dessa tagit hänsyn till de berördas synpunkter.

De uppräknade kommittéerna och sakkunniga utgör merparten av de officiellt förtecknade och de med egna efterlämnade dokument. Vid sidan av dessa kommittéer finns uppdrag av mindre officiell natur utförda av enskilda tjänstemän eller arbetsgrupper. Antalet medlemmar har varit 3 - 5 ibland benämnda ledamöter och ibland experter som hjälp åt sakkunniga, och i något fall fler. Av de 23 förtecknade grupperna har samer deltagit i verkligt förslagsarbete i sju fall, varav sex efter 1938. Samer var i majoritet i 1955 års renmärkeskommitté. Ickesamiska politiker har varit med i flertalet av kommittéerna, men arbetet har dominerats av högre tjänstemän och då särskilt landshövdingar. Merparten av tjänstemännen och även politikerna i de tidiga kommittéerna var jurister.

I allmänhet har urvalet av ledamöter och arbetssättet liknat övriga samtida kommittéers. Med tiden kompletterades ämbetsmännen med ledamöter från riksdagen och tjänstemän från regionen. Tanken att dessa skulle representera någon slags partsintresse är av sent datum. Ingen utredning har getts en sådan politisk betydelse, att den varit parlamentariskt sammansatt. Samiska intressen har direkt eller indirekt även berörts i många betänkanden, vilka saknas i tabellen, men har handlat om Norrlands inland, t ex om nybyggesverksamhet, skogsbruk, vattenkraft och mineraltillgångar. Merparten av samebetänkandena har varit ämbetsmannaverk.

Före år 1939 hade samer medverkat i själva utredningsarbetet i 1919 års lappkommitté och i 1908 års renbeteskommission (fältarbetet), men ingen same har varit ordförande eller sekreterare. Som jämförelse kan nämnas, att landsbygdsbefolkningen överhuvudtaget fram till 1930-talet varit underrepresenterad i utredningssammanhang.

Utredningar skall ge underlag för diskussion och beslut. Dock har efterhand många frågor blivit så politiskt känsliga, att allt fler parlamentariskt sammansatta utredningar tillsätts. Mot bakgrund av en sådan utveckling har samiska intressen missgynnats under framförallt 1900-talet.

Samiska åsikter och önskemål har framförts genom Samefolkets Egen Tidning respektive Samefolket (från 1919 och framåt). Representativiteten

Kommitténamn/Beteckning

1843 års lappkommitté
7/12 1843. Internat.

1866 års lappkommitté
29/5 1866. Internat.

1882 års lappkommitté
16/6 1882

Komm. ang. Jämtlands
renbetes fjäll. 16/7 1886

Undersökn.komm.ang. lappar-
nas behov av skog o renbete
22/6 1893

1895 års lappkommitté
1/4 1895

1890 års västerbottenskommitté

1906 års renbeteskommission
16/6 1906. Internat.

1907 års renbeteskommission,
28/ 1907 nr 1765. Internat

1909 års renbeteskommission,
16/12 1909. Skiljedomstol
29/3 1909. nr 185b, 185a.
Internat.

Sakkunniga för utredning av
lapparnas förhållanden.
9/10 1908. 5/3 1909 och
1/11 1912.

Sakkunniga ang lappskolväsendet, 27/3
1908.

1913 års renbeteskommission
4/11 1913. Internat.

Nomadskolekommittén 19/4 1915

1919 års lappkommitté 13/6 1919 nr 193.

Sakkunnig för bearbetning av lapp-
kommitténs material 9/10 1923 och 13/7
1926 nr 1767.

**Ordförande och medverkande
samer**

Landskamreraren Fr Hallén, Luleå. Inga
samer.

Landsh. Sven Petter Bergman, Luleå. Inga
samer.

Landsh. Johan Asplund, Östersund/Henrik
A. Widmark, Luleå. Inga samer.

Överjägästare Ernst F Groth, Östersund.
Inga samer.

Skogsinsp. F V Tigerhielm, Östersund.
Inga samer.

Landsh John Ericson Östersund/
Hovrättspres. Nils Vult von Steyern, Stock-
holm. Inga samer.

Landstingsledamot E Lindholm Inga samer.

Landsh. Karl J Bergström, Luleå. Inga
samer.

Greve E.G. Hamilton, Stockholm. Två
samer med i subkommitté för fältarbete.

Statsgeolog Väinö Tanner, Helsingfors.
Inga samer.

Disponent Hjalmar Lundhöm, Kiruna och
(1912) landsh Oscar von Sydow, Luleå. Inga
samer.

Biskop Olof Bergqvist, Luleå.
Inga samer

Statsgeolog Väinö Tanner.
Inga samer. Senare justitierådet
Erik Marks von Wurtemberg.

Erik Marks von Wurtemberg. Inga samer.

Landshövding Walter Murray, Västerås.
Två samer i huvudkomm. och fyra i
subkomm.

F. landsh Johan Widén, Stockholm. Inga
samer.

- 1930 års lappkommitté 30/5 och 6/6 1930. nr 1768. Underkommittéer på länsstyr. i Jämtland och Västerbotten.
- 1939 års lappsakkunniga 28/4 1939 nr 1009.
- Utredning rörande ordn. i renskötsel i Jämtland
9/4 1948 nr 1016
- Sakkunnig för översyn av kyrkliga bestämmelser ... 27/7 1954 nr 1638
- 1955 års renmärkeskommitté 12/9 1955 nr 1638
- Renutredningen 13/7 1956 nr 1774
- Nomadskoleutredningen 25/1 1957 nr 1779
- Nomadskoleinsp. Erik Bergström, landshövdingarna Nils Hingstrand och Natanael Gärde, Luleå. Inga samer.
- Exp chefen Erland Falk/generaldir Lennart Berglöf, Stockholm. Två samer.
- Generaldir. Lennart Berglöf. Inga samer.
- Biskop Bengt Jonson, Luleå. En same, docent Israel Rung.
- Lappfogden Erik Malmström, Luleå. Tre samer.
- Landsh. Anders Tottie, Falun. En same.
- Landsh. T F Thunborg/Manfred Näslund, Luleå. Två samer.

Källor: Riksdagstryck och SOU

ifråga om samiska intressen är ibland omtvistad. Vissa icke renskötande samer bestrider t ex Svenska Samernas Riksförbunds representativitet. Sameföreningar har funnits under större delen av detta sekel. Deras aktivitet har växlat i olika tider och olika kommuner. Speciellt före SSR:s tillkomst uttogs representanter till utredningar med hjälp av länsstyrelsens tjänsteman på lappfogdekontoret.

Samer har efter 1930-talet genomgående medverkat både som ledamöter och experter. Dock är andelen samer i utredningar liten även under denna tid. Trots allt har utredningsväsendet för samerna varit den del av det officiella politiska systemet, där gruppens frågor kunnat komma i fokus. Utredningsarbetet har föranlett samråd och diskussioner mellan minoritetens representanter, politiker och tjänstemän.

Sameutredningarna och centralmakten

Under 1800-talet diskuterades lappfrågan i riksdagen ett flertal gånger. Endast undantagsvis frågade ledamöter efter samers åsikter. År 1898 diskuterades huruvida norrlandsledamöter var representativa för samerna. Vilhelminasamen Elsa Laula krävde 1904 samisk medverkan i frågor, som rörde gruppen. I en riksdagsmotion 1908 angående åtgärder för samerna nämnde motionärerna, att samerna stod utanför beslutsprocessen. Luleåbiskopen Olof Bergqvist och LKAB-disponenten tog var och en för sig upp samers medverkan i utredningar.¹²⁷

Det var dock först 1918 års lappmötes hänvändelse till Kungl Maj:t, som ledde till att samiska ledamöter invaldes i en kommitté, den s k 1919 års lappkommitté. Till en början fanns samer endast i undergrupper till den kommittén. Särskilt jämtlandssamerna, vilka inte var representerade, protesterade mot detta förhållande. Dessa samer tog kontakt med Carl Lindhagen (s). Denne motionerade om en "effektiv representation av lappar". Utskottet ansåg, att samer fått vara med på möten ute i bygderna, varför det inte erfordrades någon åtgärd. Dessutom räknade utskottet en jordbrukare från Tärna till samerna. Carl Lindhagens argumentation i FK för sin motion gjorde dock, att hans yrkande vann i voteringen med 31-30.¹²⁸

På 1930-talet pågick åter utredningar och då med länsstyrelserna som ansvariga. Samer framförde både regionalt och centralt önskemål om att få delta. Återigen motionerade Carl Lindhagen (s) om en "effektiv representation av lappar".¹²⁹ Utskottet rapporterade, att det varit svårt att få tag i "villiga och lämpliga personer". I debatten i FK kritiserade Carl Lindhagen utskottet häftigt. Landshövdingen i Norrbotten David Hansén (fp) gav uttryck för att Lindhagen missförstått utskottet och anförde bl a:

"Det är nog i så fall, jag menar inte motionären för all del, men andra vissa talesman som ge sig till förespråkare för den samlade lappbefolkningen utan att verkligen ge uttryck för vad denna befolkning ytterst menar och begär."

Lindhagen fick ytterligare kritik, för att han inte kände till språk- och bosättningsförhållanden i övre Norrland. Bergmästare Manne Asplund (s) i Luleå, tidigare bosatt i Kiruna, avslutade:

"Jag måste be att få säga, att det där talet om bofasta lappar är tämligen onödigt. Det är en ringa bråkdel av lappbefolkningen som är bofast, och de, som äro bofasta, äro icke lappar. De har slutat att vara lappar. De har lappblod i sig mer eller mindre, men de äro icke lappar "till yrket"."

I AK protesterade Uddo Jacobsson (s) från Vilhelmina mot utskottets påstående om brist på kompetenta samer för utredningsarbete.

Bägge kamrarna följde utskottets hemställan om avslag på Lindhagens motion.

När länsstyrelsernas utredningar skulle sammanställas, blev ändå same- rna representerade.¹³⁰ Dessförinnan hade det varit ett möte 1937, där rege- ringen hade varit företrädd av jordbruksminister Axel Bramstorp (bf). I de kommittéer och utredningar, som arbetat efter 1950 och SSR:s bildande, förefaller det ha varit naturligt med samers medverkan.

Sammanfattning

Före sekelskiftet tycks politiker och ansvariga tjänstemän inte ha haft en tanke på att samer skulle medverka i utredningsarbete. Från sekelskiftet och framåt framförde enstaka politiker och tjänsteman förslag om samisk medverkan. En sådan kom till stånd, dock i liten utsträckning först efter påtryckningar från samerna. Det finns direkta belägg för att man intill de senaste årtiondena hyst en utbredd uppfattning, att samer inte var kompetenta för utredningsuppdrag. Inte minst föreföll de berörda länsstyrelserna ha varit obenägna att ta med samer i utredningsarbetet. Före landsmötet 1918 gjorde samerna främst bara lokala och enskilda framstötter. Efter denna tidpunkt har samer med jämna mellanrum samfällt framfört sina krav. Huvudanledningen till SSR:s bildande 1950 var exempelvis, att samerna ville bevaka sina intressen i de inledande stadierna av en politisk process och vara remissorgan. Häri har SSR och samerna haft framsteg.

Lappväsendet

Bakgrund

Samernas medverkan i kommunalpolitiska sammanhang har efter sekelskiftet varit jämförelsevis blygsam. År 1886 tillsattes den förste lappfogden i modern mening, och ett senare sk lappväsende började byggas upp. Detta skulle övervaka efterlevnaden av de då nya renbeteslagarna från 1886 och 1898. Dessa reglerade rennäringen i detalj. I detta sammanhang kom även rensamernas skolgång och andra frågor av social karaktär att regleras. Lappfogden blev efterhand knuten till de berörda länsstyrelserna. Visserligen fanns det tjänstemän med denna titel redan på 1500-talet, men deras uppgifter var enbart av polisiär och fiskal art. Dessa uppgifter övertogs av tjänstemän med samma benämning som i övriga Sverige.¹³¹ Den sista lappfogdetjänsten enligt 1760 års lappfogdeinstruktion drogs in 1835.

Den nya lappfogden och lappväsendet handlade vissa frågor som normalt handlades av de kommunala myndigheterna. Kan detta ha fjärrat samerna från övriga kommunmedborgares gemenskap och ha orsakat, att kommunerna i vissa sammanhang kunde skjuta ifrån sig ansvaret för samerna?

Sedan nya tidens början finns uppgifter på att fogden av den äldre modellen bland samerna haft medhjälpare, lapplänsmän.¹³² Dessa senare hjälpte fogden med skatteuppbörd och övervakning. Det är oklart huruvida lapplänsmän tillsattes även efter den äldre lappfogdeinstitutionens upphörande. Dock tillsatte t ex Jukkasjärvi kommunalstämma lapplänsmän på 1860- och 1870-talen. Dessa var inte renskötande samer utan bönder. Det framskymtade vid valtillfällena, att det kunde vara fråga om tvister mellan samer om beten och dylikt, varför en bofast bonde kunde vara lämpligare än en partinblandad same.¹³³ På 1960-talet avskaffades lappväsendet. Ansvaret för rennärringsfrågor flyttades från länsstyrelsen till lantbruksnämnderna, och lappfogdarna ersattes av konsulenter.

Tillfällig tillsyn blir institution

Förhållandena mellan samer och övriga inbyggare hade under 1870- och 1880-talen varit spända. Kungl. Maj:t bad år 1885 KB i Jämtlands län att komma in med förslag till instruktion och föreslå lämplig person till uppsyningsman "för vissa av Jämtlands läns lapptrakter". Landshövdingen hade villfarit begäran och föreslagit benämningen "lappfogde" för den ifrågavarande tjänsten.¹³⁴

I den nya instruktionen hade fogden kvar sina polisiära befogenheter i sin övervakning av att gällande lagar och förordningar följdes. Därtill hade fogden att informera samer och bofasta om gällande lagar och verka för ett gott förhållande dem emellan. Han skulle hjälpa renägarna att finna bete på ett sätt, som undvek konflikter med de bofasta. Därtill skulle lappfogden också hålla uppsikt över samernas ekonomiska och sociala ställning och därvid söka orsaker till jämte följer av den utflyttning från renskötelsen, som ägde rum. Han skulle vidare medverka till en god undervisning.

Slutligen skulle lappfogden avge årlig rapport och stå till tjänst för undersökningar och utredningar. Meningen föreföll vara, att denne tjänsteman skulle verka under ett övergångsskede efter beslutet om 1886 års lag. En fogde tillsattes i Norrbotten 1890 och i Västerbotten 1896. När sedan 1898

års renbeteslag kom, förutsattes det finnas tjänster för tillsyn och efterlevnad av denna lag. Uppgifterna för kollegorna i norr blev de samma som i Jämtland med det tillägget, att lappfogden var förman för de samiska ordningsmännen ute i byarna, och att uppgifterna med flyttningar över till Norge och Finland gav mer arbete där.

Allteftersom lagstiftning för rennäringen ökade, steg antalet uppgifter för lappfogdar. Han blev föredragande av ärenden i länsstyrelsen. Han kom också att få uppgifter för utredningar och verkställighet av beslut. Lappfogden blev nyckelfiguren i frågor gällande bosättning samt uttagningar till jordbrukslägenheter.

Vidare fick han efter åren 1927-1928 viktiga funktioner i kommunernas fattigvårdsstyrelser och taxeringsnämnder. Han kunde kalla till extra sammanträde, hade att rapportera behov och kontrollera verkställighet, var fosterbarns- och barnavårdsinspektör för samerna samt var inspektör för de statsstödda ålderdomshemmen för samer. Han avgjorde, vilka som var renskötande samer och därför fick gå i nomadskola och vilka sameynglingar, som skulle slippa militärutbildning i fredstid.

I Norrbotten blev det efterhand tre lappfogdar jämte vice lappfogdar. Därtill tillsattes i varje län ute på fältet lapptillsyningsmän. Dessa fick till uppgift att vara lappfogden behjälplig med hans uppgifter. I praktiken blev lapptillsyningsmannens största uppgift att följa renarnas flyttningar och att ombesörja förbättringar och nybyggen av t ex skiljningsgården, stängsel och broar.

Även om lappfogdens och lappväsendets huvuduppgift gällt övervakning av renbeteslagarnas tillämpning, så blev snabbt de samlade uppgifterna inte så olika en kommuns. Lappfogden blev en slags förmedlare av samhällets tjänster till främst rensamerna. Sedan samhället i övrigt gick mot en ökad demokratisering och ett ökat inflytande för gemene man, styrdes samerna av en administrativ del av samhällsapparaten, länsstyrelsen.¹³⁵

Samers minskade deltagande på den kommunalpolitiska arenan under 1890-talet berodde till väsentlig del på den starka befolkningsökningen i inre Norrland. Lappväsendets tillskapande vid denna tid kan dock slutgiltigt ha fjärrmat samer och kommuner från varandra. Kommunerna kunde anföra, att staten tog hand om samerna. Lappfogden fick efterhand alltmera administrativt arbete. Han höll sammanträde med lappbyn minst en gång per år. Då var det fråga om att kontrollera renlängden, gå igenom ränskaper, lämna eller avvisa tillstånd för slätter, byggnation, jakt eller fiske i renbetesområdena. År 1962 ändrades lappfogdens benämning till konsulent och lapptillsyningsmannen blev instruktör. Mötesformerna demokratiserades t ex så, att justeringsledamot valdes, och konsulenten behövde ej vara ordförande.¹³⁶

Ingen same har hittills varit lappfogde. Torkel Tomasson sökte som färdig jur kand en lappfogdetjänst, men blev utslagen av en till synes lägre meriterad icke-same.¹³⁷ Denne saknade dessutom erfarenhet av rennäringens problematik. Gustav Park påpekade, att samer måste kunna bli just lappfogde. Han fick alltid till svar, att tillsättningarna skedde efter förtjänst och skicklighet, samt att samer inte på något sätt var uteslutna från möjlighet

att bli lappfogde. Flertalet lapptillsyningsmän har också varit ickesamer, oftast någon bonde i trakten. Några samer, mestadels icke renskötande, har dock innehaft uppdraget.

Sammanfattning

Lappväsendet som system synes för flertalet samer utgöra symbolen för stor-samhällets "förmynderi" över den samiska minoriteten. Lappväsendet och lappfogden som person kom under 1900-talet att dela och efterhand överta länsstyrelsens och landshövdingens centrala roll i samefrågor. Lappfogdarna hade kontinuerliga sammanträden med rensamer. Tjänstemännens tolkning av lagar, förordningar och beslut hade stor betydelse för övervakningen och verkställigheten. Lappfogdarna fick utredningsuppdrag och deras yttranden och ställningstaganden tillmättes stor vikt. Hela lapplagsstiftningen och dess tillämpningar kan anses vara artfrämmande för svensk lagstiftning för att inte säga grundlagsstridig.

Samernas försvinnande från den kommunalpolitiska arenan på 1890-talet berodde till väsentlig del på den starka befolkningsökningen i inre Norrland och de nya inbyggarnas intressen. Lappväsendets tillskapande vid denna tid kan dock sägas ha slutgiltigt fjärrat samer och kommuner från varandra. Kommunerna kunde anföra, att staten tog hand om samerna. Detta gäller företrädesvis de renskötande samerna och dem närstående grupper.

Noter till kapitlet *Samernas politiska medverkan*

1. Jag avser t ex åtgärder där centralmakten efter samiska hänvändelser på 1600-talet mildrade beskattningen eller 1841 påverkade avvittringen i Jämtland. Om myndigheternas rädsla för att samerna skulle flytta till Norge se Fristedt (1971 s 9).
2. Se sid 36 ff. Allmänt om självstyrelsens utveckling Gullstrand (1923, 1933), Swensson (1939), Olsson (1957), Mellqvist (1974), Norborg, red (1977), Speciellt om Lappmarkerna prop 1873:18,19, Sundelin (1873), Thulin (1921), SET 1920:1.
3. Se kapitlet om beskattning.
4. Tingen hade stor betydelse för framförandet av önskemål och krav till myndigheter och för lösandet av tvister (diskuterat med prof Gerhard Hafström, Stockholm). Se t ex hertig Carl brev av 21/12 1599 och Grape (1803-04) s 40. Före modern tid föregick kampen om marken och vattnen vid tingen och i Lappmarkerna med samiska nämnder för att t ex syna in nybyggen. Se Almqvist (1928), Laestadius (utg. 1928), s 71 ff, Fristedt (1971), Arell (1977), Om tingsnämnderna Westman (1909-12, 1934) om lapprätt Fellman (1906) s1 ff, 443 f, 3 s 310f, Fellman I (1910) s 232 f, 353 ff, Högström (1740-talet) s 226 ff, 339 ff. Om samer som nämndemän i modern tid Fristedt s 68 f, s 92 f.
5. Tidigare förordningarna om sockenstämmor och kyrkoråd 26/2 1817, 29/8 1843.
6. Efter 1920 kommunalfullmäktigeförsamlingar i merparten av fjällkom.
7. Karesuando (Enontekis), Jukkasjärvi-Kiruna, Jokkmokk, Gällivare, Vilhelmina, Frostviken, Vemdalen och dessutom för kortare perioder i kommunerna Arjeplog, Undersåker, Tännäs, Hallen. Protokoll för vart 5:e år och för år då "lappfrågor" varit aktuella genomlästa. Alla årens protokoll snabblästa och eventuella register genomlästa. Protokollen är beslutsprotokoll men det har ändå med god säkerhet gått att avgöra om samer varit närvarande eller delaktiga i den politiska processen. Samer kan ha besökt stämmor såsom jordbrukare.
8. Protokoll äldre än från 1860-talet oftast på landsarkivet. De äldsta studerade protokollen har varit från Arjeplogs socken, slutet av 1700-talet, medan de övriga berörda socknarnas serier av protokoll inletts under 1800-talets tidigare del.
9. Tveksamt om de renskötande samerna hade närvarorätt enligt förordningen 1817 § 4 och 1843 § 5, men närvarorätt förutsattes i stadgan för Lappmarks Ecklesiastikverk, SFS 1846 nr 23 §§ 27, 31 och 35 (se sid 38). OBS Stadgan gällde ej för Jämtlands län.
10. Speciella traditioner förefaller ha gällt vid Fatnomakke i Vilhelmina socken, samisk kult- och kyrkplats. I ingressen till protokoll från stämmor där nämnes om en svensk och en lappsk "stam" t ex ss 24/8 1845, 5/9 1879. Se även Högström (1741)s 224, Lindholm (1925) s 31 ff.
11. Högström (1741) s 3 ff om att nybyggarna tog över styrelsen.
12. LHB Västerbotten 1881-86, s 26.
13. Se t ex kyrkostämman Jukkasjärvi 1/11 1891.
14. Samer och ickesamer i Frostvikens kommun förefaller ha haft visst samarbete i motsats till i södra delen av länet. T ex särskild stämman med lappallmogen i Ankared om fattigvård 24/6 1876. Efter detta datum inget funnet samarbete.
15. T ex ks Vilhelmina 28/11 1874 ang lapparna kommunala förhållanden yttrande till KB. Första funna valda samer efter 1862 i en nämnd, Karesuando undantaget, i Jokkmokk kf 29/12 1905 (i en valnämnd).
16. Se not 7.
17. Sjölin 1966,1967.
18. Handlingar för Tännäs lappförsamling (församlingsarkivet i Funäsdalen). LHB omnämner kommittéerna. Om stämmor se not 14.
19. Ks Jukkasjärvi 5/4 1880 och varje år t.o.m. 1917. Första fattigvårdskomm. för samer där ks 13/2 1898. Hur samernas kommunala beskattning fungerande framgår av protokoll från Jukkasjärvi och Gällivare på 1860/70-talen och av kyrkostämmoprotokoll till 1905. Se även Kungl brev 8/7 1895 om rensamernas skattebefrielse.

20. I Jukkasjärvi senast vald ks 18/11 1893 och i Gällivare 29/12 1893 (obs gruvhanteringen kom då). I övriga fjällkommuner, se Fristedt (1971) s 68 f och SET 1919:1, 1943:1 1944:1 om samiska nämndemän.
21. Se not 2.
22. Svar på "allmän sockenstämma med lappallmogen" i Fatmoakke 5/12 1867.
23. Kungl Maj:ts svar 8/5 1868. Mot 1867:I:22, statsutskott 38:14 riksdagens skriv. 63:12.
24. Mot 1872:II:139. Utskott 5:1:7, 12 Prot FK II s 246, III s 331, AK III s 182, IV s 139. Se även Sundelin (1873).
25. Redogörelse för remissvaren i prop 1873:18. Ss Gällivare 1/11 1872, Vilhelmina 11/6 1872. Jämtlands län var ej berört.
26. Prop 1873:18 s 28.
27. Samernas kommunalskatter förefaller i de aktuella socknarna i Norrbotten varit utan resultatet av överläggningar mellan stämmans presidium och samerna som kollektiv. Bidrag till SOS: valstatistik XVII, s 176 om Norrbotten, not, se kopia sid 54.
28. 1873 statsutskottet 4:25, s 8.
29. Prot AK 1873:V s 414, 421, 422, Folkskoll. Carl-Erik Hjelm, Skellefteå, Hemmansäg Anders Bäckström, Piteå, sågverksäg. Pehr Nilsson, Vittjärv.
30. Skriv från i KB Västerbotten 21/7 1873. Svar ss Vilhelmina 24/7 1873, samerna i Fatmoakke 1/9 1873, ss Gällivare 13/10 1873. Enligt Cajanus (1870) s 125 hade samerna varit utan politiskt inflytande ditills.
31. Behandlat på ks Gällivare 30/11 1874, Vilhelmina 28/11 1874, Jukkasjärvi 30/11 1874. Förslaget utarbetat av rev sekr Emil Poignant i samarbete med landshövdingen i Norrbotten H A Widmark. Skulle ha blivit proposition till riksdagen 1876 enl SOU 1929:59 II, s 17.
32. Ks 5/4 1880, 27/12 1881.
33. Ks Jokkmokk 4/3 1888. Resolution KB Norrbotten 31/12 1887, not. "avförd" i konceptet. Ks Jukkasjärvi 27/12 1890, Jokkmokk 26/12 1890. Vilhelmina 16/10 1887 behandlade en liknande skrivelse från KB om samernas fattigvård. Civildepartementets skriv 22/6 1888 (konseljakt 1888 nr 42).
34. 1881 år skatteregleringskommittés betänkande 1883 med förslag ang samer § 10 mom 2g, spec motiv s 80. Länens yttrande s 163 ff. SFS 14/9 1883.
35. Resolution KB Norrbotten 2/12 1890 (nr 3699-3703), LAH.
36. Resolution KB Norrbotten 2/12 1890 (nr 3704-3708), LAH.
37. Ks Vilhelmina 10/6 1889.
38. Ks Gällivare 21/12 1889. I prot från lappfogdens möte med "Gällivare lappmarkers allmoge" redovisas, att de närvarande inte hade kunskap om bevilning, ej hade rösträtt och ej heller trodde sig behöva eller önska sådan. Prot 2/12 1890. Lantbruksnämndens arkiv, Luleå.
39. JHH 1 och Sellinge (1976). Jämtlands läns landstingshistoria(1963) s 9-38. SVB II:1 s 365 ff.
40. Prästerskapet besvär i riksdagen 22/10 1723 om åtgärder för att kristna länets samer.
41. Skrivelse från KB i Jämtlands län till Kungl Statistiska Centralbyrån 10/4 1893 med bilaga om lappförsamlingarnas uppkomst. Avskrift i 1919 års lappkommittés arkiv, RA. Thomasson 1956, s 9 ff.
42. Prop 1873:18 s 28.
43. Se noter 41-42.
44. Skrivelser från KB i Jämtland till KB i Kopparbergs län och till häradskrivarna 10/11 1911 (nr 966-967) och kung 21/2 1919.
45. Se noter 41 och 44 och redogörelser i konseljakt ecklesiastikdepartementet 1942 30/3 nr 17 med skrivelse från departementet 30/12 1941.
46. Domkapitlets skrivelse 11/3 1936 (D 204).

47. Svar från fögderierna och Föllinge, Frostviken, Undersåker, Tännas och Särna församlingar under våren 1936.
48. Slutgiltigt beslut i KK 30/12 1941 med ändring av § 1 i reglemente för Lappmarks Ecklesiastikverk 31/1 1896.
49. År 1866 hade 6% och 1904 19% av befolkningen rösträtt. Se Wallinder (1962) s 11 ff.
50. Bevillningsstadgar SFS 30/5 1873 nr 32. Om böndernas politiska storhetstid i Carlsson (1956) s 391 -493. Se även riksdagsordningen 1866 § 14, Sveriges Riksdag IX s 46 -130, Wallinder (1962).
51. Torkel Tomasson i SET 1920:1, Stenberg (Lindholm) (1920), s 60 ff, Laula (1904), Bergqvist-Svenonius (1908) s 176 och Cajanus (1870) s 125.
52. Wallin (1961) s 7-96. Ks i Vilhelmina 2/9 1875 visar att där var samerna underlag för antalet elektorer men fick ej delta i valet av dessa. Ks i Gällivare 19/4 1878 ger uppgiften att fjällsamer ej var röstberättigade men att skogssamerna kunde vara. Socken hade då ej råd att sända elektorer till Luleå. Bestämmelser om rösträtt i bidrag till SOS: Valstatistik 1870-1910. Om Gällivare se not 38.
53. Sveriges Offentliga Statistik (SOS): Allmänna val åren 1911-1912. Uppgifter för kommun/distrikt i tab 2.
54. Statistikens utformare säger vidare att "det icke torde sakna intresse att äga kännedom om i vilken utsträckning lappbefolkningen ägt politisk rösträtt". SOS:Allmänna val 1917, s38.
55. SOS: Allmänna val: 1909-11, s 40, 1914 s 45, 1917 s 45, 1920 s 22 och 1924 s 29 samt om röstberättigade do t o m 1920, tab L.
56. SOS: Folkräkning 1930:V s 31.
57. Om beskattning och fattigvård se sid 93ff.
58. SOS: Allmänna val tab J.
59. Om rösträtt se SOS:Allmänna val t o m 1920 tabell L.
60. Se hänvisningarna i not 57.
61. Se sid 49 ff.
62. Underlag från SOS: Allmänna val åren 1920-1962. Kommuner: Karesuando, Kiruna, Gällivare, Arjeplog, Jokkmokk, Tärna, Vilhelmina, Frostviken och Tännäs. Jag har diskuterat mina resultat av arkivstudier med tjänstemän/politiker i de besökta kommunerna. Bland övriga personer som i stort verifierat samers låga deltagande kan nämnas: Hjalmar Falk, kommunalkamrer i Kiruna från 1904, Georg Bergfors, präst i Jukkasjärvi under 1910-20-talen, (båda personerna omkring 90 år vid intervju tillfällen), doktor Einar Wallqvist, Arjeplog, förre kyrkoherden i Stensele Gustav Park, Uppsala (brev) och förre kyrkoherden Göte Haglund, Urshult, präst i Tärna under 1930-och 40-talen. Jag har också vid samiska landsmöten frågat äldre samer från alla tre de berörda länen. Ang Jämtlands län konseljakt ecklesiastikdep 30/12 1941 med undersökning från 1936 om samers aktivitet på kyrkostämmor och kommunalstämmor. Uppgifter om allmänt lågt valdeltagande på Jämtlands landsbygd på 1920-talet, Jämtlands läns landsting 1863-1962(1963) s 37f.
63. Röstlängder kommunarkivet i Järpen
64. Röstlängder kommunarkivet i Gäddede (efter 1976 Strömsund) för Frostvikens lappbyar.
65. SOS: allmänna val, röstlängder, Kommunarkivet i Gällivare. Sjölin (1967), s 6 ff, diagram 1-2.
66. SOS: allmänna val, kommunarkivet i Kiruna
67. Sjölin (1967) s 9 ff, diagram 3-8.
68. Röstlängder kommunarkivet i Jokkmokk.
69. Sjölin (1966).
70. Under 1950 deltog norrlandslänens kvinnor i val i samma utsträckning som män, i Norrbotten t o m något högre.

71. Sjölin (1968-69).
72. Se not 62.
73. Se not 56.
74. Kiruna (Jukkasjärvi) kn: Övre Soppero vald. Jokkmokks kn: Karats, Stora Lulevattnet, Vaisaluokta, Kvikkjokk. Arjeplogs kn: Västerfjäll, Norra Bergsnäs. Tärna kn: Angedal. Vilhelmina kn: Grundfors.
75. Se sid 78 och Storumangruppens ”inlägg om rennärings-sakkunnigas SOU 1968:16, 2/11 1968 (stencil) och fiskaresamernas manifest, Samefolket 1978:3 Samtal med fil kand Erik Nilsson-Mankok och adjunkt Gustav Fjellström, Saxnäs i Vilhelmina och förre lönearb Albert Rhodin, Vilhelmina (alla samer). Den senare hade deltagit i samiskt organisationsarbete på 1910-och 20-talen. Grunden för kampen var bitterheten över förlusten av lappskatteländen enligt Rhodin.
- 76-77. Sjölin (1966) s 32-45. Rydenfelt, s 210 ff.
78. Sjölin (1966) s 37-45, (1967) s 4-18. Högern hade sedan 1910-och 20-talen betalad agitatorer (ofta predikanter) och valskjutsar. (Källa: ombudsman Hans Krumlinde, Luleå 1965, se Sjölin (1966) s 41 och not 60 a-c). Sjölin: Glesbygd 1968, opublicerat material från intervjuer. Sveriges Radios intervjuundersökning 1967 (redovisad av Henningsson-Kjellmor) med samer om bl a partisympatier (inställning till rennäringen), stencil EGS/AL 121266. Vid redovisningen i radioprogram 13/12 1967 medverkade bl a renägaren, kommunpolitikern och SSR-styrelsemedlemmen Per Idivuoma och diskuterade ämnet samer-laestadinism-konservatism.
79. Om villkoren för rösträtten och dess förändringar se riksdagsordningen och redogörelser i Bidrag till SOS: Valstatistik (1871-1910) och i SOS: Allmänna val (från 1910). Se även Sjölin (1967) s 24 ff.
80. Se not 55 och tabell s57 och SOS: Allmänna val 1909-11 s 34, 1912-13 s 38, 1917 s 37.
81. Jokkmokk ks 29-30/12 1910.
82. Jokkmokk kf 4/5 1925 bil 192.
83. Enl. tidn. Fäderneslandet 14/10 1925 visste samerna först detta år att de hade rösträtt. Beslut om röstställe i Rensjön kf i Kiruna 1932 med votering 31-5 för förslaget (5 soc.röstade mot). Norrbottens-Kuriren 14/3 1932. Hjalmar Falk (1966) brev.
84. SET-redaktören Torkel Tomasson uppmanade dock i sin tidning samerna att rösta.
85. Se redogörelse i SOU 1945:64. Betänkande angående underlättande av deltagande i allmänna val, s 9 ff, s 45 ff.
86. Margit Winge (fp) m fl mot 1949:II 161, Utskott 2:11, AK 16 s 159.
87. Axel Andersson, Kiruna, Essvik (fp) mot 1950:1:74, John G Löfroth, Kiruna (fp) mot 1950:II:87, mot Margit Winge m fl, mot 1950:II:233. Utskott 2:11 AK 13 s 37. P J Näslund, Sundsvall (fp) m fl mot 1951:I:37. Johan G Löfroth m fl mot 1951:II:24. Utskott 2:8, FK 8 s 10. AK 8 s 90.
88. Intervju (1978).
89. SSR landsmötes prot. 1952 § 15.
90. Se föreg. not.
91. Sjölin (1967 II)
92. ÖNH I not s 376. Samer fanns med all sannolikhet bland bondeståndets ledamöter 1604, not s 379.
93. Nauman (1866) s 142 ff Sv Riksdag III, s 135-149. Isaksson (1967) s 5, Jämtlands läns landsting 1863-1962, s 9-20. Allmän förvaltningshist Herlitz (1957), Hildebrand (1896).
94. SVB III:2 s 476 om lappting i Piteå på 1500-talet med 12 birkarlar o lappar i nämnden (Jfr de gamla landstingen med 16-24 ledamöter). Solem (1933), s 97 om lappting.
95. Mårtensson (1950), ÖHN 3 s 576 f, ÖHN:4 s 337 ff,
96. Johan Graans berättelse i Skandinaviska handlingar nr 31.
97. Riksdagsordning 1723 § 7, om dess tillämpning Alexandersson (1975) s 5 (om samer), s

- 22 f, 27. Nauman (1866) s 186 f och Sv Riksdag III s 428 f, s 560 ff. Riksdagsordn. 1772 §§ 2 och 4 om att ledamoten ska vara infödd svensk, bofast och av evangelisk-luthersk lära. Se även Sv. Riksdag V, s 297.
98. Mårtensson (1937) - olika stavning: Rippi, Riippi. Bondest. prot. 1765/66 nr 10 sid 101 står bl. "denne avlägsne och fattige allmoge" om samerna och de gavs befrielse från representation.
99. Riksdagsord. 1810 § 16. Sv Riksdag VIII, s 126 ff. Nauman (1866) 444 ff. Nybyggarna hade rösträtt enligt Wallin (1961) s 21.
100. Riksdagsord. 1866 § 14. Om dess tillämpning, Nauman (1866) 342 ff, Sv Riksdag IX, s 46-130 och Wallin (1961) s 7-96.
101. Prop 1871:8. HD yttrande 16/11 1868. Kammardebatter FK 25 och 27 april AK 25 april 1868.
102. Debatt 1898 AK IV nr 30 s 47 ff.
103. Bergqvist-Svenonius (1908) s 176.
104. Laula (1904).
105. Handlingar (1905, 1907) Samefolket 1978:6 s 10 ff Mot 1908:II:163 (med bilagor).
106. Svenska samernas allmänna lappmöte (1918) s 35 ff.
107. Norrskensflamman 1907:53. Samefolket 1978:6 s 19.
108. Mot 1920:I:208. Utskott 12:2:10, Prot FK 22 s 82 AK 44 s 47. Mot 1930:I:210. Utskott 2:10, Prot FK 12 s 8. AK 13 s 62. Mot 1940:I:137, 138. Lagutskott:I, Prot FK 20 s 70.
109. Intervju Lars Rensund, Arjeplog (1978).
110. SET 1920:1-2 med omnämmande av möten i sydbyar i saken och telegram till Lindhagen.
111. Daniel Mårtensson (f 1860) var kyrkskriven i Hotagens lappförsamling till den 11/9 1886. Enl uppg från en församlingsbo hade Mårtensson upprättat skrivelsen tillsammans med socknens skollärare och stämмоорdförande Johan Olof Wallin (med kateketutbildning och kurskamrat till Mårtensson). Wallins ena förälder var same. Brev från komminister Börje Hammarsten, Hotagen, 17/10 1977.
112. Otnes (1970) s 114 ff.
113. Se sid41.
114. Kihlberg (1972) s 89 f.
115. Brev till KB i Jämtlands län 17/18 1892 från Kungl. Statiska Centralbyrån och svar 10/4 1893. Arkiv (RA) 1919 års lappkomm.
116. Ks Jokkmokk 4/3 och 8/4 1888. Samernas framställning hade gått till KB i länet, vilken sänt den vidare till kommunen.
117. Laula (1904) och Lindholm (Stenberg) (1929).
118. Länsman Lindströms i Vilhelmina brev till KB i Västerbotten var svar på KB-s (Axel Schotte- även riksdagsledamot, fris) förfrågan den 19/6 1917 svaret den 23/6 1917. I kommittéarkiv (RA) för 1913 års renbetesdelegerade, vol 20. Om landshövding Schottes avrådan till samerna att bilda egna organisationer, se pastor Erik Danius' (Larsson) inlägg på landsmötet i Arjeplog 1937, prot s 19 om situationen åren före 1918. Tanken på att samerna skulle bilda en stat tycks ha kommit fram med jämna mellanrum. På 1940-talet manade Gustav Park samerna till att söka bli representerade i kommunerna men varnade för revolutionära tankar som t ex i finska Lappland, SET 1949:2) SET 1952:2 refererarpressuppgifter om en samisk befrielsefront i Murmansk-området kraftigt fördömd av den finskbördige kommunistledaren Otto Kuusinen.
119. Svenska lapparnas landsmöte 1918 s 3 ff.
120. Se not.108 om Åhrens uppvaktning.
121. SSR:s landsmöte 1952.
122. Prop 1962:68, utskott 10,13, prot FK 19 s 81, AK 19 s 153.
123. Mot 1962:I:221,222, 1962:II:744, 745.

124. Jordbrukskonsulent Gunnar Lundberg (s), Lycksele. Se även Samefolket 1962:6-7 s 79 f och prot SSR:s landsmöte 1962, prot, årsberättelse pkt 13a, s 60.
125. Förteckning över kommittéer (1896, 1904, 1953).
126. Hesslén (1927) s 93, 167, 321, 376, och Meijer s 12ff, 31, 31, 73f, 77ff
127. Mot 1908:I:163.
128. Mot 1920:I:208, utskott 12:2:10, 13:4:11, prot FK 22 s 82, AK 44s 47.
129. Mot 1937:I:193,194, utskott 6:185, prot FK 39 s 108, AK 39 s 80.
130. Generaldirektör Lennart Berglöf fick uppdraget och bl a blev Gustav Park och rensamen L.P. Andersson Juuso experter. Se Förteckning (1953) s1061 f.
131. Om lappfogdarna se t ex ÖNH I s 244; 319, 443, II s 24, 117, 262 och IV 79 ff. Steckzén (1964).
132. Om samiska länsmän ÖNH II s 52, Kvandahl (1925-47)
133. Ks Jukkasjärvi 4/3 1872, SVB II:1 s 268 f.
134. Instruktioner för för den "nya" lappfogden i nådigt brev 24/4 1885 (för Jämtlands län). Förordnande med instruktion för Norrb. skrivelse Kungl Maj:t 24/1 1896. Senare instruktion se Johansson (1953) s 213 ff.
135. Lappväsendets handlingar på länsstyrelsernas arkiv, för Västerbotten på landsarkivet i Härnösand och på lantbruksnämnderna i Luleå och Östersund.
136. Beskrivning av lappfogdens uppgifter Samiid Dilid (1957) s 198 ff. Om negativ kritik av lappfogden SET 1949:1 och positiv 1951:4. Om lappfogderollens förändring se renutredningen avg bet 8/6 1960 och behandlingen i riksdagen av förslaget i prop 1862:68, med byarnas ordningsmän i SOU 1944:6 och Sjölin (1966). Jordbr.dep. handlingar 1944 nr 65.
137. Samiid Dilid (1957) s 206.
138. Intervju ordningsmän i lappbyar (Sjölin 1966, 1967II).

Skatte- och socialfrågor

Före den allmänna rösträttens införande var sambandet skatt - politiskt inflytande ingen tillfällighet, den som inte betalade skatt skulle inte få vara med och bestämma. Om man dessutom låg samhället till last, var den medborgerliga statusen ännu lägre. På central nivå fanns det under detta tidsskeende en uppfattning om särskilt rensamerna som olämpliga för att delta i politisk verksamhet. De förutsattes ha lägre kapacitet än andra, och ickesamer tog för givet, att samerna inte heller var fullvärdiga medborgare i politiskt hänseende. Detta kan, såsom Harald Eidheim beskrivit det, ge den enskilde samnen en känsla av mindervärde och tvinga honom till någon av ytterligheterna - assimilera sig eller att helt isolera sig.

Hur har ickesamer, politiska organ och lokala myndigheter sett på samerna som närande respektive tärande medborgare? Frågan om närande belyses bäst av hur beskattning fungerade i kommunerna, och hur parterna såg på problematiken. Tärandet däremot är lättast att studera genom fattigvårdsfrågor (senare benämnda sociala frågor) ute i kommunerna.

Bakgrund

Fram till 1928 reglerades beskattning av renskötande samer i 1760 års lappfogdeinstruktion. Ursprungligen var skattesatser utlagda för olika områden i Lappmarken och Jämtlands län. Skatten fördelades på husbönderna med hjälp av en taxeringsnämnd under ledning av lappfogden och senare av kronofogden eller hans medhjälpare, den moderne lappfogden. Allteftersom samiskt land togs i anspråk, av främst nybyggare, minskade skattesatsen per område. Genom penningvärdeförändringen återstod 1928 en obetydlig summa per år att betala. I början hade dock lappskatten varit en väl tilltagen tribut till staten från urinvånarna i norr.¹ Under tidigare delen av 1800-talet delade samer uppenbarligen kostnaderna för kyrka, rättsvård och fattigvård med de med åren alltfler inbyggarna av annat ursprung.² Alla inbyggarna var jämförelsevis fattiga. Härnösandsbiskopen Israel Bergman motionerade på 1850-talet om, att riksdagen skulle besluta ge den lapska fattigvården ett stöd på 1.200 riksdaler. Motionen bifölls. Omkring 1920 uppnådde detta stöd 120.000 kronor.³

Förslag

till författning rörande Lapparnes kommunalförhållanden
i Westerbottens och Norrbottens läns lappmarker.

Härigenom warder för Westerbottens och Norrbottens läns lappmarker förordnad, som följer:

§ 1.

Lapparne, till hvilka hädanefter i kommunalt hänseende ej må räknas någon, som eger jordbruksfastighet eller idkar jordbruk eller annan sådan näring, som ferulstatter fast kostad, skola, utan att i allmänhet wara skattskyldige till kommunen, efter nedanstående grunder bidraga till fyllande af järnfilda behof.

§ 2.

I fråga om fattigwården skola Lapparne inom hwarje fattigwårdsamhälle utgöra en särskild rote, så till wida, att den bosästa befolkningen befrias från utgifter för wården om Lapparnes fattiga, och Lapparne fritagas från att bidraga till underhåll af fattiga, som tillhöra den bosästa befolkningen; men werfställighet och förvaltning tillkomma den gemensamma fattigwårdsstyrelsen.

§ 3.

Utgifter för wården om Lapparnes fattiga skola utgå af:

1:o Lapparnes andel i de fattigwårdsamhällets inkomster, som i nädiga förordningen angående fattigwården den 9 Junii 1871 § 33 första punkten omförmälas; hwilken andel, utom i fråga om den personela fattigwårdsavgiften, beräknas efter Lapparnes, på sätt här nedan sägs, bestämde fyrttal i förhållande till fyrttalet för den bosästa befolkningen inom socknen; samt

2:o den på socknen belöpande andel af statsmedel, som anwijtas till underföd åt fattiga bland lappallmogen.

Hwad berutöfwet erfordras, fyller af Lapparna genom tillskott efter åjatt fyrttal.

Samerna i kommunerna efter 1862

I 1862 års kommunala reformer är kopplingen mellan den enskildes erläggande av skatter respektive avgifter och hans politiska rättigheter påtaglig. Redan här var samernas skattesystem artfrämmande och svårt att anpassa till den nya reformen. Även om de politiska rättigheterna diskuterades ute i socknarna så var den stora frågan, hur kostnaderna skulle fördelas på kommuninvånarna.⁴ Utgifterna för fattigwården var ännu mer dominerande i kommunernas åtaganden under 1800-talet än senare i modern tid. Hur var det då i de olika länen?

Förhållandena i länen

När mantalsförordningen 1866 även skulle omfatta Lappmarkens befolkning, uppfattade sig ingen del av Jämtlands län höra till Lappmarken.⁵ Samerna där kom därför att långt in på 1900-talet stå utanför kommunernas gemenskap, och de betalade ej skatt till några kommuner. Då lappförsamlingarna ej hade någon

officiell kompetens, betalade samerna ej heller några kyrkliga avgifter efter 1862, utöver att prästen skulle ha ett visst antal kilo renkött per år.⁶ Under 1840-talet avsattes renbetesfjällen i länet.⁷ Där kunde enskilda samer erhålla s k inrymning och betala ränta (skatt) för ett visst område. Detta gav samerna ett slags åborätt. Marken användes dels för renbete, dels för att ta upp jordbrukslägenheter. Genom 1886 års renbeteslag infördes systemet med lappbyar även i Jämtland och renbetet kollektiviserades. Genom utslag i länsstyrelsen och i kammarkollegiet befriades samerna från att erlægga ränta, och efter 1898 gällde inga inrymningar. Samer överklagade, men detta lämnades utan åtgärd av formella skäl. Samerna kom, såvida de ej ägde någon fastighet, således ej att betala skatt till varken stat, landsting eller kommun förrän 1928.⁸

ingen skatt
före 1925

Blev då samerna i länet utan samhällsservice? I vissa prästtjänster ingick att vara pastor lapponum, dvs vara präst i lappförsamlingarna. Fattigvården sköttes genom KB. I varje lappförsamling tillsattes en kommitté bestående av pastor lapponum, ordförande i fattigvårdsstyrelsen och länsman. År 1882 skrev KB till kommittéerna, att det "må kunna undvikas klander från lapparnas sida, som hittentills ofta försports över understödsmedlens fördelning, om någon pålitlig och med förhållandena bland lappallmogen väl kunnig lappman tillkallas för att kunna lämna erforderliga upplysningar och delta i medlens fördelning". Föresättningen tyder på, att den samiska medverkan berott på prästens person. Han skötte ibland verksamheten själv. Efter 1886 kunde också lappfogden utgöra kontakten med samerna.⁹ I Västerbottens och Norrbottens län sökte de kommunala myndigheterna i Lappmarkerna få samerna till att efter olika system betala framförallt sin fattigvård.¹⁰ Den s k lapps-katten till staten krympte genom avvittringen (dvs markområden avstyckade åt jordbruk) och genom penningvärdesförändringen till en obetydlighet. Systemet med särskilda taxeringskommittéer ute i lappbyarna försvann i och med att antalet nämndemän bland samerna minskade, och lapplänsmännens tjänster upphörde.¹¹ I stället användes olika system med kronolänsman, lappfogde och ordningsman ute i byarna som ansvariga för uppbörderna. På 1920-talet var summorna så obetydliga, att tjänstemän ibland betalade in summan ur egen kassa i stället för att samla in några kronor på flera olika ställen. I Västerbotten efterskänktes lapps-katten (enligt länsstyrelsens uppgift mot reglementet).

Skatter

Landshövding H. A. Widmark i Norrbotten utarbetade på 1860-talet ett kommunalstadgeförslag, som skulle passa länet. Civildepartementet utarbetade efter detta mönster "författningar rörande Lapparnas kommunalförhållanden i Västerbottens och Norrbottens läns lappmarker". Jämtland nämndes inte. Förslaget tillställdes alla kommuner i inre Lappland. Grundtankarna var, att skattelapparna skulle kollektivt tilldelas ett antal fyrkar att fördelas enligt samma regler som lapps-katten. Övriga samer skulle beskattas per rök (ungefär matlag). Förutom till fattigvården skulle samerna vara med och betala till kyrka, rättsvård och prästgård samt till avlöning av fjärdingsman jämte vaccinationsföreståndare. Författningen antogs i minst två kommuner.¹² I Västerbotten sökte t ex Vilhelmina socken vid två tillfällen, 1874 och 1889, ordna de kommunala förhållandena med förslaget som mönster.¹³ Inget av försöken där ledde till resultat. Däremot lade samerna

i några socknar en bestämd summa till kommunen att debiteras efter fyrkar samerna emellan. År 1900 erhöll Jokkmokks kommunstyrelse en skrivelse från Kungl Maj:t om att den från samerna uttagna skatten var olaglig. Rensamerna skulle inte betala någon kommunalskatt.¹⁴ Gällivare och Jukkasjärvi synes vara de enda, som försökt följa förslaget, och i den senare kommunen var samerna ännu på 1880-talet de största skattebetalarna. När sedan de bägge socknarna runt sekelskiftet fick en mycket snabbt ökande befolkning för gruvbrytning, kom samerna och deras skatt i bakgrunden. Först år 1928 togs kommunalskatt ut på inkomster från renskötsel. I Jukkasjärvi betalade samerna fram till 1903 cirka hälften av kyrkans utgifter. Rensamerna i Karesuando har hela tiden betalat kommunalskatt och fram till 1928 en viss överenskommen del av de kommunala utgifterna, skolavgifterna frånräknade. Under 1900-talets första årtionden betalade alltså merparten av rensamerna en obetydlig statskatt och mestadels ingen kommunal och landstingsskatt.¹⁵

Fattigvården

Det sedan länge etablerade bondesamhället i Jämtland och nybyggarna i den övriga Lappmarken var oftast inte villiga att bidra till den samiska fattigvården.¹⁶ I synnerhet i Jämtlands och Västerbottens län började utslagningen från renskötelsen redan under 1600- och 1700-talen.¹⁷ Inte ens de statliga bidragen, som kom till på 1850-talet, förmådde hjälpa detta proletariat tillräckligt. Denna grupp var hänvisad till att bli fiskare, tillfälliga arbetare eller tiggare. Ännu på 1920-talet tiggde fattiga jämtlandssamer på landsbygden i Hälsingland. Enligt en av länsstyrelsen företagen undersökning visade det sig vara en vanlig inställning, att samerna hade rätt att tigga, och att man var rädd för deras påstådda trollkunighet.¹⁸

Frivilliga organisationer, särskilt kristna sådana, ställde upp i fjällbygden och hjälpte speciellt barn och gamla. Sådan hjälp utifrån erbjöds också den ickesamiska befolkningen i de fattigaste socknarna. I Västerbotten hade därutöver fattigvårdsstyrelserna hand om samernas fattigvård och rekviderade de erforderliga medlen från staten genom KB. I flertalet berörda norrbottenskommuner var samernas fattigvård helt inlemmad i kommunernas. De kommunala insatserna var penningmässigt oftast avsevärt större än bidraget från staten. Vidare bildade samerna i Gällivare och Jukkasjärvi egna fattigrotar, vars skötsel samer kunde vara delaktiga i. Man kan också skönja, att t ex Hjalmar Lundbohm sökte ordna en god fattigvård för samerna för att något kompensera dem för gruvnäringens intrång.

Sammanfattning

Samers politiska aktivitet i skatte- och fattigvårdsfrågor fram till början av 1900-talet omfattade dels skrivelser och uppvaktningar hos högre myndigheter, dels i några fall överläggningar med kommuner. Samerna i en socken kunde kallas till sammanträde med "de bofasta". Samerna hade före 1862(1874) särskilt i Norrbotten varit väl delaktiga i såväl kommunernas skattepålagor som dess omsorger. Detta naturliga medlemskap fortsatte några årtionden i de nordligaste fjällkommunerna och i Karesuando även framledes. Vilhelminasamernas aktioner under 1900-talets första år omfattade även samernas sociala och ekonomiska villkor, men det finns inga tecken på att kontakter tagits med kommunens företrädare. Man kan fastslå, att där rensamers skattesystem fram till 1928 medförde ingen

eller obetydlig statsskatt(lappskatt) hade samerna på motsvarande sätt föga inflytande, och de omfattades inte av kommunernas fattigvård. Där samer lade kommunalskatt, omfattades de sedan länge av kommunernas omsorg, och de hade fram till sekelskiftet ett visst kommunalt inflytande. Varför gjordes då inget åt systemet förrän på 1920-talet, och varför minskade till en början inflytandet?

Säranordning tas bort

Beskattning och fattigvård

Merparten av säranordningarna rörande samers skatter och sociala omvårdnad togs bort på 1920-talet. En del samer från Jämtland och Västerbotten var redan under seklets första årtionde överens om, att samerna borde betala skatt för inkomster från rennäringsen på samma sätt som andra medborgare. På landsmötet 1918 i Östersund förklarade såväl Gustav Park som Torkel Tomasson, att samerna borde stå för sina kostnader. En översyn av den samiska fattigvården ingick i den begäran, som efter landsmötet lämnades till regeringen. Uppdraget för detta ingick sedan i 1919 års lappkommittés uppgifter.¹⁹ På möten med kommittén förklarade samer, att de ej ville vara nådehjon längre, detta särskilt i de södra fjällbygderna. I skattefrågan anförde dock nordsamer, att de betalade tillräckligt med avgifter till Norge, varför de inte ville ytterligare beskattas i Sverige. Jämtlandssamer ansåg sig ha begränsad möjlighet att utnyttja samhällsservice. De ville ej heller betala skatt för den mark, som de ansåg sig vara rättmätiga ägare till.²⁰

Den accelererade samhällsutvecklingen i Norrland kom inte minst att beröra samerna.²¹ En inventering i de berörda kommunerna visade, att år 1922 fick 22,2% av de 6.448 som samer registrerade svenska medborgarna någon sorts fattigvård. Mottagarna var fördelade så, att de utgjorde 3,3%, av de renskötande och 25,3% av de icke renskötande samerna. I riket som helhet erhöll 4,58% av befolkningen fattigvård. De icke renskötande samernas stora behov av fattigvård ansågs inte så sällan bero på lättja, lättsinne eller olämplighet till annat än renskötsel. Utredningsmannen Johan Widén delade dock inte dessa åsikter utan pekade på, att utslagningen berodde på odlingens framsteg och det hårda arbetet. Flertalet kommuner önskade särskilda hem, där åldriga samer eller eljest behövande fick vistas.

Från t ex Frostviken i norra Jämtland framfördes, att "lappar trivs ej hos den borgerliga befolkningen". Man föreslog en koloni av kåtor för hjälpbehövande familjer, där även ensamma samer kunde få vård. Oftast föreslogs ålderdomshem på en för de nomadiserande samerna så central plats som möjligt.

KB i Norrbotten påpekade samernas "säregna levnadsvanor och karaktär" och erinrade om, att man hade att ta hänsyn till "generationers medärvda oförmåga att passa sig efter regelbundenhet i måltider och dagordning ...". Vid mötena syntes samerna själva ha framfört önskemål om egna ålderdomshem.

Öff. bidraget	500 35
Landshövdingens bidrag	761 57
Samernas bidraget	3 05
Öffliga bidraget	307 68
1884 års lappskatt	304 00
Kommunalbidraget	1032 52
Andra bidrag	87 82
Lappskatten	28 137
Andra bidraget i allmänt förhållande 134 2/10	1629 21
Beslut	594 00
Lappskatt i 2 kronors förhållande - 1200	
Summa kronor	7322 13

Inkomststat för Gällivare socken 1886 (Bil. kommunalstämmoprotokoll).

Under arbetets gång lät kommittén länsstyrelser, lappfogdar och domkapitel yttra sig över förslaget, som innebar, att kommunerna skulle ta över fattigvården, och att rensamerna skulle bli skattepliktiga till kommunen för inkomst av rensköttsel. Samtliga kommuner stödde tanken på att de skulle ta över men begärde, att staten även i fortsättningen skulle ge bidrag.

Exempelvis framförde länsstyrelsen i Västerbotten vissa betänkligheter, ty samerna var "till stor del icke att betrakta som vanliga medlemmar i kommun". Lappfogden i Jämtland efterlyste de icke renskötande samernas pliktöknsla mot anhöriga, unga som gamla. År 1923 avbröts utredningsarbetet, och samernas åsikter om skatteplikt och fattigvård finns ej med.

Efter lappkommitténs avveckling 1923 fick förre landshövdingen Johan Widén i uppdrag att fullfölja arbetet. Widén ansåg sig i sin utredning ha fått underlag för ett förslag, som inordnade samerna i kommunernas fattigvård.²² Han föreslog, att samernas mantalsskrivningar skulle ordnas i särskilda längder, att ingen speciell samisk representation skulle förekomma i fattigvårdsstyrelserna, att staten skulle bygga samiska ålderdomshem och att statsbidraget skulle fortsätta av humanitära och sociala skäl. Lån till inköp av renar och stöd till bostad jämte jordbruk ingick i förslaget 15 punkter.

Widéns slutgiltiga förslag sändes ut på remiss under 1925.²³ I förslaget ingick, att rensamerna skulle betala statsskatt och kommunalskatt. Skolavgift respektive vägskatt skulle de däremot inte behöva erlägga, och de skulle även befrias från sjukvårdsavgift till landstingen.

Kommuners och administrationens syn och reaktion på Widéns förslag ger en god tidsbild av samhällets syn på en etnisk minoritet. Förslaget innebar inte full likställighet, men samerna skulle ju betala skatt och fullt utlemmas i kommunernas fattigvård.

Ett flertal myndigheter på kommun- och länsnivå samt i Jämtlands län domkapitel jämte lappförsamlingarnas präster fick betänkandet på remiss eller för eventuellt yttrande.

Ej full-
likställning

Alla prästerna i lappförsamlingarna i Jämtland ansåg, att Widéns förslag skulle orsaka samernas undergång. "Lappbefolkningen är till kynne och levnadssätt och vistelseort så avgränsad från den övriga befolkningen, att de bör behandlas särskilt". De trodde ej, att samerna i länet skulle betala någon skatt. Man pekade bl a på slarv med erläggande av pensionsavgifter. Samerna sades "genomgående vara av den meningen att staten skulle betala för dem sedan staten berövat dem deras renbetesland och skattefjäll". De fyra aktuella prästerna trodde ej heller, att kommunerna skulle orka med fattigvården för samerna.

Domkapitlet i Härnösand hade att ta hänsyn till dessa yttranden i sitt svar. Inledningsvis framhöll man vikten av, att samerna kom in i den svenska gemenskapen, men när samerna är utan renar "förlorar han lätt all vilja och förmåga att försörja sig själv och tillbakahålles ej av någon stolthet eller hederskänsla att falla fattigvården till last". Samerna sades också sakna vilja att ta hand om sina anhöriga. Därtill hänvisades till Nordisk Familjeboks artikel om samerna, författad av K B Wiklund.²⁴

Vid ett möte mellan landshövding Sigfrid Linnér och representanter för samerna framförde flera sameledare, att några ville erlægga skatt för att bli erkända medborgare, medan andra ansåg att staten hade skyldighet att ersätta för förlorat land (13/3 1925).

Lappfogden själv tillstyrkte men nämnde samernas stora motstånd mot skatteförslaget. Till skillnad från utredningen ansåg han, att samerna borde deklarerat sina inkomster på samma sätt som andra. Han framhöll också, att kommuntillhörigheten för många samer var oklart.

Vid ett möte i Östersund 1925 med icesamiska kommunalmän påstods samerna dessutom vara försumliga skattebetalare. De borde ej tvingas deklarerat men borde betala vägs katt.

Återigen framfördes från kommunerna, att dessa ej skulle orka med samernas fattigvård. Fattigvårdskonsulenterna och länets häradskrivare tillstyrkte förslaget. De senare påpekade, att samernas skattekraft var begränsad. Kommunernas yttranden över Widéns förslag överensstämde i stort med prästernas. Åre kommun anförde som skäl, att staten tycktes anse samerna som en etnografisk märkvärdighet och borde ta konsekvenserna av detta. Förståelse för samernas problem framfördes från Frostviken i norra Jämtland. Man ansåg dock, att kommunerna inte var orsak till samernas ekonomiska problem.

Vad sade då länets samer i frågan? Lappfogden informerade de berörda om utredningarna. På mötena betonades, att samerna egentligen ville betala skatt som andra medborgare. Där krävdes också att staten borde betala skatt för de renbeten, som tagits ifrån dem. Med den sist refererade åsikten som argument gick merparten av samebyarna i länet mot förslaget att betala skatt till staten. Förslaget rörande fattigvården synes ha tillstyrkts.

Länsstyrelsen i Västerbotten tillstyrkte förslaget i jämförelsevis kortfattade ordalag och vidarebefordrade kommunernas yttranden. Dessa hade också tillstyrkt. I yttrandena erkändes samerna som fullvärdiga medborgare, men där uttrycktes också negativa åsikter, dock inte i samma höga grad som i en del jämtlandskommuners yttranden. Samerna ansågs vara tröga skattebetalare, och det befarades att fattigvården skulle bli för dyr.

Tärna kommun trodde sig behöva höja utdebiteringen med två kronor och kritiserade föreståndaren som den store splittraren av befolkningen i fjällbygden.

Liksom i Jämtlands län informerade lappfogden befolkningen i lappbyarna. Protokollen och dokumentationen om samernas reaktion är mycket kortfattade i Västerbottens län. Lappbyarna sade ja till förslagen och önskade sig allmänt den bästa behandling i lagstiftningsarbetet. En lappby, Malå, nöjde sig inte med att få yttra sig vid en muntlig föredragning. Byn ville ta del av förslagen skriftligt för att sedan yttra sig gemensamt. Lappfogden själv trodde inte, att rensamernas uppgifter om antalet renar var riktiga och därmed inte underlaget för beräkningen av deras skatt. Han ansåg det ej heller lämpligt med olika raser på samma ålderdomshem.

Länsstyrelsen i Norrbotten ansåg att Widén gjort ett ypperligt arbete. Utlåtandet inleddes med förslag, om att lappbyarnas ordningsmän skulle få förtroende att i trängande fall i ordförandes ställe utanordna hjälp åt nödlidande nomadlapp. Länsstyrelsen ansåg vidare, att äldre samer ej kunde vårdas hos fastboende stamfränder, då "icke sådan ordning och burgenhet" präglade dessas hem. I övrigt sökte KB dock i utlåtandet se positivt på, t ex att samerna gavs egna representanter i taxeringsnämnderna. Det påpekades också, att samerna hade höga omkostnader i sin näring. Länsstyrelsen var noggrann med att påpeka, att fattigvårdsförslaget endast borde omfatta rensamen. Detta berörde ömtåliga ämnen, vilka ännu inte utretts, framhölls i det av landshövding Gösta Malm undertecknade utlåtandet.

Lappfogdarna delade denna gång inte sin chefs åsikter i den ovan nämnda avgränsningsfrågan. Dessa tjänstemän ansåg de bofasta samerna stå sina renskötande fränder nära i näringshänseende. En av lappfogdarna ansåg att samerna skulle ha en egen taxeringsnämnd, då han delade samernas farhågor för, att de bofasta skulle söka taxera upp rennäringens utövarer. De icke renskötande borde dock enligt lappfogdarna tillhöra övrig befolkning i skattehänseende.

Rensamernas deklarationer ville de dock kontrollera genom rensräkningar. Statens fattigvårdskonsulent i länet ansåg, att norrbottenskommunerna och särskilt Jukkasjärvi redan förut sökt sköta lappfattigvården väl. Häradsskrivarna tillstyrkte betänkandet utan reservation.

Även kommunerna i länet tillstyrkte. I flertalet fall fick fattigvårdsstyrelsen eller särskilda kommittéer i uppdrag att utarbeta yttrandet. Detta förfarande visar, att kommunerna lade stor vikt vid frågan.

Kommunerna hade i fattigvårdsfrågan en tendens att räkna icke renskötande till samegruppen. Möjligheten att få större statsbidrag påverkade säkerligen denna avgränsning, som ej överensstämde med länsstyrelsens. T ex, ansåg politikerna i Arvidsjaur kommun, att få rensamer ej skulle bli så bra jordbrukare. Kommunernas företrädare trodde i allmänhet, att skatten från samerna skulle bli liten. Jukkasjärvi och Karesuando påtalade, att dessa kommuner redan länge haft en väl utbyggd fattigvård för samerna. Bägge kommunerna hade samiska representanter i distriktsnämnd respektive fattigvårdsstyrelse. Karesuando hänvisade till, att samer visste mer om sina "medfränders levnadsförhållanden än en bofast i allmänhet".

Samhörigheten var inte självklar, ty "lappar äga nämligen, som känt är ej samma förutsättningar som svenskar att kunna genom ihärdigt arbete i jordbruk eller andra arbeten skapa sig en utkomstmöjlighet". Detta framhöll Arvidsjaur kommun och tog därvid som utgångspunkt, att de flesta av understödstagarna var icke renskötande samer, utslagna från renskötelsen. Arjeplog ville ha en egen samisk fattigvårdsförvaltning. Den stora samekommunen Jokkmokk konstaterade, att det fanns olika meningar om samernas rättigheter men uttryckte sin tillit till Widén, "en gedigen lappkännare", och hans förslag.²⁵

Malmbergets municipalsamhälle hade med all sannolikhet få samer och många inflyttade icke samer. Samhällets fattigvårdsstyrelse ansåg alla säråtgärder för samerna obehövlige. Samerna ansågs också kunna betala skolavgifter och vägs katt som andra. Flera andra kommuner delade denna åsikt.

Trots avsaknaden av protokoll från Jukkasjärvi kan man anta, att samer från hela länet hörts. I konseljakten, där protokoll finns, återfanns från Norrbotten endast korta protokoll från Arjeplog, Arvidsjaur och Jokkmokk. Samer framförde där oro för att de skulle komma i skymundan. Skatt ansågs vara en orättvis pålaga, då rensamerna även fick betala till norrmännen för betesöverträdelser.

Propositionerna och riksdagsbehandlingen åren 1927 och 1928²⁶

År 1928 avskaffades lappskatten för rensamerna. Rensamernas skatt till stat, lands ting och kommun reformerades genom beslut vid 1927 och 1928 års riksdagar. Rensamerna skulle med ett par undantag betala skatt som andra medborgare. De skulle inte åläggas deklarationsplikt för inkomster från renskötelse, utan de sk renlängderna utgjorde underlag för schablontaxering, och lappfogden blev i förekommande fall adjungerad i taxeringsnämnderna. Frågan om beskattning av samerna väckte livligt intresse i några kommuner i det inre Norrland. I riksdagen ingick dock förändringen i den stora allmänna kommunalskattereform, som beslutades 1927/1928. I detta stora sammanhang kom debatten i kamrarna ej att handla om samernas skattesystem. Problem, som rörde några fattiga fjällkommuner, vägde lätt.

Proposition rörande samernas fattigvård framlades till riksdagen 1927. I det sammanhanget diskuterades rensamernas beskattning. Det liberala statsrådet Jakob Pettersson följde i stort det widénska förslaget. Kommunerna föreslogs bli ansvariga för samernas fattigvård.²⁷ Pettersson hade anammat kommunernas påpekanden om att flertalet av dessa var fattiga. Statsbidraget till fattigvården kom ändå att begränsas till 2/3 av kostnaderna. Argumentet var, att kommunerna själva skulle vara intresserade av, att en sparsam linje följdes. Staten skulle också hjälpa kommunerna att uppföra ålderdomshem för samer, där man så önskade. Åtgärderna skulle gälla den renskötande befolkningen.

Utskottet hade debatterat frågan om vilka som var samer, och för vilka kommunerna skulle få sina fattigvårdsutgifter helt eller delvis ersatta av staten. Man var enig om, att kommunerna skulle få ekonomiskt stöd till renskötande och för renskötande befolknings fattigvård. Det redovisades, att deputationer från kommuner i främst Härjedalen och Jämtland uppvaktat utskottet om att få full täckning från staten. Statsrådet Pettersson deklare-

rade, att de icke renskötande var vanliga medborgare och hörde till kommunens ansvarsområde.

Motståndet fortsatte i AK, där två frisinna bönder från Jämtland resp Västerbotten yrkade avslag. Jämten hävdade, att de icke renskötande samerna ej kunde jämföras med svenskar. De bodde avsides och levde annorlunda. Fattigvårdskonsulenten Verner Hedlund (s) i Östersund hävdade, att samer ej borde behandlas annorlunda än andra medborgare.

Biskop Olof Bergqvist hade arbetat träget på att med insamlade medel bygga samiska ålderdomshem. Han bidrog nu aktivt till, att riksdagen beslöt behålla statsbidragen för en del av samernas fattigvård, en åtgärd som kan betecknas segregerande.

Sammanfattning

När förslag kom på 1920-talet om nya regler för samernas beskattning och om inlemmande av dem i kommunernas fattigvård, var motståndet störst på kommunnivå och allra störst i Jämtlands län. Länsstyrelserna tillstyrkte förslaget men vill endast räkna de renskötande som samer. Staten, som betalade fattigvårdsbidraget per capita, försökte alltså begränsa antalet bidragsberättigade, medan kommunerna som mottagare tvärtom sökte få med även de icke renskötande som underlag för bidragsbehovet. De nya beskattningsreglerna gällde rensamerna medan fattigvårdsbehovet företrädesvis fanns hos de icke renskötande. Detta kan synas paradoxalt orättvist och orsaka motsättningar.

Man kan ändå konstatera, att centralmakten hade som mål att assimilera samerna till fullvärdiga medborgare, men att staten inte litade på kommunernas vilja att ta med dem i gemenskapen. Riksdagens skäl till ett fortsatt statsbidrag var "humanitära". Riksdagens bristande tillit till de ansvariga kommunpolitikerna hade fog för sig, ty ett stort antal omdömen och utsagor av nedvärderande och diskriminerande art framfördes från lokal nivå. Definitionen, om vilka som skulle räknas som samer vållade en lång debatt i riksdagen. Slutligen beslöt man att i detta sammanhang räkna endast de renskötande såsom samer. Motiven för detta och övriga beslut i sammanhanget var mer av ekonomisk art än minoritetspolitiska.

Samerna hade "hörts", dvs ej delgetts i förväg utan fått framföra åsikter till lappfogden på möten, där förslaget refererats. De samiska ledarna såg ändå förslaget som ett steg framåt. En del samer på möten förefaller dock ha protesterat mot beskattning av det skälet, att storsamhället tagit deras land. Speciellt framfördes detta i Jämtlands län.

År 1928 upphörde flertalet av de säranordningar rörande samers beskattning och fattigvård, som så länge hållit gruppen utanför den kommunala gemenskapen. Från mitten av 1800-talet påverkades förhållanden av ett initiativ från biskop Israel Bergman, vilket gav socknarna/kommunerna ett ökande statsbidrag för samernas fattigvård. Genom centralmaktens underlåtenhet att agera anpassades ej samers beskattning till övriga jämförbara gruppers system. Bakom dessa initiativ respektive underlåtelser kan man finna, dels tanken på att samerna borde kompenseras för att land tagits ifrån dem, dels att samebefolkningen var en belastning för socknarna, som i sanning var fattiga. Landshövdingarna, stödda av kommunerna i Lappmarkerna, tog från början onekligen initiativ, som skulle gjort samerna till formellt

likvärdiga kommunmedlemmar, men centralmakten tog inget beslut i saken. I det läget skrev Norrbottens fjällkommuner egna överenskommelser med samerna, där dessa senare gavs både plikter och rättigheter men ändå en särställning.

Från sekelskiftet och framåt agerade västerbottens- och norrbottensamer, företrädesvis ickerenskötande, för att samerna skulle till alla delar göras till fullvärdiga medborgare. Dessa samer påverkade några liberala och vänstersocialistiska riksdagsledamöter och dessa i sin tur riksdagen 1917 till att stödja inkallandet av ett samiskt landsmöte 1918. I kommittéarbetet från 1919 utövade samerna i inledningsskedet ett väsentligt inflytande och underlättade kontakterna med lokalbefolkningen ute på mötena. Genom förändringen av utredningsarbetet till ett enmansuppdrag 1923 förändrades de berördas roll, och de "hördes" av lappfogden.

Utredningsmannen Johan Widén föreslog i stort, att samerna av sociala och humanitära skäl skulle göras till likvärdiga medborgare. Länsstyrelserna i Västerbottens och främst i Norrbottens län tillstyrkte förslaget, så även kommunerna. I Jämtlands län var motståndet uppenbart.

Kommunernas motstånd och tvekan hade en klar ekonomisk bakgrund. I yttrandena från dessa kommuner, från en del av länsstyrelsernas lappadministrationens och kyrkans tjänstemän fanns uttalanden och värderingar, som klart lämnade några av samerna utanför gemenskapen och ifrågasatte deras kapacitet och vilja att göra rätt för sig. De uppfattningar och värderingar, som 1920-talets behandling av frågorna om samernas beskattning och fattigvård blottade ute i en del av samebygderna, kan mycket väl ha fått enskilda samer och även samerna som grupp i en kommun att avstå från ett samiskt agerande.

Viljan ute i kommunerna att lösa samefrågor var ringa. Lappfogdarna trodde ofta, att de bofasta skulle behandla samerna illa. Landshövding Gösta Malm i Norrbotten anförde rättviseskäl till förmån för de föreslagna åtgärderna. Centralmakten ställde sig först bakom förslagen men föll undan för kommunerna krav på fortsatt statsbidrag. Företrädare för den reformistiska arbetarrörelsen ansåg, att samer skulle ha samma rättigheter och skyldigheter som andra.

Samerna själva med några icke renskötande i spetsen pläderade för att säranordningarna skulle tas bort men visade en viss tvekan inför det slutgiltiga medlemsskapet i kommunerna. Främst renskötande samer var emot utökad skattskyldighet, då de ansåg att staten tagit deras markområden.

I fjällkommunerna betraktades samerna mestadels som tärande, alltså en belastning. Detta troddes ofta bero på negativa egenskaper hos minoriteten såsom lättja, oförmåga, osv. Därmed var det naturligt, att man lokalt sett inte önskade några förändringar i den särställning som centralmakten från början hade orsakat genom t ex skattelättnader och fattigvårdsbidrag. Situationen var dock inte densamma i hela sameområdet. I flera norrbottenskommuner var inte samernas särställning så påtaglig i det dagliga livet, och det fanns förmodligen kommunalpolitiker, som erkände, att samerna för några årtionden sedan väsentligt hade bidragit till kommunernas inkomster.

Kvardröjande särbehandling

Bakgrund

I 1919 års lappkommitté och i Johan Widéns utredningar betraktade man inte samerna som kommunmedborgare ur historisk synpunkt utan redogjorde för deras dagsaktuella situation. Alla säranordningar togs heller inte bort. Frågan, om hur man ute i kommunerna såg på samernas status, är fortfarande aktuell under efterkrigstiden. Hur skulle de samer bemötas, som önskade delta i det kommunala politiska livet?

Beskattningsregler

Ett väsentligt antal samer, främst bland de ledande personligheterna, tog själva beskattningen som en myndighetsförklaring. I SET refererades Jonas Åhréns åsikter om det samiska motståndet mot beskattningen, och att detta berodde på bristande upplysning. I följande nummer av tidningen under 1929 fanns artiklar av Torkel Tomasson med vägledning i skatteuppbörd.²⁸

Man hade i princip inget emot att bli beskattade men begärde ändring av särreglerna beträffande de renskötande samernas taxering. Arjeplogssamen Lars Rensund lämnade in en motion till det lapska landsmötet i Arvidsjaur 1937. Rensund begärde, att all undantagslagstiftning i taxeringshänseende skulle upphävas. Särskilt angav han lappfogdens medverkan och dennes roll som "förmyndare i sina (samernas) privatekonomiska angelägenheter". Landsmötet beslöt, att på det kraftigaste instämma i motionen.²⁹

Motionen togs upp av den berglöfska utredningen i lappfrågan på 1940-talet. Länsstyrelserna i Västerbotten och Norrbotten anförde, att rensamerna hade svårt att deklarerat i rätt tid. Samerna sades löpa stor risk att förlora sin rätt att överklaga en företagen taxering. Lappfogdarna uppfattade systemet gynna samerna, och utredarna ansåg, att lappfogden hade att tillvarata såväl statens som samernas intressen. Inget förslag i av samer önskad riktning ställdes. Ordningssmannen i lappbyn skulle dock kunna sända in renlängden direkt till skattemyndigheten i stället för till lappfogden.³⁰

Då utredningen presenterades för rensamerna i oktober 1942, begärde dessa, att en rensame skulle knytas till taxeringsnämnderna.³¹ Jordbruksminister Pehrsson-Bramstorp gick dock emot detta i sin proposition 1943, emedan han ansåg förslaget strida mot det rådande representativa systemet.³²

År 1945 ingick begäran om deklarationsplikt bland frågorna för den samiska deputationen, som det året uppvaktade regeringen. Statsrådet Wigfors tillsatte en sakkunnig. Till de ledande samernas besvikelse föreslog denne ingen ändring. Ej heller landsmötet i Arvidsjaur 1948 förmådde aktualisera frågan hos myndigheterna.³³

1955 års samiska landsmöte begärde full deklarationsplikt för rensamerna. Bakom förslaget om rensamernas deklARATION, vilket förelades 1956 års landsmöte, stod SSR:s styrelse inte enig. Norrbottensrepresentanterna röstade ner de övriga med siffrorna 8-5. Taxeringsmyndigheterna i Norrbotten var hårdare i sina bedömningar av renlängderna och i möjligheterna till avdrag.³⁴

Hade då samernas framställningar ej blivit uppmärksammade? Vid 1950

års riksdag interpellade hemmansägaren E. L. Östlund (h) från Skellefteå om vad som skett med den framställan, som gjordes i beskattningsfrågan redan 1945 genom en samedeputation bl a till finansministern.³⁵ Finansminister Per Edvin Sköld (s) svarade, att de berörda förde så dåliga anteckningar, att de ej kunde deklarerera sina inkomster. Infördes plikt, skulle besvärsrätten gå förlorad.

Sköld stödde sig sannolikt på de uppgifter den av Ernst Wigfors utsedde sakkunnige fått av länsstyrelsen i Norrbotten. Västerbottens länsstyrelse hade däremot ej motsatt sig deklarationsplikt, ty samerna sades ha god skolutbildning. Samerna hade dock, enligt styrelsen, ej önskat sig deklarationsplikt (jämför SSR:s ställningstagande-1956). Interpellanten själv, E. L. Östlund, trodde i sitt genmäle, att rensamerna inte var sämre deklaranter än andra och att besvärsrätten gav mycket små ändringsmöjligheter.

Östlund kom igen nästa år med en motion tillsammans med Uddo Jakobsson (s) från Vilhelmina.³⁶ De föreslog en utredning i frågan och antydde, att rensamerna kunde ges deklarationsplikt med speciella anstånd. Utskottet redogjorde i sin skrivning för problematiken från 1928 och framåt. Länsstyrelsen i Norrbotten hade avstyrkt, då tiden ej ansågs vara nog mogen. Rensamerna förde fortfarande dåliga anteckningar och skulle enligt länsstyrelsen inte kunna lämna in deklARATIONERNA I TID, varvid den lagstadgade besvärsrätten skulle försvinna. Med denna senare motivering hemställde utskottet om att motionen skall avslås. Kamrarna följde denna hemställan, utan debatt.³⁷ Förändring av taxeringsförfarandet i den av rensamerna önskade riktningen skedde först på 1970-talet.

Man kan konstatera, att fördomarna, om samernas möjligheter att överblicka sina egna affärer och deklarerera inkomsterna, sträckte sig långt fram i tiden. Den förändringen förefaller ha skett sedan 1920-talet, att lokala norrlandspolitiker trodde mer på samernas kapacitet i detta hänseende, medan myndigheter på regional och central nivå rent av väsentligt fördjupat sin misstro mot rensamerna. Särskilt utmärkande var inställningen hos länsstyrelsen i Norrbotten.

Fattigvårdens organisation efter 1927

Efter beslutet i riksdagen 1927 och 1928 rörande samernas beskattning och fattigvård har i inga ärenden dessa båda områden direkt kopplats samman. Samerna har varit skattepliktiga som andra medborgare. Det allmänna stödet till samers fattigvård kvarstod fram till 1970-talet med tillägg för speciella insatser inom barnvården.³⁸

För kommunerna i Norrbotten och Västerbotten betydde beslutet inte så mycket, då samernas fattigvård på olika sätt redan var inlemmad i kommunernas verksamhet. I Jukkasjärvi och Karesuando var dessutom samer med i beslutsprocessen, om inte alltid i själva fattigvårdsstyrelsen. Beslutet var sannolikt anledningen till, att några kommuner såg över sin organisation av fattigvården. Antingen fogades den berörda samiska befolkningen in i den organisation, som fanns, eller bildades speciell fattigvårdskrets för samerna. Jokkmokks kommun lät t ex de samiska byaordningsmännen bli krets-föreståndare och kallade dessa, jämte lappfogden och lapptillsyningsmännen, till sammanträden.³⁹

Svårast förefaller övergången varit i Jämtlands län. Där hade den samiska

fattigvården varit helt skild från kommunerna, och de officiellt cirka 800 samerna i länet var ännu skrivna i lappförsamlingar. Sedan 1912 skulle dessa samer visserligen vara mantalsskrivna i kommun, men för främst den renskötande delen av samerna var det ofta tveksamt, var den mantalsskrivningen skulle ske. Problemet var störst med den grupp, som tvingats överge renskötelsen och inte fått någon fast tillvaro eller fast anknytning till någon annan näring.⁴⁰

Stämmoprotokoll visar, att kommunerna inte välkomnade dessa personer som medlemmar. Mantalsskrivningarna överklagades till länsstyrelsen, ofta med anledning av att man ansåg, att en viss person borde höra till en annan kommun. Exempel finns på 1920-talet, att stämman gav vissa kommuners befattningshavare stående befogenhet att överklaga, när tänkbara fattigvårdsbehövande tillfördes kommunen som medlemmar. Här är viktigt att anmärka, att de tidigare socknarna särskilt i centrala Jämtland var efter norrländska förhållanden små. Därvid kunde helt visst en kommun genom sin belägenhet få bära avsevärt större fattigvårdsbörda än t ex grannkommunen.

Olika utgångslägen och delade meningar

I riksdagens beslut rörande fattigvården erbjöds kommunerna hjälp med att bygga ålderdomshem för samer. I den mån åldringarna eller barnen varit medellösa hade de tidigare hysts in hos fastboende, fått bo på förefintliga ålderdomshem eller på frivilliga organisationers hem.

Svenska Missionssällskapet, liksom många andra organisationer gjorde stora insatser, så även biskop Olof Bergqvist i Luleå.⁴¹ Denne hade förbindelser med hjälporganisationer men ombesörjde också insamlingar för enskilda projekt. Biskopens uppfattning var, att samerna skulle ha tillgång till egna ålderdomshem. Denna åsikt framförde han i riksdagen. Yttranden från såväl samer som ickesamiska kommunalmän under utredningsarbetet tydde på, att flertalet berörda delade biskopens uppfattning om än utifrån olika utgångspunkter.⁴²

I Jämtland-Härjedalen förblev även i fortsättningen Stiftelsen Fjällgårds hem i Undersåker ett samernas ålderdomshem.⁴³ För Västerbotten diskuterade utredningen behovet av ett centralt beläget ålderdomshem för samer. Vilhelmina hade motsatt sig, att kommunerna skulle ta över den samiska fattigvården. Fullmäktige förklarade dock 1930, att kommunen var lämplig lokaliseringsort för samernas ålderdomshem.⁴⁴

I Jokkmokk byggdes redan 1909 ett hem för 8-10 samer. Stämman beslutade, att man skulle få ta ut 100 kronor för varje på hemmet intaget hjon. Beslut om nytt ålderdomshem för samer fattades 1927. Därvid sades, att hemmet skulle ligga avsides "på g a lapparnas levnadsförhållande", men nära kyrka och läkare.

År 1932 konstaterade fullmäktige i Jokkmokk, att det gamla hemmet inte kunde användas en vinter till, men att tomt för ett nytt ej var anskaffad.⁴⁵ Hemmet användes ändå ytterligare en vinter, och tomt inskaffades 1933. Något om samiska synpunkter i sammanhanget nämnes inte i protokollen. Det nya hemmet invigdes 1935.

Kommunens ansvar för hemmen var inte totalt. Det fanns en styrelse för

hemmen, i vilken ingick en representant för länsstyrelse, fattigvårdsstyrelsens ordförande och två ledamöter valda av kommunalfullmäktige.

I Jokkmokk 1934 utgjordes dessa kommunvalda av förre kyrkoherden samt en rensame. De intagna skulle vara "självförsörjande nomadiserande lappar". Vilhelmina fick 1940 ett ålderdomshem för samer. Där utgjordes styrelsen av kyrkoherdens fru, en hemmansägare och en lappman.⁴⁶ Biskop Olof Bergqvist skrev 1923 till Jukkasjärvi kommun och bad den bygga ett ålderdomshem för samer. Fullmäktige ville dock vänta till den sittande utredningen var färdig.⁴⁷ Kommunen byggde senare ett hem för samer i Jukkasjärvi kyrkby.

I Gällivare fattigvårdsstyrelse behandlades 1949 ett förslag om att det skulle byggas ett ålderdomshem för samer.⁴⁸ En ledamot framförde åsikten att ras- och kulturmotsättningarna var så stora, att åldersstigna samer ej hade möjligheter att trivas på ett vanligt ålderdomshem. En livlig diskussion följde, varefter man enades om att göra en utredning, varvid vederbörande lappfogde skulle kontaktas. Något ålderdomshem för samer byggdes inte i Gällivare.

Jokkmokk får exemplifiera hur åldringsvården ordnades under tiden efter 1945.⁴⁹ I slutet av 1940-talet arbetades för ett nytt ålderdomshem i kommunen. Hemmet planerades för 53 svenskar och åtta samer. Socialstyrelsen, länsstyrelsen och lappfogden yttrade sig. Denne senare hade per telefon haft kontakt med en ordningsman i lappbyn. Ordningssmannen hade med beklagande sagt ja till ett samiskt annex, emedan lappfogden framhållit, att ett eget samiskt hem skulle bli för dyrt. Ordningssmannen hade sedan rådgjort med andra samer och bett, att frågan skulle bordläggas i avvaktan på att samer skulle få yttra sig.⁵⁰

Samerna i Jokkmokk fick yttra sig över förslaget vid ett sammanträde under marknaden i februari 1950.⁵¹ Sammanträdet leddes av landssekreteraren. Samerna föreslog närmast ett eget hem med en samisktalande föreståndare. Men var detta för dyrt, kunde man tänka sig ett annex. I december överklagade fem samer kommunalfullmäktiges beslut att bygga ett ålderdomshem. Beslutet sades ej vara fattat i laga ordning, påstods kränka samernas enskilda rätt och sades vila på orättvis grund. Kommunalnämnden avvisade besvären och hänvisade till att samråd skett med Sameättnamn,, och att man genom en annexbyggnad skulle söka ta hänsyn till samernas önskningsar. Under 1954 färdigställdes ett ålderdomshem i Jokkmokk enligt de ursprungliga planerna, alltså med annex för samer.

Varken likställighet eller segregering

Efter 1928 var alla samer skattebetalare på samma villkor som andra och omfattades av kommunernas fattigvård. Samerna hade dock svårigheter med att få delta i beslutsfattandet. Detta berodde på, att lappfogden var deras företrädare i taxeringsnämnden, i fattigvårdsstyrelsen och ofta i de speciella styrelser, som tillsattes för de samiska ålderdomshemmen. Samerna kunde kallas till sammanträden, och så skedde i bl a norrbottenskommunerna.

Statsbidragen och frivilligorganisationernas insatser, som enbart gällde samer, medverkade till segregering åtgärder. Samerna själva markerade å ena sidan samma linje genom önskemål om egna ålderdomshem men protes-

terade å andra sidan mycket kraftigt mot särbehandling av rensamer i deklarationshänseende. Ännu under 1960-talet misstrorde centralmakten rensamerna om att kunna klara sina inkomstdeklarationer själva.

Fjällkommunernas benägenhet, att i fråga om social service likställa samer med andra medborgare, ökade således väsentligt genom statens och frivilligorganisationers ekonomiska stöd. Den politiska likställigheten däremot hindrades av att åtgärderna till samernas fromma var beroende av samma stöd. Även lappfogdens roll var ett hinder för likställigheten. Lappfogdens verksamhet var enligt samerna detsamma som förmynderi. Under 1950-talet framträdde lokalt även icke renskötande samer och agerade från en allmän samisk plattform. De reagerade mot att utomstående byråkrater styrde de sociala insatserna för rensamerna.

Lappmarken och spritförbudet

När det gäller kolonisationsansvändning av spritdrycker för att underlätta affärsuppgörelser och skapa beroende, utgör Lappmarken inget undantag. Första stadgan om förbud mot sprithandel i Lappmarken tillkom 1723. Äldre förbud mot införsel och försäljning av sprit i Lappmarken återupplivades under 1800-talet.⁵²

I ett kungligt brev från 1723 "om Lappländares flitigare undervisning i Kristendom och skolors inrättande på orten" föreskrevs, att det olidliga brännvinsmångleri och supande under Marknadstiden ... förbjödes alldeles så att ingen Borgare eller annan får sälja, skänka eller mot varor byta något brännvin till Lappländarna innan Marknaden är slutet och avlyst".

År 1740 förbjöds även brännvinsutskänkning för resten av året. Flera kungliga brev med förordningar om brännvinsproblemet i Lappmarken kom ut fram till 1765. Därefter kom inga förordningar förrän 1839 och 1848, då införsel och försäljning av brännvin i Lappmarkerna förbjöds genom återupplivande av breven från 1740 och 1743.

Svenska Missionssällskapet skrev 1880 till Kungl Maj:t och begärde, att 1839 och 1848 års förordningar skulle gälla, och att brännvinsbeslag skulle leda till konfiskation av spriten. Efter hörande av berörda länsstyrelser och kommuner i norr förklarade sig Kungl Maj:t sig vilja söka tillmötesgå sällskapets begäran.

Under 1880- och 1890-talen motionerades det i riksdagen såväl om förbudets borttagande som dess bibehållande och utvidgning. Motionärerna hävdade, att både nybyggare och lappar led av brännvinsmissbruket. En motion 1890 och dess behandling pekar dock på, att det var samerna man ville skydda. Hemmansägaren Gunnar Eriksson i Myckelgård i Jämtland ville utvidga området, där förbud mot införsel av sprit gällde.⁵³

Bakgrunden var, att en bofast i Undersåker i Jämtland hade åtalats och fällts, för att han bjudit en rensame på sprit. Den bofaste hade dock friats i Högsta Domstolen, då denna menade, att ovannämnda 1848 års stadga ej gällde i Jämtland. Länet ansågs inte höra till lappmarkerna. Underrätten hade tydligen ansett så vara fallet, ty delar av länet kallades Jämtlands lappmark och beskrevs omfatta det i länet för lapparna avsatta landet i Föllinge och Undersåkers gamla socknar. Utskottet tillstyrkte motionen, och kamrarna beslutade utan debatt enligt hemställan. Förbudet omfattade därefter "samtliga lappområden".

"Förbudsvännerna" kunde hänvisa till skrivelser från präster i lappmarkskommuner och från opinionsmöten i Gällivare-Malmberget, där gruvnäringen kommit igång.

Bakom dessa stod sannolikt inte samer. I brännvinsfrågan har jag för denna tid inte funnit några samiska yttranden utöver dem som religiöst väckta samer framförde i de södra fjälltrakterna inom Svenska Missions-sällskapetets ram och av laestadianerna i Norrbotten.

Folkskolläraren Johan Nordin i Hammerdal befarade 1891 en ökad dryckenskap för de "stackars halvvida människorna, lapparna".

Efter försök 1884 och 1891 lyckades motståndarna till spritförbudet få det upphävt 1897. Motiveringen var, att det ursprungligen var avsett för den nomadiserande lappbefolkningen. Nu 1897 hade dock enligt motionären hemmansägaren Nils Wallmark i Norrbotten Gällivare malmfält öppnats för olika folk och samhällsklasser. Dessa ville ha samma fri-och rättigheter som andra medborgare. Motionären fick dock hjälp även av nykterhetsvänner, som ansåg att förbudet inte ett dugg hindrade smugglare och lönnkrögare.⁵⁴

Politiker och myndigheter misstrodde dock fortfarande samernas förmåga att klara spriten. 1894 hade riksdagen avslagit en motion med förslag om förbud att i lappmarken bjuda på sprit i allmänna sammanhang. Övervakningen skulle bli för svår. Ändå fanns det ännu på 1940-talet en kungörelse, som förbjöd spritinhav vid handel med lappbefolkningen. Ordalydelsen var nästan densamma som i 1894 års motion av J A Lundström i Västerbotten. År 1894 skrev man "renskötande lappbefolkning" och från 1937 endast "lappbefolkning".

Samernas egna organisationssträvanden kring senaste sekelskiftet hade anknytning till nykterhetsrörelsen. Samernas ledare under nästan 40 år, kyrkoherde Gustav Park, var en hängiven nykterhetskämpe. Hans mål för sina organisationssträvanden var ett nyktert och sedligt folk. Denna hans strävan präglade även Samefolkets Egen Tidning under Parks redaktörstid.⁵⁵

Utdrag ur Kungl. Maj:ts kungörelse angående försäljning av rusdrycker den 18 juni 1937 (nr 436).

5 KAP.

Om utskänkning.

12 §.

2 mom. I öppen salubod för handel med andra varor än rusdrycker ävensom i de för sådan rörelse använda lägenheter, vid torghandel och auktioner, vid handel med lappbefolkningen samt eljest vid yrkesmässig handel med andra varor än rusdrycker vare utdelning av sådana drycker även utan betalning förbjuden.

Lapparnas beskattning.

Utdrag ur taxeringsförordningen den 28 september 1928 (nr 379).

26 §.

1 mom. Nedannämnda skattskyldiga äro, där ej annat följer av stadgandet i 3 mom., skyldiga att utan anmaning till ledning för egen taxering för inkomst eller förmögenhet avlämna deklaration (*självtdeklaration*), nämligen:

3 mom. Lapp är ej skyldig avgiva deklaration för inkomst av renskötset eller i sådan rörelse nedlagd förmögenhet, och skall förty vid tillämpning av bestämmelserna i 1 mom. första stycket under 3) och 4) så anses, som om dylik inkomst eller förmögenhet ej vore underkastad beskattning. Önskar lapp avgiva uppgift om inkomst eller förmögenhet, som nu sagts, må uppgift härom lämnas i självdeklaration, vilken avlämnas i vanlig ordning, eller ock särskild uppgift angående renskötset avgivas på sätt i 41 § stadgas. *KF den 1 juni 1931 (nr 330).*

41 §.

Särskild uppgift angående renskötset, som avses i 26 § 3 mom., skall omfattas å blankett enligt formulär, som fastställas av Kungl. Maj:t i anslutning till de i 29 § 1 mom. meddelade föreskrifter. Sådan uppgift bör senast den 31 januari avlämnas antingen i den ordning, som i 37 § 1 mom. sägs, eller ock till ordningsmannen i den lappby, uppgiftslämnaren tillhör.

Det åligger ordningsman i lappby att granska till honom avlämnade uppgifter samt å desamma anteckna ej mindre det antal egna renar och skötesrenar, som för den skattskyldige finnes upptaget i senast upprättade renlängd, än även de övriga upplysningar och erinringar, som han finner av omständigheterna påkallade. Uppgifterna skola därefter av ordningsmannen senast den 15 februari eller, om uppgift senare avlämnas, inom en vecka efter avlämnandet översändas till landsfiskalen i det landsfiskalsdistrikt, där taxeringen skall äga rum, med åliggande för denne att ofördröjligen vidarebefordra dem till ordföranden i vederbörande taxeringsnämnd. *KF den 17 december 1943 (nr 855).*

Ang. formulär se transumt av Kungl. Maj:ts brev till statskontoret ang. ändrad lydelse av vissa formulär till blanketter för självdeklaration m. m. den 28 november 1947 (nr 892).

Noter till kapitlet SOCIAL- OCH SKATTEFRÅGOR

1. Översikten i Lapparnas beskattning (SOU 1924:59), s6ff. Se även Thulin (1921), SET 1920:2 och Arell (1977). Lapps-katten enligt Kungl Brev 8/2 1695 var 1.629 daler. Historik i prop 1873:18. År 1924 utgjorde skatten i Norrbotten sammanlagt 501,57 kr och i Västerbotten 133,03 kr. Karaktären av grundskatt försvann 1886 i samband med renbeteslagens tillkomst med betesrätt på sedvane- grund.
2. Sockenstämmoprotokoll Föllinge och Frostviken (före 1863). Vilhelmina, Arjeplog, Gällivare, Jukkasjärvi och Karesuando (före1874). Se också SOU 1924:59 s 11. Samer hade erlagt s k socknejämning, t ex domarnäst, fogdenäst, tolklön, prästetionde, klockarlön. Grape (1803-04) s 275 ff.
3. Mot 1850/51 Prästst. 2 s 17. Utskott 4:1:89, s 35. RoA 6 s 174. Prästest. 6, s 163, Borgarst. 3, s 65, Bondest. 4, s 401. Se även ss Jokkmokk 28/5 1851 om motionen och LHB Jämtland 1851-55, s 25.
4. T ex disk. ss Jukkasjärvi 21/1 1866, 26/1 1871, Gällivare 3/12 1866.
5. Ang Jämtlands län se också sid 49 ff.
6. Prästlönelag 11/6 1862 och 9/12 1910.
7. Dokument som exempel på sådana utslag för åren 1846-56 i arkiv för 1882 års lappkommitté (RA). Se också SVB II-IV.
8. Utslag KB i Jämtland 6/12 1893 och i kammarrätten 13/11 1894, Överklagning av "åtskilliga Lappar" avslogs 3/5 1895. KB och lappar hade yttrat sig (SOU 1924:59, s 9). I Frostviken fanns ändå en viss kommunalskatt på renbetesfjäll (SVB II:1 s 410).
9. Instruktionen efter beslut i riksdagen till följd av biskop Israel Bergmans motion 1850/51 i brev från KB i länet 10/2 1852 och ändring 3/3 1882. Finns i handlingar tillhörande Tännäs lappförsamling, kyrkoarkivet i Funäsdalen. Fattigvårdskommittén skrev kontrakt med bönder om omhändertagande och begravning av åldriga samer.
10. Disk i socken/kommunalstämmor 24/6 1876 i Frostviken och i Vilhelmina 9/9 1867 gav inget resultat. Flertalet fjällkommuner gjorde överenskommelser med samerna om att betala en viss del av kommunens och kyrkans utgifter. Det var ett kollektivt åtagande från samernas sida och fördelades dem emellan på samma sätt som lapps-katten. Se prot ks Gällivare 28/11, 4/12 1869, Jukkasjärvi 1/2 1863, 4/3 1872, 28/2 1879. Systemet upphörde mestadels före sekelskiftet, se not 2.
11. Muntliga uppgifter f d kamrer Hjalmar Falk, Kiruna, 1966, då omkring 90 år. Kungl resolution om prästens löne-regl i Kiruna 1900-1950. Se not 6.
12. Förslaget utarbetat av rev sekr Emil Poignant (även utgivare av lappmarksförfattningar 1873) efter brevväxling med landshövding H A Widmark i Norrbotten. Proposition fanns i koncept men lades ej fram till riksdagen (SOU 1924:59 s 17). Prot ks Gällivare 30/11 1874, Jukkasjärvi 4/3 1874. Man kan jämföra med bondesamhällets kollektiva system reglerat i byordningar vid sidan av kommunalförordningarna. Isaksson 1973 s 326.
13. Prot ks Vilhelmina 28/11 1874 och 10/6 1889. Samer närvarande.
14. Prot ks Jokkmokk 28/10 1900.
15. SOU 1924:59 s 12.
16. LHB Jämtland 1861-65, 1891-95 s 7, 1900-05 s 8.
17. Om utslagningen i LHB Västerbotten 1891-95 s 1 ff och 10.
18. Jämtlands läns Allm Kungörelser och landshövding Widéns skrivelser. Se kap om deltagande not 44.
19. Prot Svenska Lapparnas Allmänna Landsmöte 1918 s 31 f, resolution s 163-166. Torkel Tomasson ansåg att regeringen begick misstag 1873, då samerna ej togs med i den kommunala beskattningen, s 32.
20. Lapparnas fattigvård (SOU 1924:58) och i SET 1920:1, Tuuri (1918), citerad i Lundmark (1972), s 58. Se not 8 om jämtlandssamers överklagande.
21. SOU 1924:58, kommittéarkiv nr 193(RA) och prot 1927:108 är underlag för avsnittet

- om åren 1919-1924.
22. Det fanns övervägande om att skapa särskilda samekommuner. Sekreteraren skrev en särskild promemoria med förslag till uppgifter och kompetens och K B Wiklund, professor i finskugriska språk, skrev ett yttrande över förslaget Förslagställaren avsåg skapa en administrativ enhet för statens omhändertagande av samerna. Inga samiska kommentarer återfunna. Dokumenten i kommittéarkivet och beskrivning i SOU 1924:59 s 51 ff. Det fanns kommuner, där kommunledningen hade fullmakt från ks att hos länsstyrelsen överklaga alla mantalsskrivningar av samer där av rädsla för ökad fattigvård. Ks Hallen 17/2 1924, 13/5 1928, 30/9 1928.
 23. Uppgifterna ur konseljakt 27/2 1927 (socialdepartementet).
 24. Nordisk Familjebok(1911).
 25. Inga motsättningar på 1920-talet mellan samer och ickesamer i Jokkmokk, ty det fanns gott om betesmarker. Intervju med samekvinna i Öppen kanal i radio 10/11 1978.
 26. Prop 1927/28 om det nya kommunalskattesystemet.
 27. Prop 1927:108, utskott 6:1:133, prot FK 36 s 127, AK 38 s 64.
 28. SET 1925:2. Möte landshövding Linner - samer 13/3 1925. Prot i konseljakt 22/2 1927. SET 1929:1.
 29. Prot landsmötet 1937, mot nr 65 s 75.
 30. Landsmötets prot § 68 ang ändring av § 41 taxeringsförordningen. Se föregående kapitel, Lappväsendet och noter 131-138.
 31. Konseljakt jordbruksdepartementet 5/3 1943 med protokoll från utredarens sammanträde med samiska representanter 13-16/10 1942.
 32. Prop 1943:110.
 33. SET 1946:1 (om förberedelser 1944:4). Prot stencil, SSR:s kansli.
 34. SSR:s landsmöte 1956 prot § 9, s 16 ff. Se även SET 1955:4.
 35. Interpellation 1950:II nr 51. Svar i prot AK 29 s 17.
 36. Se även SET 1951:4. Ledare om förödmjukande beskattningslagar och om inlaga till riksskatteverket från SSR via Gustav Park (7/8 1955).
 37. Ingick i taxeringsförordningen 28/9 1928 (nr 379). Dock vissa tillägg rör samernas beskatt, KK 21/5 1948, 5/6 1953.
 38. 1953 togs stödet till spec. samiska ålderdomshem bort. Dock kvar till barnavård/spec. tjänster för distriktssköterskor. Se riksdagsprotokollindex: Fattigvård.
 39. Fattigvårdsstyrelsens ordf. i Kiruna ansåg att renbeteslagen och lappfogdarna krånglade till det. (SET 1938:1). Samer finns där med i s k distriktsstyrelser. Ks Karesuando 5/3 1928 och Kf Jokkmokk 18/2 1927. Karesuando Ks 5/3 1928. Jokkmokk Kf 18/2 1927.
 40. Länsstyrelsen i Jämtlands kungörelse om tiggande samer 1926 nr 52 SOU:1924:57 s 45 ang bettleri i Hälsingland.
 41. Biskop Bergqvist bildade en diakoniförening som gjorde insamlingar för vilka medel han stödde ålderdomshemsbyggande. Bland de som stödde arbetet var kyrkoherde Gustav Calleberg i Arjeplog och landshövding Gösta Malm. Arbetsstugor hade med frivilliga medel byggts i länet. Här fick barn bostad och undervisning. Bergqvist (1940) s142ff, 252ff.
 42. SOU 1924:58 s 50 ff.
 43. Om Jämtland SOU 1924:58 s 37 f, Ljunghoff (1913) s 26 f Jämten 1969 s 68.
 44. Kf 1/3 1925, kf 5/1 1930.
 45. Ks 13/10 1909, Kf 18/2 1927, Kf 18/2 1932. Tärna hade vid ålderdomshemmet en kåta för samer som önskade bo så Isaksson(1975) s 56 s Haglund (1973) s 44 .
 46. Kf Jokkmokk 4/11 1935, Kf 12/8 1934. Handlingar tillhörande kf protokoll Vilhelmina 1940.
 47. Kf 8/4 1923.

48. SET 1949:2, Fattigvårdsstyrelsen 4/4 1949.
49. Kf 28/12 1950, SET 1949:6.
50. Ålderdomshemsfrågan diskuterades på landsmötet 3/10 1951.
51. SET 1950:1.
52. Kungl Förordn 3/10 1723, 3/12 1740, 29/11 1745, 9/1 1765 29/11 1839, 15/12 1848. Mot 1890:II nr 107, utskott 8:2:2 s 29, 8:2:1 s 14,
53. Mot 1891:II nr 33, utskott 5:1:1 s 7, prot FK II:20 s50. AK III:31 s 1. Mot 1894:II nr 59, utskott 5:1:15 s 20, prot FK II:28 s 27, AK V:46 s 34.
54. Mot 1897:II nr 74, utskott 5 1:9 s 18, prot SK II:16 s 38, AK II:20 s 17.
55. KK 18/6 1937 nr 436 (5 kap § 12). SET 1945:3. Gustav Park stödde förbudet. Han och samer främst från Vilhelmina deltog i en kurs i föreningskunskap, anordnad av en nykterhetsorganisation, sannolikt Verdandi, i Stockholm 1904. Se prot landsmötet 1918 s 37.

12. ...
13. ...
14. ...
15. ...
16. ...
17. ...
18. ...
19. ...
20. ...
21. ...
22. ...
23. ...
24. ...
25. ...
26. ...
27. ...
28. ...
29. ...
30. ...
31. ...
32. ...
33. ...
34. ...
35. ...
36. ...
37. ...
38. ...
39. ...
40. ...
41. ...
42. ...
43. ...
44. ...
45. ...
46. ...
47. ...
48. ...
49. ...
50. ...

Skol- och kulturfrågor

Skolan är sedan 1842 av staten beslutad obligatorisk verksamhet för kommunerna. Sedan dess har det inte varit fråga om, utan i någon mån hur den skall bedrivas. Beträffande vår inhemska minoritet, samerna, kan man konstatera att denna sedan 1600-talet och fortfarande har en särskild skola till sitt förfogande.

I vilket syfte har denna säranordning inrättats och fortlevat? Har idéer och tidsströmningar påverkat utformning och innehåll? Har samerna haft inflytande i skolfrågor?

Bakgrund

Under 1600-talet inrättades skolor för samer.¹ Avsikten var att meddela samerna undervisning i kristendom och att utbilda samer till lärare och präster. Man avsåg därigenom att knyta samerna till den svenska kulturkretsen och därmed till nationen. Liksom undervisningen i allmänhet har även samernas skolväsen intill sen tid legat under kyrkans ledning. På central verksnivå handlades frågorna av Lappmarks ecklesiastikverk.

Under 1820-talet omorganiserades det samiska skolväsendet.² Anledningen var å ena sidan brister i den gamla organisationen, å andra sidan en allmän önskan om att kunna ge kunskaper utöver dem i kristendom. En del av de fasta lappskolorna drogs dock in och ersattes med kringresande missionärer. Kritik mot nyordningen märktes snart. År 1825 begärde kanslistyrelsen i Stockholm via konsistorium i Härnösand synpunkter från fältet beträffande samernas undervisning.

Länsstyrelsen i Norrbotten stödde därvid ett förslag från en länsman i Lycksele om att bygga kapellanläggningar i fjällen, där undervisning kunde ges. Detta skulle också gynna orternas uppodling. Förslaget mötte motstånd på kanslistyrelsen. Kanslirådet Gustaf Adolf Bruncrona ansåg, att omorganisationen skulle utgå från det samiska folkets behov av undervisning i kristendom. Sverige var skyldigt att handla så mot den "samiska nationen", eftersom samerna hade trängts bort från sin ärvda jord och ut i ödemarken". Bruncrona föreslog, att samerna skulle undervisas dels i fasta skolor, dels av lärare, som följde dem på flyttningarna. Till skillnad från landshövding G R af Schmidt i Västerbotten ansåg Bruncrona, att samerna skulle undervisas på sitt modersmål.

Lappmarksprästen Lars Levi Laestadius och hans bror Petrus började båda som lappmissionärer.³ Den senare fick vid ett besök i Stockholm 1831 ta del av reformförslagen. Han vann de styrandes intresse för ett alternativförslag, som bl a innebar en återgång till fasta skolor. Petrus Laestadius blev

utsedd till generalvisitator i Lappmarken med början 1833. Till traditionerna hörde, att lappmarkspräster träffades på Lycksele januarimarknad för att konferera. På den tredje konferensen vann Petrus Laestadius prästerna i Lappmarken för sitt förslag med röstsiffrorna 16 mot 1.

Förslaget innebar, att kristendom skulle utgöra huvudinnehållet, att lärarna skulle vara kunniga i samiska och att även nybyggarnas barn i mån av plats skulle få besöka skolorna. Laestadius presenterade förslaget för statssekreterare J A von Hartmansdorff år 1837. Med en del ändringar fastställdes förslaget av Kungl Maj:t 1846, men då var Laestadius död sedan fem år. Som synes tog man god tid på sig för att genomföra nyordningen av lappskolan. Förutom eventuellt samråd med sin präst och med visitatorn stod samerna med all sannolikhet utanför beslutsprocessen.

Kristna organisationers verksamhet i lappmarken

År 1835 bildades Svenska Missionsförbundet. Genom att en av de ledande, Ludvig Tellström, hade sina rötter i Luleå kom verksamheten att inledningsvis inrikta sig på "hedningarna i nordens skogar och fjäll". Redan 1839 hade tre skolor öppnats i Lappmarken. Detta medförde, att såväl kyrkan/staten som kyrkan via frivilliga krafter drev skolverksamhet för samer.⁴ Detta förhållande gav anledning till att två motioner med likartat innehåll inlämnades till 1844/1845 års riksdag.⁵

Den ena motionen lämnades av prosten Johan Osterman från Romehed utanför Göteborg och den andra av bonden Jöns Palmqvist från Skaraborgs län. I båda motionerna påtalades den utomordentliga vikten av kristendomsundervisning bland samerna. Anmärkning riktades mot, att statens skolor kostade drygt 150 riksdaler per elev och år. Missionssällskapets motsvarande kostnad var 50 riksdaler. Motionärerna hemställde, att antingen skulle sällskapet få även statens pengar till sitt förfogande eller också skulle en ny organisation ta över verksamheten.

Motionerna innehöll sålunda en skarp kritik av såväl konsistorium i Härnösand som av Lappmarks Ecklesiastikverk. Efter livliga diskussioner i såväl utskottet som inom präst- och bondestånden, återremiss och nya diskussioner, avslogs motionerna. Huvudargumenten mot motionerna var, att privata sällskap inte borde ha statliga anslag och att läsarkretsar fanns med i sällskapet och dess verksamhet. Utskottet upplystes dessutom om, att biskop Frans Mikael Franzén i Härnösand för längesedan anmodats komma in med förslag till ny organisation.

Svenska Missionssällskapets verksamhet i Lappmarken utvidgades väsentligt på 1860-talet, då en f d norrlandspräst blev sekreterare och skattmästare. Under främst de närmaste 50 åren därefter kom organisationen att med insamlade medel driva skolor, barnhem och arbetsstugor för främst samerna.

Den s k Femöresföreningen, en välgörenhetsorganisation efter franskt mönster, fick år 1864 hjälp i den påbörjade insamlingsverksamheten genom att en samekvinna från Vilhelmina kom på besök till Stockholm. Hon skulle uppvakta kungen om just skolverksamhet för samer. Av en tillfällighet kom hon i kontakt med föreningens svenska grundare. På samma sätt stimulerade en samekvinna från Jämtland genom ett stockholmsbesök på 1890-talet Kvinnliga Missions Arbetare till verksamhet i hemlandskapet. Kvin-

norna hette Magdalena Mathsdotter och Kristina Torkelsdotter.⁶

Just Jämtland hade mist sin fasta lappskola genom omorganisationen 1819, varefter statens insatser där för samernas undervisning var nästan obefintlig under drygt 50 år. Genom att staten för övrigt förutom vissa friplatser till fattiga tog ut inackorderingsavgifter vid sina fasta skolor, fick dessa rekryteringsproblem. Laestadius' dröm om att lappmarksskolorna skulle utbilda samer och nybyggare till bl a tjänstemän, verksamma i den egna bygden, gick knappast i uppfyllelse.

Å ena sidan kan konstateras, att samerna tidigare än övrig befolkning i landet fick undervisning genom statens åtgärder. Målet var att framförallt befästa deras kristna tillhörighet. Genom 1842 års folkskoleförordning lades grunden för en skola, vars handhavande skulle bli en av socknarnas/kommunernas viktigaste uppgifter. Å andra sidan lämnade samhället en del av utbildningen av samerna till frivilliga organisationer och till människors offervilja. Var det av sparsamhet eller trodde man, att samerna blivit "svenskar" och inte behövde någon särskild skola?

Lappmarkens folkskola

Under 1800-talet fanns en lappskola, som gjordes alltmer lik folkskolan. Varför? Reagerade samerna på detta? Under 1900-talets första årtionden bröts denna utveckling, och det tillskapades en segregerad sameskola. Var detta en samisk önskan eller fanns det andra intressen eller nya idéer bakom?

Visitatoren och sedermera kyrkoherden i Jokkmokk, Johan Laestadius, rapporterade 1873 till sitt domkapitel om samernas nämnda ovillighet att besöka de statliga lappskolorna.⁷ Till saken hörde också, att prästerna inte hann sköta den ålagda undervisningen. I stället för dem tjänstgjorde ofta okunniga biträden. Därför föreslog han, att undervisningen skulle skötas av utexaminerade folkskollärare med kunskap i samiska. Domkapitlet lät med tillstyrkan Laestadius' förslag gå vidare till central nivå.

Biskopen i Härnösands stift, som då omfattade hela Norrland, Lars Landgren, såg som naturligt, att samerna på sikt skulle överge renskötseln "och sammansmälta med svenskar och norrmen ... I många socknar hava flera Lapphushåll 'Klädt om', och stå i kyrkoböckerna icke som Lappar utan som Svenskar". Landgren menade vidare, att om man inte släppt lappskolorna så långt in i fjälltrakterna, hade hela Norrland varit svensktalande.⁸

Ändringen i reglementet för Lappmark ecklesiastikverk år 1877 innebar, att folkskollärare skulle tjänstgöra i lappskolorna, att ambulerande kateketer åter skulle undervisa, och att skolråden skulle vara närmast ansvariga för lappskolorna.

Språket i undervisningen skulle nu också i biskop Landgrens anda i möjligaste mån vara svenska. Svenskan skulle främjas genom att svenska och samisktalande barn blandades i skolorna.

Förnyat reglemente år 1896 för Lappmarks ecklesiastikverk stadgade större överensstämmelse mellan lappskolan och den allmänna folkskolan rörande undervisningstid och kursplaner. Undervisning på svenska skulle på allt vis främjas under de två sista av de fem skolåren. Nämnda förändringar i reglementet låg under Kungl Maj:ts kompetens att utföra.⁹

Samiska åsikter eller argument har jag ej återfunnit i den studerade litteraturen. Ej heller har genomgångar av kyrkostämmor och skolrådsprotokoll från Jokkmokks och Jukkasjärvis församlingar för denna tid visat på uttalad samisk aktivitet.¹⁰ Parallellt med vad som tidigare påvisats rörande den borgerliga kommunen, hade flertalet renskötande och nomadiserande samer inte tillträdde till stämmorna. Detta gällde även fiskar- och fattigsamer. Alla nybyggen var till strax efter sekelskiftet ej inregistrerade och gav därmed inga fyrkar och inte rösträtt på stämmorna.

Samerna hade få officiella kontaktpunkter. Fortfarande var det med all sannolikhet så, att visitationerna var de tillfällen, då sameallmogen ute i fjällbygden kunde framföra synpunkter till myndigheterna rörande skolan.¹¹

Under slutet på 1800-talet och början på 1900-talet kunde samernas barn gå i fasta lappskolor, flyttande kateketskolor eller skolor, vilka drevs av någon enskild organisation. Därtill fanns samebarn i den vanliga svenska folkskolan och på speciella vinterkurser främst i Norrbotten. Trots mångfalden i skolutbudet blev ett inte oväsentligt antal barn utan undervisning, mestadels då nomadernas. De enskilda organisationernas egna skolor hade efterhand endast tagit emot de renskötande samernas barn och barn, vars föräldrar nyligen lämnat renskötseln, oftast fiske- och s k fattigsamer. Den fasta lappskolan skulle enligt reglementet ta emot även nybyggares barn. Dessa senare, såväl samiska som icke samiska, kom att utgöra flertalet.

1907 anmodade Kungl Maj:t domkapitlet i Luleå att utreda och avge förslag till omorganisation av lappskolorna. Uppdraget gavs åt stiftets biskop Olof Bergqvist, till vars hjälp kallades folkskoleinspektören K L Österberg i Lycksele och kyrkoherde Vitalis Karnell i Karesuando.¹²

Biskop Olof Bergqvists utredning

Under 1908/1909 besökte utredarna Norrbottens och Västerbottens lappmarksförsamlingar, där man också sammanträffade med samer. Jämtlands län besöktes ej, och uppgifter om samernas undervisning där samlades ej heller in inför utarbetandet av det första förslaget. Orsakerna till att en omorganisation övervägs framgår av inledningen till biskop Bergqvists redogörelse till domkapitlet 1909 (21/19) innehållande historik, motiv och förslag. Som organisationens brister anförde Bergqvist följande:

1. Lappskolorna med sin helårsläsning och femåriga kurs bidraga till att vänja lapparnas barn vid det bofasta livet och därmed avvänja dem från nomadlivet och renskötseln. ”Då lapparna övergå till bofast levnadssätt, råka de vanligen i största fattigdom och elände, emedan de icke äga de fysiska egenskaper, som fordras för ett regelbundet och tungt kroppsarbete, ... Detta fria liv (det nomadiserande) är ock hans rätta element, hans lust och fröjd, då han icke genom långvarig vistelse bland bofastas särskilt i ungdomsåren, blivit obekväm för nomadens vandringar i fjällens ödemarker under köld och snöstormar.”
2. Lappfolkskolorna hade inte förmått dra till sig något större antal elever från den nomadiserande befolkningen. Av tillsammans 1.050

elever i lappskolorna under åren 1900-1909 i Norrbotten, kom 92 från nomaders familjer.

3. Kateketskolor användes i för liten utsträckning, och kateketerna saknade ofta kompetens att undervisa. Bergqvist anförde exempel på att kateketer ej kunnat skriva sitt namn. Det var vidare svårt att få barn till nomader att utbilda sig till kateketer. Det var också svårt att få andra lärare som sökande till tjänsterna på en låg lön och ett kringresande liv i ödebygder.
4. Ett stort antal samiska barn hade blivit utan undervisning. Biskop Bergqvist exemplifierade med att i fyra församlingar åren 1908/1909, 116 nomadiserande barn blev utan undervisning.

Det var viktigt att främja god undervisning för främst flyttsamernas barn, samtidigt som undervisningen inte fick ordnas så, "att den avvänjer barnen från nomadlivet och därigenom bidrager till att försvaga och utrota lappstammen". Därför föreslogs en utvidgad användning av flyttande skolor. Först planerades enbart sådana lappskolor. Därefter togs fasta skolor för de äldre barnen med i förslaget. De bofasta svenska, finska och samiska barnen skulle dock inte få gå där som tidigare skett. Vidare skulle läsåret vid de fasta skolorna omfatta blott tre månader. En kortare utbildningskurs för vandrande lapp lärare samt stipendier till elever på dessa kurser föreslogs.¹³

Domkapitlet i Luleå inhämtade yttranden från skolråden i lappmarksförsamlingarna, från folkskoleinspektörerna och från professor Karl Bernhard Wiklund i Uppsala.

Flertalet skolråd uttalade kort sitt instämmande i förslaget. Skolråden i Vilhelmina, Jokkmokk, Jukkasjärvi och Karesuando framförde vissa anmärkningar. Skolrådet i Arjeplog förordade väsentliga förändringar.¹⁴ Dessa senare skolråd tog upp textundervisningsspråk, elevkategorier, skoltyp, löner, inackorderingsavgifter, kurstid och slöjdundervisning.

Speciellt intressant i sammanhanget är inställningen till undervisningsspråket. Trots att tidigare gällande reglementen redan 1876 föreskrivit svenskan som undervisningsspråk, användes ofta samiska i lappskolan i Arjeplog, Jokkmokk och Gällivare, medan finska användes i norra länsdelen.

Bergqvist hade i sin rapport till domkapitlet angivit samiska språket och dess användning i skolan som bästa medlet för att bevara lappstammen.¹⁵ Jukkasjärvi skolråd framhöll i sitt remissyttrande svårigheterna för barnen att gå över från finska till svenska eller samiska. Domkapitlet anförde som svar, att det inte förekom någonstans i de svenska folkskolorna. Jukkasjärvi skolråd hade begärt, "att undervisning måtte ske om ej på finska, så åtminstone förmedelst finska till svenska".¹⁶

Vidare kan konstateras, att kyrkoherde Karnell inte hade gehör för sina förslag i sin församling Karesuando. Skolrådet avgav sitt yttrande vid en tidpunkt, då Karnell var tjänstledig.

Domkapitlets i Luleå yttrande innehöll bemötanden av skolrådets propåer.¹⁷ Därvid användes i flera fall kyrkoherde Karnells och professor Wiklunds åsikter som svar. Bakom de övriga bemötandena kan man ana biskop Bergqvist själv. Länsstyrelsen i Luleå ansåg, att det egentligen

räckte med kateketskolorna, och den undervisning goda sådana gav. Man stödde sig därvid på åsikter som lappfogden inhämtat på möten med samer. Samerna hade på dessa ansett, att redan korta vistelser på fasta skolor påverkade deras barn och fick dem att skämmas för sitt "levnadssätt, språk, klädesdräkt mm".¹⁸

Folkskoleinspektörerna och K B Wiklund tillstyrkte i stort förslaget. Det gjorde också länsstyrelsen i Västerbotten. Detta läns lappfogde upplyste om, att samerna där i allmänhet inte önskade att kateketundervisningen skulle införas. Lappfogden ansåg dock detta bero på att samerna var "ytterst konservativa och ett förmyndarskap, som man för övrigt kunde säga förekom även gentemot andra än lapska invånare i fråga om skolväsendet, vore därför fullt motiverat".

Härnösands stift och samerna där omfattades av förslaget, trots att ingen medverkan förekommit i utredningen. Såväl domkapitlet som länsstyrelsen i Jämtland instämde i förslaget och hoppades, att det skulle få den avsedda verkan. Man kan dock ana, att landshövding Johan Widen ej var helt övertygad om riktigheten i beskrivningen av orsaker och verkningar beträffande lappstammens framtid. KB var även tveksam till nedskärningen av undervisningstiden.

Eftersom förslaget fordrade ökat statsanslag skulle statskontoret lämna utlåtande. Där tog man fasta på motivet, att den nomadiserande delen av lappstammen skulle hindras från utrotning genom att isoleras från de bofasta. Man instämde därför med länsstyrelsen i Norrbottens län i att det skulle finnas endast flyttande lappskolor "utom i undantagsfall". I en andra remissomgång vidhöll domkapitlet i Luleå sitt ursprungliga förslag, varefter statskontoret gav med sig. Principiellt vidhöll kontoret, "att endast nomadlappar kunde göra anspråk på att understödjas i egenskap av lappar ...".

Samerna

Hur mycket och på vilka sätt hade samer kommit i kontakt med det förslag, som 1913 låg på riksdagens bord? Utredarna hade samrått med samer på fältet, dock ej i Jämtland-Härjedalen. Lappfogdarna i Västerbotten och Norrbotten hade diskuterat förslaget med samer i vissa områden av de båda länen. Av nomadskolepropositionens¹⁹ referat, ur yttranden och utlåtanden framgår därtill, att Vilhelminas skolråd samrått med samerna där vid ett möte i Fatmomakke.

Skolråden i Frostviken och Karesuando hade också uppenbarligen diskuterat förslaget med samerna. Bakom Arjeplogs yttrande stod främst kyrkoherden där Per Gustaf Calleberg. Denne hade tjänstgjort i församlingen sedan 1888. Genom goda kunskaper i samiska kom han i god kontakt med ortens urbefolkning. Undervisningen hade där uppenbarligen fungerat väl med hjälp av kateketsystemet. Calleberg tillsammans med ordföranden i Vilhelminas skolråd var de enda som gick emot åsikten, att den föregående organisationen av lappskolan tagit samer från nomadlivet och renskötsel. I stället hävdade de sist nämnda skolråden, att tillämpningen varit bristfällig och resurserna otillräckliga.²⁰

Samerna kan sålunda inte sägas ha varit helt utan inflytande. Initiativ, förslagets utformning och motiveringarna kan dock betraktas som icke-

samiska. Västerbottenssamerna gick till synes helt emot i det framlagda förslaget.

Yttranden, som kan spåras till de bofasta samerna har ej gått att finna i den redovisade litteraturen eller i de genomgångna källorna. Möjligen kan domkapitlets förslag om inackorderingsstöd åt bofasta samers barn knytas till framförda önskemål.²¹

Det viktigaste i förslaget föreföll vara, att barnen skulle behållas i nomadlivet. Farhågor för att barnen skulle vändas mot detta hade otvivelaktigt framförts av norrbottenssamer. Det var dock bara farhågor, ty enligt biskop Bergqvist själv hade mycket få barn i Norrbotten gått i fast skola. I de båda övriga aktuella länen gick merparten av samebarnen i fast skola, men föräldrarna var uppenbarligen nöjda och fruktade inte för att barnen skulle få olater. Tilläggsas kan att merparten av samerna i dessa län var bofasta. Tanken på att få fler samer att nomadisera, kan därför knappast härröra från samerna själva. I svaret från främst Arjeplog uppmärksammades domkapitlet i Luleå på detta faktum. Domkapitlet erkände, att man egentligen haft liten erfarenhet av hur nomadlivet drabbats, då antalet undervisade nomader varit "försvinnande få". "Efter vad domkapitlet förnummit lära emellertid fall förekommit, där den långa vistelsen vid lappfolkskola påtagligen dragit lapska barn från deras fäders levnadssätt och näring".

Det är otvetydigt, att samer framfört önskemål, om att barnen skulle få vara kvar hemma i största möjliga utsträckning, och att renägarna klagat över svårigheten att få tag i rendrängar.²² Idén om att till varje pris bevara nomadlivet och åtgärderna härför är dock icesamiska och kan spåras till kyrkoherde Karnell och till K B Wiklund i hans skrifter om samerna, skrivna på 1890-talet. Den senare jämte Hjalmar Lundbohm i Kiruna och landshövding Karl Bergström i Luleå förefaller vid denna tidpunkt representera något som kan kallas "lapp ska vara lapp"-idén.

Propositionen och rikdagsbehandlingen

Ecklesiastikminister Fritjuf Berg anförde i propositionen till 1913 års riksdag, att det var fråga om svårförenliga intressen. Å ena sidan ville han ge samerna samma möjligheter till undervisning som övriga medborgare men å andra sidan inte ordna undervisningen så, "att den drager dem bort ifrån det för dem naturliga och för deras fastvaro såsom ras nödvändiga nomadlivet".²³

Remissinstanserna var inte eniga kring biskop Bergqvists förslag. Ändå var uppskattningen så stor, att Berg därtill utifrån sitt förtroende för Bergqvists kunskap och erfarenhet tog ställning för hans förslag med ändring i några få detaljer. Berg följde dock statskontorets utlåtande, när han inte föreslog riksdagen att ge inackorderingsstöd åt de bofasta samernas barn. Förslaget gällde med undantag av uppenbara gränsfall de nomadisande samerna.

Riksdagen visade stor tveksamhet inför förslaget. Redan statsutskottet visade tvekan och framhöll uttryckligen, att det inte fick vara en slutgiltig lösning. I AK förekom en klart framförd kritik av "lapp ska vara lapp"-politiken. Mot bakgrund av utredningen är debatten intressant.

Lantbrukaren Carl Persson (h) i Stallerhult och sekreteraren i Norrbottens läns hushållningssällskap Paul Hellström (lib) kunde gå med på försla-

get men ogillade motiveringarna och huvudgrunderna. Persson hade redan 1908 i riksdagen reagerat mot åtgärder för att behålla samer i nomadlivet. Nu reagerade han mot undervisningen och dålig lärarutbildning. Vidare anförde han: "Det är ett hårt medel man begagnar, när man inte tillåter dessa barn bo i timrade hus eller sova i en bäddad säng". Hellström menade, att man i skolan dragit felaktiga slutsatser av premisserna. 4.000 barn i Luleå stift var utan undervisning. Det var alltså inte bara nomadbarn. Han kritiserade "lappvännernas" idéer om att samer utanför rennaringen blev fattiga p g a för små kroppskrafter. Hellström tog direkt avstånd från biskop Bergqvists idéer och anförde:

*"Lappolitiken har här i landet kommit i ett tråkigt läge på grund av den offentligt gällande uppfattningen i frågan, vi bar nämligen här i landet en officiell uppfattning i lappfrågan, och den är kättare som vågar bysa en annan och jag får bekänna, att jag hör till dessa kättare."*²⁴

Man kan notera, att det ansvariga statsrådet i frågan Fridtjuv Berg (lib) indirekt anslöt sig till Persson och Hellström. Han sade sig liksom dessa ha humanitära synpunkter, men han kunde i slutförslaget inte slå dövörat till alla dem, som ansåg, att nomadlivets upphörande betydde undergång för de berörda.

Flera ledamöter, bl a landshövding Johan Widén och statsrådet Berg, påtalade, att de nomadiserande samerna hade det bättre än de icke renskötande och många andra i området.

Den som försvarade såväl förslaget som dess underliggande idéer, var landshövding Georg Kronlund (lib).²⁵ Han protesterade mot t ex Perssons svartmålning av nomadlivet, och i en replikväxling med denne rörande nomadliv/nybyggjarliv ansåg han, att samerna hade det bra som nomad. Men anförde Kronlund:

"Sätt dessa lappbarn i det fasta barnhemmet, sätt dem där i fem år, låt dem ligga i varma sängar och i varma rum och försök sedan släppa ut dem i nomadlivet igen. Jag tror att de då skulle vara förstörda för hela sitt liv."

Inget av inläggen i kamrarna röjde att någon ledamot varit i kontakt med samer angående skolfrågan. Kronlund och Hellström byggde sina inlägg på erfarenhet från arbete i Lappmarken. Gruvfogden Karl L Sandstedt (lib) från Gällivare hade varit ledamot i sin kommuns skolråd under 20 år. Han rapporterade, att skolrådet funnit den fasta nomadskolan locka folket från fjällen och att "kulturen" enligt samernas egen åsikt ej var till nytta. Samerna ville ej heller lämna ifrån sig sina barn, enligt Sandstedt.

Bägge kamrarna beslutade enligt utskottets hemställan och biföll därmed propositionen om medel till omorganisationen.

Här har jag funnit en konfliktlinje, där huvudsakligen konservativa politiker stödde en segregerad skola i avsikt att skydda en svag stam, medan närmast liberala politiker och även någon lantman i riksdagen var tveksam till både argumenteringen för förslaget och till skolformens målsättningar.

Verkställigheten misslyckas

Den nya organisationen trädde i kraft den 1 januari 1914.²⁶ Det stod under det året klart för de ansvariga myndigheterna, att skolråden på många håll ej förmodade verkställa nyordningen. Kungl Maj:t tillsatte då 1915 års nomadskolekommitté. Den bestod av förra justitierådet Erik Marks von Würtemberg och som sakkunniga biskop Olof Bergqvist i Luleå samt förre ecklesiastikministern Fridtjuv Berg. Skolrådets ordföranden (kyrkoherdarna) och folkskoleinspektörerna tillfrågades om anledningarna till svårigheten med att verkställa nyordningen. Sammanfattningsvis framgår, att det främst i norra lappmarkerna varit svårt att skilja på bofasta och nomadiserande samer.²⁷

Skolråden hade fått såväl ekonomiska som organisatoriska problem med att i folkskolan få plats med de bofasta samer och även på flera ställen de ickesamer, vilka tidigare undervisats i de fasta lappfolkskolorna. Samerna själva var inte nöjda. I norr var det uppenbarligen vanligt, att de ville ha fler kateketer, som följde dem. I södra lappmarken ville samerna vanligtvis ha kvar de fasta skolorna mestadels drivna av frivilliga organisationer. Vidare synes det blivit problem med inackorderingsplatser och skolavgifter.

Samerna i Jämtland och Västerbotten var mycket missnöjda med nyordningen. De senare ansåg det vara en "fattigmansskola", och att "staten icke betraktade nomaderna som goda svenska medborgare".

Folkskoleinspektörerna vidhöll, att nyordningen skulle avse att behålla samerna som nomader. Inspektören i norra Norrbotten (lärare i Kiruna) rapporterade, att skolråden i malmfälten bestod av arbetare, "födda långt bort från lappmarken, vilkas kännedom om lapparna och deras liv i regel ej är större än vilken annan som helst svensk medborgare". Inspektören i Jämtland ansåg bl a, att "turister slösa sin ynnest på dem (samerna) i andligt och lekamligt avseende mången gång mera än vad som är nyttigt för lapparna". Kommittén tog konsekvenserna av dessa olika uppfattningar om utformningen och verkställigheten av samernas undervisning och föreslog, att domkapitlet skulle ta över ansvaret från kyrkoherdarna och skolråden, samt att tillsynen skulle handhas av en enda nomadskoleinspektör.

En del skolråd synes med lättnad ha tillstyrkt förslaget medan en del tagit förslaget som "avsked på grått papper". KB i de berörda länen tillstyrkte, men KB i Norrbotten vidhöll sitt motstånd mot de fasta skolorna, medan KB i Västerbotten påpekade, hur inackordering i goda allmogehem eller hos skolans lärare borde undvikas för att ej avvänja barnen från nomadliv.

Kommittén hade ingående diskuterat dem, som skulle beröras av den nya samiska undervisningen. Av daganteckningarna framgår, att speciellt biskop Bergqvist ansett, att bofasta samer borde beröras i högre grad än vad som tidigare avsetts. Det nya reglementet för lappmarks ecklesiastikverk stadfästes den 23 september 1916.

✓ I 1913 års nomadskolereform ingick, att det skulle utarbetas läromedel. Ansvarig för detta arbete var professor K B Wiklund i Uppsala. Undervisningsspråket var ej bestämt i stadgan men Wiklund ansåg, att eleverna så snabbt som möjligt skulle undervisas på svenska. LKAB-disponenten Hjalmar Lundbohm deltog också i arbetet. Han ansåg, att samerna skulle ges ett visst vetande om sin omvärld men mest om sina egna förhållanden.²⁸

Sammanfattning

Under 1800-talet förändrades lappskolan till följd av administrativa organs åtgärder. Samernas inflytande via skolråden under åren 1877 - 1915 förfaller varit ringa. Urbefolkningens reaktion på utvecklingen bestod i att enskilda personer, mest kvinnor, tog kontakt med frivilliga organisationer. Från sekelskiftet och framåt krävde jämtlands- och västerbottenssamer samma politiska och medborgerliga rättigheter som andra. Norrbottenssamer klagade över, att de för skolgången var tvungna att lämna barnen för länge.

Man kan beskriva det så, att enskilda samers initiativ låg bakom icke-statliga insatser på skolområdet, och att sydsamernas aktioner väckte centralmakten till åtgärder i lappfrågan.

I de officiella politiska processerna fanns inte samerna med. Lappskolans utveckling fram till sekelskiftet styrdes av en etnocentrisk grundsyn från ickesamer. Samerna antogs dö ut genom att gå över till andra näringar än renskötsel. Eftersom kyrkan var huvudman för skolan, var präster och biskopar huvudaktörer. Bakom tillskapandet av nomadskolan stod förutom den etnocentriska grundsynen uppfattningar om den germanska rasens överlägsenhet. Aktörer var nu också lärare, lappadministratörer, vetenskapsmän och politiker. Huvudargumenten för den segregerade nomadskolan var, att samerna som en svagare stam behövde skydd genom att isoleras och inte ges samma kunskaper som andra. Förslagställarna kunde också hänvisa till, att nordsamerna ville ha skolan nära sig.

Det fanns en reaktion. Sydsamerna protesterade genast och i norrbottenssocknar, där moderniseringen inte gått så långt, ansågs uppdelningen av barnen i olika skolor vara onaturlig. I riksdagen var främst några lantmannapartister och liberaler betänksamma mot såväl den nya skolans utformning som mot syftet med den. På regional nivå hade landshövding Johan Widén i Jämtland visat betänksamhet över nyordningen. De kritiska och de betänksamma hade dock olika motiv och underlag för sina argument och ståndpunkter. Samernas åsikter nådde inte fram eller var splittrade, och de flesta beslutsfattare och andra ansvariga hade ingen åsikt alls. Samernas bristande inflytande och majoritetsbefolkningens okunnighet/ointresse gav med andra ord en begränsad grupp människor möjlighet att få gehör för en i grunden diskriminerande behandling av en etnisk minoritet. Den segregerade nomadskolan var genom sina utformare starkt påverkad av sin tids idéer om raser och deras olika egenskaper. Det skall ändå tilläggas, att Sveriges samer var på väg att mista betesmarker i Norge. Befolkningen ökade dessutom i övre Norrland, och det fanns ett uppenbart intresse från ickesamiskt håll att begränsa den grupp, som skulle fortsätta med en arealkrävande verksamhet som rennäringen. Västerbottenssamer hade dessutom gjort anspråk på egna landområden, trots att de inte var rensamer. Dessa ageranden skrämde länsstyrelsen i Umeå.

Nomadskola blir samisk skola

År 1962 togs i riksdagen ett beslut, som avsåg ge samer i sitt kärnområde valfrihet mellan grundskola och en samisk skola. I den senare skulle viss undervisning förekomma i och på samiska, om samisk kultur och vissa samiska kultur-

element skulle ges plats i skolans liv.

Ma o skulle en negativ segregation utbytas mot en positiv. Vilka initiativ och eventuellt idéer låg bakom detta beslut?

Skolfrågan på 1918 års lappmöte

Nomadskolans utformning och målsättning skiljde sig från Folkskolans och väsentligt från den bottenkola, som angavs i 1919 års läroplan. Jag börjar med att följa de samiska protesterna mot vissa inslag i 1917 års nomadskolereform och de svenska skolpolitikernas reaktion och åtgärder.

På det första lappmötet i Östersund 1918 togs samernas skolfråga upp.²⁹ Gustaf Park, då fil kand, höll ett långt anförande i frågan. Han inledde med att påminna om, att hans kritik gällde sak och inte person.

Kyrkoherden och den förste nomadskoleinspektören Vitalis Karnell var närvarande och bemötte kritiken. Karnell och Park hade redan under 1917 haft ett meningsutbyte i pressen om skolorna. Park framförde bl a hård kritik mot att de fasta skolorna gavs skuld för att samer övergav nomadlivet. De flyttande skolorna gav ingen reell möjlighet till god undervisning. Inte heller gav en utbildningstid på 13 månader goda lärare. Vidare ansåg Park, att nomadernas barn även i fortsättningen skulle kunna få undervisas på missionsällskapets skolor. Jag låter ett utdrag ur protokollet tala:

26

Talarinnan hade själv gått i fast skola, men kunde inte anse, att hon nu därför vore sämre rensköterska.

Hans Fjellstedt (Frostviken) framhöll, att den nya fasta nomadskolan i Håkafof, som nomadskoleinspektören varit med om att inköpa, icke på långt när tillfredsställde de anspråk, man hade rätt ställa på en dylik. Dels hade skolan placerats i olämplig närhet av såväl landsvägen som den allmänna skolan och dels befann sig själva byggnaden i ett ytterst miserabelt skick. Den saknade sålunda grund, väggar kunde petas sönder med penna och hade stora springor, ingen dörr kunde stängas osv

Bestämmelserna för livet vid skolan voro därtill synnerligen drastiska. Sålunda fingo barnen icke äta med kniv och gaffel utan skulle äta med stora täthknivar, (varpå talaren föredode prov) Hushållet förestods av en svensk flicka, vilket icke heller kunde anses vara lämpligt.

Herr Fjellstedt hoppades dock, att bättre förhållanden skulle inträda framdeles, när nomadskoleinspektören avginge. Vilket han lovat göra inom ett år.

And Johansson (Arjeplog) protesterade mot kands Parks påstående, att Arjeplogslapparna voro utbildade. De hade god kristlig kunskap och voro präktiga människor. De saknade kanske kunskaper i en del profana ämnen, men därmed vore icke sagt, att de voro obildade. Verklig bildning besutte enligt talarens mening endast den, som jämte kunskaper även ägde själslig bildning.

Carl Jonas Andersson (Tärna) bad att med anledning av den berörda frågan få anförda några ord. Hans erfarenhet vore, att något egentligt förvekligande bland lapparna ej förorsakats av deras vistelse i hus eller barnens skolgång i den fasta missionskolan med dess bekvämlighet. Och han vågade som motivering till sitt följande yrkande anförda sig själv som exempel. Han var född och uppvuxen i fast bostad alldeles som svenskt barn och blev som fullvuxen grovarbetare. Fullgjorde

Dåliga förhållanden

sin värnplikt och blev därefter nomad ett yrke som han tänkt fortsätta. Men på grund av de nu föreslagna lagändringarna såg han framtiden så mörk, att han mot sin innersta vilja måst lämna nomadlivet. Han ville hjärtligt tacka för vad som gjorts och göres, men bad dock att få föreslå:

Att skolan måtte få bli den förutvarande fasta Lappska missionskolan för de lappska barnens undervisning.

Vid eventuell röstning kommer han att rösta för att missionskolan återfås åt lappska barn i skolans förutvarande form. Han riktade slutligen en vördsam vädjan till Missionsällskapet om deras beskydd i berörda avseende, emedan de rönt så mycken välsignelse av deras arbete ifråga om både lekamlig och andlig utveckling.

Kand. Park. framhöll gentemot herrar Karnell och And. Johansson, att de av honom som okunniga stämplade lapparna i Norrbotten nog ägde god kristendoms-kunskap och många av dem även hjärtats bildning. Men de saknade merendels nöjaktiga kunskaper i profana ämnen såsom t ex räkning och skrivning, varföre de hade svårt att reda sig i livet.

Christoffer Andersson (Frostviken) ville med anledning av nomadskole-inspektörens yttrande om att det vore på lapparnas önskemål som skolan förlagts till Håkakafot, påpeka, att det dock icke varit på lapparnes önskemål som den förlagts dit, där den nu ligger.

Thuuri (Jukkasjärvi) ville framföra sitt tack till kand. Park för hans åtgörande och arbete i denna sak. Kåtorna rökte och voro obekväma. De önskade få bättre skolor.

Kan inte svenska, yttrade han, därför inte säga mera — Hoppas bara att det når fram till Riksdag »

Redaktör Daniel Mortensson (Röros) illustrerade med att berätta några episoder från sin seminarievistelse i Östersund vad bristen på kunskaper betydde.

Ordningsmannen Sifvert Andersson (Sorsele) påpekade, att de fasta missions-skolorna icke förvekligat de barn, som i dessa fått sin undervisning. Utan att de voro lika goda renskötare som andra.

Jon Larsson (Oviksfjäll) talade för missions-skolorna och framhöll, hur nödvändigt det vore, att komma i nivå med bygdens folk. Man hade länge nog ockrat på lapparnes okunnighet. De ansågos av många som icke riktiga människor. Varpå han anförde som exempel, hurusom ett fruntimmer på en turistort rusat på honom och börjat gräva i hans barm för att se efter om lapparne använde skjortor som andra människor. Tänk! sade talaren, om jag här i Östersund skulle ha rusat på en fröken och grävt i hennes barm.

Sedan debatten i denna fråga pågått till kl 9 e.m., beslöts ajournera förhandlingarna till påföljande dag.

Efter uppläsande av en del inkomna telegram från bl a Hans Maj:t Konungen och avsändande av telegram till ecklesiastikministern, biskoparne Bergquist och Lönegren, professor K. B Wiklund, pastor Michael Sandell samt d:r Hellberg i Lycksele, vidtog samkväm, till vilket de närvarande gästerna särskilt inbjudits. Borgmästare Lindbagen, General Uggla och Kyrkoherde Montell framförde därvid sitt tack till landsmötet för de gångna dagarna och önskade lapparna lycka i deras strävanden. På dessa anföranden svarade kand. Park och kand. Tomasson å lapparnas vägnar och framförde deras tack till de långväga gästerna.

Protokoll från SVENSKA LAPPARNAS LANDSMÖTE i Östersund den 5-9 februari 1918, s26f.

De s k hushållskåtorna betecknade Park som skandal. Skolutredarna från främst Norrbotten var mot de fasta lappskolorna, ty de sades avvänja barnen från nomadlivet. Park befarade, att barn i dessa kåtor i icke samiska miljöer skulle bli till utställningsobjekt.

Gustaf Park gav också sina egna uppmaningen, att de skulle sköta sina plikter mot samhället. Han tog för självklart, att t ex fattiga familjer satte sina barn i gratisundervisning i missionsskolorna. "Men att välbärgade, ja, rika lappar kunde vilja ockra på statens och missionssällskapens medel, är förvisso en skam och nesa för samefolket och ej ägnat ge aktning för det."

Nomadskollärarinnan Karin Stenberg från Arvidsjaur bad beträffande "kåtaskolsystemet", att "för barbarernas raseri bevare oss milde Herre Gud". Flera talare vädjade om bättre kvalité på undervisningen och andra påtalade i polemik med Karnell, att de fasta skolorna inte förvekligar. Flera sydsamer vädjade om, att ickenomader skulle få gå i nomadskolan. I sitt nästa inlägg sade Karnell bl a: "Lapparna utgjorde nämligen icke någon bevilling till staten och kunde därför inte begära få alla sina önskemål tillgodosedda."

Torkel Tomasson replikerade, att samerna förr betalade mycket i skatt, men att de nu oförskyllt kommit vid sidan. Strävandena gick ut på att "samerna gällande detta avseende liksom i övrigt i statsrättsligt avseende skulle jämföras med den övriga svenska befolkningen." Park tog också upp skattefrågan och ansåg det vara nedsättande för lapparna att vara endast allmosetagare.

Den av mötet antagna resolutionen aktualiserade missionsskolornas förbud att ta in nomadbarn, avskaffande av vandrande nomadskolan, inackorderingen på de fasta skolorna, användandet av samisk personal i skolan samt villigheten, att som andra svenska medborgare bidra till utgifterna för sitt skolväsende.

Man kan här göra den iakttagelsen, att samerna ansåg sin grupp vara diskriminerad men att detta inte hindrade självkritik.

Nomadskolan och nomadskoleinspektören

Ambitionen i 1919 års lappkommittés förslag att återföra lappskolan till skolråden realiserades inte.³⁰ I stället stadgades om nomadskoledistrikt där av lappbyn vald nomadskolefullmäktige minst en gång om året skulle sammanträda med nomadskoleinspektören. Frågor rörande driften togs upp samt tilltänkta förändringar. Kompetensen var av rådgivande karaktär. Ur demokratisk synpunkt hade nomadskolefullmäktige inte samma ställning som skolstyrelserna.

Studier av protokoll från sammanträden med nomadskolefullmäktige gav ändå uppfattningen, att institutionen som sådan givit möjligheter till information och beroende på nomadinspektörens person även möjlighet att komma i direktkontakt med en inflytelserik myndighet på ett sätt som få andra föräldrar hade möjligheter till. Kontakten föräldrar-skola kan också genom de årliga mötena sägas ha varit tidigare utvecklad än i den allmänna skolan.³¹

Genomgång av protokollen ger intryck av att fullmäktige speciellt under de första decennierna vid sammanträdena var sällan fulltaliga. Kommunikationerna i Norrlands inre var dåliga, avstånden långa och arbetet i ren-

skogen hindrande. Vid andra tillfällen har dock fler än de valda varit närvarande.

Samernas egna åsikter och förslag i dessa rådgivande organ räckte inte till utan det fanns en nomadskoleinspektör.

Jag skall ge exempel på hur denna syn präglade skolans utformning.

Skolkåtorna hade kritiserats kraftigt på landsmötet 1918. Samer fanns med i 1919 års kommitté men lyckades där inte åstadkomma förändring i 1925 års stadgeförslag rörande skolkåtorna.³²

År 1926 önskade Talma lappby norr om Kiruna en järnspis i skolkåtan för att det skulle ryka in mindre. Nomadskoleinspektören Erik Bergström svarade: "Undertecknad meddelade, att jag av hygieniska skäl vore bestämt motståndare mot införandet av järnspis i skolkåtorna, och att jag på allt sätt komme att motarbeta projekt i sådan riktning." År 1925 stadgades också, att undervisningen i första hand skulle bedrivas på svenska. Önskemål från flera håll i Norrbotten och Västerbotten om undervisning på samiska tillbakavisades.³³

År 1936 framfördes under möte med nomadskolefullmäktige i Västerbotten önskan, om att sommarvisteskolor skulle försvinna. "Alla framhöllo, att dessa skolor ej voro till minsta nytta för nomadlivets vidmakthållande. Undertecknad lovade att nu göra en framställning till Kungl Maj:t, vilket löfte mottogs med stor glädje." Nomadskoleinspektör var nu kyrkoherden i Arjeplog Axel Calleberg. Hans far hade inför 1913 års reform gått mot systemet med kåtaskolan för att behålla nomadlivet. Calleberg fick omgående tillstånd att avveckla visteskolan i Jämtlands län.

I en ny skrivelse 1937 begärde Calleberg införande av heltidsläsning och fortsättningsskola. I samband med detta underströk han vikten av att hushållskåtorna och inackorderingen av elever hos bönder upphörde. I stället borde skolhem byggas. Samernas landsmöte 1937 stödde sedan nomadskoleinspektörens skrivelser med en resolution i skolfrågan.

Gustav Park lyckades i sin egenskap av ledamot i 1919 års lappkommitté inte göra något åt hushållskåtorna. Utredningen konstaterade ökad fördragsamhet med dem.

Vid landsmötet 1937 framfördes på nytt starka invändningar mot kåtornas användning i nomadskolan. Nu pekade Park på läkarrapporter, som talade om det utomordentligt olämpliga med 12-14 barn i kåtor med jordgolv, om dålig ventilation och om massinfektioner. Protesterna på 1918 års landsmöte följdes redan 1919 av inlaga till Kungl Maj:t från nomader i Jukkasjärvi.³⁴ Redan efter första vintern i kåtorna konstaterades deras olämplighet genom ökad sjuklighet och allmänna svårigheter att uppehålla trivsel och ordning. Allvarligast var ökningen av tuberkulos hos den samiska befolkningen i Norrbotten. Ökningen kunde klart knytas till det nära umgänget i hushållskåtorna. Vid den efterföljande debatten på landsmötet bekräftade länsläkaren farorna i Norrbotten, och samer från alla tre länen framhöll att man från början arbetat mot skolkåtorna.

Efter dessa aktioner tog skolöverstyrelsen snabbt ställning och erkände, att fasta lokaler var bäst. Härvid kan nämnas, att domkapitlet och länsstyrelsen i Luleå 1937 var tveksamma till att visteskolorna skulle upphöra.³⁵ Alla berörda myndigheter var eniga om att något måste göras åt skolan-

läggningarna.

De ovan nämnda instanserna, skolinspektörerna och lappfogdarna, ville dock utreda, och så blev det. Regeringen och då närmast ecklesiastikminister Artur Engberg(s) tog intryck av aktionerna och grep sig an skolbyggnadsfrågan. I en proposition 1939 föreslogs 400.000 kronor användas till nya skolor i södra Lappmarken. I detta läge kan det konstateras, att den enda fasta och godkända skolanläggningen fanns i Jämtland och styrdes från Svenska Missionssällskapet. I propositionen fastställdes samtidigt, att nomadbefolkningen utifrån sina säregna levnadsförhållanden skulle erbjudas fortsatt undervisning i egen skolform. Förändringar rörande undervisningen skulle utredas inom Skolöverstyrelsen. Riksdagen anslog de närmaste åren mer pengar till skolbyggen.

Byggnadskommittéer med samer som ledamöter fick i uppdrag att bygga skolorna. I samband med besluten i riksdagen om pengar var norrlandspolitiker aktiva. Uddo Jacobsson (s) från Vilhelmina motionerade efter anmodan från samer angående förläggning av skolan i Tärna och föreslog, att pengar ur samefonden kunde påskynda byggandet.³⁶ Redaktör Oscar Lövgren (s), Boden, väddade i AK om, att byggandet av fasta anläggningar skulle påskyndas i länet.³⁷ Enligt Lövgren var de befintliga lokalerna under all kritik, och provinsialläkarna hotade med stängning. Samerna själva var aktiva på möten med nomadskolefullmäktige, de uppvaktade tillsammans med nomadskoleinspektören Calleberg Kungl Maj : t, och de tog även upp skolfrågan på ombudsmöte i Arvidsjaur 1943, där utredningen om rennäringen presenterades.³⁸

År 1944 blev en same nomadskoleinspektör. Det var fil dr Israel Ruong, f d renskötare och nomadlärare från Arjeplog. Ruong fick 1947 som förste same ett officiellt utredningsuppdrag, nämligen att planera för sjuårig skolgång i nomadskolan.³⁹ Härefter kan man i protokollen följa hur Ruong i små steg förbättrade nomadskolan. Han förankrade ändringsförslagen ute hos föräldrarna och fick gehör för dem hos Skolöverstyrelsen.

Samisk skola på etnisk grund

Den åren 1913-1916 skapade nomadskolan hade efter hand förbättrats. I samband med de stora skolreformerna efter andra världskriget kom även samernas skolform att diskuteras. Det var fråga om kommunerna skulle ta över nomadskolan, och vad som skulle hända då. Jag har i denna centrala fråga funnit det lämpligt att söka efter samiskt inflytande på en nivå, där samerna genomgående haft svårt att göra sig gällande. Kommunerna var inne i sin stora tillväxtperiod, och skulle de nu vara villiga att ta tillbaka den verksamhet, som de släppt ifrån sig 1916? Nioårig grundskola var på väg.

Under 1950-talet stod nomadskolan inför en skiljeväg. Allt fler rensamer lämnade nomadlivet. De slog sig ofta ner nära tätorter och placerade ibland sina barn, trots nomadskolestadgan, i folkskolan. Genomförandet av den 9-åriga obligatoriska enhetsskolan var nära förestående. Såväl 1946 års folk-skolekommitté som skolstyrelseutredningen under 1950-talet tog upp nomadskolans vara eller icke vara. Den senare utredningen gjorde gällande, att inför en 9-årig obligatorisk skolgång var en kommunalisering nödvändig. Ur demokratisk synpunkt borde också nomadskolan ställas under folkvalda skolstyrelser,

Orskult.
1950-t
än ga
änmad
namad
ivad

eventuellt kompletterade med lokalstyrelser för nomadskolan. Nomadskoleinspektören yttrade sig över förslaget om skolstyrelserna. Han erinrade om att samerna var få. Via det ordinarie politiska systemet skulle deras inflytande bli ytterst begränsat. I propositionen om ny skolstyrelselag 1956 tog departementschefen hänsyn till detta yttrande och hänsköt frågan till särskild prövning. Genom att nomadskoleinspektören var same och starkt engagerad i samernas organisationsarbete, var de berörda väl medvetna om utredningens syfte.

Skolfrågan togs upp på samernas landsmöte i Karesuando i mars 1956. Nomadskoleinspektören Israel Ruong informerade och intog själv den ståndpunkten, att såväl nomadskolan som i någon form hans egen tjänst borde få fortsätta. Biskop Bengt Jonzon i Luleå ansåg, att också band med kyrkan borde bevaras.

Mötet var enigt om skolans betydelse för samekulturen. Man beslutade om uppvaktning inför Kungl Maj:t. Nomadskolans stora betydelse skulle därvid framhållas, och likaså vikten av att lekmannainflytandet skulle fortsätta.

Den år 1957 tillsatta nomadskoleutredningen gavs fria händer att utifrån samernas behov och önsknings ta ställning till nomadskolans framtid. Ur direktivet kan anföras:

”Jag vill endast understryka, att skolundervisningen hur den än ordnas, måste utformas så, att den icke blott fyller samma uppgift som all grundläggande undervisning inom det svenska skolväsendet utan även bibringar de uppväxande samerna en riktig uppfattning om och insikter i samekulturen och sådana övriga förhållande, som är speciella för denna folkgrupp och som bör bevaras levande.”

Två samer fanns med i utredningen, nämligen nomadskoleinspektören och docenten i finsk-ugriska språk Israel Ruong jämte renägarhustrun Ibba Åstot.

Utredningen skaffade underlag för sina ställningstaganden genom sammanträden med nomadskolefullmäktige och SSR samt genom överläggningar med lärare och annan personal. Överläggningar och kontakter ägde rum med berörda kommuner, folkskoleinspektörer samt med lappfogdarna. Utredningen fastslog, att samundervisning i kommunerna skulle ge möjlighet för rensamernas barn att i större utsträckning bo hemma. Vid sammanträdena med samerna slog flertalet vakt om nomadskolan. Mera allmänt motstånd mot ett bevarande av nomadskolan fanns endast i de nordligaste lappbyarna. Ställningstagande i södra delen av sameområdet påverkades av det upplevda uppenbara hotet mot det samiska språket och den samiska kulturens fortlevnad.

Man kan tyda det så, att i norr fann sig samerna ej så hotade att förlora sin kultur. Norr om Kalix älv talar flertalet såväl samer som icesamer finska. Livsformen i stort är för alla i denna extrema glesbygd så lika, att samernas benägenhet att söka särbehandling kan tänkas vara mindre än längre söderut. Lärarna och personalen ansåg mestadels, att nomadskolan skulle vara kvar, medan lappfogdarna ansåg den kunna försvinna.

I jämförelse med 1913-16 visade kommunerna i sina remissvar en större

välvilja mot samerna. Kommunerna tog intryck av vad man uppfattade vara SSR:s uppfattning. Ingen kommun gav dock intryck av att ha tagit kontakt med sina samiska medborgare och anpassat svaret därefter. Samerna ansågs säkerligen ha möjlighet att påverka genom sina egna kanaler.

Flertalet kommuner stödde 1916 liksom 1913 särundervisning i avsikt att inte ta samerna från nomadlivet. Nu stödde man särundervisning, då man trodde, att samerna själva ansåg detta vara till fördel för dem och deras kultur. Annan uppfattning rådde också.

Karesuando ansåg samundervisning vara den enda tänkbara. Flertalet av de renskötandes barn fick inte plats i föräldrarnas näring, och alla barnen borde därför redan från början vara tillsammans. Vidare försvårades kommunens skolplanering genom särundervisning. Kiruna ansåg också samundervisning lämpligast, ty ingen motsättning rapporterades i den redan förekommande samundervisningen i Kiruna. Däremot förekom motsättningar mellan nomadskolan och folkskolan i Jukkasjärvi kyrkby.

Tärna kommun i Västerbotten hade samma åsikt och motiv som Karesuando. Dessutom påtalade man, att merparten av kommunens fasta befolkning var av samisk härkomst, varför en uppdelning ansågs vara konstlad.

Ovikens kommun i Jämtland föredrog särundervisning, "enär det sannolikt blir irritation och konflikter vid samundervisningen, som är onödiga och som samebarnen inte kunna rå för". Vidare anförde man, att om konflikter kunde undvikas i barnåren, gick samlevnaden bättre mellan de vuxna.

Kommunerna förklarade sig alla villiga, att i det fall man så bestämde ordna undervisning för de barn, som gått i nomadskola och att också söka ge undervisning i "de lapska ämnena" (samiska, nomadkunskap och slöjd).

I utredningen föreslogs, att nomadskolan skulle behållas av pedagogiska, psykologiska och minoritetskulturella skäl. Valfrihet borde ges såtillvida, att de renskötande ej skulle tvingas att placera sina barn i nomadskolan. Samtidigt skulle nomadskolan bli tillgänglig även för övriga samer i norrlänen. Högstadiundervisningen med samiska ämnen föreslogs bli integrerad i det ordinarie skolväsendet i Jokkmokk och Kiruna. Samiska språket och undervisningen om den samiska kulturen föreslogs bli stärkt. Förslag om kommunalisering av nomadskolan fanns också. Remissinstanserna tillstyrkte i allmänhet. Länsskolnämnden i Västerbotten avstyrkte dock och använde som exempel svårigheterna med skolplaneringen i Tärna. Av 18 tillfrågade kommuner tillstyrkte flertalet. Karesuando fortsatte sitt motstånd och framhöll, att allt som föreslagits kunde ordnas av kommunens skolor. Även Kiruna höll fast vid sitt motstånd mot särundervisning men gav sig inför förslaget om valfrihet. Kiruna föreslog ändå samiska som hjälpspråk på lågstadiet. Jämtlandskommunen Offerdal ansåg skolformen vara onödig.

Alla instanser tillstyrkte förslaget om de samiska ämnenas ställning i skolan. SÖ påminde dock om, att föräldrar över hela det samiska området önskat god svenskundervisning. Flertalet instanser tillstyrkte en förändrad ledningsorganisation. Det fanns därtill förslag om lokala samiska styrelser

eller en samisk ledamot i skolstyrelsen. SSR föreslog en lokalstyrelse med ett övergripande nomadskoleråd.

Samerna påverkar propositionen 1962⁴⁰

Samerna hade för första gången själva fått sköta informationen om ett utredningsförslag. Denna information ledde till ett ställningstagande vid samernas landsmöte mot kommunernas övertagande av nomadskolan.

Ecklesiastikminister Ragnar Edenman (s) följde utredningsförslaget om att behålla nomadskolan. I sin proposition 1962 framhöll han, att samerna var få, och han lade stor vikt vid att minoriteten, med ömtålig och miljöbetonad särart, skulle få möjlighet att leva vidare. Då samerna inom sig inte var eniga, var valfrihet mellan skolformerna självklar.

I två avseenden gick Edenman på samernas linje och mot utredningens. Det ena gällde samehögstadiets förläggning, och det andra gällde fortsatt statligt huvudmannaskap för nomadskolan. De båda nämnda avvikelserna från utredningens förslag gav till resultat en motion i AK från ledamoten i utredningen Harald Larsson i Hedenäset (c). Denne ansåg bl a, att en lokal skolledning och en lokal skolstyrelses sammanträden flera gånger om året var till mest hjälp för nomadskolan och en mera demokratisk anordning än det dittillsvarande systemet. Utskottet tillstyrkte propositionen i dess helhet och hemställde om avslag på motionen. Utskottets borgerliga ledamöter reserverade sig för motionen.

Debatterna i kamrarna tydde lika lite som någon gång tidigare på att en "lappfråga" var partiskiljande. Folkskoleinspektören Ragnar Berg (h) från Luleå ansåg det vara klokt att avslå bl a sina partikamraters reservation och att vara generös mot "en folkspillra". Han citerade även tidningen Samefolkets förhoppningar, om att samerna inte skulle ignoreras i riksdagen. Socialdemokraten Alvar Andersson förklarade, att samernas önskemål varit vägledande för utskottets majoritet.

I AK blev det främst en diskussion mellan de båda tornedalingarna Harald Larsson (c) och Ragnar Lassinantti (s), polismästare i Luleå. Larsson upprepade sina skäl för kommunalt huvudmannaskap. Lassinantti erkände riktigheten i denna tanke men tillade, att man höll på att skapa ett aktstycke, som skulle bedömas om 100 år. I detta perspektiv hade enligt Lassinantti Ragnar Edenman tänkt längst och "statsmannamässigt".

Edenman själv vitsordade, att SSR:s vilja varit vägledande. Reservanterna försäkrade, att de agerat utifrån åsikten, att skolstyrelserna bäst skulle betjäna nomadskolan. Riksdagen beslutade enligt utskottsmajoritetens hemställan och följde därmed propositionen. Samerna fick sålunda behålla en egen skola under statens huvudmannaskap. Samerna hade fått sin vilja fram.

1913 och 1962 års nomadskolereformer har flera likheter. Detta gäller såväl tillkomst som motiv. Vid båda tillfällena fanns samers önskan om förbättring av deras skola. De ansvariga ecklesiastikministrarna sökte minoritetens bästa genom att inte tvinga den in i majoritetens skola, båda efter viss tvekan. I riksdagen reserverade sig inflytelserika landsbygdspolitiker, båda med djupt rotad tilltro till den kommunala självstyrelsen och fast övertygade, om att samerna var bäst betjänta av att knytas till kommunernas skol-

system.

Skillnaderna var dock väsentliga. Särundervisningen och dess innehåll motiverades 1913 med, att den avsåg att bevara samerna som renskötande och nomadiserande folkgrupp och ickerenskötande samer hade att assimilera sig på storsamhällets villkor. Grundtanken 1962 var, att på valfrihetens grund ge en etnisk minoritet möjlighet att föra sin kultur vidare.

Renskötelsen som samisk näring togs i beaktande men sattes ej i centrum. 1962 fanns vidare samerna och deras meningar med på ett annat sätt som underlag såväl för utredningens ställningstaganden som för beslutsfattarna i regering och riksdag.

Samerna var lika lite som tidigare representerade i det beslutande organet, riksdagen. I den tidigare delen av den politiska processen kan dock samerna beskrivas varit med i väsentligt högre utsträckning än tidigare. Medverkan följde i stort det mönster, som karakteriserar ett pluralistiskt samhälle.⁴¹

Man kan ändå fråga sig hur det varit om inte nomadskoleinspektören sedan 1944 varit en same, fil dr Israel Ruong. Denne hade sedan nämnda år träffat nomadskolefullmäktige, föräldrar och skolpersonal från Tännäs i söder till Karesuando i norr. Ruong hade varit med och bildat SSR 1950 och var dess ordförande sedan 1959. Han hade via sin akademiska verksamhet i Uppsala kontakter där och som nomadskoleinspektör kontakter med skolmyndigheter på högsta nivå. Under 1950-talet hade också de politiska partierna visat intresse för att söka kontakt med samernas organisation och naturligtvis då främst dess ledning.

Sammanfattning

Den åren 1913-16 organiserade nomadskolan skulle omfatta de renskötande samernas barn, men kom i praktiken att ge även icke renskötande samers barn undervisning särskilt i Jämtlands län. Det statliga huvudmannaskapet undandrog definitivt samer möjligheten att via kommunalt eller kyrkopolitiskt engagemang påverka sina barns skola. Den nya organisationen förde med sig en mycket stark tjänstemannaroll genom nomadskoleinspektörens befogenheter. Samernas ledare inledde genast efter 1916 en starkt kritik mot såväl nomadskolans organisation som dess innehåll. Kritiken togs upp på de första landsmötet 1918, vidarebefordrades till regeringen och enskilda rikspolitiker, fortsatte i den egna tidningen och annan press och framfördes i 1919 års lappkommitté. Förutom inrättandet av en lokal rådgivande föräldrarepresentation 1925 åstadkoms inledningsvis mycket små förändringar i av samer önskad riktning. Innehavarna av nomadskoleinspektörstjänsten kan fram till 1932 sägas omfattas av lapp-ska-vara-lapp-idéerna och var motståndare till flertalet av samers önskemål eller krav.

Det var fråga om nya idéer från ickesamiska kretsar långt borta från samebygderna. Idéernas tillämpning på skolan kunde uppenbarligen tänkas tilltala framförallt den stora andelen nomadiserande samer i Norrbotten. Enligt förslagen skulle ju skolan följa med flyttningarna, och barnen skulle slippa vara borta. De följande inspektörerna, från 1944 dessutom samiska, omfattade inte de nämnda idéerna. De inrättade nomadskolefullmäktige var på sin tid unika inrättningar för föräldrainsflytande. I samråd med dessa företog inspektörerna en stegvis reformering. Nu förmedlade inspektören

samernas åsikter, och både regering och riksdag tog åren runt 1940 eniga beslut om, att nomadskolan var i stort behov av ökade resurser. Ännu vid denna tidpunkt kan man dock konstatera, att domkapitlet i Luleå och länsstyrelsen där inte instämde i samernas och inspektörens reformkrav.

På 1950-talet deltog samer och deras organisationer i en utredning, om hur en framtida samisk skola skulle fungera, skild eller tillsammans med den framväxande grundskolan. Utredningen, de samiska remissinstanserna, kommunerna, skolmyndigheterna och riksdagen var eniga om att grundskolan skulle innehålla ett samiskt alternativ. Oenighet uppstod endast i slutskedet, då ickesamiska politiker på riksnivå tvistade om, huruvida samernas skola bäst betjänades av statligt eller kommunalt huvudmannaskap.

De ansvariga skolpolitikerna var från 1916 och fram på 1930-talet ganska passiva inför den kraftiga samiska kritiken. Efter 1919 års lappkommittés arbete gick man visserligen sydsamerna till mötes något, men i stort fick de av lapp-ska-vara-lapptidéerna övertygade nomadskoleinspektörerna verkställa 1913 och 1916 års beslut. När en ny nomadskoleinspektör på 30-talet, stödd av intensiv kritik på samernas landsmöte 1937, fick centrala myndigheters och politikernas uppmärksamhet, berodde detta på nomadskolans miserabla lokalförhållanden. Nomadskolans roll som skola för en etnisk minoritet uppmärksammades inte då.

Efter 1930-talet minskade kyrkans roll och de nya skolpolitiker, som efter andra världskriget planerade för den kommande grundskolan, uppmärksammade nomadskolan. De ansvariga föreföll på samma sätt som hundra år tidigare ta för givet, att nomadskolan i den följande utvecklingen skulle gå upp i grundskolan. Samernas riksförbund och den samiske nomadskoleinspektören lyckades dock få de ansvariga att överge sin tilltänkta assimilationslinje. Samer hade inflytande både i kommittéerna och på den slutgiltiga propositionen till riksdagen. Det var politikerna, som lyssnade på samerna och man kan ana, att politikerna började förstå att ett invandrarland som Sverige inte kunde föra en etnocentrisk skolpolitik. En pluralistisk syn i minoritets-sammanhang var skönjbar.

Man kan skönja tendenser till att socialdemokraterna och dåvarande centerpartister var på väg att föra en konformistisk skolpolitik under 1950-talet. År 1962 hade dock många enskilda politiker ändrat sig av det skäl, som jag ovan anförde.

Vetenskap och kultur

Bakgrund

Idéer av socialdarwinistiskt ursprung påverkade mycket starkt samernas skolfråga under tidigare delen av 1900-talet. Dessa idéer förmedlades av vetenskapsmän, som medverkade såsom experter åt utredare. Sådan expertmedverkan har fortsatt genom åren. I vad mån har olika initiativ för den samiska kulturen speglat majoritetens?

1916-30 =
passiv för
samiska krav
1937
uppmärks-
ammades
missförh.

Social-
darwinism

Rasbiologen Herman Lundborgs bok om Rasbiologi och rashygien kom ut 1914. Härnedan följer ett utdrag:

Högre rasens goda kvalitet, men väl i vissa fall överträffar den lägre rasen, ehuru detta senare ej alltid är fallet. Blandfolket visar sig emellanåt sämre än någon av de raser, av vilka det uppkommit. Tillämpa vi dessa lärdomar på vårt eget folk, så ha vi rätt att antaga, att blandning mellan svenskar å den ena sidan och andra skandinaver, tyskar, holländare, engelsmän o.s.v. å den andra bör kunna vara för framtiden gagnelig. En blandning åter mellan svensk befolkning, finnar¹ och lappar, som äro av mongoliskt ursprung, är avräddlig. Av samma orsak må vi söka förhindra slaviska folk av undermålig beskaffenhet, vidare ryska judar o.d. att här få fast fot, ty sådana blandningar komma med all säkerhet att sänka det svenska folkets kvalitet. Vi må alltmer få klart för oss, att svenskarna, som jämförelsevis rena germaner, äro ett ädelt rasfolk, av välboren stam i biologisk mening. Härfor må vi vara tacksamma, ty det är endast ett mindre antal folk i världen, som i detta hänseende äro lika gynnsamt ställda som vi. Svenskarna, liksom övriga germaner, äro högst skattade på grund av sina många goda egenskaper. Vi kunna därfor med skäl vara stolta över vår härstamning, utan att behöva hemfalla åt oberättigat högmod. Det är i sanning förunderligt, att dessa idéer om rasernas (resp. folkens) inre olikhet, som numera äro rådande inom rasbiologien, endast så långsamt förmått tränga fram i det allmänna medvetandet. En hel del nutidsmänniskor ha ingen klar uppfattning härav. En stor skuld härutinnan ha vissa humanistiska och filofiska strömningar haft, ja den stora franska revolutionen med sin lära om frihet, jämlikhet och broderlighet har på detta område utövat ett starkt hämmande inflytande i alla kulturländer.

Det är ingalunda min mening att här förneka de verkligt stora framsteg på många andra håll, som framsprungit härur. Den franska revolutionen förde emellertid med sig dogmen om människornas och rasernas likhet, och detta blev så gott som ett axiom, som knappast någon tvivlade på. Så mäktiga voro dessa idéer. Den olikhet, som kunde konstateras i världen berodde, menades det, endast på olika yttre förhållanden, såsom klimat, uppfostran, olika levnadsförhållanden och sedvänjor o. s. v. Det har kostat mycken ansträngning att bryta udden av denna villomening t. o. m. bland forskarna.

Många humanister hylla dessa åskådningar ännu. Det tillkommer en fransman, greve Gobineau, äran att först på allvar ha gjort front häremot. Åren 1853-1855 utgav denne ett stort arbete i 4 delar om rasernas olikhet (*Essai sur l'égalité des Races humaines*), som 1884 utkom i ny upplaga. Uti detta framhöll han med eftertryck, att raserna äro i hög grad olikvärdiga, och att de olika civilisationerna i världen uppkommit på grund av dessa olika rasers insats. Degeneration (eller urartning) ansåg han bero på ogynnsamma rasblandningar. Den vita rasen var ojämförligt överlägsen andra nu levande raser, den blonda, nordiska stammen var enligt hans mening den bästa av dem alla. Någon större uppmärksamhet väckte ej Gobineaus arbete till en början, varken i Frankrike eller i andra länder. Det är först på senare tider, som man i Tyskland börjat förstå den verkliga innebörden av hans idéer. I Frankrike förstår man dem ännu ej. Senare årtiondens antropologiska och biologiska forskning har emellertid i mångt och mycket givit Gobineau rätt. Långsamt men säkert bana sig nu dessa åskådningar fram, utövande ett allt större inflytande på det allmänna tanke sättet, öppnande nya vägar även för socio-

logisk och kulturhistorisk forskning. Då Gobineau utan allt tvivel trots en viss ensidighet är en genial märkesman på rasforskningens område, skall jag uti en kommande uppsats ägna något mer uppmärksamhet åt hans liv och lärosatser.

Sameexperterna

Samerna har i flera hundra år på olika sätt tilldragit sig omvärldens intresse, ett intresse som tagit sig skiftande uttryck. Ännu under 1800-talets senare del föreföll det ha hört till de journalistiska äventyren att göra en reportageresa till Lappmarken. Resultaten kunde variera från de mest romantiska och ytliga skildringar till ett fåtal men dock samhällskritiska sådana, t ex de av Jonas Stadling.⁴²

Även vetenskapsmän ägnade landsdelen ett ökat intresse. Gustaf von Dübens bok om Lappland och Lapparna fyller för sin tid högt ställda krav. I den mera moderna och tidiga utforskningen av Norrland finns arbeten utförda av A E Nordenskjöld, Axel Hamberg och Hjalmar Lundbohm.

På 1880- och 1890-talen lärde särskilt de nomadiserande samerna känna en person från Sydsverige, som för att lära språket bodde hos dem långa tider. Han lär även tidvis klätt sig i samedräkt. Hans namn var Karl Bernhard Wiklund, sedermera professor i finsk-ugriska språk vid Uppsala universitet. Wiklund hade sedan 1894, vid sidan av sin forskning och sitt författarskap om bl a samerna, undervisat i finsk-ugriska språk vid Uppsala universitet.

Universitetet hade sedan 1899 begärt en fastare lärostol för ämnet. I sina petita inför budgetåret 1905/1906 begärde Uppsala universitet bl a en personlig extraordinarie professor till K B Wiklund.⁴³ Begäran stöddes aktivt av såväl konsistoriet som av kanslern. Bl a motiverades med att språk, som talades av ett väsentligt antal svenska medborgare, behövde en lärostol vid ett av landets universitet. Vidare ansågs den föreslagna innehavaren vara en referens, som myndigheter inför olika beslut och uppgifter behövde ha till hjälp, t ex språkhjälp. Ecklesiastikminister Carl von Friesen sade dock nej till begäran om en extra professor men tillstyrkte höjt arvode till Wiklund för hans föreläsningar.⁴⁴

I detta läge hemställde i en motion i riksdagen häradshövding Georg Kronlund (lib) m fl, däribland lappfogden Adolf F Burman(lib) från Västerbotten, att K B Wiklund skulle få en professor.

Motionärerna hänvisade till de tunga motiv, som universitetet anfört. Man påtalade "betydelsen av att inom landet äga tillgång till en fullt sakkunnig målsman för två språk, som talas inom landet självt ...".

FK stödde ej motionen, men AK gjorde så efter votering och med röstetallet 103 mot 101.

Efter jämkning i utskottet bifölls en kompromiss, som gav K B Wiklund arvode men ingen professorstitel det året.

Man kan således konstatera, att den person som skulle bli en av "experterna" var en etablerad vetenskapsman med kontakter på kontinenten och med aktivt stöd i riksdagen.

Rasbiologiens årtionder

Inför den revision av 1898 års renbeteslag som riksdagen företog 1917 diskuterades för första gången i detta forum en definition av benämningen "lapp".⁴⁵ Staten var utan tvivel intresserad av att i renbetesfrågan begränsa den berörda

gruppen. I praktiken rörde saken, vilka som skulle ha renbetesrättigheter, fiske- och jakträttigheter, rätt att ha skötesrenar, vilka som skulle gå i nomadskolor, m m.

Västerbottenssamer hade otvivelaktigt sökt samla samerna som etnisk grupp, men hade rönt om inte motstånd så dock svårigheter.⁴⁶ Samer som renskötande, jordbrukande, nomader, bofasta o s v hade så olika intressen, att staten kunde spela ut dem mot varandra. I den situationen låter det naturligt, att samer sökte efter något övergripande och en från näringsfång och levnadssätt skild metod att definiera den samiska nationen.

På landsmötet i Östersund 1918 nämnde just en västerbottenssamer, Tor- kel Tomasson, att han förväntade sig hjälp för att skilja ut samerna som grupp genom de forskningar, som rasbiologer i Uppsala höll på med.⁴⁷

Tomasson avsåg de forskningar, som bedrevs under ledning av rasbio- logen Herman Lundborg. Denne bedrev forskning inspirerad av idéer från främst Tyskland. Uppsala universitet sökte under åren efter första världs- kriget ökat ekonomiskt stöd för Lundborgs forskning. Universitetspetita stöddes också flera gånger av motioner i riksdagen av ledamöter från alla riksdagspartierna utom de kommunistiska grupperingarna.⁴⁸

Lundborgs forskning företogs bland samer i främst Norrbotten. Han noterade vissa karaktäristika som t ex skallmått, kroppslängd, hårfärg m m. Hans vetenskapliga bearbetning av materialet kom ut 1932, då tryckning betalades genom ett särskilt anslag beslutat i riksdagen.⁴⁹

I sitt vetenskapliga arbete var Lundborg försiktig i sina utlåtanden om samerna. I populärvetenskapliga sammanhang tvekade han dock inte att utpeka svenskarna som den överlägsna rasen gentemot t ex samer och fin- nar, och han varnade för blandäktenskap. Bland handläggare och besluts- fattare har dock inga uttalade uppfattningar av det senast nämnda slaget från Lundborg påträffats. K B Wiklund var förutom språkforskare även et- nograf och kom att skriva mycket om samerna i artiklar, böcker och i upp- slagsverk. Han medverkade i 1906 års renbeteskommission och var läromedelsförfattare och expert i 1919 års lappkommitte på just det sätt, som motionärerna i riksdagen 1906 förväntade.⁵⁰

Lundborg medverkade inte direkt i utredningar, men idéer liknande hans om rasers olika egenskaper och kapacitet kan in på 1940-talet skönjas i ut- redningar, yttranden och andra inlägg rörande samefrågor.

Lapp ska vara lapp-idéerna kan direkt knytas till K B Wiklund och indi- rekt till Herman Lundborg och hans idékällor.

Hur stort intresset var för dessa ursprungligen darwinistiska tankegångar kan man få en uppfattning om genom att studera K B Wiklunds klipparkiv. Ett annat exempel utgör den präst i Vittangi i Norrbotten, som tillsammans med biskop Olof Bergqvist snabbutbildade lärare för nomadskolan efter re- formen 1913. Denne prästs klipparkiv innehåller flera häften med artiklar om rasbiologi.⁵¹

Åren runt 1920 gav etnografen Ossian Elgström ut arbeten om samerna. Han hade också idéer liknande Wiklunds. Hans arbeten blev kraftigt kriti- serade, inte minst av samer.⁵² Kritiken var inte så mycket orsakad av hans grundidéer, som av återkommande vårdslösa och kränkande utsagor om såväl enskilda samer som hela gruppen. Elgströms teckningar i boken har

Motioner

dock bidragit till att många genom åren läst hans böcker. "Sameexperter" från 1940-talet och flera årtionden framåt var språkvetaren Björn Collinder och etnografen Ernst Manker. I bägges produktion kan man finna vissa kategoriska värderingar om samernas men inte alls av samma slag som hos de tidigare nämnda.

Manker var god fotograf och kan sannolikt genom sina böcker fylla med foton av renskötande samer, renar och fjäll sägas ha bidragit till att in i modern tid bibehålla en uppfattning av samerna som en renskötande och nomadiserande grupp människor.

Samisk kultur- bevara eller aktivera?

Genom SSR efterfrågade samerna en allmän statlig insats för sin kultur. Kraven nådde riksdagen genom en enkel fråga av James Dicksson (h) från Alingsås⁵³ Under de följande åren följde motioner från ledamöter i olika partier i kulturfrågan. Dicksson hade kommit i kontakt med samerna genom biskop Bengt Jonzon i Luleå. På dennes initiativ startade samernas folkhögskola och Sällskapet Sameättnam. Statens insatser för samiskt kulturliv kan beskrivas som ringa, och det är i stället kyrkan och enskilda som in i sen tid givit ramen för samiska kulturyttringar. När det gäller enskilda kan man nämna Hjalmar Lundbohms stöd åt den förste mera allmänt kände samiske författaren, Johan Tuuri.⁵⁴

År 1931 motionerade 19 ledamöter i riksdagens AK med direktör Nils Holmström (lib) som första namn för stöd till stationsinspektör Karl Tirséns fullföljande av sitt omfattande samlings- och forskningsarbete om samernas musik⁵⁵ Det var fråga om en kulturmotion av vikt för samerna. Till synes avsåg dock inte motionärerna att söka hålla musiken levande utan målet var, att den skulle som sådan räddas åt eftervärlden. Samma utsaga om ändamålet kan göras om de anslag riksdagen åren 1925 till 1931 lämnade till undersökningar rörande "lapskt folkliv och lapskt språk".⁵⁶

Samers initiativ för sin kultur på lokal nivå finner man i form av lokalanskaffning för sammankomster och s k lapphärbargen för avlägset boende.⁵⁷ Från 1930 och framåt ges exempel på att kommuner stött sådana byggen. Det finns dokumenterat, att samiska ledare alltifrån 1800-talet hade en totalsyn på den samiska folkgruppens behov, t ex Daniel Mårtensson, Elsa Laula, Karin Stenberg, Torkel Tomasson, Gustav Park, Israel Ruong, Anders Åhren, mfl. Före SSR:s och Sameättnams tid har det förutom begäran om stöd till samernas tidning och till organisationsarbete varit svårt att finna samiska initiativ för att stimulera eller bevara de egna kulturyttringarna.⁵⁸ Det är en logisk följd av den tidigare funna jämförelsevis ringa allmänpolitiska aktiviteten hos samer. De har stått utanför politiken, och det har blivit andra, som tagit de slutgiltiga och synbara initiativen.

Samernas folkhögskola förlades till Jokkmokk genom att kommunen erbjöd Svenska Missionssällskapet en tomt.⁵⁹ Jokkmokk erbjöds också på 1940-talet att köpa länsman Ströms samling av lapskt silver under förutsättning att en lämplig lokal byggdes. Jokkmokks museum blev byggt efter många överläggningar i de kommunala organen. Vid denna tid fanns inga samer där, och inget nämnes om samråd med dem.

| Man kan sammanfatta det så, att initiativen för det samiska kulturarvet

intill sen tid mestadels kommit från ickesamiskt håll. Om man undantar kyrkan, så kan initiativen mest karaktäriseras som gjorda för att dokumentera och bevara och ej så mycket för att aktivera.

Viska mot klippan
i ett gömsle lyssnar någon
Tar emot orden
för det vidare
och fullbordar det

Paul Utsi 1974 ur *Giela giela*

Noter till kapitlet SKOL- OCH KULTURFRÅGOR

1. Första skolan 1619 men grunden lagd genom Johan Skyttes åtgärder 1632, Förutom ÖNH se t ex Lundmark (1972) s 9 ff och Samernas skolgång (SOU 1960:41) s 28 ff.
2. Om 1800-talets lappskola och dess anpassning till nomaderna se t ex historik i prop 1913:97, Nordberg(1955), s 177 ff, Lundmark a a., SOU 1960:41, 31 ff
3. Journal av Petrus Laestadius(utg 1928), Nordberg a,a , s 220 ff.
4. Thomsson (1919), LHB Yästerbotten 1856-60 s 3, Nordberg a.a. s 247 f, prot de Svenska Lapparnas Landsmöte 1918, s 114 ff
5. Mot 1944/45 Prästst. I, s 430, Bondest 3, s 231, Utskott 4:1:41, s 6-8, 4:1:75, s 3. Prot RoA 4, s 72, Prästst 4, s 279, 6 s 86, Borg 2, s 33, Bondest 4, s 31, 46, nr 5 s 186.
6. Magdalena Mathsdotter, Vilhelmina, och Kristina Torkelsdotter från Jämtland. Blad ur lapparnas liv (1912), Ljunghoff (1913), s 24 ff, Thomson, a.a , s 49 ff.
7. Se t ex Bergqvist (1940), s 24 ff, Lappfogden Abraham Staaff yttrande i Prop 1913:97, s 7 och 34 ff, Nordberg (a.a. 1955), s 302 ff, 384, Grapensson (1942), s 102 ff
8. Nordberg a,a. 309, Regl 11/9 1877.
9. Regl 31/1 1896, Nordberg a.a. 325 ff.
10. Prot. skolråd Jokkmokk 1866-1910. Jukkasjärvi 1873-1910 i resp. församlingsarkiv.
11. Biskops- och prostvisitationer (på lands- och församlingsarkiv).
12. Se prop 1913:97, Kyrkohistorisk årsbok 1910, konseljakt 21/2 1913, kommittéarkiv 1766, akt 21 (RA)
13. Intervju Prosten Georg Bergfors (1968) då 93 år.
14. Jfr Bergqvist (1940), s 243 ff.
15. Enligt Tënerz (1963) var Bergqvist egentligen ej kunnig i saken, endast erfarenhet från Gällivare på 1890-talet, s 192 ff
16. Skolråden Arjeplog 29/3 1909, Gällivare 10/2 1910.
17. Möte Arjeplogs skolråd - samer 29/3 1909.
18. Jämför LHB Norrbotten 1901/05.
19. Direktiv från ecklesiastikminister Hugo Hammarskjöld (i Arvid Lindmans högerregering 1906-1911). Hammarskjöld besökte Norrbotten och träffade utredarna. Konseljakt prop 1913:97.
20. Första funna initiativet är kyrkoherde Vitalis Karnells (i Karesuando) rapport till landshövdingen om att skolan ej var bra utan ledde till att nomaderna satt hemma i kåtan. Lhb Norrbotten 1891-95, s 56.
21. Prop 1913:97, s 32 f. Kommunerna rapporterade maximalt antal samer, ty det gav statstidrag.
22. Man kan jämföra med att bönderna under folkskolans tidiga skede ibland tyckte att skolan tog barnen från arbetet på gården.
23. Wiklund (1895, 1899) passim. Åström (1965), s 128 ff.
24. Prop 1913 nr 1:8, s 493 och 97. Egentligen förslag om pengar till Lappmarks ecklesiastikverk, Utskott 6:-:45. Prot. FK 21,s 2 7, AK 51. s 49 (debatten där).
25. Kronlund hade skrivit 'Läsning för folket ' utg av Sällskapet för nyttiga kunskapers spridande (1899).
26. KK 11/9 1913.
27. Handlingarna finns i kommittéarkiv (RA). Ecklesiastikdep handlingar 22/9 1916 akt 21, Mapp 1995, I folkskoleinsp.rapporter nämnes t ex "härkomst", "fallenhet för lappliv", "lappliv" oförenligt med skola-kultur, "egentligt nomadliv.
28. Material om skriftväxling om detta mellan Lundbohm och Wiklund i 1919 års lappkommittés arkiv. Se även Åström (1965), s 124 ff. Enl. Lundbohm ej mening "kultivera" lapparna och ge dem en större sk bildning än de behöva för att leva lyckligt och göra nytta". Resultatet blev Nomadskolans läsebok (1917-29).

29. Prot Lapparnas landsmöte 1918. Talet s 113-153, mötesbehandling s 24-34, Karnells tal, s 63 f.
30. SOU 1923:52 Förslag om nomadskolväsendet.
31. Protokoll från nomadskolefullmäktige på länskolnämndens arkiv i Luleå. Noggrann genomgång av prot 1926, 1936, 1937, 1946, 1956, 1957.
32. SFS 31/12 1925, nr 511. Dock inga skolkåtor i Västerbotten och Jämtland.
33. Språkproblematiken behandlades av Uppman (1978) och Johansson (1977). Callebergs skrivelser till Skolöverstyrelsen 17/7 1936 och 5/1 1937. Allmänt om kyrkoherde Calleberg, se Haglund (1973) s 11 ff. SET:1935:1. Det svenska samefolkets allmänna landsmöte 1937, s 61 ff. Se även Hansegård (1968) om tvåspråkighet och Jakkola (1973) om språkgränsen svenska/samiska/finska.
34. Prot 1937, s 180 .
35. Prop 1939:102, utskott 6-108, Prot FK 24, s 12, AK 24, s 37.
36. Mot 1938:II:365, även Mot 1943:II, 233 om att använda lappfondens pengar till skolbyggen.
37. Prop 1940:28. Utskott 6-215. Prot FK 35, s 96, AK 29, s 21 Prop 1942:1:8, pt 164, Utskott 6-8, s 110, FK 12, s 98, AK 12:61.
38. Konseljakt prop 1943:110 5/3 1943.
39. SOU 1960:41 Samernas skolgång, s 43.
40. Se redogörelse i SOU 1960:41, s 133 ff om nomadundervisningens ledning och administration. F ö ecklesiastikdep. handl. ang. nomadskoleväsendets org. 6233/60 och 4498/60, och prop 1962:61. Mot 1962 II:695, Prot FK 637 AK 6 s 192. Konseljakt 23/2 1962. Nomadskolekommittens arkiv (RA) nr 1779. Remissplanen omfattade Skolöverstyrelsen efter hörande av berörda länskolnämnder, Samernas Folkhögskola, nomadskolefullmäktige och lärare vid nomadskolor, statskontoret, byggnadsstyrelsen, professorn i finskugriska språk, länsstyrelserna efter hörande av lappfogdarna och berörda kommuner. TCO, SACO, Svenska Samernas Riksförbund och Same-Ätnam hade tillfälle att yttra sig.
41. Information i Samefolket, t ex 1961:4-6, 1962:4-6, och speciella informationsmöten.
42. Se avsnittet om litteratur och forskning, s15ff.
43. Prop 1904:1:8 pkt 113. Mot:II:105, utskott 4:1:9, s 7, 4:1:49 s 2. Prot FK I:25 s4, 12, II 30 s 2, AK II 24 s 7, 32 III 33 s 12. I lhb Norrb, 1886-90 1 s 28 rapporteras, att man höll ett öga på finska och ryska medborgare i länet och lhb Norrb. 1891-95, s 4, om att svenska skolor inrättats för att säkra svenska intressen i Tornedalen Se Terenz (1963) passim, Kihlberg (1972) s 89 f, not s 250 om S. A. Hedin, S-A. Hedlund, Emil Key och stark gränsnationalism i Tornedalen. Malm (1963), s 195 f. Ernst Wigforss (1950) s 255 ff skriver i sina Minnen om den allmänna stämningen beträffande nation/ras och exemplifierar med Knut Wicksells resignation, och med Bengt Lidfors'varning för Ryssland, pangermanismen och unionskrisen
44. von Friesen tillhörde E.G. Boströms andra regering och kan betecknas som liberal.
45. Prop 1917:169, s 23.
46. Se t ex Laula (1904) och avsnittet om Västerbottenssamerna i nästa kap sid 159 ff,
47. Prot från Svenska lapparnas landsmöte 1958, s 49, 72 f.
48. Första äskandet i statsverksprop 1906 (6 saml. 1 avd nr 8 pkt 104) med lång motivering om Lundborgs arbete från 1898. I mot 1920:I:7 fyllig recension av Lundborgs forskning och 1924:I:16 (II:22) med undertecknare från alla partier utom de kommunistiska, t ex Arvid Lindman och Hjalmar Branting. Prop 1920:114 om rasinstitut. Anslaget till detta fanns kvar till 1958 (på 1930-talet minskades detta men ökades senare).
49. Nomadlärarinnan Terese Torgrim, Kiruna var tolk åt Lundborg. Arbetet var ange-nämnt och Lundborg tystlåten och vänlig. Lundmark (1972) s 21 och intervju 1963. Sara Ranta-Rönnlund, Uppsala berättar hur samerna var mycket rädda men de fick hjälp av Lundborg vid sjukdom (intervju 1978). LundborgWahlund (1932).

50. Lundborg var professor och chef för institutet för rasbiologi 1922-1935 Om blandäkenskap se Lundborg (1914) s 89 och (1934) s 46 f. Om Lundborgs roll se Wärenstam 1972, 16 f, 21 f, 69, 182 f. Nämnas tillsammans med Bengt Lidfors och Rudolf Kjellén som viktiga opinionsbildare för rastänkandet i Sverige under den tidigare delen av 1900 talet. Se utdrag s 135 f.
51. Wiklund klipparkiv i Uppsala universitetsbibliotek och Georg Bergfors i Kirunas kommunarkiv. Wiklund skrev Nomadskolans läsebok. I en annan lärobok (1919) stod: "Den lapska rasen kan knappast räknas till de högre". Art. av genetikern Lars Beckman, Umeå, i Samefolket 1959:3-4. Se även Beckman s 35 ff i Lapponica (1964).
52. Elgström (1919), Stark kritik framförd av Torkel Tomasson i SET 1926:1.
53. Prot 1955:11:7 s 7. Ecklesiastikminister Ivar Persson (bf) sade sig vilja stödja samisk kultur och språk. Dicksson hade kommit i kontakt med samefrågor via biskop Bengt Jonzon i ca 1 år.
54. Åström (1965) s 135, 206 ff.
55. Mot 1931:II:153, Utskott 6:1:8, s 286.
56. Prop 1931:1:8 pkt 295
57. T ex i Mittådalen (Härjedalen) Fatmomakke och Kiruna t ex SET 1942:1.
58. Svenska Samernas Riksförbund bildades 1950 och Sameättnam 1944 på initiativ av bl a biskop Bengt Jonzon, SET 1944:2. Med kultur menar jag här t ex litteratur, musik, konst. För sin kultur i dess breda bemärkelse har samer tagit många olika slags initiativ, SET 1942:2
59. Prot Kf Jokkmokk 29/6 1950. Om folkhögskolan Wallmark (1945).

Kampen om mark och vatten

Koloniseringen av norra Skandinavien folkfattiga områden har pågått sedan medeltiden. Fr o m 1800-talet ökade det ickesamiska befolkningstrycket starkt. I den svenska delen ägde staten och till en mindre del bolag och privatpersoner (bönder) all mark. Samerna utgjorde en minoritet, som ännu under 1800-talets början mestadels levde av renskötsel. För bedrivandet av denna näring nyttjade samerna större delen av Norrland och för vissa områden betalades skatt på samma sätt som bönder betalade grundskatt för sin mark. Centralmakten och mestadels också regionala myndigheter och politiker höll ännu på parallellteorin och menade därmed, att det fanns plats för både samer och ickesamer i området. Samerna hade ett formellt forum, avvittringsdomstolen, där de försökte hävda sina rättigheter till marken. De menade sig ha en slags äganderätt, medan staten endast erkände en nyttjanderätt.

Under slutet av 1800-talet fattades beslut i riksdagen som för en lång tid framåt omöjliggjorde för samerna att hävda äganderätt till mark. Därefter inleddes en fortgående politisk process om hur den samerna tilldelade renbetesrätten skulle fungera.

Det finns således ett stort antal ärenden på politisk nivå, där samernas ägande/nyttjande av marken berörs. Samerna själva förekom sällan i beslutssammanhang, men det fanns ändå vissa möjligheter att framföra krav, önskemål och synpunkter.

Vilka grupper och intressen, samiska eller ickesamiska, har initierat och drivit de politiska processer som berört markfrågorna? Vilka aktörer hos berörda parter, däribland även politiska partier, har varit de mest framträdande? Vilka argument har varit de mest väsentliga? Har de allmänna tidsströmningarna som bl a påverkade skolfrågan kunnat speglas även här? Har konfliktlinjer alltid gällt samer - ickesamer? Kunde samerna påverka de slutliga besluten och i så fall hur?

Samerna kunde ytterst sällan agera genom de officiella politiska kanalerna. Skulle det finnas andra vägar för en minoritet? Skulle det svenska samhället ta hänsyn till deras krav? Skulle samerna jämföras med andra medborgargrupper eller särbehandlas såsom en etnisk minoritet med speciella rättigheter?

Bakgrund

Samer betalade alltsedan 1600 -talet skatt för sk renbetesfjäll i Jämtland och för lappskatteländ i de övriga lappmarkerna, till vilka brukarna således hade nyttjanderätt. Den samiska rätten var emellertid inte starkare än att ickesamer kunde slå sig ner där.

Västerbotten och Norrbottens kustland fick sin första avvittringsstadga 1824 för att "befordra landets uppodlande och bebyggande".¹ Det togs för självklart, att samerna inte kunde hävda rätt till så väldiga områden, och att därför lämplig mark var tillgänglig för odling. Denna inställning stämde väl överens med den tidiga liberalismens idéer. Man kan utan överdrift påstå, att det samlade samefundet från och med 1800-talets tidigare del hade utomordentligt svårt att, från sin position som urbefolkning, hävda sina rättigheter. Det finns dock exempel från tidigt 1800-tal på, att den svenska centralmakten lyssnade till samerna och gav dem en plats bredvid övriga inbyggare i övre Norrland.

Till 1828/30 års riksdag skrev bergsrådet Carl Magnus af Robson en motion, som berörde samer och nybyggare i Lappmarkerna.² Utgångspunkten var ständernas vetskap om områdets "omätliga rikedomar" och ansträngningarna att utnyttja dessa. Af Robson redogjorde för, hur han uppfattat samernas levnadssätt, deras näringar och allmänna situation. Han redogjorde för, hur den finska och svenska befolkningen höll på att tränga upp samerna i fjällen, och han beskrev samernas betydelse för kommunikationerna, t ex transport av de värdefulla mineralerna. Även samer blev enligt af Robson nybyggare, men de flesta av de utslagna gav sig av till kusttrakterna för att bli vallhjon. Med anledning av detta skrev han bl a, "att den merendels avglömda eller föraktade lappmannen även intager sitt rum i statens allmänna intresse och att ett fädernesland, som han redan ägde före våra dagar...borde sträcka sina armar mot honom...". Ständerna hade redan tidigare diskuterat en gränslinje mot samernas område. KB i Norrbotten hade dock avstyrkt på grund av att mineralerna skulle komma på samernas sida. Resultatet blev nu att hägnadslagen (om stängsel) skulle utsträckas, avvittringen påskyndas, och betesmarker anvisas samerna.

I Jämtlands län hade avvittringen pågått sedan slutet av 1700-talet. Omkring 1830 uppvaktade samer därifrån Kungl Maj:t om att underlaget för rennäringen höll på att ödeläggas genom avvittring på renbetesfjällen. Efter undersökningar och ytterligare uppvaktningar avbröts hemmansbildningen där 1841. Stora delar av betesmarkerna var då upptagna och splittrade av jordbrukslägenheter.³

Genom sina flyttningar till Norge kom de svenska samerna ibland i konflikt också med de norska nybyggarna. Efter samers klagomål tillsattes 1843 en svensk-norsk kommitté. De svenska delegaterna ansåg rennäringen "för betydlig" för att den, som det hette utlämnades åt det koloniala systemet och försvinna.⁴ Samerna sades vara de äldsta inbyggarna i området, och det ansågs statsekonomiskt angeläget och moraliskt bindande att hjälpa nomaderna. Samerna ansågs också betala mer skatt än nybyggarna, och för detta skulle de kunna begära skydd mot de norska nybyggarna.

Man kan konstatera, att redan under 1800-talet började de stora samefrågorna utkristalliseras: Det skulle gälla bl a kampen om marken och rättigheterna till dess användning i såväl Norge som Sverige.

Kungl Maj:ts nådiga Förordning den 1 december 1748:

Wi Friedrich med Guds nåde, Sveriges, Göthes och Wendes konung etc. etc. Landt-Grefwe til Hessen etc. etc. Giöre witterligit, at ehuru-wäl Wi tilførene förordnat, thet Lapparne med theras Hustrur och Barn, böra sig uti Lappmarken uppehålla, samt sig ther föda och nära, och icke fara ikring uti the andre Landsorter, Inbyggarena til olägenhet och förfång; Dock som therofwer ännu klagas, at en del Lappar, med theras Qwinnor och Barn sig ifrån Lappmarken begifwa til andre orter, och under föregifwande, at the, som wallbion, betiena Allmogen med Boskapsens wård och skiötsel, ther fara by ifrån by, samt med tiggande beswära Wäre trogne undersätare, och therjemte tilfoga them både intrång och skada på skogarne, samt olägenhet med Fogels och Diurs skiutande och fångande; igenom hwilket kringstrykande jemwäl händer, at the icke hålla sig til någon wiss församling,

Den yttre lappfrågan

Från 1840-talet fram till 1920-talet pågick en politisk process om de svenska samernas renbetesrätt i Norge. De svenska samerna förlorade därigenom sina tidigare rättigheter, som sträckte sig ut till atlantkusten. Andra rättigheter begränsades till sommartid och till områden vid den svenska gränsen. I vilken utsträckning och på vilka sätt kan samer ha medverkat i denna process, som då även berörde en annan stat?

Kommittéer, förhandlingar och riksdagsbehandling

De samiska rättigheterna i Norge reglerades av 1751 års gränstraktat med ett tillägg (kodecill) rörande samerna. Efter napoleonkrigen ansåg man i Norge att de grundläggande förutsättningarna för denna traktats giltighet var borta. Ryssland hade blivit mäktigare på Sveriges bekostnad. Vidare hade jordbrukskolonisationen fört med sig ständiga konflikter mellan norska fastboende bönder och svenska flyttsamer. De tillgängliga betesmarkerna för renar minskade etappvis genom att Ryssland stängde Finlands gräns mot Norge 1859 och mot Sverige 1888.⁵

Svensk-norska kommittéer tillsatta 1843 resp 1866 arbetade med problemen. I detta skede representerades Sverige av regionala tjänstemän under ledning av Norrbottens läns landshövding. Inga samer deltog i själva kommittéarbetet, men de kom i kontakt med kommittén i två etapper. Undersökningarna inleddes med, att man ute i bygderna hörde de berörda i båda länderna. På grundval av det insamlade materialet diskuterade kommittéerna ytterligare med samerna i Norrbotten. Formellt skedde detta vid sockenstämmor och på tingsställen genom förhör under ed.⁶

Inställningen till de svenska samernas betesrätt i Norge hårdnade efterhand. Det samlade intrycket av den svenska inställningen är att både kommittéledamöter och lokala organ hävdade de samiska rättigheterna i Norge. I de förekommande konflikterna, ofta med rättsligt efterspel, an-

sågs samernas rättstrygghet vara klart otillfredsställande, varför kommittéerna föreslog juridisk hjälp i Norge. Parternas intressen ansågs oförenliga. Det enklaste borde då vara att dra upp en gräns, så att de inte kom i beröring med varandra. Betänkandena innehöll inga förslag om reservat. I stället reglerade man flyttningarna noggrant.

Man kan således notera, att samerna av den svenska staten fått stöd i hävdandet av sina rättigheter i Norge. Samtidigt bör man hålla i minnet, att om Norge stängde sina gränser för de svenska rensamerna, måste Sverige skaffa avsevärda arealer renbete inom landet för att kompensera bortfallet. Man kan således fråga sig, om de svenska förhandlingarna försvarade samernas eller andra svenska intressen. Den första kommitténs förslag nådde aldrig riksdagen, men följande förslag blev underlag för en proposition till riksdagen 1871. Lagförslaget föll efter långa debatter i kamrarna. Konflikterna fortsatte dock och nya överläggningar togs med Norge, och riksdagsbehandling åren 1882 och 1883 gav som resultat en lag "Rörande lapparna i de förenade kungarikena".⁷

Den svenska centralmakten hade i sina förhandlingar med norrmännen hävdat samernas rättigheter, men den hade gått med på begränsningar av realpolitiska skäl: nybyggarna var betydligt flera än rensamerna. Så argumenterade t ex i riksdagen Louis de Geer och stöddes av regeringskretsen, majoriteten av riksdagen och av de berörda länsstyrelserna. Vid behandlingen av denna fråga i riksdagen framskyntade dock dessutom uppfattningen, att jordbrukets intressen skulle gå först och att såväl samernas näring som deras kultur var dömda till att vika. Det tycks ej heller ha föresvävat tillskyndarna av förslaget, att samerna skulle ha någon som helst äganderätt till mark.

HD ansåg inför alla tre riksdagsbehandlingarna, att lagförslaget var ett resultat av politiska förhandlingar, och att en reell lagprövning därför var omöjlig. Trots detta fogade ledamoten Eduard Carleson till domstolens svar ett eget yttrande, som från juridiska, grundlagsmässiga och folkrättsliga utgångspunkter tog ställning för samerna och deras rätt. Carleson följde upp sitt yttrande som riksdagsledamot och i sitt sista inlägg i frågan 1882 sade han bl a: "Jag önskar och hoppas vid Gud, att icke en gång, när det gäller vårt eget vara eller icke vara, samma grunder må tillämpas...".

En annan grupp innehållande t ex liberalen Adolf Hedin förde ofta fram de synpunkterna, att regeringen varit för tillmötesgående mot norrmännen, vilka han ansåg behandlat samer illa.

Det i propositionerna redovisade materialet och riksdagsbehandlingarna 1871, 1882 och 1883 visar, att lagen rörande de svenska samernas flyttningar mellan Norge och Sverige var ett förhandlingsresultat. Förhandlingarna var förda utan samernas medverkan, och deras synpunkter hade framförts i ett långt tidigare skede av beslutsprocessen. Enstaka samiska reaktioner hade nått fram till riksdagsledamöter, men synpunkterna hade haft så lång väg att vandra, att de vid framkomsten närmast betraktades som rykten.⁸ De faktorer som i slutskedet påverkade besluten i dessa för samerna så viktiga frågor, var oftast av ringa samiskt intresse. Riksdagsledamöterna var kunnigare i nordeuropeisk utrikespolitik än i samefrågor. Ledamöterna hade flera funderingar kring de allmänna relationerna mellan

Norge och Sverige än kring flyttsamers förhållande till bönder i Nordnorge. Betecknande var, att lantmannapartiet kvittade ett stöd åt regeringen i den yttre lappfrågan mot ett tillmötesgående angående in-teckningsgaranti åt jordbrukare.

Mot unionskrisen

Lagförslaget angående samernas flyttningar till Norge hade 1871 och 1889 fallit i riksdagen p g a oenighet omkring hur 1751 års kodecill skulle gälla. Det 1883 godkända förslaget skulle gälla till 1898, och om inte ny överenskommelse träffades då, skulle på nytt kodecillen gälla.⁹ Konflikterna i Norge mellan bönderna och de svenska samerna fortsatte trots den nya lagen, och norska domstolar utdömde skadestånd till bönderna. Skadestånden kunde utdömas kollektivt och utan att någon svarande var närvarande i rätten, vilket i riksdagen sagt strida mot svensk rättssed. Den svenska staten betalade ut skadestånden till Norge för att sedan kräva in summan av samer, vilket under vissa perioder var svårt. Samerna å sin sida klagade hos landshövdingen, på kommunalstämmor i Norrbotten och hos Kungl. Maj: t.¹⁰ När tidsfristen för lagen gick ut 1898, var hotet om en norsk gränstängning för rensamerna överhängande. Överenskommelser om förlängning av lagen träffades och godkändes av riksdagen för tre år i taget i avvaktan på en norsk renbeteslag.¹¹ Riksdagsledamöter tog vid behandlingen av lagförslagen tillfället i akt att kritisera regeringen för undfallenhet mot Norge, vilket sades gå ut över "en svag folkstam ... undanträngd till Lapplands snöökmar och Ishavets stränder". År 1901 sade unionsaktivisten Carl Eduard Ljungberg, att samernas intressen försumrades och ett Sverige i stället skulle "med godo eller ondo genomdriva frigörandet av en passage som lappen av sekler begagnat".¹²

1905 års första urtima riksdag gav förhandlarna inför karlstads-konferensen om unionen bl a direktiv, att de svenska flyttlapparnas rätt "varder för framtiden otvetydigt fastställd".

"Frågan om flyttlapparnas rätt till renbete var, näst gränsbefästningarna, det livligast debatterade spörsmålet vid Karlstads-konferensen. Å båda sidor förelägo omfattande utredningar. "skriver docent Arne Wählstrand utifrån sina forskningar om karlstads-konferensen .

Frågan var ny och svår för förhandlarna. Karl Staff, Johannes Hellner och Johan Widén har beskrivit frågan i sina memoarer.

"... för vårt fäderneslands utveckling lärer frågan betyda bra litet; och lapparna ga sitt öde till mötes säkerligen alldeles oavsett huruvida de få tåga till Norge mer eller mindre obehindrat på somrarna. Det är givet, att vi honoris causa ej få släppa den." (Dagboksanteckning efter statsråd 12 september 1905).¹³

Så skrev Johan Widen, som året efter blev landshövding i Jämtland, där han fick syssla med samefrågor och då fick erfara att samerna ökade i antal.

I 1905 års överenskommelse mellan Sverige och Norge angavs, att samerna av humanitära skäl skulle få fortsätta sina flyttningar mellan de båda länderna. Vidare skulle i god tid före 1917 förhandlingar upptas för en revision av

bestämmelserna. Om inte överenskommelse skulle kunna träffas, anvisades skiljedom enligt Haagkonventionen av den 29 juli 1899.¹⁴

Lappfrågan var ett av korten i förhandlingsspelet inför unionsupplösningen. Spelet fördes på regeringsnivå, och samerna deltog lika lite i det spelet som andra vanliga medborgare i de båda länderna. Man kan notera, att överenskommelsen träffades av humanitära skäl. Båda länderna hade var sin lappfråga och hade ett gemensamt intresse av att inte ange juridiska eller folkrättsliga skäl.

Den internationella renbetesfrågan efter unionsupplösningen

1905 års urtima riksdag hade att besluta om upplösning av unionen med Norge. Debatten var kort, men i FK gjorde före landshövdingen i Norrbotten, Lars Berg, påståendet att samerna, "ett utdöende folk, vårt lands parias" skulle få bära fredsoffret, och i AK påtalade statsvetaren och statistikern Rudolf Kjellén från Göteborg, att riksdagens vilja beträffande samerna ej beaktats.¹⁵

Redan år 1906 tillsattes en renbeteskommission under ordförandeskap av landshövdingen i Norrbotten Karl J. Bergström.¹⁶ Året därpå tillsattes en kommission för att förhandla med norrmännen. I en undergrupp för utförande av visst fältarbete åt kommissionen fanns enligt överenskommelse två samer, de första officiellt tillsatta samerna. Förhandlingarna fortgick men strandade 1909 och gick till skiljedomstol under ledning av den finske statsgeologen Väinö Tanner. Ett mycket omfattande material för att få underlag för en skiljedom insamlades, men domen förekom av en svensk-norsk traktat 1913. En ny gemensam kommission tillsattes. Denna leddes av den ovannämnde Tanner, och det samlade resultatet blev underlag för en förhandlingsomgång, där den svenska delegationen leddes av förra justitierådet Erik Marks von Wurtemberg. Resultatet i form av 1919 års renbeteskonvention med Norge godkändes av riksdagen samma år utan debatt. Samerna förlorade sin flyttningsrätt ut till atlantkusten men fick rätt till bete på vissa av norska staten ägda områden närmast gränsen mot Sverige. Konventionen skulle gälla i trettio år men sades upp först 1960 av Norge.

År 1888 stängde Ryssland den finska gränsen mot Sverige för rensamerna. Stängningen medförde svåra problem för rensamerna i Tornedalen. Efter förhandlingar beslutade riksdagen, också utan debatt, att godkänna en renbeteskonvention med Finland år 1925.¹⁷

Sammanfattning

I den politiska process som lett fram till konventioner med två grannländer, har utöver de på olika sätt framförda klagomålen samerna synbarligen inte medverkat på annat sätt, än att de i inledningsskedet hörts eller förhörts. Besluten fattades av politiker och tjänstemän utan djupare kännedom om de berörda vardag. Även personer, som sade sig försvara samernas rätt, visade särskilt från 1890-talet och framåt upp nedvärderande attityder mot den samiska folkgruppen. Besluten var i hög grad avhängiga av nordeuropeisk storpolitik, svensk-norsk unionspolitik, av norrmännens önskan att svenska samer ej skulle störa den norska jordbrukskolonisationen och av svenskarnas önskan, att rensamerna skulle flytta över till Norge för att inte störa de svenska nybyggarna. Konventionerna förde med sig tragiska tvångsflyttningar av svenska rensamer, och verkställigheten kunde anses strida mot den då gällande §16 i 1809 års regeringsform.

*Tvångs-
flyttning*

Den inre lappfrågan

Samerna hade en gång ensamma befolkat norra Skandinavien och fungerat där i sitt system och enligt sina regler. Allteftersom 1800-talet framskred kom ickesamer och ickesamiska näringar till de forna sameområdena. Den svenska staten försökte genom en odlingsgräns, genom speciella regler i avvitringsstadgorna och genom förhandlingar med Norge garantera samerna vissa områden. Insatserna kom dock för sent och var alltför halvhjärtade. Befolkningstrycket var för stort, och i Norrbotten uppstod dessutom genom de ryska gränsstängningarna en markkonkurrens samer emellan. På vilket sätt och hur långt skulle då de samiska intressena få vika? Åren 1886 och 1898 gavs till viss del svar på dessa frågor genom de av riksdagen stiftade renbeteslagarna. 1886 års beteslag reviderad 1898 och senare 1917 och 1928, reglerade samernas rättigheter till mark och vatten och bestämde, hur rennäringen skulle bedrivas. Lagen grep in i näringsidkarnas hela livsmönster.

Bakgrund

Staten hade tidigt uppmuntrat bergsbruk i Lappmarkerna, men det blev ändå jordbruket, som gjorde den stora inbrytningen i samernas område. Samer kunde dock som nämndemän och medlemmar i sk insyningsnämnder påverka etableringen av nybyggen. Med tiden krävde nybyggarna att få åker, äng och skog avstyckade med äganderätt, sk avvitring.¹⁸

År 1873 fick Lappmarkerna en av nybyggare länge efterlängtat avvitringsstadga. Bönderna i Norrbotten hade dock en viss benägenhet att hårdavverka skogen. Därför önskade regeringen ha riksdagens stöd för att motverka rovdrift. Regeringen föreslog en skogsstadga samt "åtgärder för tryggnad av skogens framtid och bevarande av Lapparnas renbetesrätt".¹⁹

Stadgan sökte garantera samernas medverkan genom regeln, att sammanträden om avvitring skulle kungöras före den 1 mars, alltså innan rensamerna flyttade till fjälls. I riksdagen var professorn i statsrätt, Herman Rydin, betänksam beträffande samernas rättigheter. Han hänvisade till Gustav Vasas brev om "att obygd mark hörer Gud, konungen och svenska kronan till" och fann, att samernas levnadssätt uteslöt äganderätt. Det ansvariga statsrådet, civilminister Axel Bergström, stödd av riksdagens majoritet, visade upp en klar medvetenhet om samernas rättigheter och om hotet mot dem.

"Att bibehållande av Lapparnas av ålder begagnade betesrätt... varit förutsatt vid de sista två århundraden gjorda upplåtelse för nybyggen, liksom att denna rätt ej kan och bör inskränkas genom de förestående avvitringsarna, därom torde meningarna ej vara delade." skrev lagutskottet i en tillstyrkande hemställan.²⁰

Detta lät positivt för samerna, men verkligheten var en annan. De klagade till KB eller till Konungen, och kronofogdar och länsmän rapporterade om konflikter. Landshövdingen i Västerbotten, Erik V Almquist, motionerade 1867 i FK och föreslog "en gräns mellan lapparnas kulturland och den egentliga fjällbygden" och hemställde, att befintliga nybyggen ovanför den nya gränsen skulle läggas ner. Vid samma riksdag motionerade i AK förre landshövdingen i Norrbotten Anders E Ros om pengar för kart-

läggning i Lappmarkerna för att förbereda avvitrningen där. Ros anförde bl a, att samerna skulle kunna få sina renbetesland avgränsade. Den sistnämnda motionen avslogs av ekonomiska skäl, medan Almqvists gav riksdagen anledning ge KB i uppdrag att dra en provisorisk skodlingsgräns.²¹ Ansvariga myndigheter och politiker på regional och central nivå visade under 1830-talets mitt upp en medvetenhet om samiska rättigheter och en vilja att låta samerna hävda dessa rättigheter. Detta överensstämmer med den på 1600-talet myntade parallellteorin om landsdelens uppdelning. Det var dock endast landshövding Almqvist, som klart argumenterade för rättvisa åt urbefolkningen. För övrigt föreföll det självklart att vidtagna åtgärder skulle gynna odlingen och "civilisationen".

Samerna skulle få nyttja den mark som blev över. Bönderna behärskade alltmer kommunalstämmorna och förespråkade avvitrningen. Stämmorna valde nämndemän och andra funktionärer, av vilka allt färre var samer. Många kungörelser i kyrkorna om avvitrningssammanträden nådde inte de berörda samerna, och odlingsgränsen bestämdes för sent för att hindra nybyggen i fjällbygden. Samerna hade tidigare haft ett visst inflytande på lokalplanet, men moderniseringen förefaller vara ett hot mot såväl samers ekonomiska rättigheter som mot deras möjligheter till inflytande.

1886 och 1898 års renbeteslagar

De i Norrbottens och Västerbottens läns lappmarker gällande särbestämmelserna var ursprungligen avsedda att gälla urbefolkningen, samerna. Men för att å ena sidan locka till inflyttning och å andra sidan för att skapa rättvisa kom bestämmelserna även att tillämpas gentemot nybyggarna och de inflyttade tjänstemännen. Särbestämmelserna gällde beskattning, mantalsskrivning, mantalspenning, knekteutskrivning, hemmansbildning, skjutsning, mm.

På grund av liknande livsbetingelser i Jämtlands västra delar kom en del av de eftertraktade särbestämmelserna efter 1792 att gälla även Jämtlands samer och nybyggare (på de senares begäran). Skillnaden mellan denna lappmarksdel och länets centralbygder var stor såväl ekonomiskt, socialt som kulturellt. I takt med ökningen av den ickesamiska befolkningen ökade antalet fastigheter via avvitrning i områden, som i huvudsak samer brukat. Denna avvitrning började redan på 1700-talet och splittrade renbetesmarkerna. På 1830-talet klagade samer hos Kungl. Maj:t vid minst två tillfällen. År 1841 stoppades avvitrningen på Jämtlands renbetesmarker genom ett kungligt brev.²²

Motsättningarna fortsatte dock, och från 1860-talet finns åter uppgifter om samer, som klagat direkt hos kungen. År 1878 motionerade liberalen Adolf Hedin(AK) om "Lappbefolkningen i Jämtland, om åtgärder till avhjälpande av deras nödställda belägenhet".²³ En av anledningarna till oro bland samer föreföll vara att KB i länet, trots samernas avstyrkande, ämnade tillåta avverkning av skog på renbetesområdena. Hedin, som bl a var känd för sin rättshjälp åt fattiga i Stockholm, hade uppmärksamats på förhållandena genom ett brev från en samekvinna. Hedin fann sig föranlåten att kritisera de regionala myndigheternas bristande intresse för samernas situation.

I AK fanns bruksägaren Wiliam Farup från Ljusnedal i Härjedalen. De allvarligaste motsättningarna mellan samer och bofasta förekom just i

Farups hemtrakter. Trots detta påstod Farup med anledning av Hedins motion i AK bl a, att Hedins kritik var ren fantasi och byggde "på en lappgummas brev". Farup menade, att samer ej var mottagliga för civilisationen. Både samer och nybyggare behövde hjälp, men Farup yrkade trots detta avslag på motionen. Hedin hade i sin tur själv varit ordförande i det utskott, som yrkat bifall, och kammaren beslutade i enlighet med Hedin.

Man kan konstatera, att samerna i Jämtlands län mötte främst företrädare för jordbruket. Dessa hade ofta mycket liten förståelse för de samiska näringarna och för de rättigheter, som samer hävdade. Man kan också urskilja följande mönster: Till följd av uppkomna motsättningar och konflikter vände sig samerna oftast till kungen, till centrala myndigheter eller till politiker utanför länet. Ickesamerna däremot vände sig till länets egna politiker och myndigheter.

1882 års lappkommitté²⁴

Under arbetet med den norsk-svenska "fellesloven" blev det klart för den svenska centralmakten, att det även inom Sverige fanns väsentliga motsättningar mellan framförallt rensamerna och de bofasta jordbrukarna. Om sådant rapporterade främst de berörda länsstyrelserna, men det förekom under 1870-talet även direkta hänvändelser från samer till Kungl Maj:t och till enskilda politiker med begäran om åtgärder.

År 1882 utsåg regeringen en lappkommitté under ordförandeskap av landshövdingen i Jämtlands län, Johan Asplund. Denne avled samma år, och han efterträddes av kommittémedlemmen och kollegan i Norrbotten, Henrik Adolf Widmark. Inga samer fanns med i eller var på något sätt knutna till kommittéarbetet. Detta bedrevs skyndsamt och redan i augusti 1883 avgavs ett förslag till "förordning angående de svenska lapparna och de bofasta i Sverige". Kommittén hade då inte gjort någon speciell resa i området.

Landshövdingarna samlade in faktamaterial från socknarna, vilket lämnades av prästen eller andra tjänstemän. Spänningarna föreföll vara störst i södra delen av samernas område, och rapportörerna förde mestadels de bofastas talan. De vidarebefordrade också nedlåtande värderingar om samers kroppsliga och intellektuella kapacitet. Landshövdingarna i Jämtland och Norrbotten sökte dock balansera utsagor och värderingar om parterna.²⁵

om motsättningar mellan rensamerna i Jämtland

*Lapparnes utskölden till Staden Länns ändigt wara
 fjäll Rånban för deras skattlagda fjällbruker
 och för flöjterhetat endrens och rikheten Renofhet,
 hwilket utgiftes godtyckligt, och har arligen af konungens,
 och konungens Länsmän för orogt? Lapp Ellmagen
 anses arligen af hwar jäform och sig flyttande till
 berrigard betes- bruker, och efter 100 år föröppnas
 nämnde gamla fälde för om hafva för sin ut eller
 amalgamerat konig den svenske Nybyggaren! ²⁶*

Ur Promemoria från landssekr P. Rissler till landshövdingen i Jämtlands län inför utarbetandet av den sk landshövdingeberättelsen för åren 1850-55. Rissler hade i sin tur fått underlaget från präster, länsmän, m fl.

I Västerbotten och Norrbotten kallades båda "nationaliteter" till kommunalstämmor eller till möten för yttrande. Förslaget lästes upp, och de närvarande fick lämna synpunkter. Protokollen är kortfattade, men innehåller synpunkter från båda parter, även om de bofastas dominerar. Man kan dock föreställa sig svårigheterna, då merparten av de berörda i den norra delen talade samiska eller finska. Det är värt att notera, att de samiska representanterna på flera ställen förefaller vara utvalda av och representera den renägande gruppen samer.²⁶

I Jämtland bifogade landshövdingen speciella frågor om lagförslaget. Länsmän mötte samer på särskilda möten, och socknemännen yttrade sig på stämmor. Socknemännen utformade sina yttranden, och någon eller några av dem hade tillgång till förslaget före stämman. Samerna förefaller ha fått förslaget uppläst på sina möten - med ett undantag. Landshövdingen höll själv ett möte i Härjedalen, där motsättningarna var mest uttalade. Där var båda parter närvarande, och förslaget hade varit tillgängligt i förväg. Samernas svar framfördes av en "samernas talesman", en ickesame.

I Jämtlands län hade ännu det stora flertalet av samerna inte tillträde till stämmorna. När lagförslaget behandlades på stämman i Hotagen 1883 förelåg en skrivelse författad av en same. I skrivelsen framfördes förslag om bildandet av en samisk kommun. Det fanns med andra ord samer, som var klart medvetna om problematiken och protesterade mot diskrimineringen.²⁷

Förutom landshövdingen fick präster och andra statens befattningshavare yttra sig över förslaget.

Landshövdingarna hade en mycket central roll, de var kommittémedlemmar, de informerade, sammanställde egna och andras yttranden över förslagen och var oftast riksdagsledamöter. Här följer några citat ur de berörda KB:s yttranden över förslaget.²⁸ På 1880-talet var jordbruket i Norrbotten ännu inte så starkt, utan landshövding H A Widmark kunde söka balansera intressena:

"Obesträtt är ju, att Lapparna varit de första, som gjort sig till nytta i Sveriges lappmarker. Nekas kan ej heller, att de blivit undanträngda av odlingen, men så mycket skydd måste väl lagen giva åt dessa landsdelars första inbyggare, ..."

Landshövdingen i Västerbotten, Axel Westfeldt, skrev att jordbruket

"även för framtiden måste bliva huvudnäring inom länet även i den del av Lappmarken, som kommer att ligga nedom kulturgränsens då denna näring varav landets framåtgående i kultur och välstånd otvivelaktigt är beroende, således bör på allt sätt ombuldas; då Lapparna vilka jämlikt vad även de kommitterade antyda, visa benägenhet till lättja säkerligen i många fall kunna ägna mera vård om sina renar, än de nu i allmänhet göra, och då "förordning angående de svenska Lapparna och de bofasta i Sverige" synes alltför mycket tillgodose Lapparna på den bofasta befolkningens bekostnade så hemställer Eders Kongl Maj:ts Befallningshavande i underdåninghet att samma förslag, i det skick det nu befinnes, icke måtte vinna Eders Kongl Maj:ts fastställelse och godkännande"

Landshövding John Ericson i Jämtland lade skulden på båda parter men gav inte samerna någon chans i deras möte med en "överlägsen ras". Om förslaget och om samerna skrev han bl a:

"Men förfaringsättet och kommitténs hela åskådningssätt och därur framgående lagförslag är nog värre än godtyckliga, ty de äro ett det fullständigaste åsidosättande av varje ordnat samhällets grund äganderätten ... måste anhålla, att Eders Kongl Maj:ts laglydige och trogne undersåtar i detta län icke måtte träffas av ett lika oförtjänt som våldsamt inre grepp ..."

"Lappen är i följd av både natur och vanor föga fallen för ordning och en avgjord fiende av all sådan ordning, som lägger hämsko på hans fria kringströvande, vare sig detta sker på fjällen med renbjorden eller utefter landsvägen för att tiggas och spä. Det är således nödigt att, då förhållandena bliva nöjaktigt ordnade för hans näring, han även, om han vill begagna sig av dem, förhindras att genom oordning och självsvald göra Eders Kongl Maj:ts goda avsikter om intet"

De bofasta dominerade tydligen den första delen av kommitténs materialsamling. Man kan dock förutsätta, att ledamöterna hade tillgång till merparten av de klagomål, som under de föregående åren hade kommit in även från samer.

Med hänsyn till att den kommande renbeteslagen 1886 kom att beröra rättigheter till mark och vatten på en area omfattande halva Sverige var kommittéarbetet av summarisk karaktär. Detta gäller också dokumentationen av förut gällande förhållanden.

Propositionen och riksdagsbehandlingen.²⁹

Lappkommittén hade föreslagit, att samerna skulle få en renbetesrätt grundad på sedvana. Vintertid skulle den gälla även på privat skogsmark och nedanför odlingsgränsen. Högsta domstolen hade i sin prövning av den internationella lapplagen haft en samevänlig inställning. Högsta domstolen ansåg nu 1884 förslaget oantagbart. Ledamöterna instämde med justitierådet Knut Olivercronas argumentering i, att den privata äganderätten åsidosattes och ett framåtskridande förutsatte fasta bostäder, varför stammar med en "lägre kulturgrad" måste lämna plats för mera civiliserade och "utdö".

Regeringen tog uppenbarligen hänsyn till såväl myndigheters som till de berördas synpunkter. Sämre beaktades Högsta domstolens synpunkter på lagförslaget. Varken propositionsskrivaren von Steyern eller flertalet riksdagsledamöter tog hänsyn till domstolens majoritetslinje, att lagförslaget var oantagbart.

I riksdagen fortsatte jordbrukets företrädare från Jämtland och Västerbotten sin argumentation. Inläggen rörande samernas rättigheter var färre än under behandlingen 1882 och 1883. Polemiken mellan främst justitieministern von Steyern och landshövding Ericson var balanserad men inte desto mindre kärv. Dessa båda och landshövding H A Widmark i Norrbotten var dessutom försiktiga i sina uttalanden om parterna. Bland andra ledamöter var det dock vanligare, att de uttalade sig om samerna som en underlägsen grupp.

Bönderna som grupp, inte ens de från Norrlands kustland, gick mot samernas sedvanerätt. Justitieminister Nils Vult von Steyern fick dock försvara sitt förslag mot andra.³⁰

"Att den stigande kultur, varför den bofaste i dessa trakter anser sig vara representanter har olika intressen mot nomaden, är uppenbart, liksom nomadens intressen i tidens längd måste vika för den bofastes. Men vad nomaden har rätt att fordra av det civiliserade sambälle, .., det är att detta tillbakavisande måtte ske med varsambet och till följd av omständigheternas inre makt, men icke påskyndas av yttre våld,.."

"Det är en etnografisk mycket oavgjord fråga, huru det förhåller sig med lapparnas och Nordamerikas indianers utdöende. Det säkra är, att icke låta vår lagstiftning ledas av ett bland etnografer så omvittnat antagande". (Ur forskningsresanden Adolf Nordenskiölds inlägg med bl a kritik av Högsta domstolens yttrande och Paul Peter Waldenströms inlägg om samerna som en utdöende stam).

"Jag känner icke någon, som ej ömmar för detta folk och har undfallenhet för denna befolkning, som icke varit i stånd till att i nämnvärd mån höja sig i kultur och civilisation och därför i detta avseende står nästan på samma ståndpunkt som för årtusenden tillbaka ... civilisationen är lappens såsom renskötare - svåraste fiende.... Renskötsel och civilisation äro oförenliga ..." (Farup i replik med Adolf Hedin)

Pastor lapponum för lappförsamlingarna i Jämtland och Paul Peter Waldenström redovisade kontakter med samer om lagförslaget. Dessa samer hade ställt sig avisande till detta.

Under såväl kommitéarbete som riksdagsbehandlingen tycktes man ta för givet, att alla samer var renskötande. Ledamoten och kronolänsmannen Per Anton Hellgren från Vilhelmina tog dock upp utslagningen från renskötseln och risken att ett Ja till lagförslaget skulle öka antalet "fattiglappar".

Ett särskilt utskott under ordförandeskap av H A Widmark hade hemställt om, att riksdagen skulle godkänna regeringens förslag. Kamrarna beslöt dock om återremiss till utskottet. Detta hemställde då om, att lagens ikraftträdande i Jämtland skulle uppskjutas i två år. Kamrarna beslöt utan debatt enligt denna hemställan.

På väg mot nästa renbeteslag

Justitieminister Nils von Steyern och regeringen kan i samband med 1886 års beslut uppfattas som samevänliga till skillnad från Högsta domstolen och de bofasta ute i samebygderna. Trots detta blev 1886 års riksdagsbeslut ett nederlag för Sveriges samer. De förlorade för lång tid framåt möjligheten att få äganderätt till sina renbetesfjäll och till en del av sina forna lapps katteland.

Blev det nu bättre förhållanden ute i samebygderna? Enligt 1886 års lag fick de bofasta i Jämtlands och Västerbottens län inte äga renar, s k skötesrenar i samers vård. Kungl Maj:t förordnade vid två tillfällen, 1886 och 1893, tremannakommittéer i Jämtland för att förbereda markförvärv till renbete. I dessa kommittéer fanns inga samer men samråd förekom. Riksdagen beviljade 1887 medel för inköp av fastigheter på renbetesfjällen. Avsikten var tydligen att bygga upp en rennäring utan samröre med och beroende av jordbruket och dess utövare. Genom denna separation skulle konflikter undvikas.³¹

Det fanns bygder i samernas kärnområde, där det rådde en balans mellan olika näringar och där samer och ickesamer i allas intresse samarbetade. I andra bygder var det dock annorlunda. År 1890 kunde man i Östersunds-Posten läsa, att "Rättslösheten i västra Härjedalen nått sin spets" och att 300 renar skjutits.

*"Lapparna är så intagna av skräck för jordägarna och dessas skjutvapen, att de inte ens våga sig fram för att samla spillrorna av sina spridda bjordar".*³²

Jämtlandssamer hade sommaren 1890 haft besök av den jämtlandsbördige skribenten Jonas Stadling. Samerna hade bett Stadling hjälpa dem att klaga hos kungen över att de bofasta sköt ner deras renar. Stadling hade då med hjälp av Aftonbladet åstadkommit en presskampanj mot bruksägaren Wiliam Farup, vilken i sin tur tog upp kampen med hjälp av Gustaf af Geijerstam i Dagens Nyheter. Vidare inspirerade Stadling konstnären Johan Tirén att måla tavlor föreställande nedskjutningen av renar samt upptäcksresanden och riksdagsledamoten Claes Adelsköld att motionera om "undersökning av förhållandena i Jämtland och ordnande av rättvisa mellan nybyggare och samer". "Den gamle giktbrutne och vresige

landshövding Ericson i Jämtland rasade mot mig, som stört lugnet och lagt mig i hans läns angelägenheter mot Farup, mot länsman Ling, som fört Farups talan mot samer..." (Adelsköld i FK 1891). FK-debatten avslöjade obekväma skriftväxlingar mellan Ericson och Farup, hot om JO-anmälan, osv. Utskottet hade hemställt om, att motionen skulle bifallas. Farup fanns inte i riksdagen nu, men Härjedalens ledamot, häradshövdingen Julius Roman, avvisade Adelsköld beskyllningar och justitierådet Ludvig Annerstedt anförde, att bägge parter uppgifter kunde betvivlas. Motionen avlogs.

År 1893 motionerade hemmansägaren Johan A Lundström från Norsjö i Västerbotten om att åtgärder måste vidtagas för "bättre förhållanden mellan lappar och jordägare å vissa trakter nedanför lappmarksgränsen". Lagens oklarheter gav enligt Lundström bofasta möjligheter att skjuta kvarlämnade renar. AK:s tillfälliga utskott skrev bl a, att det var fråga om

"rättsförhållandet mellan två olika folk, av vilket det ena sitter inne med makten och lagstiftar för det andra efter gottfinnande, men det andra folket har ingen enda av de sina och såsom dess målsman bevaka dess rätt och bästa."

Adelskölds motion och dess behandling 1891 nämndes också i utskottets hemställan om en skrivelse till Kungl Maj:t. Kamrarna beslutade om en sådan skrivelse. Kungl Maj:t tog in uppgifter från berörda landshövdingar och fann det befogat med en översyn av förhållandena även ovan lappmarksgränsen.³³

Samerna tog på 1890-talet liksom tidigare kontakt med myndigheter och politiker utanför länet. Samevännerna kan betecknas tillhöra liberala och radikala stockholmskretsar, som denna gång åstadkom en kampanj av modernt snitt men utan medverkan av de berörda. Det nya var, att man ville isolera samerna från "civilisationen", ville rädda dem från att dö ut. Samerna sades genom kontakter med de bofasta "förfalla i ett fysiskt och moraliskt hänseende, föra ett uselt liv och falla fattigvården till last".³⁴

1895 års lappkommitté

Våren 1895 tillsattes en lappkommitté under ordförandeskap av friherre John Ericson, landshövding i Jämtlands län. Ej heller denna gång fanns det samer bland de fem kommittémedlemmarna. Ordföranden avled under kommittéarbetets gång och efterträddes av förre justitieministern Nils(Vult) von Steyern. Enligt direktiven skulle kommittén dels utvärdera av länsstyrelserna framtaget material, dels samråda med båda parter i hela området. Arbetet blev mer omfattande än den förra lappkommitténs.

Det kan konstateras, att samers synpunkter ofta framfördes av icke renskötande samer eller av ickesamer. Samer hade ibland endast själva mötes-tiden på sig för att diskutera och yttra sig. I de södra delarna av kärnområdet och speciellt i norra Jämtland samt södra Västerbotten hade samerna förberett sig och hade rimligen tillgång till lagförslaget i förväg. I Norrbotten med de stora samekommunerna kom jämförelsevis mycket få samer i kontakt med lagförslaget. Här är det viktigt att påpeka, att samerna i söder talade svenska, medan kunnigheten i svenska bland nästan all berörd befolkning i Norrbotten var dålig.

I framförallt Jämtland och Västerbotten var den bofasta befolkningen negativ till rensamernas rättigheter framförallt på privat mark. Jämtarna ville inte erkänna förekomsten av någon lappmark, där samerna kunde åberopa privilegier. Det framfördes också negativa värderingar om samers allmänna kapacitet att klara en social roll utanför sin krets, och man betvivlade deras vilja att göra rätt för sig i skattehänseende.

Lappkommittén citerar själv ur den av KB i Jämtlands län gjorda utredningen, där värderingar om samerna återges.

Samerna ses:

"som föremål att draga vinst av... ingen vänskap att påräkna i bygderna...hans s k vänner begagna sig ofta av hans svagheter... Staten är den ende han har att stödja sig på... Lappfogden var hans vän och hjälp... Staten avlönar lärare för hans barn, lönar präster(om fattigvård och markköp)...Allt detta utan att lappen betalar ett enda öre som avgift eller någon skatt till staten."

Som kontrast till detta kan man anföra några rader ur den skrivelse, som samer lämnade till kommittén i Funäsdalen 1895.

*"Lapparna hava icke heller någonsin övergivit sin hittills behållna hävd till renbeteslanden eller densamma överlåtit på någon annan. Icke heller har denna hävderätt genom någon embetsmyndighet eller någon domstol blivit lappbefolkningen frändömd, vilken väl också få njuta samma rätt som varje annan svensk medborgare. Ödmjukligast C Flodström, ombud för lappbefolkningen."*³⁵

Samerna kan bedömas ha varit i underläge under dessa sammanträden med kommittén. De bofasta företrädde av lappmarkens politiska elit på olika nivåer. Kommunalstämmorna behärskades av de stora markägare, t ex i Härjedalen av skogsbolag. De nybyggare, som i det dagliga livet kunde tänkas stå samerna nära, hade med all sannolikhet mycket litet inflytande på stämmorna.

Propositionen och riksdagsbehandlingen³⁷

Kommittéordföranden Nils von Steyern reserverade sig mot de övriga ledamöternas beslut om att begränsa tiden för rensamernas sedvanerätt nedan odlingsgränsen. Von Steyern lyckades också att få med propositionsskrivaren Ludvig Annerstedt på sin linje. Innehållet ändrades senare helt obetydligt i lagförslaget. Därmed gick förslaget mot kommittémajoriteten och tillgodosåg endast ett fåtal av de bofastas många önsknigar. HD hade denna gång ingen väsentlig kritik att framföra i sin lagprövning.

I riksdagen återkom den av von Steyern åsidosatta kommittémajoriteten med sina förslag i motioner och i utskottsreservationer. Debatten kom mycket att gälla von Steyerns hårda styrning, hans "prestige", och justitieministerns följsamhet.

Det fördes också en intressant debatt om norrlandsledamöternas representativitet gentemot samerna. I övrigt gjordes i jämförelse med 1886 få utfall mot samiska intressen. Man var synbarligen nöjd med, att samerna

inte fått äganderätt och kunde då gå med på fortsatt sedvanerätt till renbete. Norrlandsledamöter lät dock framskymta, att sydsvenskar var för känslosamma och okunniga i lappfrågor. Det var mestadels sydsvenskar, som framställde samer som en utdöende och svag stam, vilken skulle under sitt borttynande visas rättvisa.

Jag har inte kunnat upptäcka någon partilinje i samefrågan med undantag för att yrkandena till samernas fördel ofta kom från liberaler. Den allmänna iakttagelsen är i stället, att ställningstagandena har intresse- och regionalpolitiska eller rent personliga bevekelsegrunder.

I stort kan sägas, att samernas inflytande denna gång var större än tidigare, och att de framförallt kunde komma i direkt kontakt med en del av de beslutande. Andra riksdagsledamöter hade också haft direktkontakt med samer, även om detta inte resulterade i någon enhetlig "samelinje". Bilden av samerna som "hörda" och utan naturliga kontakter med officiella verkställande och beslutande organ kvarstår dock.

Kommittén och beslutsfattarna menade, att samer/lappar var detsamma som renskötande och nomadiserande befolkning. Ledamöterna förefaller ändå ha tagit intryck av förhållandena i Norrbotten, där man lät den icke renskötande befolkningen behålla rätten att ha renar hos rensamerna under motiveringen, att de icke renskötande ofta är samiska nybyggare eller samiska fiskare.

Även de, som med kraft agerade för samernas rättigheter och påtalade andras svårigheter att se med "lapparnas ögon", intog själva en viss förmyndarattityd. I en motion och ett kammarinlägg 1891 talar exempelvis Adelsköld om, att naturfolk som indianer och samer måste skyddas mot civilisationen för att ej falla andra till last. Även Carl Lindhagen utgår i sin 'samevänliga' motion 1898 från, att samerna är lättsinnig och sorglös. Därför måste han hjälpas med fasta regler.³⁸

Sammanfattning

Utformningen och genomdrivandet av renbeteslagarna 1886 och 1898 var ett politiskt konststycke, utfört av landshövdingen i Norrbotten, Henrik Adolf Widmark, och av justitierådet (1886 även justitieminister) Nils Vult von Steyern. Genom att samerna gavs en på sedvana garanterad renbetesrätt på vidsträckt område, skapades det ett intryck av rättvisa mot samerna. Samtidigt tillfredsställdes de kretsar, som till allt pris ville förhindra, att samerna i framtiden skulle kunna åberopa någon som helst äganderätt till mark och därigenom hindra jordbrukets och andra näringars framsteg i det inre av Norrland.

Samernas möjligheter att påverka lagstiftningen var obetydliga. I Jämtlands och Västerbottens län hade rensamer oftast inte tillträde till kommunalstämmor, och även i Norrbotten var nybyggarna dominerande. Sydsamer försökte att påverka myndigheter och politiker på central nivå, men hänvändelserna sändes ut till KB och även till kommuner för yttrande. KB hade under denna tid en central roll och hade som länets högste tjänsteman (och ofta även som riksdagsledamot) mycket stort inflytande. Det fanns dock tillräckligt med kontakt för att kommittéer och beslutsfattare skulle inse, att samerna ansåg sig ha rättigheter av ägarkaraktär. Det samiska materialet var av ringa omfattning och var liksom övrigt material och

övriga förslag sammanställt av ickesamer. Förutom detta politiska underläge försvårades kommunikationer och förståelse av språk- och kulturskillnader samt genom samisk ödmjukhet inför överhetspersoner.

Genom renbeteslagarna övergav det svenska samhället den s k parallellteorin. Man ville inte dela med sig utan ville i grunden behärska all mark för jord- och skogsbruk och andra tänkbara näringars behov (realpolitiska skäl). Ställningstaganden och argumentation för denna policy åtföljdes ofta av en fientlighet mot och en nedvärdering av rennäringen och av det samiska levnadssättet. Ännu på 1870-talet diskuterade de mest inflytelserika politikerna samiska rättigheter från juridiska infallsvinklar och rättvisaspekter. De som ett par årtionden senare aktivt försvarade samernas sak utgick från, att samerna var en svag stam som behövde skyddas. Den idépolitiska argumenteringen hade ändrat karaktär.

Renbeteslagarna förde formellt med sig, att rensamernas politiska status blev ännu sämre. Renbetesrätten taxerades inte som förmögenhet och gav då varken politisk rösträtt eller fyrkar på kommunalstämmor. Lappfogdarna, som skulle övervaka efterlevnaden av lagarna, fick dessutom i uppdrag att bevaka samers rättigheter av social- och allmänekonomisk karaktär. Samerna var på väg att bli en slags statsmedborgare utan att vara kommunmedborgare.

Renbeteslagarna
↓
sämre politisk status

Samerna och norrlandsfrågan

Renskötande och icke renskötande samer i södra Västerbotten inledde runt sekelskiftet en aktion, som var en uppenbar reaktion på 1898 års renbeteslag. "Lappfrågan" var dock inte en isolerad problematik. Samernas markfråga var en del av den ännu mera aktuella "norrlandsfrågan". Nybyggare och övriga småbrukare i det inre av Norrland hade ingen säker utkomst. Enheterna var oftast små, de kunde vara arrenden under staten eller under bolag, och därmed följde en osäkerhet inför framtiden. Vidare sålde en del hemmansägare av okunnighet sina skogar till underpris och undergrävde för framtiden sina enheters bärkraft. Allt tillsammans gjorde, att en väsentlig del av den ickesamiska befolkningen i det inre av Norrland levde under dagliga förhållanden, som kunde vara sämre än

Ur upprop för en samisk riksorganisation undertecknat av bl a Elsa Laula. publ i Aftonbladet den 30 november 1904.

...
Vi rikta med anledning häraf en vördsam anhållan till enhvar, som behjärtar detta förhållande, att genom penningbidrag göra det möjligt att realisera denna plan, som förvisso skulle i det lappska folket ingjuta nya krafter, nytt mod och nya initiativ i kampen för tillvaron. Icke blott de få, som högeli gen blifva i tillfälle att bevista denna kurs, utan de många, till vilka välsignelsen sprides, skola med tack-samt sinne erinra sig den hjälp, som lappbefolkningen i ett ödesdigert ögonblick blivit beskärd. ...

Stockholm, Wilhelmina och Tärnaby i oktober 1904.

Å Lapparnas Centralförbunds vägnar.

Elsa Laula, ordf.

Adr. Klara Södra Kyrkogata 13A, Stockholm	
Torkel Tomasson, sekr.	Hans Magn Nilsson
Lappman	Lappordningsman
Tornedalens folkhögskola	Klimpfjell, Wilhelmina
Öfver Teorneå	
Axel A:son Stångberg	Gust. Z. Hedenström
Lappman	Rotevaktmästare
Skattfjell, Tärnaby	Klara Södra Kyrkogata
	13 A, Stockholm.

Utsända anteckningslistor böra om möjligt redovisas före den 10 instundande december.

åtminstone de renskötande samernas.³⁹

Liberalerna Georg Kronlund och Carl Lindhagen m fl motionerade i norrlandsfrågan 1901. Detta resulterade i, att den sk Norrlandskommittén tillsattes. Den skulle komma med förslag om, hur den självägande jordbrukande befolkningens ställning skulle förstärkas. "Lappfrågan" togs inte upp i kommitténs huvudbetänkande. Frågan var, hur fastighetsbildningen skulle fortgå. Kronlund hade i sin motion nämnt, att samerna skulle beredas mark för ett "civiliserat nybyggarliv". Tillsammans med Lindhagen och jämtlandsbonden Jöns Bromée avgav han en reservation till förmån för, att samerna planmässigt skulle ges möjlighet att bli jordbrukare. Västerbottensamernas aktivitet i jordfrågan nämnades.⁴⁰

Samer från Västerbotten hade vid fem tillfällen under åren 1898 till 1905 uppvakttat Oscar II, justitieministern Ludvig Annerstedt och KB i länet. De uppvakttande, såväl renskötande som icke renskötande, önskade tillgång på mark ovan odlingsgränsen för renskötsel och jordbruk. Nybyggarna i området skulle avhysas. Samerna hade begärt att "förståndige män" skulle undersöka förhållandena. Dessa föreslog inköp av vissa hemman, men KB tog i stället fasta på lappfogdens och avvitringsstyresmannens förslag om en speciell avvitring "inom dessa karga och för kronan, sådana de nu befunnes värdelösa trakter".

Landshövding Henning Biörklund mötte 1904 upp på offentliga sammanträden i Tärna och Fatmomakke (Vilhelmina). Diskussionerna blev livliga. Elsa Laula, barnmorska, Torkel Tomasson, studerande, Hans Magnus Nilsson, renägare, Hans Fjällström, lappkateket, stödda av redaktören Gustav Z Hedenström från Stockholm tog upp äganderätten och rättigheterna till lappskatteländen. Bland övriga närvarande nämnades förutom "socknemän", kommunalledning, landstingsledamot, avvitringsstyresman, präster, läkare och länsmän. KB kunde konstatera, att samerna inte var eniga. De renskötande ville inte ha något jordbruk i området. KB konstaterade vidare, att 533 nybyggare var av samisk börd och att 400 yngre samer arbetade hos renägare och bönder. Ingen av dessa borde behandlas annorlunda än andra medborgare.⁴¹

Statens markpolitik i Lappmarkerna kunde man därtill studera i propositioner, som Arvid Lindmans konservativa regering förelade riksdagen 1909. Förslagen innebar, att även lägenheter ovan odlingsgränsen skulle få tillgång till skog. I en proposition nämnades oenigheten mellan rensamerna i Västerbotten och den radikalare gruppen kring Elsa Laula och H. M. Nilsson

"... att den tanken föresvävat lapparna, att all mark ovan odlingsgränsen borde av staten inlösas för att, sedan den nuvarande icke renägande befolkningen avbysts, upplåtas dels till renbeten och dels till nybyggen åt lapparna..."

I propositionen föreslogs, att man skulle ta hänsyn till rennäringens behov av bete och

"att vid avvitrning ovan odlingsgränsen lämpliga områden skola, där

detta kan ske utan förnärmanden av övrigas intressen, mark upplåtas åt samer som helt eller delvis övergivit nomadlivet”.

Carl Lindhagen ansåg dock, att bolag skulle kunna missbruka systemet genom bulvaner. Lindhagen tog upp denna problematik i en motion och hemställde i en annan, att samer skulle ges möjligheter att bli självägande bönder. Propositionerna bifölls, men motionerna avslogs av riksdagen. Från debatten kan nämnas, att regeringen påmindes om vikten att bevaka regleringen av vattenhöjden i älvarna och dess utnyttjande.⁴²

Det svenska samhället hade årtiondena runt sekelskiftet stora ambitioner för Norrlands utveckling, och i den situationen hade samerna lätt för att komma åt sidan. Inte ens i fjällområdet prioriterades de samiska rättigheterna. Rennäringen ställdes i bästa fall jämsides med jordbruket och andra samer skulle ihågkommas, om ingen annans intresse förnärmades. Det fanns dock nu uppenbarligen samer, som hävdade de samiska rättigheterna på ett helt annat sätt än tidigare. De förde en dialog med myndigheter och politiker och krävde inte bara ekonomisk rättvisa utan även politisk och social sådan.

Samer, byråkrater och idéer

Lappfogden och hans medhjälpare organiserades omsider länsvis i det sk lappväsendet vid länsstyrelserna i de tre berörda länen. Förutom övervakning av renbeteslagarnas efterlevnad, som ålåg lappväsendet, kom dess tjänstemän även att delta i ett ständigt återkommande utredningsarbete rörande samerna. De renskötande samerna och dem närstående samer fick därigenom en större kontakt med administration och dess tjänstemän än många andra medborgare.

De ickesamiska intressena i Norrlands inland var mestadels samerna övermäktiga, men det hade uppstått en grupp högre utbildade samer, som tog upp kampen för samiska rättigheter.

På 1890-talet minskade övertygelsen om att samerna skulle dö ut eller gå upp i civilisationen. I stället tänkte man sig, att samerna skulle skyddas från mötet med denna civilisation. Den som klarast formulerade den nya synen på den samiska minoriteten och dess framtid var den unge språkforskaren och etnografen Karl Bernhard Wiklund från Uppsala. I en artikel i Verdandis småskrifter 1896 klargjorde han sin uppfattning under devisen "lapp ska vara lapp", dvs leva som renskötande nomad. Kan denna idé ha påverkat samernas villkor, när samhället genomgick en kraftig strukturomvandling?

Initiativ från olika håll i lappfrågan

Revisionen av renbeteslagen 1898 gav egentligen inte ens någon tillfällig lösning i lappfrågan. Centralmakten kan ha misstagit sig, när den sökte driva igenom enhetliga lagar och förordningar för hela sameområdet. Förhållandena i Jämtland och i Norrbotten var olika. Samerna i de båda länen talade olika språk och hade skilda levnadssätt.

I Norrbotten vände sig jukkasjärvisamer till KB med begäran om ekonomisk hjälp med anledning av flera svåra vintrar. Disponenten i LKAB, Hjalmar Lundbohm, skrev 1908 ett PM till civilminister Hugo Hamilton och

det.
Lapp-
väsendet

begärde en vetenskaplig utredning om samerna, länets första inbyggare. Kommissioner tillsatta efter unionsupplösningen förhörde länets samer. Den yttre lappfrågans problem var mest svårlösta längst i norr.⁴³

Samernas aktioner i Västerbotten var nya till formen. Man tog t ex kontakter med socialliberala kretsar i Stockholm (Anna och Carl Lindhagen och redaktören Gustav Z Hedenström), med nykterhetsrörelsen, med arbetarrörelsen i Ådalen och med den tidigare jämtländske lappkateketen Daniel Mårtensson, som då bodde i Norge och var aktiv socialist.⁴⁴

För Jämtlands län begärde KB, Johan Widén, 1906 hos Kungl Maj:t åtgärder för länets alla samer, vilket KB ansåg vara en ren statlig uppgift.⁴⁵

Som den för samernas framtid viktigaste ickesamiska aktionen kan man anse en motion i AK 1908, undertecknad av 26 ledamöter med liberalerna Georg Kronlund och Carl Lindhagen samt den konservativa reformpolitikern professorn Harald Hjärne som första namn. Motionärerna hemställde hos Kungl Maj:t om en utredning angående åtgärder för den "nomadiserande lappbefolkningens vidmakthållande och övriga lappars förhjälpande ur deras betryckta ställning". Inledningsvis skrevs bl a:⁴⁶

"Lapparna hava liksom alla naturfolk sett sig tillbakaträngda och kring-skurna av civilisationen och odlingen....har man vid tillgodoseendet av odlingens krav underlåtit att taga hänsyn till lapparnas berättigade krav på en tryggare existens. ... De Varmhjärtade försöken att förena motsättningarna mellan nomadliv samt kultur och civilisation hava i allmänhet slagit mindre väl ut."

Därefter fastslogs, att barnhemmen och de fasta lappskolorna "gjort barnen obekväma och obenägna för en återgång till nomadlivet". Vidare kritiserade motionärerna upphävandet av besittningsrätten till sina enskilda lappskatteland. Alla samer sades inte platsa i renskötseln utan borde hjälpas till att bli jordbrukare. Det fanns också en 35-sidig bilaga till motionen. Bl a hade Georg Kronlund skrivit till lappfogdar och präster, inte till samer, för att få upplysningar. Lappfogden i Jämtland, Abraham Staaf skrev bl a:

"En del välgörande herrar och damer tro nämligen göra lapparna en tjänst genom att iklädda i moderna kläder, uppföra vanliga timrade hus och leva i övrigt alldeles som en bofast."

I en annan bilaga fanns ett referat från ett möte i Stockholm 1907 med bl a biskop Olof Bergqvist, "lappflickan" (barnmorska) Elsa Laula, redaktör Gustav Z Hedenström och dr Paul Hellström, riksdagsledamot och sekreterare i Norrbottens hushållningssällskap. Biskopen framhöll, att "lapp ska vara lapp", dvs skall förbli nomad, "ty renen är skapad för lappen och lappen för renen". Han avvisade tanken på att köpa nybyggen åt samer. Elsa Laula tackade biskopen för hans "öppna blick" för lappfolkets behov, trots att hans budskap gick stick i stäv mot, vad hon framfört som samernas krav. Följande citat ur redaktör Hedenströms inlägg ger en bild av aktionerna för samerna under seklets början:

Han konstaterade, att många arbetade för "lappfolkets höjande. Men alla hade sina motiv däri. En del ville behålla lapparna därför, att de voro ku-

riösa, egendomliga, sagoliknande, Andra ser saken ur filantropisk synpunkt ... och andra ser hela frågan ur nationalekonomisk synpunkt. Minst av alla kommer den rättsliga synpunkten till synes ..."

Motionen bifölls. I en diskussion med Kronlund och landshövding Wi-dén kritiserade lantbrukaren Carl Persson i Stallerhult idén om, att nomaderna skulle bibehållas genom att undanhålla dem kunskaper och undrade, var vi skulle ha stått, om våra förfäder handlat så. Förre landshövdingen i Norrbotten, Lars Berg, ansåg, att renbeteslagen 1886, samernas "Magna charta", fungerade bra, och samerna var olämplig som jordbrukare. Berg anförde vidare:

"Lappen är visserligen mycket intellektuell, begåvad, välvillig och hövlig, men han är fatalist, ombytlig, ostadig och obekväm till tungt arbete. Dessutom har kanske herrarna hört talas om lappplättja?"⁴⁷

Kronlund hade skrivit motionen, sannolikt med hjälp av Lindhagen och redaktören Hedenström, som fogade med något om samernas rättigheter.⁴⁸ Annars verkade lapp ska vara lapp-idéerna vara förankrade hos flertalet samevänner. I riksdagen var det endast en bonde från Västergötland, som protesterade. Samerna hade misslyckats i sin västerbottensaktion och misslyckats med att bilda en riksorganisation. Möjligen hade de resignerat, ty i de refererade aktionerna finns ingen same utom Elsa Laula. Detta verkar i och för sig följdriktigt, ty samerna skulle ju isoleras från påverkan av "odling och civilisation".

Resultatet av 1908 års motion blev, att civilminister Hugo Hamilton kallade de berörda länens landshövdingar och LKAB disponenten Hjalmar Lundbohm till Stockholm. Landshövdingarna fick i uppdrag att samla in material, och Lundbohm skulle svara för den vetenskapliga delen. Lundbohm ansåg, att arbetet skulle utföras av "unga vetenskapsmän, vilka skola åtföljas av kloka och erfarna lappar". Lundbohm kritiserade den allmänna inställningen, att samekulturen var en lägre livsform, men han ansåg ändå att samerna behövde skyddas mot påverkan. Samerna fick inte anställas vid gruvan eller hos SJ i Kiruna.

År 1912 gav civilminister Axel Schotte(lib) Norrbottens nye landshövding Oscar von Sydow i uppdrag att sammanställa materialet och komma med förslag. Von Sydow hade deltagit i förhandlingarna med Norge i den yttre lappfrågan fram till godkännandet av renbeteskonventionen 1919. Han blev emellertid statsråd i Hjalmar Hammarskjölds regering 1914 - 17. Han tog aldrig något samlat grepp över lappfrågan utan kom endast med några delförslag. När 1919 års lappkommitté tillsattes blev inte von Sydow ordförande. Det blev i stället hans vikarie i Norrbotten under statsråds-tiden, Walter Murray.⁴⁹

Revolutionstid?

Den samiska resignationen skulle släppa i samband med en i riksdagen framlagd proposition 1917, som skulle leda till en mindre revision av 1898 års renbetes-

lag. Förutom renbetesproblematiken kan frågan diskuteras mot bakgrund av de allmänna politiska förhållanden, som rådde vid denna tid. Vänsterkrafterna var splittrade i en revolutionär och en reformistisk del, samtidigt som högerkrafterna genom valen 1913 och borggårdskrisen 1914 hade makten. Tiden före revolutionsåren 1917-18 var en tid av politisk polarisering, spänning och oro. Speglas något av detta vid den politiska behandlingen av en lappfråga?

Fattigdom och skötesrenar

Socialdemokraterna Carl Lindhagen och Ernst Hage hade 1911 gjort en resa i Lappmarkerna. De fick då den uppfattningen, att samers djupa fattigdom och beroendeförhållanden berodde på, att de bofasta ägde renar. Åren 1912 och 1913 motionerade de båda i FK om, att bofastas rätt att äga renar skulle upphöra eller begränsas. Utskottet tillstyrkte redan 1912, men kammaren lät sig bevekastas först 1913. Samma år beslutade riksdagen på regeringens förslag att av humanitära skäl köpa in mark i Sorsele för nomadlappars behov.⁵⁰

Man kan konstatera, att samer åter började agera. Den blivande sameledaren (1919 lappkateket) Gustav Park hade skrivit till KB i länet, och Torkel Tomasson (jur stud) hade skrivit i Dagens Nyheter. Frågan om skötesrenar var mycket känslig i Norrbotten. Den skar genom alla etnisk-kulturella-språkliga gränser, och politikerna visste inte, hur de i dessa den allmänna rösträttens första år skulle ställa sig. Intressant är även, att härads-hövdingen Herman Rogberg från Västerbotten(h) med instämmande från Ernst Trygger(h) varnade för ”att den bofasta befolkningen i gränstrakterna icke få skäl att känna sig förorättad”. Bakgrunden var, att mestadels konservativa politiker var ängsliga för, att den nyfinska revolutionära rörelsen skulle göra landvinningar i Norrbotten.⁵¹

Ersättaren för Oscar von Sydow som KB, Walter Murray, fick Kungl. Maj: ts uppdrag att komma med ett utlåtande om skötesrenfrågan. Murray reste runt i sitt län, och efter samråd med de berörda föreslog han, att de bofastas rätt att äga renar skulle upphöra. Jordbrukarna hade dock starkt engagerat sig för att renskötseln skulle begränsas nedan fjällområdet, vilket också Murray föreslog. Han skrev bl a:⁵²

”För var och en som studerat lappfrågan, torde det stå klart, att nomadlivet är lappens rätta miljö, och att han utanför densamma mer eller mindre direkt går sin undergång till mötes. ... Vill man värda sig om flyttlapparna, lappfolkets verkliga kärna, då räcker det ej med inskränkningar.”

Murray och lappfogdarna hade dock missbedömt läget, och protesterna kom snabbt. De framfördes dels som artiklar i pressen och dels i form av fyra olika petitioner till Konungen från fjällsocknarna Arjeplog, Arvidsjaur, Jokkmokk och Gällivare. Petitionerna kom från respektive rensamer, skogsamer, icke rensamer och nybyggare. Alla ville ha skötesrenarna kvar. Samer var åter aktiva i lappfrågan, men händelsecentrum hade förflyttat sig norrut. Som nya aktörer noterar man lappfogdarna, vilka tycks omfattas av lapp ska vara lapp-idéerna. Nu återstod det att se, om regering och riksdag liksom i nomadskolefrågan också skulle omfattas av dessa idéer.⁵³

Lapp-ska-vara-lapp-idén hos samer och hos riksdag⁵⁴

I en proposition till riksdagen 1917 föreslog justitieminister Berndt Hasselrot i samarbete med civilminister Oscar von Sydow vissa ändringar i 1898 års renbeteslag. Dessa ändringsförslag hade utarbetats av kanslissekreterare Lennart Berglöf, som också var sekreterare åt 1913 års renbeteskommission. Förslaget innebar bl a att rensamer ej skulle få bli bofasta, att de ej skulle kunna kombinera jordbruk och renskötelse samt att inga bofasta ickesamer skulle få äga renar. Departementschefen ansåg sig inte kunna förstå, varför samiska jordbrukare skulle skiljas från ickesamiska.

Lappfogdarna presenterade förslaget för samerna på möten. Samerna i Jämtland och Västerbotten protesterade framförallt mot bostadsförbudet, medan samerna i Norrbotten rapporterades vara nöjda. Lappfogdarna själva var eniga med förslagsställaren och om, att "de som ej tåla bo i kåtor, ej alls duga till renskötande lappar". Landshövdingarna tillstyrkte också men kunde tänka sig övergångsbestämmelser för att ge samer jordbruk, dock ej till äldre samer. Av propositionen framgår, att Hasselrot ansåg jämtlandssamerna ha förvekligats så, att han övervägt en avveckling av rensnäringen i länet. Renskötelsen skulle finnas kvar bara för "de egentliga lapparna" i den "egentliga lappmarken". "Rasbegreppet lapp" föreslogs försvinna efter två generationer utanför renskötelsen.

Reaktionen på förslaget blev stark. Samer uppvaktade riksdagsledamöter i sina bygder, vilhelminasamer uppvaktade Carl Lindhagen och andra ledamöter och Torkel Tomasson skrev i pressen och till riksdagsledamöterna. 18 ledamöter (med 41 instämmande i syftet) med provinsialläkaren Erik Hellberg (lib) i spetsen motionerade om, att propositionen skulle avslås, och att det planerade allmänna lappmötet skulle inväntas. Motionärerna skrev,

"att lapparna aldrig satts i tillfälle att få framställa sin syn på saken och sina önskemål, när det gäller lapplagstiftning Utredningen av s k. lappfrågor har alltid anförtrots enbart åt svenska ämbetsmän, och om lapparna verkligen någon gång satts i tillfälle att höras över de framkomna förslagen, har detta skett i former, att därvid ämbetsmännen men icke lapparnas åsikter kommit till synes."

Ernst Hage(s) m.fl. motionerade om avslag i skötesrenfrågan. Lagutskottet fann ingen anledning att vänta med lagrevisionen, men Carl Lindhagen m. fl. reserverade sig. Reservanterna ansåg, att såväl bofasta som "renkapitalister" hade felat, och att såväl rensamer som icke renskötande samer i stället skulle ses som en grupp och kunna välja näring.

Debatten i AK innehöll bl a en ordväxling mellan Oscar von Sydow, som försvarade regeringens förslag, och motionärerna Hellberg och Lindhagen. Ställningstaganden och argumentens art framgår av följande citat. Oscar von Sydow tog bl a upp renskötelsens förfall och samernas reaktion på förslaget:

"Om en lapp byggt sig en stuga, slagit sig ner som bofast och icke längre lever i kåta, är den första följden vanligen den, att de kvinnliga medlemmarna av familjen stanna hemma. De dricka sitt kaffe i spisen och röka

sin pipa och göra förresten ganska litet. Sedermera brukar utvecklingen gå därhän att familjefadern också stannar hemma hos kvinnfolket. ... Nå, skicka ut fruntimren och låt husbonden följa med renbjordarna då upphör detta missförhållande, då blir renskötsel bättre. Det hoppas jag att andra kammaren skall hjälpa lapparna till."

"Bland de ännu nomadiserande lapparna, speciellt inom Vilhelmina socken ha på sista tiden på grund av en viss agitation, som måhända verkat rentav massgugerande börjat yppa sig tendenser att slå sig ned som bofasta."⁵⁵ Von Sydow ansåg opinionen bland lapparna vara ledd från oansvarigt håll. Lapparna hade hörts av personer som förstod deras språk. Von Sydow ansåg lappmöten ha ringa värde, ty dit skulle komma personer, som inte förstod varandra.

Motionärerna med Hellberg i spetsen och Lindhagen pläderade även för icke rensköttande samer och deras rätt att förvärva jordbruk och bedriva en kombination av renskötsel och jordbruk.

Men anförde Hellberg bl a:

"Det finns ett gammalt slagord som framkommit från svensk sida för ungefär 20 år sedan och som heter: lapp skall vara lapp. Det har tydligen föresvävat de sakkunniga vid deras arbete på den föreliggande revisionen av lapplagen."⁵⁶

Ett flertal norrlandsledamöter stödde motionärerna och tyckte sammanfattningsvis, att regeringen överhuvudtaget hade missbedömt frågan. Oscar von Sydow hade beskyllt motionären Hellberg för att vara osaklig. Lindhagen försvarade Hellberg och ansåg von Sydow vara en mycket stor materialist, som ville ha samerna "till försökskaniner åt administrationen och köttproducenter åt stockholmarna och för övrigt åt tyskarna också". Reservanternas förslag fick 104 röster i AK och regeringens 74. Efter återremiss till utskottet beslöts, att bosättningsfrågan skulle strykas tills vidare, och att det planerade lappmötet skulle få yttra sig.

Lappfrågan hade under några år påverkats av den politiska polariseringen. Konservativa politiker tog upp lapp-ska-varalappidéerna, kom med förslag, underbyggda med argument av grovt diskriminerande slag, förslag som skulle isolera och hålla nere samerna ekonomiskt, socialt och kulturellt. Hage/Lindhagen, senare vänstersocialister, arbetade för att samer skulle jämföras med småbrukarna i Norrland, alltså för en assimilering. Liberaler, t ex Kronlund och Lindhagen, hade tidigare också attraherats av de nya idéerna men reagerade nu tillsammans med socialdemokrater. Riksdagsledamöter tycks också ha reagerat av rena sakskalet och som protest mot von Sydows nedvärderande argumentation. Samerna själva hade åstadkommit vändningen, men det var inte främst de på fältet, som protesterade på lappfogdarnas möten. Vändningen åstadkoms i stället av samer, som fanns i det ickesamiska systemet och kunde använda moderna påtryckningsmedel. Men samerna hade bara hindrat ett beslut i bosättningsfrågan. Lappfogdarna och handhavarna av lappfrågan fanns kvar. Det var revolutionstid 1917-18, och samerna skulle hålla sitt första landsmöte. Fanns det några samband här?

Det allmänna lappmötet 1918⁵⁷

Det fanns ett litet samband med revolutionstiden, ty de ansvariga västerbottenssamerna hade inspirerats och haft hjälp av norska samer, av vilka en del var aktiva socialister. Vidare följde särskilt länsstyrelsen i Västerbotten förberedelserna med en viss nervositet. Samer hade blivit uppkalade och avrådda från att hålla mötet, och förberedande möten i Vilhelmina under 1917 följdes av den lokala ordningsmakten och rapporterades om i drastiska ordalag.⁵⁸

Cirka 200 samer samlades i Östersund i februari 1918. Av dessa var endast 17 från Norrbotten. Mötet började med psalmsång. Telegram avsändes till kungen, talmännen och landshövdingarna. Alltså var mötet föga revolutionärt i sina former. Gäster var bl a landshövding Johan Widén, nomadskoleinspektör Vitalis Karnell, borgmästare Carl Lindhagen och två lappfogdar.

Dessa gäster fick åhöra och även värja sig mot en kraftig kritik rörande åtgärder och förslag i förutom skolfrågan även bosättnings- och jordbruksfrågorna. Resolutioner formulerades, godkändes och överlämnades senare till kungen och även till regeringen i en uppvaktning, anordnad av Carl Lindhagen.

Det viktigaste beslutet var nog ändå, att samerna på mötet valde väg för sin framtida kamp. Den tidigare svenska lappkateketen Daniel Mårtensson, nu aktiv socialist i Norge, föreslog, att samerna skulle föra sin kamp med hjälp av "det socialistiska partiet", och han stöddes delvis av t ex vilhelminasamen Hans Magnus Nilsson. Teol kand Gustav Park framhöll dock med kraft, "att all storpolitik skulle hållas fjärran från organisationen".⁵⁹

Idéerna påverkade

Lappfrågan påverkades väsentligt under 1900-talets två första decennier av de ideopolitiska strömningar, som togs upp av de politiska partierna. Det var inte fråga om partipolitik, men enstaka politiker eller grupper kom med förslag och argument, som var förankrade i deras politiska grundinställning. Samtidigt framträdde en rad sameledare med högre utbildning. Man kan beskriva det så, att dessa ledare påverkade 1917 års riksdag och sitt eget landsmöte och lappfrågan för en avsevärd tid avpolitiserades. Dessa nya ledare skulle nu sätta sig i en kommitté och liksom samhället i övrigt efter 1918 antråda en reformistisk väg. Nu stundade kommittéarbete under ledning av erfarna utredningstjänstemän.

*Samiskt
inflytande*

De första samerna i en utredning

1919 års lappkommitté under ordförandeskap av landshövding Walter Murray höll under åren 1920-22 12 möten ute i samebygderna. År 1923 beordrade regeringen, att alla kommittéer skulle avsluta sitt arbete. Då hade lappkommittén avgivit ett betänkande, som innehöll förslag till ny skolstadga samt till lag om fjäll- resp. skogsrenskötsel. Det övriga hade man ej hunnit.⁶⁰

Enligt dessa förslag skulle staten kvarstå som ägare till ickeprivatägd mark i de berörda områdena. Renbetesrätt skulle ges åt den lapska allmogen, åt dem som var antecknade som lappar i kyrkböckerna. Ett flertal myndigheter på regional och central nivå hade att yttra sig över förslaget, och kommunerna hade beretts tillfälle att yttra sig. Utlåtande infordrades

från lappfogdarna, vilka skulle höra samerna.

Det fanns inte många nedlåtande värderingar om samerna i dessa utlåtanden. Länsstyrelserna ansåg dock fortfarande, att lappfrågan var en rennäringsfråga och främst gruvkommunerna, t ex Jukkasjärvi (Kiruna), påtalade vikten av att staten ej släppte kontrollen över marken i området.⁶¹

Samerna i Västerbotten vidhöll sina tidigare framförda krav om samers rätt till mark och fri näringsutövning, medan norrbottenssamerna betoade vikten av, att de nomadiserande samerna kunde fortsätta sin verksamhet. Inför dessa samiska skiljaktigheter i uppfattningarna fick Gustav Park i uppgift att vid enskild sammankomst få västerbottenssamerna att uppge sitt motstånd. Vid andra sammankomster skulle känsliga paragrafer om skyldighet till markupplåtelse förtigas. Dessa uppgifter och förslagens innehåll i allmänhet ger underlag för det påståendet, att samerna i kommittén haft mycket svårt att hävda och framföra de uppfattningar och förslag, som framkom på 1918 års lappmöte.⁶²

Enmansutredare fullföljer lappkommitténs arbete

De utarbetade lagförslagen kom aldrig på riksdagens bord. En proposition hade utarbetats av socialminister Gösta Malm tillhörande Ernst Tryggers högerregering. Malm var också landshövding i Norrbotten och hade efterträtt von Sydow. Lagrådet underkände förslaget av lagtekniska skäl.⁶³

Förslag till riksdagen kom först 1928, en proposition om en ny renbeteslag från socialdepartementet och en i jordbruks- och bosättningsfrågan från jordbruksdepartementet. Förslagen hade på Kungl Maj:ts uppdrag utarbetats av förre landshövdingen i Jämtland Johan Widén. De viktigaste förändringarna var, att samer föreslogs få uppföra renvaktarstugor och bedriva viss odling där, och att rena bostads- och jordbrukslägenheter skulle kunna upplåtas på kronomark åt samer med renbetesrätt eller åt sådana, som tvingats lämna näringen.⁶⁴

Yttrandena över förslagen var i allmänhet positiva och utan direkt ned-sättande utsagor om samerna. "Propositionsskrivaren" 1924, Gösta Malm, var nu tillbaka som landshövding i Norrbotten, och han tog i styrelsens yttrande avstånd från tanken på olika rasers egenskaper. Länsassessor Ragnar Sundberg reserverade sig mot yttrandet. Denne hade stått bakom länets yttrande 1924 innehållande bl a åsikten att fast bosättning orsakade dålig renvård. Sundberg vidhöll dessa åsikter. Liknande åsikter från regionalt placerade tjänstemän vidarbefordrade kammarkollegiet och domänstyrelsen.

Samerna föreföll överhuvudtaget inte ha varit tillfrågade angående Widéns förslag. De i propositionen nämnda "gillande av de lappar som yttrat sig i ärendet" var från 1923 och tidigare. Sannolikt hade viss information getts av lappfogdarna och av Samefolkets Egen Tidning, som tillkommit 1919. Ett säkert intryck av att kontakterna med de berörda samerna varit sparsamma under åren 1926-27 förstärks av, att Carl Lindhagen(s) i riksdagen begärde, att utskotts- och kammarbehandling av propositionerna skulle uppskjutas. Samerna önskade mer tid för att framföra sina åsikter om förslagen. Under dessa förhållanden lades det lagförslag fram, som skulle reglera rennäringen och utövarnas vardag fram till 1970-talet.⁶⁵

Carl Lindhagen motionerade om åtgärder, för att samerna inte skulle lämnas åt "ämbetsmännens skaplygne" och om stöd åt sådana, som tvingades lämna renskötseln. Han åberopade en artikel av Torkel Tomasson. Bergmästare Johan Asplund(s), Luleå motionerade om regler för gruvdrift och markintrång och kyrkoherde Jöran Grapensson(h) Gällivare om skötesrenar. Motionärernas förslag rönt ingen framgång i utskotten. Lagutskottet anförde som skäl för sin hemställan, att odlingens framsteg, renstammens tillväxt och renbeteskonventionen med Norge tvingade till begränsningar av antalet personer som "åtnjuta lappprivilegiet".

Debatterna var korta, vilket kanske berodde på, att Carl Lindhagen var sjuk. För övrigt kan nämnas, att norrbottningar ansåg, att definitionen av "lapp" var för vid. Enligt Johan Asplund(s) och Olof Bergqvist(h) hade kommittén inte lyssnat på norrbottningarna. Beträffande samers möjlighet att påverka beslut, sade Charles Lindley(s) bl a: "Man vet ju, hur lätt lappen är att leda. Man brukar säga, att lappen icke alls kan styra eller härska utan skall ledas".

Hastigt slut på medverkan

Samernas medverkan i lappkommittén hade säkert stor betydelse för betänkandets innehåll. Inflytandet fick dock ett hastigt slut 1923. Yttranden och utlåtanden från andra instanser på central, regional och lokal nivå är däremot många under hela 1920-talet. Ingen kommun förmedlade någon åsikt i lappfrågan från samer. Den liberala regeringen och flertalet remissinstanser var mjukare än den konservativa regeringen i sin inställning i lappfrågan. Utrymmet för rennäringen föreföll dock ha minskat. De som ville vara samer skulle ägna sig åt renskötsel, medan åtgärder för övriga samer var av övergångskaraktär. De icesamiska argumenten var av realpolitisk karaktär, medan de idépolitiska minskade. De samiska argumenten nådde i jämförelsevis liten utsträckning fram till beslutsfattarna.

Sameledaren och byråkratin

Carl Lindhagen(s) hade i sin motion 1928 anført, att samerna var ett offer för byråkrati och tjänstemannavälde. Hurudana var då egentligen relationerna mellan enskilda samer och berörda tjänstemän?

Genom renbeteskonventionerna på 1920-talet minskade möjligheterna att föra över renar till Norge och Finland, och betesbrist uppstod framförallt i norra Norrbotten. Detta problem sökte länsstyrelsen lösa, genom att rensamefamiljer tvångsvis flyttades till södra delen av länet och genom att beordra tvångsslakt av renar. Samerna visade kraftig ovilja mot dessa åtgärder under åren från 1924 och framåt. Betesbristen var den egentliga orsaken till att regeringen gav landshövdingen Johan Widén i uppdrag att utarbeta en ny renbeteslag även innehållande regler för renminskning och att framföra förslag om åtgärder för att förbättra situationen genom att göra samer till bönder. Här blottas ett spel mellan samerna och administrationen med lappfogdarna i spetsen. Detta spel gav dock inget politiskt resultat inför lappfrågans behandling i riksdagen 1928.⁶⁶

Kyrkoherden Gustav Park engagerade sig efterhand kraftigt i renminskningsproblematiken och kom i kollision med länsstyrelsen i Norrbotten och särskilt dess föredragande i lappfrågor, länsassessor Ragnar

Sundberg. Särskilt illa tycktes arjeplogssamerna ha råkat ut, ty dels förekom motsättningar mellan de nyinflyttade samerna och de äldre samerna där, och dels skulle antalet renar minska i området. Sameföreningen vädjade till KB om hjälp. Den sände också sin ordförande Lars Rensund till Stockholm för att uppvakta Carl Lindhagen.⁶⁷

Lindhagen hade 1929 i SET beklagat sin sjukdom vid riksdagens behandling av lappfrågan året före och ansett, att frågan föll "dödstyst". I en motion tog han på nytt upp jordbruksfrågan, men riksdagen avslög hemställan om åtgärder, då beslut fattats så nyligen. Rensunds uppvaktnings gav Lindhagen nytt material till en motion i riksdagen 1930, där han hemställde om åtgärder mot missförhållanden och anpassning av lappförfattningarna. KB i Norrbotten fick yttra sig, och Sundberg vidhöll, att minskningen var nödvändig och att "kommissioner eller annan välvillig hjälp utifrån endast verkar förvirrande". Rensund kallades av lappfogden i länet för "teaterlapp". Trots detta beslöt riksdagen att skriva till Kungl Maj:t och påtala förhållandena. Efter överläggningar med de berörda länsstyrelserna beslöts, att dessa skulle göra undersökningar och komma med förslag under ledning av länsstyrelsen i Norrbotten. Detta arbete kom att pågå under hela 1930-talet. Ingen same synes ha varit kontinuerligt engagerad i arbetet, utöver att samerna hördes vid de vanliga lappfogdesammanträdena och tillfrågades av andra tjänstemän, när de utsetts att "i mån av behov biträda".⁶⁸

Av det första betänkandet 1935 framgick, att utredarna tänkt sig en förminskad rennäring bedriven av nomadiserande samer. En del samer, skogssamerna inräknade, skulle bli jordbrukare. Man tog således avstånd från inställningen, att samer skulle vara olämpliga som jordbrukare. Under tiden för utredningsarbetet hade striden mellan Gustav Park och länsstyrelsen i Luleå trappats upp. I stridens hetta förekom tillmälen som diktatur och fogdevälde i artiklar och i en anmälan av länsstyrelsen till JO. Tvångsnedslaktningarna i Arjeplog föranledde Park och andra samer där att 1932-33 vända sig till Carl Lindhagen. Denne interpellade och motionerade om de uppkomna förhållandena. Riksdagen och det svarande statsrådet, Viktor Larsson(s), hänvisade till att en utredning pågick. Lindhagen fick kritik, för att han skrev motioner på grundval av partsinlagor, och länsstyrelsen i Luleå beskrev aktionen som "starkt motstånd, underblåst av utomstående och oansvariga personer" (Park och Torkel Tomasson).⁶⁹

Några liknande motsättningar som i Norrbotten kan inte sägas komma i dagen i de båda övriga länen. Såväl i Jämtland som i Västerbotten samrådde de nya landshövdingarna Sigfrid Linner och Gustav Rosén med samerna. I Västerbotten bildades en renägarförening som resultat av detta samråd.⁷⁰

Man kan ana, att samerna själva tyckte, att striden blev för personinriktad. På ett möte i Fatmomakke i Vilhelmina 1933 under ledning av majoren vid Frälsningsarmen, Andreas Wilks, beslutades om en petition till Kungl Maj:t. Sju krav framfördes, bl a representanter i sittande utredningar, representant i riksdagen och "självstyrelse genom okvald befogenhet att själva utse ordningsmän och lappfogdar".⁷¹

Hela tiden
manipulering
av samerna

...ett enda folk, svenskar.

Det nämnda delbetänkandet 1935, den s k norrbottensutredningen,⁷² föranledde Gustav Park att sammankalla samernas andra landsmöte i Arjeplog 1937. Till skillnad från 1918 var nu norrbottenssamerna i majoritet. För första gången fanns ett statsråd, jordbruksminister Axel Pehrsson-Bramstorp (bf), närvarande. Vidare deltog två landshövdingar med åtföljande tjänstemän samt biskop Olof Bergqvist och tre riksdagsledamöter.⁷³ Sammanträdet ägde rum i Arjeplogs kyrka, och Gustav Park avslutade sitt två timmar långa inledningsanförande med bl a följande ord:

...”att när det gällde lappfrågor, syntes man ofta vilja taga fasta på den mening, som de dummate lapparna förfäktade, men detta möte skulle giva de mera framstående möjlighet att uttala sin uppfattning.... att ingen talare behövde frukta att bli avbruten mitt under sitt anförande med anmärkningar och repliker, som så ofta hände, när lapparna å olika sammanträden plägade 'höras' .”

Därefter förklarade Park, att endast samer fick yttra sig, och lappväsendets folk fick lämna sina platser längst fram i lokalen.

Mötet kan bedömas som viktigt genom att direkt kontakt upprättades med regeringen. Statsrådet Pehrsson-Bramstorp avslutade sitt livligt applåderade anförande med orden: ”När statsmakterna gå att behandla dessa för Eder vitala frågor, skola vi icke tala om svenskar och lappar utan om endast ett enda folk, svenskar”. Dessförinnan hade han lovat att snarast ta kontakt med Norge om renbeteskonventionen, komma med förslag angående renskötsel och på försök tillåta viss s k lappkolonisation.

För övrigt blev mötet till väsentlig del en manifestation av motsättningarna mellan Park och länsstyrelsen i Luleå med flera dispyter under mötets gång. Förutom dessa kunde det också märkas viss oenighet mellan nord- och sydsamer om lämpligheten av jordbruk och fast bosättning inom renbetesområden. Konflikten mellan Park och länsstyrelsen fortsatte efter mötet. Länsstyrelsen hade nämligen haft en egen stenograf och presenterade ett mötesprotokoll med väsentliga avvikelser från mötesledningens.

Lappadministrationens inflytande på sin höjdpunkt

Renbeteslagarna och därav följande förordningar, kungörelser, instruktioner gav en liten grupp tjänstemän mycket stora möjligheter att som övervakare, handläggare, utredare och förslagsställare påverka rennäringens villkor och rensamernas dagliga liv. Lagarna gav ramen för verksamheten, men de ansvariga handläggarnas egna värderingar och attityder förefaller ha betytt mycket för tjänsteutövandet. Samernas petitioner till regeringen 1933 och deras inlägg på landsmötet 1937 ger det intrycket, att samerna trots tidvis förbättrade relationer med en del tjänstemän ändå upplevde systemet som ett förmynderi.

Krigstid och efterkrigstid

Samernas situation under slutet av 1930-talet liknade situationen 1913-18, då de fick löften från centralmakten i sakfrågor och lovades inflytande. Men hur skulle dessa löften till en etnisk minoritet prioriteras under den förestående krigstiden?

Ekon från lapp-ska-vara-lapp-tiden

Utslagningen från renskötelsen i Norrbotten gjorde att regeringen efter propåer från länsstyrelsen i Norrbotten föreslog sk försökskolonisering utanför Kiruna. Utskottet var tveksamt till jordbruk i dessa bygder men tillstyrkte. Carl Lindhagen (s) påstod i FK, att samer klarar sig på mindre jordbrukslägenheter än andra, och hemmansägaren Leonard Tjällgren (bf) "att lapperna inte ha den läggningen, att de gärna sysslar med jordbruk". Denna syn på samers behov och kapacitet hade inte varit så framträdande under de föregående 20 åren.⁷⁵

År 1939 gav regeringen generaldirektör Lennart Berglöf i uppdrag att sammanställa de av länsstyrelserna lagda förslagen och även ta hänsyn till samiska krav och önskemål. Till sin hjälp fick Berglöf sex sakkunniga, bl a Gustav Park och en yrkesaktiv rensame. Carl Lindhagen (s) förmedlade 1940 samernas otåliga väntan, sannolikt uttalad i deras tidning, i en interpellation, där han frågade om statsrådet trodde, "att tyskarna skulle erövra Finland och Sverige?" Berglöf och hans sakkunniga skulle dock frambringa betänkanden och regeringen propositioner i lappfrågan fyra år i rad, 1941-44.⁷⁶

Länsstyrelserna och Berglöf utgick från att jordbrukskolonisationen p g a nativitetsöverskottet skulle fortsätta. För sysselsättningen behövdes även rennäringen och för denna passade, enligt Berglöf, samer, vilka saknade det rätta ansvaret för jordbruk. Han gick också emot fast bosättning och kombination av rennäring med jordbruk, ty kvinnorna borde också följa hjorden. Bristen på fast bosättning medförde, att samer ej skulle kunna få lån till bostadsförbättringar.

I de fall samer skulle få bli jordbrukare, skulle lappfogden vara bisittare i egnahemstyrelsen. Förutom dessa sysselsättningsbefrämjande åtgärder föreslogs utbildning av renskötare och stöd åt samiska representationsmöten, där lappväsendets representanter skulle närvara "givetvis utan rösträtt". Berglöfs syn på samerna och deras näringar var densamma som 25 år tidigare, då han skrev propositionen 1917 om revision av 1898 års renbeteslag.

Egnahemstyrelsen och lantbruksstyrelsen ansåg samer ha dålig fallenhet för jordbruk men bättre som renskötare, "vartill de av klimatologiska och rasbiologiska skäl ackomoderats". Rasegenskaper sades uttryckligen göra samnen olämplig för fast bosättning.⁷⁷

Länsstyrelsen i Norrbotten var orolig för att järnvägar och turistbåtar skulle förstöra nomaderna: "*Hos dem är ännu levande, att nomadlivet icke kan undgå krav på försakelser och strapatser. Men så representera de orterna den bästa renskötelsen i länet och säkerligen inom riket och den livsdugligaste lappstammen*".⁷⁸

Man kunde tänka sig spridda renvaktarstugor. Bidrag till tältduk kunde ges. Styrelsen och lappfogdarna gick emot förslaget om renskötarkurser och föreslog i stället kurser hos lappfogden för att ge samerna kunskaper i lagar och förordningar. Domänstyrelsen varnade för särbehandling och var positiv till fast bosättning. Det är svårt att få en uppfattning, om hur mycket de två samerna kunde påverka utredningsarbetet. Det kunde sannolikt endast ske vid sammanträden. Slutförslagen pekar dock på, att huvudutredaren Lennart Berglöf inte fick gensvar hos de övriga rörande alla sina intentioner.

Samerna på fältet informerades och fick lämna synpunkter vid tre tillfällen åren 1940-1943.⁷⁹ Länens lappbyar, alltså de renskötande samerna, kallades av lappfogdarna. Representanter valdes antingen på samiska sammankomster eller vid de sk lappfogdemötena med byn. Inget tyder på att något fylligt material sänts ut i förväg. Lennart Berglöf redogjorde på mötena för förslagen. I Norrbotten tolkades sammanträdena till finska. Berglöf föreföll söka svar på frågan, om näringen skulle vidmakthållas i traditionell form, eller om en övergång skulle ske till fast bosättning och jordbruk. Svaret blev, att de närvarande naturligt nog ville fortsätta med sin näring och samtidigt bli bofasta med möjlighet till utövande av jordbruk. Representanter för ett par norrbyar ville dock fortsätta som nomadiserande.

De icke renskötandes problematik utöver jordbruksfrågan föreföll inte ha tagits upp av utredningen. Jukkasjärvi (Kiruna) sameförening hade dock sänt med en skrivelse med önskemål om möjligheter att arbeta i gruvan och vid järnvägen samt om möjligheter att få bostadsbidrag. Detta var en vädjan från samer, som delvis redan var utslagna från rennäringen.⁸⁰

Samerna hade på arjeplogsmötet 1937 inte varit nöjda med lappfogdarna och byordningarna, som närmast reglerade det dagliga livet. Därvid förekom resonemang om en anordning liknande en ekonomisk förening. Mötena på 1940-talet antydde, att de större och de mindre renägarna hade olika ståndpunkter, vilket utredaren tog som förevändning till att lämna frågorna utan åtgärd.

De avlämnade propositionerna följde i stort betänkandenas förslag. Dessa rörde i tur och ordning jordbruks-, bostads- och rennäringens frågor (maximering av renantal, utbildning och organisationsfrågor). Jordbruksminister Axel Bramstorp förändrade vissa skrivningar efter samernas framförda önskemål. Han gav verkställandet möjligheter till lokala hänsynstaganden men föreföll konfunderad över, att "nomad-andans" försvinnande skulle kunna skada näringen. Han tillmötesgick dock norrbottningarna genom att skriva, att samerna där ej "borde frestas onödigtvis att utan anledning utbyta dessa (kåtorna) mot fasta bostäder".⁸¹

Utskotten hemställde, att regeringens förslag skulle bifallas, och kamrarna gjorde så i tre år och utan debatt. År 1943 ansåg jordbruksutskottet, att fasta bostäder åt renskötande skulle byggas på försök och år 1944 angående förslaget om maximering av renantalet för varje ägare, att det var ett "ganska väsentligt och egenartat ingrepp i en enskild medborgargrups disposition av sina tillgångar".

Ingen Carl Lindhagen

Vad skulle hända efter andra världskriget med samepolitiken? Det fanns ingen Carl Lindhagen, som föreslog nya utredningar. Rensamerna konfronterades med en allt snabbare moderniseringsprocess, som åter tog fart efter kriget. De icke renskötande samerna skulle liksom övriga lappmarksinvånare alltmer flytta till de växande tätorterna och till södra Sverige, till nya arbeten och ny miljö.

Egentligen påbörjades inga statliga utredningar rörande samerna förrän på mitten av 1950-talet. Det bör dock noteras, att allmänna åtgärder i samhället berörde även rensamerna på ett mer påtagligt sätt än tidigare. Som första exempel på detta kan anges, att en köttbesiktningskommitté avgav ett betänkande 1946. Det omfattade även rennäringen.

"Då enligt förkljudande detta förslag efter remissyttring till Kungl Maj:t senast den 15 mars 1948 skulle upp i riksdagsbehandling" snabbinkallades ett samiskt landsmöte till Arjeplog i februari samma år. Initiativtagaren var kyrkoherde Gustav Park. Liksom vid förhandlingarnas inledning på landsmötet 1937 gjorde Park 1948 klart, att förhandlingarna bara rörde ombuden. "Missljud förmärktes från en del svenska deltagare." Dessa senare önskade en remissdebatt, men en sådan "skulle ju på detta sätt urarta till en otrevlig diskussionsklubb". Park hänsyftade till länsstyrelsens representanter och erinrade om motsvarande situation på landsmötet 1937. Han "beklagade att samerna inte tycks ha rätt och möjlighet att ostört få avhandla sina egna livsangelägenheter".⁸²

Landssekreteraren vid länsstyrelsen i Luleå undrade, om det var tillåtet att yttra sig. En av lappfogdarna frågade, om det var tillåtet för samerna själva att yttra sig. Skärmytslingarna mellan Park och främst lappväsendet i Norrbotten fortsatte alltså. Park tog i Arjeplog upp tanken på en samisk organisation, och en arbetsgrupp bildades med uppgift att klarlägga förutsättningarna därför. Så förverkligades de gamla planerna på ett samernas riksförbund år 1950. Händelserna på mötet 1948 stärkte tydligen övertygelsen om att tiden var mogen. Svenska Samernas Riksförbunds (SSR) var till skillnad från Sameättnam en helt samisk organisation.⁸³

Trots förhållandevis små administrativa resurser kom SSR snabbt i arbete. Uppslutningen från samebyarnas sida blev dock långt ifrån fullständig. Ändå blev organisationen ett samiskt redskap, som bl a väckte uppmärksamhet genom sina årliga representantmöten. Landshövdingarnas lappadministration i länen samt lokala företrädare för värdkommunerna inbjöds. Detta gav upprepade möjligheter till kontakt utan alltför stora tidsrymder emellan. Partifolk besökte landsmötena, och olika samefrågor blev efterhand åter riksdagsämnen med tillskyndare från olika partier. Mötena uppmärksammades också i pressen.

Organisationen behövde vidare ej agera efter "förkljudande" utan blev lik som andra moderna organisationer en remissinstans och initiativtagare med förbindelser ute i samhället.⁸⁴

Inga särrättigheter

Det framgår ganska klart, att de nya samiska organisationssträvandena hade koncentrerat sig på de renskötandes problematik. Generaldirektör Lennart Berglöf hade i en artikel i SET 1944 bekräftat statens åsikt, att samernas särrättigheter endast gällde renskötelse. De som lämnade den, skulle inte kunna åberopa någon annan rätt än vilken svensk medborgare som helst.

Denna doktrin synes (uttalad eller outtalad) ha tillämpats fram till efter andra världskriget. Detta understrykes av, att det har varit utomordentligt svårt att finna officiella sameärenden, där inte renskötelsen och dess utövare haft huvudrollen. Så synes också Svenska Samernas Riksförbund och dess många icke renskötande medlemmar i förbundets arbete ha satt renskötelsens problematik i förgrunden.⁸⁵

De samer som flyttade till södra Sverige eller till tätorterna, kunde svårigen där hävda några speciella rättigheter i marksammanhang. Jag har ändå studerat två politiska processer, där de kvarvarande icke renskötande samerna kunde överväga att söka hävda rättigheter som urbefolkning.

Årliga möten

Förre generaldirektören Lennart Berglöf gjorde under åren efter andra världskriget utredningar rörande lägenhetsupplåtelse och fiskerätt i Lappmarkerna och i Jämtland. I dessa fall kunde det tänkas, att icke renskötande samer kunde åberopa rättigheter p g a sitt etniska ursprung. Fiskesamerna i Jokkmokk försökte detta vid utredarens besök. Denne föreslog dock inga åtgärder utom för Jämtland. Samiskt utövande av jordbruk ansågs vara så gammalt därstädes, att speciella regler skulle kunna gälla även för icke rensamer. Lappfogden skulle dock i hela sameområdet bevaka samiska rättigheter.⁹²

Mot en etnisk profil

De icke renskötande samerna kom efterhand att alltmer engagera sig i SSR och ge det en etnisk profil. En del icke renskötande samer var dock fortsatt missnöjda med SSR och fordrade hårdare krav mot samhället. De fordrade samiska "areor", och man kan då erinra sig vilhelminasamernas gamla krav från början av seklet.⁸⁶

En ny syn på etniska minoriteter här i Sverige påskyndad av invandrarproblematiken och av en aktiv samisk organisation gav samerna väsentligt förbättrade möjligheter att påverka sin situation. Enskilda politiker, och på 1960-talet även partierna, uppmärksammade åter samefrågor.⁸⁷

Många samer började under efterkrigstiden liksom andra glesbygdsbor flytta in till tätorter. När samerna i Jokkmokk, ett område där samerna en gång varit helt allena rådande, begärde att få flytta in till sitt gamla område i centralorten, gav Kungl Bostadsstyrelsen först möjligheter till särskilt statsbidrag. Samerna i Jokkmokk fick del av förslaget på vintermarknaden med landshövding, lappfogde, arkitekt, länsbostadsdirektör och kommunens särskilda delegerade närvarande. Detta hände 1954.⁸⁸

År 1948 hade samekvinnor uppvakat regeringen om samernas bostadsfråga, och 1952 hade två socialdemokrater motionerat om ökat ekonomiskt stöd till samers bostadsbyggande. År 1958 interPELLERADE fru Annie Jäderberg (s) socialministern om samerna i Karesuando, då ännu delvis nomadiserande, kunde få samma stöd som bofast befolkning. Socialminister Torsten Nilsson (s) svarade bl a, att han kunde ta speciell hänsyn och "med statliga lån på mycket goda villkor bygga enkla men goda bostäder, som i fråga om utrustning och utformning är anpassade efter samernas behov".⁸⁹

Beträffande möjligheterna till bostadsbidrag nåddes genom 1959 års s k bostadspaket jämställdhet. Alldeles självklart var det tydligen inte ännu 1970, ty i socialkatalogen för det året stod det rörande förbättringslån till personer med förtids- eller änkepension eller för personer med handikapp bl a: "Lånemöjligheterna gäller också samer och zigenare".⁹⁰

Byråkratins makt brytes⁹¹

Genom 1937 års landsmöte i Arjeplog förde samerna upp sina frågor på högsta politiska nivå. De fick regering och riksdag att manifesteras en beredvillighet att arbeta med dessa frågor. Som vanligt uppkom svårigheter för samerna, när de kommande åtgärderna skulle underbyggas, förslag ställas och beslut fattas. Vidare skedde arbetet under de svåraste krigsåren. Det var säkert inte lätt för en kyrkoherde från Stensele, Gustav Park, och en renägare från Arjeplog att på-

Ny syn på
etnisk
minoritet
et 2:a n

verka Lennart Berglöf, generaldirektör med erfarenhet av lappfrågor sedan seklets första år. Krigsårens osäkerhet präglade sannolikt även de samer, som samlades på mötena.

De föreslagna åtgärderna för rennäringen, stöd åt utbildning, stöd till representationsmöten, mm visade en viss beredvillighet från samhällets sida att stödja samerna inför förestående krav på strukturomvandling och inför mötet med ett alltmer moderniserat samhälle.

Liksom tidigare perioder tycks realpolitiska överväganden ha legat till grund för landets samepolitik. Nu visste man, att det inre av Norrland inte var bra som jordbruksområde, utan det fanns plats för en rennäring där. Vill man vara positiv kan man säga, att ett socialt grundat ansvarstagande kunde skönjas.

En del av åtgärderna och i synnerhet argumenteringen kring dem (från huvudutredaren, från vissa lappfogdar, och från länsstyrelsen i Norrbotten) lät ändå som ekon från den intensivaste lapp-ska-varalapptiden nära 30 år tidigare. Då protesterade många politiker men inte nu. Oavsett krigstiden och dess många problem var resonemang om raser och deras egenskaper inte främmande för 1930-talet och början av 1940-talet.

Den politisering av lappfrågan, som samerna lyckades åstadkomma under slutet av 1930-talet kom av sig. Lappfrågan föreföll till slut vara en administrationsfråga. Den ende politiker, som vid sidan av Carl Lindhagen återkommande agerade i samefrågor, var Uddo Jacobsson (s) från Vilheimina. Han fanns med i 1919 års kommitté, men det var inte så lätt för ordföranden i kronotorparnas riksförbund att agera för parter, vars intressen kunde vara helt motstridiga. Jacobsson är återigen ett exempel på hur politiker, som tog sig an samefrågor, kom i konflikt med andra intressenter i samebygderna.

Bildandet av Svenska Samernas Riksförbund gav kontinuitet i det samepolitiska arbetet. Kontakterna och dialogen med myndigheter och politiker ökade och breddades. Resultat nåddes, när det gällde att förbättra rennäringens och utövarnas villkor och trygghet. Svårare blev det när såväl renskötande som icke renskötande samer trots en viss oenighet började föra fram krav rörande mark och vatten. Dessa krav var grundade på samernas ställning som urbefolkning och som etnisk folkgrupp. Ickesamiska politiker och ansvariga myndigheter på alla nivåer betraktade trots allt "lappfrågan" som en rennäringensfråga och en social fråga ända tills invandrapolitiken på 1960-talet påverkade det svenska samhället. Denna tvingade fram åtgärder och nya tankegångar, som också gynnade samerna. Allt fler ickesamer började förstå de samiska villkoren, och en ny sorts dialog blev möjlig.

Noter till kapitlet *Kampen om mark och vatten*

1. Om samernas områden och avvittringsverket, Sundelin 1873, Almqvist (1928), lappskattelandsinstitutet (SOU 1922: 10), SVB:II, LHB och Carlsson(1956) s 173 ff.
2. Mot R.o.A. 1828/30:5.Utskott 8 nr 81 o 135. Prot R.o.A. 20 s 283, 30 s 57. Prästest. 4 s 272, 6 s 604. Borg. st. 2 s 709, 4 s 5. Bondest. 5 s 406, 6 s 770.
3. Fjällordningsmannen Jon Andersson i Undersåker 1830 och lappallm. där 1837. Även SVB II:1, 310 ff, 366 ff, Almqvist (1928) s 113. Kungl Maj:ts svar 26/3 1831 och 20/4 1841.
4. 1843 års lappkomm. 7/12 1843 (RA).
5. Om den yttre lappfrågan historiska sammanhang se prop 1871:8. Enewald (1920), ÖNH, Johnsen (1923), Petré (1944), Hadenius (1964). Carlsson-Rosén (1964) s 299 ff.
6. Se not 4 och 1866 års lappkomm. 29/5 1866 (RA) och prot. i KB Wiklund-J Qvigstad: Dokument ang. flyttlapparna m m på uppdrag av 1907 års renbeteskommission. Kristiania 1909.
7. Prop 1871 :8, Utskott 7:20, Prot FK III s 107, s 162 AK IV s 3. Innehöll förslag om juridisk hjälp åt samer vid tvister i Norge, vilket bifölls, rd skriv. 1871:20 § 23. Prop 1882:18. Utskott 8:1:1. Prot. FK III 47 s 1, 48 s 5, 49 s 1, AK I 6 s 4, V 57 s 25, 58 s 1. Prop 1883:36, Utskott 7:38, Prot.FK II 35 s 2. AK III 40 s 28. Förhandlingar skedde på de svensk-norska statsrådssammanträdena. Prot 1882 FK 49 s 17 med Carlesons inlägg.
8. Avvittringslantmätaren Erik Nyström (FK 1880-1889) hade 1871 varit i Stockholm på "förhör". Samerna hade nu bett honom påverka. Prot 1882 FK 49 s 2 f.
9. Om kodecillen och texten se Cramér (1970) s 89 ff och 108 ff.
10. T ex sockenstämma Enontekis (Karesuando) 26/12 1866 om att sända målaren Joh Wikström till Kristiania, sammantråde med lappallm. i Jukkasjärvi 10/4 1895 skriv till Kungl. Maj:t och åter kommunalstämma Enontekis 15/9 1900 om skriv till KB i Norrbotten.
11. Prop 1898:44 Utskott 7:39, Prot FK I:14 s 47, AK II:16 s 10 Prop 1901:56, Utskott 7:36, Prot FK II:19 s 152 AK II:19 s 66 Prop 1904:1:6 pkt 168, Utskott 4:1:7 s 24. Prot FK I:21 s 19, AK I:20 s 49.
12. Cit godsägare Carl E Casparsson (LFK 1867-99), intelligensen, Prot 1898:14 s 47. Om statistiker C E Ljungberg (LFK 1894-1903) . Hadenius (1964) passim. Prot 1901 :FK II 19 s 52 f.
13. Wahlstrand (1953), citaten s 370. Se även Hellner (1960) s 101 ff.
14. Prop 1905 B: 1. Prot AK 3 s 9. Intervju docenterna Stig Hadenius och Evert Vedung, vilka båda studerat unionsproblematiken. Om Kjellén skriver Elvander (1961) s 279, att denne i rasproblemet vacklade mellan vetenskapsmannens kunskap om rasens ringa betydelse som enande faktor och möjligheten för nationalistiska politikere benägenhet att spela med rasfördomar .
15. Unionsfrågan i riksdagen 1904-1905 B.
16. Om kommission se SOU-katalog-III s 305-308 B-s. Renbeteskom. 1006 nr 1355, 1907 nr 1357-61, 1909 nr 1364-1369 och 1913 nr 1370-1395. Wiklund-Qvigstad (1909), Norrb. II 136 f. Jag har e j studerat dessa kommissioners arbete utan endast konstaterat att samer endast var delaktiga som hörda. Prop 1919:201 och 202 Utskott 9:1:22 Prot. FK 32 s 67 AK 43 s 5. Se beskrivning i Berglöf (1923).
17. Prop 1925:225 och 226 Utskott 9:1:36 och 37. Prot. FK 40 s 27 AK 43 s 75. Se även prot. Ks i Enontekis 15/9 1900 om problemen efter gränstängningen och om regeringens insatser för att mildra verkningarna, prop 1896:59, 1901:42, 1906:146 samt årligen återkommande anslag till juridiska biträden åt de svenska samerna i Norge.
18. Om avvittringen i sitt stora sammanhang Almqvist (1928), Nilsson-Stjärnqvist (1950) s 245 ff, Sammeli 1973 s 18 ff.
19. Stadgar för Lappmarken redan 1850. Upphävd på begäran av landshövding Per Henrik

- Widmark i Norrbotten p g a dålig kartläggning. Man kan dock här skönja storstilade planer för Norrbotten med nybyggen, malmbrytning och försvaret mot öster skisserade av kronprinsregenten Carl XV. Norrbotten (årsbok 1934) s 40 ff. O Adelskölds minnesanteckningar. Om 1873 års stadga. Statsprot. 1/3 1873 s 11. Almqvist s 115. SVB II:I s 359, Düben, 456 ff (skrivet av landshövding H A Widmark 1872). Se även Axelson (1964) om Gällivareverken.
20. Prop 1973:4. Utskott 7:11. Prot FK I s 59, 432, AK II s 216, 245.
 21. Mot 1867:FK:22 Utskott 4:1:38 och 67 Prot FK I s 65 AK III s 54, 468, Mot 1867:FK:67. Utskott 4:1:38. Prot FK II s 507, AK III s 53. Se även lhb Västerbotten 1860-65 och 1865-70 och KB:s skrivelse om odlingsgränsen 24/12 1868. Lhb Norrbotten 1876-80 s 19. Gränsen klar 1891 (KK 18/1 1892). Om samer mcdverkan KK 13/7 1883.
 22. Almqvist (1928). Bondeståndets besvär rd 1792 Prop 1893 1:19, s 9, i skrivelse KB 27/11 1792, SVB II:I s 310, 374 ff.
 23. Mot 1878:AK:160 Utskott 8:2:32. Prot AK IV:41 s 3, V 64 s 32. SVB:II:I s 57. Kihlberg (1972) s 88 utdrag ur Elisabet Thomasdotters från Oviken brev till Hedin. Se Geijer (1939).
 24. Betänkandet i rd-protokoll bihang 1886 2 saml. 2 avd. Kommittéarkivet. Just. Lagstiftning 1882 år lappkomm. (16/6 1882) (RA). Konseljakt just. dep. 11/12 1885 (RA) Se också SVB II: s 401, Cramér (1970) s 13 f och Sammeli s 20 ff. Om flyttningarna till och från Norge Ruong (1937).
 25. Se också t ex Lundmark (1972) s 53 med citat ur O. Tuuris berättelser och Kristoffer Sjulssons minnen (red Bäckman m fl 1979) s 277 ff.
 26. Länsman PÅ Helligrens yttrande och rapport från möte med svenska och lapska befolkningen i Vilhelmina 27/10 -83. "Gräddan" av samerna tyckte förslaget var bra, medan övriga var kritiska. Dessa senare hade uppvakttat kommittéén i Stockholm vintern 1882/ 83 (prot. i kommittéarkivet).
 27. Se även SVB II:I s 460 ff och Rissler (1866) om förhållandena i Jämtland. Skrивelsen till Ks i Hotagen 28/10 -83 med all sannolikhet från lappkateketen Daniel Mårtensson (Uppg. i brev från pastorex. i Hotagen 17/10 1977).
 28. Citaten ursprungligen i KB:s yttranden över lagförslaget i konseljakt just.dep. 11/12 1885. Citatet nedan finns i propositionens (1882:2) text i anslutning till lagförslaget.
 29. Prop 1886:2 Utskott 8:1:1 och 2. Prot FK III:29 s 3, 29, 34, s 43 AK I:3 s 1, III 40 s 2, 41 s 1, IV:48 s 36. HD:s yttrande i bilaga till statsrådsprotokollet.
 30. Citat von Steyern Prot FK III:29 s 10 f, Nordenskiöld AK III:40 s 36. Farup III 40 s 8 ff.
 31. Se prop 1887 B:36, 1889:42 och om kommittéerna SOU-katalog I s 476 o 552. Lhb Jämtland 1886-90 s 7 f.
 32. Om motsättningar i lhb Jämtland 1876-80 s 2 f, 1880-85 s 5, 1886-90 s 7 f. Citatet ur mot 1891:FK:47. Tillf. utskott 2.1.:16 Prot FK I:13 s 44, III 36 s 31. Skrifterna var "I lappfrågan" sign H-n och M-n (1892) Hedin?, Tenow (1893) och Geijerstam (1891). Stadling gjorde t ex föreläsningsturne i sitt hemlän (Östersundsposten 6/10 1883). Om samarbete Stadling - S.A Hedin, Kihlberg (1972) s 89. Intervju med Stadling i SET 1927:4 citerad i SVB II:2 s 688-693. Bättre förhållanden i övre Jämtland, Tomasson (1962), s 106.
 33. Mot 1893:AK: 208 Tillf. utskott FK: 13, AK: 10. Prot FK III: 30 s 45, AK II:23 s 1. Om motsättningar i lhb i Västerbotten 1886-90, s 8 ff 1891-95 om utslagning, s 10.
 34. Claes Adelsköld prot FK III:30 s 45 ff. Kommitté SOU-katalog I s 20-21 1895 års lappkommitté (1/4 1895) RA: Konseljakt just. dep. 8/2 1898 (RA). Betänkandet i rd prot. bihang 2 saml. 2 avd. Prop 1898:56, Sammeli (1973) 23 ff.
 35. Citat ur betänkandet s 23 ff och ur protokoll förda vid sammanträden med befolkningen i de berörda länen 1895, betänkandet bilagor och orginal i arkivet (RA). Lhb Norrbotten 1896-1900, s 15, 1901-05, s 29 om att de förmögna renägarna inte tog hänsyn till de fattiga samerna.

36. Tre lappkateketer Daniel Mårtensson, Hans N Fjellstedt och A A Nordfjell hade framställt skrivelsen för resp samerna i Kall, Oviken och Frostviken. I kommitténs handlingar finns protokoll från ett samiskt möte i Midskogsfjäll i Frostviken (27/7 1895) en vecka före kommitténs besök. Där meddelas att , "reseombudet" Mårtensson hade medfört nedskrivna kommentarer. Protokollet är ej med i det tryckta betänkandet och på baksidan står "fr. Mårtensson till Privat Bruk", men för vems?
37. Prop 1898:56 Mot 1898:AK, 215, 219, 227. Utskott 7:-:66 och 84. Prot FK II:26 s 15, III:33 s 58 AK IV:30 s 43, 31 s 26, V:39 s 36.
38. Lindhagen Minnen II, s 38.
39. Se t ex Linnea Fjällstedt och som Ranta-Rönnlunds böcker om nybyggare och samer i Västerbotten och Norrbotten.
40. Mot 1901:AK, 105 och 142. Delbetänkandet 1901 och huvudbetänkandet 27/10 1904 i bihang till riksdagens protokoll. 1906 bihang saml 2 avd. 2 Bd 4:2-6:1. Om samer i 6:1 s 345 ff av Carl Lindhagen. Se också Sammeli (1973) s 97 ff.
41. Beskrivningen och dokumenten hämtade från Handlingar ang. ifrågasatta åtgärder till förbättrande av lapparnas existens i Västerbottens län. Utg. genom jordbruksdepartementet 1905 och ny följd 1907. Se också Sammeli (1973) s 39 ff. Samid Dilit (1957) s 203 och Prot Svenska Lapparnas allm. landsmöte 1918 s 69 ff (föredrag av Torkel Tomasson som var aktiv i det beskrivna skeendet). Sameutredningen 1975:100, s 432 ff Om Elsa Laula, Ottar (1976) s 18-25, Aftonbladet 20/11 1904. Laula (1904).
42. Om markfrågorna lhb Västerbotten 1891-95, s 8 ff och prop 1909:108 s 29-53. Prop 1909:108, 109, 110. Mot 1909:AK:269 och 270. Utskott 7:69, prot FK III:45 s 68 AK VI:70 s 11. Citaten ur prop 1909:108 och 1909:110 (punkt 6). Om de nya intressena skogsbruk, järnvägar, vattenutbyggnad och bergsbruk i Norrbotten (1921) I-II och Bergqvist-Svenonius, Lappland - det stora framtidslandet (1908).
43. Se prop 1906:146. Åström (1965) s 127, redogörelse för renbeteskomm. i kommittébet. s 305.
44. Intervju socialchef Sven Fisk och pensionären Albert Rhodin, Vilhelmina (1975). Anna Lindhagen (1941) s 64 ff. Hedenström i Norrskensflamman (1907:53) artikel: Skall lappen svälta ihjäl? och Otnes (1970) s 114 ff om Mortensen. Nordwall (1973).
45. Skriv. till Kungl. Maj:t 17/5 1906.
46. Mot 1908:AK:163 Utskott 8:2, 1:6 och 9. Prot FK II:33 s 45, AK I:17 s 59.
47. Prot 1908 FK II:33 s 45 ff.
48. Uppgiften om Hedenström och hans stöd åt västerbottenssamerna och arbete med 1908 års motion i SET 1934:3. Om idéerna t ex Wiklund (1899) s 52 ff.
49. Cramér (1970) s 14-18 och Åström (1965) s 127 ff. Om anställning prot representantmöte 13-16/10 1942 (i konseljakt jordbruksdep. 5/3 1943) och intervju med förf. Sara Ranta-Rönnlund, Uppsala (1978).
50. Mot 1912:II:209 Utskott 9-28 Prot FK 20 s 9, Mot 1912:IV:198 Utskott 10-33 Prot AK 22:53, 23:1. Prop 1912:238 Utskott 6:1:114 Prot AK 22, s 53, 23 s 1. Mot 1913:II:29 Utskott 10-146 och 150 Prot 33, s 71, Ak 53 s 115. Mot 1913:II:192 Utskott 9-7.
51. Prot 1912:FK:20 s 9 ff. Se även Tenerz (1963) s7-21 och Malm (1963) s 103-111, 134-143.
52. Riksdagens skriv. 1913 nr 30. Kungl Maj:t till KB i Norrbotten 26/ 6 1913. Citat i utlåtande från KB 5/11 1915.
53. Prot och petitioner i konseljakt just.dep. 19/6 1917 (RA). Huvudundertecknare var komministern H.T. Berlin, folkskollär. O Forsman (även artiklar i tidn), fjällsamen Nils A Grufvisare, Jokknokk, och komminister Otto Lindgren, Arjeplog (1914-15). Icke renäg. jordbrukare hade klagat hos KB mot skötesrenar.
54. Prop 1917:169, mot 1917:II:404, 405. Utskott 9-59, 67 Prot. FK 51 s 1, AK 70 s 33, 82 s 49. Författaren Valdemar Lindholm och frälsningsarméofficeren Andr. Wilks (same) ledde deputationen.
55. Prot 1917 AK 70 s 45 f.

56. Prot 1917 AK 70 5-38.
57. Prot Svenska Lapparnas Landsmöte i Östersund den 5-9 febr. 1918.
58. Se Otnes (1970) s 107-126. Prot landsmöte 1918s 36 f. Ottar (1976) s 24-31. Se Samiid Dilit (1957) s 208. Länsmännen i Vilhelmina skrev brev till KB i Västerbotten, Axel Schotte, 6/7 1917 och rapporterade om förberedelser för landsmötet vid ett möte i Fettjan 26-28/6, dit det bl a kommit en svenskfödd norska, vilken avslöjade för länsmännen, att lapparna i Sverige och Norge tänkte bilda en egen stat om Sverige kom i krig och att nybyggarna skulle fördrivas. Länsman Lindqvist var osäker på om lapparna tog hjälp av "äventyrarna". Lappfogden i Jämtland rapporterade till justitiedepartementet om mötet (brev 14/5 1917) och sände med Åsele-Vilhelmina Lappförenings kallelse. Se även pastor Erik Danius berättelse på landsmötet 1937 prot s 49.
59. De i föregående not. nämnda skriv. från länsmännen i Vilhelmina misstänkta norrmännen, t ex journalisten Ellen Lie var också där och hälsades som en av mötets inspiratörer (prot s 18).
60. Lappkommittén 13/6 1919, nr 193 (RA) Efterhand knöts sex samer till kommittén som ledamöter eller experter. Förslag ang. lapparnas renskötsel (SOU 1923:51). Förslag till stadgar ang. nomadundervisning (SOU 1923:52)
61. Yttrande Jukkasjärvi kommun 16/2 1923 (i komm.arkiv).
62. Yttrande västerbottenssamer 4/2 1921. Ang. Park uppgifter Tomas Cramér, ombudsman för SSR.
63. Beslut i statsråd 2/3 1924 och 30/5 1924. Handlingar i socialdep. konseljakt 30/5 1924 (RA). Den tilltänkta propositionen som bilaga till prop. 1928:43. Lagrådets yttrande 4/6 1924.
64. Frågan blev aktuell p g a svåra problem i Norrbotten i samband med att nordsamer efter renbeteskonventionen med Norge 1919 tvingades flytta söderut. Statsrådet Gustav Möller (s) hade i början av 1926 överläggningar med bl a de berörda länens landshövdingar och lappfogdar, varefter Johan Widén tillkallades för att utarbeta ett nytt förslag i renbetes- och jordbruksfrågan. Se inl. prop 1928:43, prot De svenska samefolkets allm. landsmöte 1937, s 129-147 och lappfogdars till KB i Västerbotten 26 april 1926. Widéns förslag till lapparnas rätt till renbete (SOU 1927:25) om upplåtelse av mark i prom. soc.dep. 25/5 1927. Material i konseljakter soc.dep. 30/12 1928 och jordbruksdep. 2/3 1928. Prop 1928:206. Mot 1928:I:313 Utskott 10:60 Prot FK 20 s 4, 23 s 69, 32 s 107. Prop 1928:43 Mot 1928: 278, 279, II:457. Utskott 9:1:29, Prot FK 32:109. SOU-katalog s 410.
65. Utredaren J. Widén hade dock gjort en resa och träffat en del berörda. Se SET 1928:1 och 3.
66. Se not 54.
67. Redogörelse för utveck. efter 1919 av Gustav Park vid landsmötet 1937, prot s 129-170. Intervju Lars Rensund.
68. Mot 1929:I:188, 200 Utskott 10-12, 9:2:21. Prot FK 4 s 13, 16 s 115, Mot 1930:I:211 Utskott 9:1:14 Prot FK 17, s 1. Bilagor till motion var protokoll från sameför. i Arjeplog. Om "teaterlapp" SET 1932:3. Om Lindhagens synnerligen omfattande kontakter med olika grupper. Se memoarer 1-3 och intervju med Sten Lindhagen.
69. Ang renskötseln i Norrbottens län (SOU 1936,23) utförd av länsstyrelsen i länet. SOU-katalog s 453. Striden länsstyrelsen i Luleå och samerna (Gustav Park) Dagens Nyheter 26/1 1930 och Socialdemokraten 31/1 1930 och SET framförallt åren 1929-1934. Interpellation 1932:1. Svar i Prot FK 15 s 1. Mot 1933:I:199 Utskott 9:1:30 Prot FK 26 s 46. Citat se SET 1932:1, 1934:4. Om undersökning relationer samer - ickesamer se Dahlbäck (postumt 1958) s 175-323. Om Västerbottens län se Rosén (1943) s 229 ff.
70. SET 1933:2 och 3.
71. Mötet 25/6 och uppvaktn. 7/11 1933 hos statsminister Per Albin Hansson (s). Repr för skogssamer deltog även. Samemöte i Kiruna stödde enl. SET 1933:1, 3, 4. Kraven finns som bilaga till motion från Carl Lindhagen 1937:I:193. Den enda uppvaktning från en kommun för samerna från Arvidsjaur kommun 23/10 1934.

72. Ang. renskötelsen i Norrbottens läns lappmark (SOU 1936:23) SOU-katalog s 453. År 1937 gav Sv Turistför. ut en skrift om LAPPAR av KB Wiklund där nomaderna beskrivs ha det bra men ej vara proletariat. Dock farligt med överdriven humanitet, demoraliserande välgörenhet. Carl Lindhagen motionerade om pengar till ett samiskt möte om utredningen mot 1937:I:193. Motionen bifölls, länsstyrelsen i Luleå fick pengar att fördela som resebidrag..
73. Protokoll Det svenska samefolkets allmänna landsmöte i Arvidsjaur 4-7 oktober 1937. Riksdagsledamöterna var Carl Lindhagen, statssekr. i jordbruksdep. Wilhelm Björk och Uddo R Jacobsson, Vilhelmina (alla s). Park och flera andra icke renskötande samer fanns med i förteckningen som "övriga deltagare". Prot s21 f. Jacobsson var ordf. i Kronotorparnas Riksförbund, (Malmberg 1975).
74. Efterskrift: Länsstyrelsen Norrbottens län PM med kommentarer av G. Park, som ansåg att länsstyrelsen haft en "hemlig stenograf", s 251-298.
75. Prop 1939:174. Utskott 10:53 Prot FK:27 s 42, AK:27 s 68.
76. Se SOU-katalog s 1061 i betänkanden ang. lägenhetsupplätelser åt dem som lämnat renskötelsen (SOU:1942:41). och byordningar och instruktioner för ordningsmännen (SOU 1944:6) Dessutom förslag rörande vissa med lappväsendets adm. sammanhängande frågor. Jordbruksdep. handl. 28/1 1944:65. Interpellation 1940:11. Svar Prot FK 27 s 2, med löfte om förslag nästa år. SET 1939:2.
77. SOU 1940 37 s 43 ff och i konseljakt jordbruksdep. 7/3 1941 nr 63 (RA). Protester mot förslag i SET 1940:4.
78. SOU 1942:41 och yttrandena i konseljakt jordbruksdep. 5/3 1943 (RA)
79. Mötena hölls i Arvidsjaur. Prot i konseljakterna, se not 77-78. Samerna i Jämtland hade sammanträtt med sin landshövding 18/7 1939. SET 1939:2 (få deltagare).
80. Art. i Nya Dagligt Allehanda 20/4 1937 om att lappar var olämpliga för gruvarbete. Vädjan från Jukkasjärvisamer om att få arbete vid järnvägen och i gruvan på landsmötet 1937 (prot s 33) och inf. mötet Arvidsjaur 13-16/10 1942.
81. Prop 1941:156 Utskott 10:39, Prop 1943:110 Utskott 10:40 Prop 1944:53 Utskott 9:2:18. Citatet ur propositionen.
82. Prot på SSR:s kansli i stencil. Om fejden mellan G Park och landssekr. från länsstyrelsen i Luleå SET 1947:2.
83. G Park blev ordförande och tillsammans med pred. Arvid Kaddik och renägaren A P Blind bildade ett arbetsutskott. Prot. från landsmötet i Jokkmokk 3/10 1950. Park besviken över att alla lappbyarna ej blev medlemmar, SET 1952:4. Se G Parks redogörelse i Samiud Dilit (1957) s 218.
84. Intervju med professor Israel Ruong 1976.
85. Professor Ruong bekräftat att avsikten först var att hjälpa kärngruppen men att den samiska tanken ändå låg i botten.
86. Erik Nilsson Mankok: U-land i Norr (1966), stenciler från den s k Storumangruppen (1969). Intervju Erik Nilsson-Mankok 1969.
87. Muntlig uppgift från riksdagsledamot Margit Winge (fp) Stockholm om arbetsgrupp för samefrågor.
88. SET 1955:1, kf.prot.
89. Mot 1952:II:425 Utskott 10:56 Prot AK 31 s 95. (Uddo Jakobsson, Vilhelmina, och fattigvårdskons. Verner Hedlund, Östersund). Interpellation 1958B:51 Svar i Prot AK 14, s 12.
90. Samer hade uppvakttat regeringen biträdda av riksdagsledamoten Elias Jönsson (fp) Jämtlands Sikås. Landsmötesprot. Östersund 1958 § 15. Interpellation 1958:AK:63. Socialkatalogen 1970.
91. Denna tid som helhet diskuterad med prof. Israel Ruong och per brev med pred. Arvid Kaddik, f d lappfogden Hilding Ritzén (Johansson) och även på 1960-talet per brev med Gustav Park.
92. Se betänkande ang vissa fiskerättsliga förhållanden inom lappmarkerna och Jämtland..

Slutord

Har enskilda samer och samerna som grupp missgynnats av det alltmer moderniserade svenska politiska systemet? Hinder har funnits, och de har varit av legal och socialekonomisk art. Samerna har, såsom Harald Eidheim påpekat, bredvid majoritetsbefolkningens system ett eget ekonomiskt, socialt och politiskt system med sina egna roller, ofta mycket olika majoritetens. Merparten av samerna har in i sen tid haft annat språk än svenska som modersmål. Samerna har, genom en viss fysisk och kulturell avskärmning, förorsakats främlingskap för och okunnighet om det svenska samhällssystemet. Mot denna bakgrund kan det synas logiskt och rationellt tänkt, när en same inte gått till stämmor och till valurnor. Man kan spåra såväl en identitets- som legitimitetsproblematik, d v s den samiska minoriteten har inte funnit sig ha omfattats av samhällets åtgärder och inte känt sig hemmastadd. Samerna i kärnområdet kan för tiden efter 1920 beskrivas som politikens utkantsmänniskor, politiskt alienerade och fattiga med de termer, som nämndes i inledningen. Samer har haft en känsla av, att de inte har kunnat hävda sig (jfr Leif Lewins resonemang om efficacy-problematiken).

Svaret på den inledande frågan måste bli ett Ja. I och för sig är det naturligt, att en liten minoritet blir missgynnad i ett representativt system, där dessutom majoritetsregeln är mer eller mindre oomtvistad, och landet i det längsta varit monokulturellt.

Men svaret är inte helt självklart, ty då skulle man i dylika sammanhang kunna skylla diskriminering osv på systemet. För det första har vi i Sverige den kommunala självstyrelsen, där som i detta fall samerna skulle ha kunnat få plats. Likaledes skulle centralmaktens regionala grenar i form av länsstyrelserna kunnat ha segregerat mindre. Kommuner i Norrbotten och länsstyrelserna längst i norr hade fram till sekelskiftet med samerna i sin policy, och samer var med i kommunal verksamhet där. När de ickesamiska intressena ökade i norr så var det dock slut med delaktigheten även där. En stats politiska system kan vara mer eller mindre väl anpassat för att ge etniskt-kulturella grupper inflytande, men till sist är det värderingar, attityder och intressen, som ger det stora utslaget. De svenska samernas inflytande har påverkats negativt av alla tre faktorerna och då i olika kombinationer.

Den svenska nationalstatens mål under flera hundra år var att expandera norrut för att kunna tillgodogöra sig landsdelens resurser och knyta dess befolkning till sig. Detta var en kolonialistisk och på etnocentriska bevekelsegrunder förd politik. Konkurrenten från andra nationer fördröjde dock verkställigheten. Den svenska centralmakten kunde inte hel-

ler vidta alltför vittgående åtgärder i landsdelen, om den önskade använda urbefolkningen, samerna, som samhällsbyggare. Samerna hade då sanktioner att tillgå, ty deras skatt var av betydelse för statskassan. De kunde dessutom flytta till Norge. Således lyssnade centralmaktens ombud vid ting och kyrkhelger på samerna. Samiska nämndemän tillämpade samisk rätt och kunde överväga nybyggens upptagande. Ännu 1846 och 1874 framlades förslag och vidtogs åtgärder för att samer skulle kunna vara aktiva i kommunalpolitiken.

På grund av den kraftiga befolkningsökningen i fjällkommunerna över-togs efterhand samhällsbyggarrollen där av ickesamer. Det fanns under 1800-talet ett reservattänkande i avsikt att undvika konflikter, men odlingsgränsen dragen på 1870-talet kom för sent. Ickesamer var långt tidigare på plats i Lappmarkerna för att leta odlingsbar mark och andra naturtillgångar. Intentionerna i den svenska norrlandspolitiken har inte sedan Gustav Vasas tid givit plats för ett oinskränkt samiskt inflytande över användandet av mark och vatten i Norrland.

De samiska nämndemännen hade delvis kunnat kontrollera etablerandet av nybyggen och ännu under senare delen av 1800-talet gav lekmannainflytandet i avvitringsprocessen samer möjlighet att påverka jordbrukets markanspråk i lapps katteländen. Den till synes generösa rätten för samer att på sedvanerättslig grund utnyttja vidsträckta områden för renbete tog dock definitivt bort möjligheten för samer att i framtiden disponera/äga dessa lapps katteländ (i Jämtland renbetesfjäll). Man kan därefter i de studerade frågorna iaktta, hur staten sökt göra samefrågan till en rennäringsfråga. I den mån icke renskötande samer berörts av åtgärder, har dessa beskrivits som tillfälliga och/eller vidtagna av sociala eller humanitära skäl. Samer/lappar har för politiker och ansvariga myndigheter varit detsamma som renskötande och oftast även nomadiserande personer i fjällbygd. Ett avstamp för denna policy rörande modern tid kan sägas vara det Kungl. Brev av den 24/11 1762, då likställighet mellan icke renskötande samer och nybyggare i de svenska och finska Lappmarkerna påbjöds.

I kapitlet om samers politiska deltagande framgick, att deras inflytande först minskade i Jämtlands län och senare även i de norra länen. De lokala och regionala politikerna och myndigheterna satte de nya inbyggarnas intressen främst. Konflikterna mellan samer och ickesamer har varit allvarliga, men det vore ett stort fel att beskriva dem som något ständigt och överallt pågående. Från vissa bygder, där moderniseringen inte gått så snabbt, finner man i dokument upprepade påpekanden om, att uppdelning av befolkningen i samer och ickesamer är onaturlig. Länsstyrelsernas ställningstagande för de ickesamiska intressena har dock lett till påtagliga spänningar, i Jämtland under 1800-talet, i Västerbotten något senare och i Norrbotten under 1900-talet. Vid dessa situationer, då samerna inte hade något stöd lokalt eller regionalt, vände de sig till politiker och myndigheter utanför sin bygd. Dessa hänvändelser (uppvaktningar) gav fram till 1900-talet ett visst stöd från centralmakten, men efterhand har även centralmakten mestadels prioriterat de ickesamiska intressena.

I den skisserade utvecklingen och bland orsakerna till den, finner jag

överensstämmelse med de av Hubert M Blalock och Frederik Barth (även Harald Eidheim) framlagda teorierna kring minoritetsproblematiken. Blalock ser de olika grupperna som subsystem, där det pågår interaktioner på olika nivåer. Jag finner, liksom de nämnda forskarna, att interaktionerna styrs av socioekonomiska faktorer förstärkta eller motverkade av majoritetens attityder eller värderingar om minoriteten. Majoritetens diskriminering träder i kraft vid påtagliga konkurrenssituationer. Överensstämmelse med den av Blalock beskrivna "koloniala trenden." (jfr Wilhelm Aubert och Per Otnes om förhållandena i Norge) finns också.

De akuta konfliktsituationerna, som ingår i lappfrågan, har mycket kraftigt påverkats av, att den svenska kärngruppen utestängts från beten i Norge och i Finland. Under 1800-talet och början av 1900-talet kopplades detta skeende nära med den storpolitiska situationen i Nord- och Östeuropa och den svensk-norska unionskonflikten. Dessa hopkopplingar med storpolitik försvårade och försenade praktiska lösningar, som skulle ha gynnat alla parter i de berörda områdena, och förhindrade samernas möjligheter till medinflytande.

På lokalplanet var norrbottenssamerna under en period delaktiga i socknarnas verksamhet, ty där behövdes samerna som samhällsbyggare och deras skatt var av intresse. Denna betalades efter frivilliga överenskommelser och uppenbarligen utan grund i gällande bestämmelser. När så tillsynsmyndigheten för renbeteslagarnas efterföljd, lappfogden, från 1890-talet förmedlade de omsorger, som normalt tillkom kommuner, fjärmades samerna från denna verksamhet. Skeendet kan tolkas så, att såväl staten som majoriteten ute i kommunerna gärna såg, att samerna inte fick tillfälle att föra fram krav som urbefolkning i området. Det fanns tidigt enstaka politiker, som tog upp samernas minoritetssituation och kunde ställa till 'besvär'. Vidare framträdde vid denna tid en liten grupp samer, som ställde krav från en allmän samisk plattform,

Det samiska deltagandet i Norrbotten berodde på, att befolkningen, i det inre av länet och utanför Malmfälten, kunde delas in i flera etniska grupper, och att dessa ändå kände gemenskap beroende på livsbetingelser och levnadssätt. Längre fram på 1900-talet, då Norrbotten började moderniseras, fick frontlinjerna en klarare etnisk karaktär. De samiska intressena kom att stå mot gruv-, skogs-, vattenkrafts- och fritidsintressena företrädesvis styrda av personer från södra Sverige.

Man kan konstatera, att samerna hävdade sina intressen bättre i ett mindre modernt politiskt system. På lokal nivå karaktäriserades detta av tvåpartsrelationer, som styrdes av regler av civilrättslig karaktär. Däremot hindrades samerna, att som intressegrupp hävda sig i den framväxande moderna kommunala självstyrelsen. Gruppen har dock efter andra världskriget i viss utsträckning hävdats sig som etnisk kulturell grupp.

Den svenska centralmakten har inte förändrat sin grundinställning, att samerna inte har någon äganderätt till mark i Sverige på grundval av sin etniska härkomst. Det senaste århundradet har inneburit ytterligare skärpning. Fram till mitten av 1800-talet kunde man tolka politikernas och höga tjänstemäns inställning, att samerna hade rätt till mark, (jfr parallellteorin från 1600-talet). Renbeteslagarna förde med sig att svensk lag lades

till grund för samiska rättigheter, även om det inte gav äganderätt. Kravet på jordbrukets företrädare hade även en stark lokal förankring. Därtill betraktades samer ofta som ett mystiskt naturfolk, som med naturnödvändighet skulle försvinna. Rennäringen skulle vika för jordbruket, ty det senare representerade en högre utveckling. På 1880-talet kom socialdarwinistiska idéer, vilka gav inställningen till samerna en ny rasistisk dimension med uppfattningen, att samerna var en underlägsen och svag ras/stam, som behövde skydd.

Den mest negativa situationen för samerna inföll när såväl centralmakten som lokalbefolkningen såg samerna som hinder för sina planer och intressen. Denna situation förstärktes av att samer och ickesamer i samma bygd hade få kulturella beröringspunkter, som kunde utgöra en motvikt till ovan nämnda attityder och värderingar.

De för samerna så viktiga besluten och åtgärderna påverkades väsentligt av ekonomiska intressen, attityder-värderingar, okunnighet och myter på central och lokal nivå. De för samerna mest negativa följderna av dessa real- och idépolitiskt underbyggda beslut maximerades under en period från 1800-talets slut och fram till andra världskriget. Denna maximering inträffade inte samtidigt i samebygderna. Den inleddes i Jämtland-Härjedalen och gick sedan som en våg genom samebygderna. Det gällde konkurrensen om marken. Centralmakten, som stöddes av den ickesamiska lokalbefolkningen i både Sveriges och Norges samebygder, ansåg sig behöva jordbruksmark till en växande befolkning. De nya socialdarwinistiska strömningarna hade därtill god grogrund i kulturskillnaderna mellan folkgrupperna.

Renbeteslagarna är ett gott exempel på, hur realpolitiker och idépolitiker finner varandra. Centralmakten antog, att samerna skulle försvinna, men i stället utbröt svåra konflikter, och idépolitiker kunde visa på en lösning. Samerna kunde göras till en liten yrkesgrupp, som man skulle skydda. När problemen under 1900-talet flyttade norrut, finner man samma inslag. De etniska konfliktlinjerna i Norrbotten hade förstärkts.

Den splittring av samerna, som lapp-ska-vara-lapp-politiken åstadkom genom renbeteslagarna-lappväsendet och nomadskolan, passade realpolitikerna. Samtidigt var lappfrågan en liten del av den sk norrlandsfrågan. Striden stod mellan kapitalintressen och småbrukares jämte arbetares intressen, representerade av liberaler och socialdemokrater. De senare arbetade för en självägande småbondeklass i Norrland, till vilken samerna kunde höra. Lappfrågan blev för dessa en rättvisefråga och socialfråga, där de direkta åtgärderna endast behövde omfatta rensamer-na.

De politiska partierna och merparten av folkrörelserna har före 1950-talet föga beaktat samerna som en etnisk- kulturell grupp. De enstaka politiker, som alltid tagit sig an samefrågor, har gjort detta vid sidan av sitt partiarbete och ibland t o m mot sina partiers ståndpunkter. Bland folkrörelserna har kyrkan och frikyrkorörelsen varit aktiv i samefrågor liksom den äldre nykterhetsrörelsen. Västerbottenssamer och arbetarrörelsen i länet hade kontakter med varandra under 1900-talets första årtionden.

De politiska partierna har inte funnit det möjligt att öka sina röstetal genom att profilera sig i samefrågor. De svaga konfliktlinjer, som kan skönjas bland politikerna i lappfrågan, har varit speglingar av andra konflikter, på 1800-talet av unionsfrågan och på 1900-talet av norrlandsfrågan. Efter andra världskriget har partierna observerat samernas problematik men då som en social-kulturell problematik, vilken gav utslag till samernas förmån i skolfrågor men ej i markfrågor. Folkpartiet återupptog åren kring 1950 äldre liberala traditioner att agera i samefrågor, men efterhand framträdde även de övriga politiska partierna med en eller flera "samevänner".

Landshövdningarna, tillsammans med lappfogdarna, har varit de dominerande aktörerna bland ickesamerna. På 1800-talet fanns där även regeringsledamöter, andra högre politiker och tjänstemän samt lokala befattningshavare. Genom lapp-ska-vara-lapp-politiken kom 'lappfrågan' att skötas av en mindre grupp, dit ofta få eller inga politiker hörde. Jag har inte kunna finna, att det i Sverige förts en planerad samepolitik av rasistisk karaktär. Däremot har en liten grupp "lappexperter" under långa perioder opåtalat fått dominera utformningen av politiken mot samerna. Enstaka personers attityder och värderingar, om samer och deras kultur, har haft inslag av rasistisk karaktär och haft betydelse både i utrednings- och verkställighetssammanhang.

Samer och särskilt sydsamer började så redan på 1880-talet och under 1900-talets två första årtionden att arbeta politiskt. Samerna tog intryck av och deltog i det spirande folkrörelsearbetet. Målet var redan kring sekelskiftet en slagkraftig samisk intresseorganisation. Samerna lyckades inte bilda någon riksorganisation förrän 1950. 1918 tog majoriteten av dem, under ledning av Gustav Park, ställning mot allt partipolitiskt agerande såsom grupp. De svenska myndigheterna hade reagerat med överdriven misstänksamhet mot samernas organisationssträvanden. Sannolikt bedömde ändå Park situationen rätt, ty partierna förefaller inte på någon nivå ha bedömt det fördelaktigt att aktivera sig i lappfrågor. Det var ingen tillfällighet, att aktiviteten i samefrågor minskade från 1920-talet och fram till tiden efter andra världskriget. Under denna tid hade de politiska åskådningarna, med rasism som en av huvudpunkterna sin höjdpunkt. I betänkanden, remissyttranden, tidningsartiklar och skrifter rörande samer fanns så mycket av nedvärderande undertoner, att samerna såväl som grupp och som enskilda kunde finna det lämpligt att undertrycka sin samiska identitet. Detta förhållande bidrog också till att 'lappfrågan' blev degraderad till en rennärings- och socialfråga.

Efterkrigstidens reaktion mot rasism och förtryck kan ses som en logisk orsak till, att samerna åter började agera som en etnisk grupp. Man kan i sakfrågor iaktta hur många välvilligt inställda politiker hade svårt att inse, att samer inte behövde likställas med renskötande nomader.

Sverige har sedan flera hundra år en "själv tillverkad" nedvärdering av samer och samisk kultur. Dessutom har tidsidéer av socialdarwinistisk karaktär på ett avgörande sätt påverkat beslut och åtgärder i samefrågor under främst 1900-talet och brutit en period med en bred och delvis radikal samisk aktivitet. Senare har företrädesvis samer, med anställning och social position i majoritetssamhället, haft kraft nog att arbeta för sin

kärngrupp, rensamerna.

Vad gäller övriga samer håller jag med Harald Eidheim, att de har av olika skäl antingen låtit sig assimileras eller isolerat sig i egen grupp. Åt en del av de i majoritetskulturen etablerade samerna har kärngruppen givit ett slags karismaroller, d v s man satte en stor tro till deras förmåga att utträtta mycket.

Säranordningarna, som vidtagits av centralmakten, har skadat samerna. Lappskolan och nomadskolan har inte enbart fungerat som assimilationsinstrument. Den har även gett samerna en institutionell bas utanför renskötseln. På liknande sätt har även lappväsendet och Jämtlands lappförsamlingar fungerat. Om inte dessa säranordningar hade funnits, hade assimilationsprocessen varit ännu längre framskriden. Detta påstående får dock inte frammana den slutsatsen, att segregering/diskriminering är förutsättningen för en etnisk minoritets fortlevnad. Det måste ändå fastslås, att en minoritet måste garanteras vissa kanaler för inflytande och rättigheter, vilka en majoritet inte utan vidare kan avskaffa. Samerna har som regel önskat behålla de aktuella institutionerna men med ett demokratiserat samiskt inflytande. Ramen har funnits, och samerna har av tradition haft roller, som de kunde bygga vidare på i stället för att behöva bygga upp något nytt. En minoritet behöver en egen byråkrati. Man kan se vad Israel Ruong och Lars Thomasson som nomadskoleinspektörer utträttade inom det givna systemet.

Trots viss s k positiv segregering har samerna under de senaste hundra åren utsatts för förtryck. Samerna har återkommande under perioden hävdats vara en nationell minoritet med rättigheter av ekonomisk och kulturell natur. Den svenska centralmakten har låtit kolonisera Norrland och förutom renbetesrätt i det inre av Norrland och viss jakt- och fiskerätt har landsdelens urbefolkning inte lyckats hävda rättigheter av ekonomisk art. Genom utnyttjande av sin maktposition har den ickesamiska majoriteten med attityder och värderingar av den samiska kulturen splitttrat gruppen. Det har försvårat för den enskilde samens att leva socialt, kulturellt och politiskt på grundval av en samisk identitet. Real- och idépolitiker har under sken av att söka åstadkomma ekonomisk och social jämlikhet, allvarligt försvårat samernas möjligheter att leva vidare som en etnisk minoritet.

Enligt Karl W Deutsch har ett folk gemensamma språkvanor, gemensamt sätt att uttrycka sig och gemensamma kulturella minnen som ger möjlighet att förstå varandras tankar. Olika folk har svårt att förstå varandras tankar men borde ha förståelse för att det finns olika tankar. I Norrland borde centralmakten ha reglerat inflyttningen till landsdelen och påverkat betingelserna för medborgarna. Nybyggare, gruvarbetare och andra lappmarksbor kan inte ges huvudansvaret för samernas situation i sitt kärnområde. Detta ansvar ligger på nationens ledning genom de beslut den fattat, genom de åtgärder som vidtagits och genom de tankar som ligger bakom.

Summary

Has the evolving political system in Sweden discriminated against the Sami, both as individuals and as a minority group? How did the policy of the Swedish majority towards the Sami develop?

Since the Middle Ages, Sweden has expanded northwards and has tried, among other things, to integrate the Sami minority. The Sami were, for example, offered representation in the peasant faction of the Diet of the Four Estates and in local communities. They were also appointed to serve in the local courts.

Local self-rule expanded somewhat after 1862, but to what degree did the Sami participate in ballots?

Towards the end of the nineteenth century, the northern mountain communities, who were the most numerous, were politically active there. The reindeer-breeding Sami up until 1911 usually had no right to vote. In fact, Sami participation in national elections has been insignificant right up until the 1960's. The Lapps have voted less in their home area than the rest of the population. The obstacles were both legislative and socioeconomic, and were caused by the negative attitude of the majority of the population towards the Sami as a nomadic people. Also the Sami were living in sparsely populated areas and conflicts arose between them and the other local inhabitants over land and water rights. There are numerous examples of politico-legal struggles over the land and natural resources in Northern Scandinavia.

Until 1928, the reindeer-breeding Sami were subject to an old taxation system especially created for them. Under this system, for example, they had no right to vote and seldom paid local taxes. The rest of the population, therefore, considered the Sami a burden which should rightly be taken by the State.

Since 1600 the Sami have had a separate school system of their own. The intention was first, to assimilate them and then, from 1913 on, to protect a weak minority. After 1962, the intention became to promote the Sami culture.

All these questions, of education, taxation and land and water rights were significant to the Sami as an ethnic group and were the cause of conflict between them and the rest of the population in their home area.

The Sami also had to fight an idea which was widely accepted among the Swedes: that a minority such as theirs was not entitled to special rights and that they were a weak and doomed people. They also had to contend against private and public interests.

The particular character of the problems involved made it possible for a small group of experts to play an unjustly exaggerated role through the years. On the whole, political parties and popular national organisations showed little interest in the Sami and their problems. Those who tried to help were individuals of non-Lappish origin who were called 'Friends of the Sami'. Among these were clergymen, senior officials and a number of

politicians mainly liberals and leftist socialists. The Sami representatives were primarily teachers and clergymen who worked in defence of the interest of their group through committee work.

In 1950, the National Union of Swedish Sami (Svenska Samernas Riksförbund) was established. Since then the Sami have been able to defend their interests on more or less the same basis as other groups. Even the political parties became aware of the problems of the indigenous population. However, although the Sami became more active politically, the number of antagonistic groups and special interest lobbies increased. The basic conflicts concern the forests, ore resources, water, energy and leisure-time areas.

During the past 100 years, the Sami have been a politically weak and alienated group. This cannot totally be blamed the political system. It is more truly the result of the actions or, rather, the lack of action taken by the majority. The Swedes, on the whole, did not particularly suppress the problems of the Sami or ignore them. However, Sami interests were often pushed side, sometimes for pragmatic political reasons and sometimes because of a negative attitude towards the Sami and their cultural traditions.

Källor och litteratur

Otryckta källor

Riksarkivet i Stockholm (RA).

Kommittéarkiv

Konseljakter

Landsarkivet i Härnösand (LAH).

Handlingar från länsstyrelserna i Norrbotten och Västerbotten:

-landskansliets handlingar: underlag för Kungl. Maj:ts Befallningshavandes ämbets/femårsberättelser 1821-1905 (Västerbotten 1890-1905), brevkoncept (A II), inkomna skrivelser (D I)

- lappväsendet i Västerbottens län protokoll från lappfogdarnas sammanträden med lappbyarna och tillsyningsmännens dagböcker(E VIII)

Protokoll från socken- och kyrkostämmor (K I)

Visitationsprotokoll (N)

Landsarkivet i Östersund (LAÖ) .

Handlingar från länsstyrelsen i Jämtlands län :

-landskansliets handlingar: underlag för Kungl. Maj:ts befallningshavandes ämbets/ femårsberättelser 1827 -1905, brevkoncept .

- landskontoret: inkomna skrivelser

Protokoll från socken- och kommunalstämmor (K I)

Länsstyrelsens allmänna kungörelser.

Lantbruksnämndernas arkiv i Luleå och Östersund.

Protokoll från lappfogdarnas sammanträden med lappbyarna.Brevkoncept

Länsskolnämndens arkiv i Luleå.

Protokoll från nomadskolefullmäktiges sammanträden 1926

Kommunarkiv.

Arkiven i Karesuando-Kiruna, Gällivare, Jokkmokk, Vilhelmina, Gäddede(Strömsund), Järpen och Sveg: kommunala protokoll och handlingar och röstlängder.

Kyrkoarkiv .

Arkiven i Kiruna, Gällivare, Jokkmokk, Undersåker och Funäsdalen:

Kyrkostämмо- och kyrkorådsprotokoll . Protokoll och handlingar tillhörande lappförsamlingarna i Jämtland .

Officiellt tryck

Riksdagstrycket(fram till 1863 även innehållande Bihang till samteliga riksståndens protokoll, Kongl Maj:ts Befallningshavandes ämbetsberättelser, de s k landshövdingeberättelserna, LHB, och till 1920 kommittebetänkanden, 2a saml, 2a avd).

Svensk Författningssamling (SFS)

Bidrag till Sveriges Officiella Statistik, nyföljd 1856 -1910

-Serie A:Befolkningsstatistik

-Serie H:Kungl Maj:ts Befallningshavandes femårsberättelser (LHB)

-Serie R:Valstatistik (1871 -1910) I - XIX

Sveriges Offentliga Statistik (SOS)

-Allmänna val (1910- 1968)

-Folkräkningarna 1910, 1920, 1930, 1945

Sveriges Offentliga Utredningar(SOU)

- 1922:10 Om lappskattelandsinsitutet och dess historiska utveckling. Av Åke Holmbäck.
- 1923:51 Förslag ang. lapparnas renskötsel mm.
- 1923:52 Förslag till stadgar ang. nomadundervisningen i riket samt instruktion för nomadskoleinspektören.
- 1924:58 Fattigvården bland lapparna.
- 1924:59 Lapparnas beskattning.
- 1936:23 Betänkande ang. åtgärder för avhjälpande av de inom vissa delar av Norrbottens läns lappmark yppade missförhållandena samt rörande de kostnader som därav kunde föräntas, mm.
- 1940:37 Betänkande ang. lägenhetsupplåtelse åt lappar som lämnat renskötseln.
- 1941:28 Betänkande med förslag ang. underlättande av deltagande i kommunala val.
- 1942:41 Betänkande ang. åtgärder till stöd för de rensköttande lapparna mm.
- 1944:6 Betänkande ang. byordningar.
- 1944:37 Den lantkommunala författningsreglementets historia. Av Erik Schalling.
- 1945:64 Betänkande ang. underlättande av deltagande i allmänna val.
- 1946:1 Förslag rörande upplåtelse i vissa fall av mark å renbetesfjällen i Jämtlands län.
- 1952:13 Betänkande ang. vissa fiskerättsliga förhållanden inom lappmarkerna och Jämtland.
- 1960:41 Samernas skolgång.
- 1971:51 Invandrare i Sverige.
- 1975:99 Samerna i Sverige. Stöd åt språk och kultur.
- 1975:100 Samerna i Sverige. Bilagor.

Departementspromemorior

- Betänkande ifråga om förändrade bestämmelser rör. nomadskolor för lappbarn. Avg. den 18/6 1915. Ecklesiastikdep. handlingar 23/9 1916, nr 22.
- Förslag rör. vissa med lappväsendets administration sammanhängande frågor. Avg. den 27/10 1943. Jordbruksdep. handlingar 28/1 1944 nr 65.

Tidningar och tidskrifter

Samefolkets Egen Tidning (SET)-Samefolket 1919-1980

Östersundsposten 1882-1885.

Enstaka artiklar ur Aftonbladet 1904, Blad ur lapparnas liv 1912, Dagens Nyheter 1930, Fäderneslandet 1925, Norrbottenskuriren 1932, Norrskensflamman 1907, Nya Dagligt Allehanda 1937, Socialdemokraten 1930, Stockholms Posttidningar 1752.

Klipparkiv: Prosten Georg Bergfors' klipparkiv (Kiruna kommunarkiv), K-B Wiklunds klippsamling (Uppsala universitetsbibliotek), Uppsala universitets klipparkiv - 1963, avd 2 Samefrågor.

Meddelare

Andersson, Gösta, länskskoleinspektör, Luleå
Bergfors, Georg, f d prost, Sollefteå (död)
Bergström, Gustav, lärare, Saxnäs
Cramér, Tomas, sameombudsman, Stockholm
Eidheim, Harald, etnolog, Oslo
Falk, Hjalmar, f d kamrer, Kiruna
Fisk, Sven, socialchef, Vilhelmina
Hadenius, Stig, docent, Göteborg
Hafström, Gerhard, professor, Stockholm
Hammarsten, Börje, komminister, Hotagen
Jönsson, Elias, f d riksdagsledamot (fp), Jämtlands Sikås
Kaddik, Arvid, predikant, Arjeplog
Lindhagen, Sten, godsägare, Marbäck
Millgård, Sven-Olof, kantor, Undersåker
Nilsson-Mankok, Erik, skriftställare, Saxnäs

Park, Gustav, f d kyrkoherde, Uppsala (död)
Ranta-Rönnlund, Sara, fru, Uppsala (död)
Rhitzen, Hilding, f d lappfogde, Stockholm
Rhodin, Albert, f d lönearbetare, Vilhelmina
Rudberg, Sten, professor, Göteborg
Ruong, Israel, professor, Uppsala
Torgrim, Teres, f d nomadlärare, Kiruna(död)
Wallqvist, Einar, f d provinsialläkare, Arjeplog
Winge, Margit, f d byrådirektör och riksdagsledamot (fp), Stockholm

Åhren, Ture, renägare, Gäddede

Till meddelarna hör alla de tjänstemän och politiker jag fått hjälp av och diskuterat med under de många besöken på de kommunala arkiven, de personer jag träffat under fältarbetet för tre seminarieuppsatser och en intervjuundersökning i svensk och även norsk fjällbygd, på svenska och nordiska samemöten och under lärtjänstgöring i Kiruna på 1960-talet.

Litteratur

ADELSKÖLD, CLAES. Utdrag ur mitt dagsverke och pro-diversekonto, delarna 1-4. Stockholm 1899-1901.

ALEXANDERSSON, ERLAND. Bondeståndet i riksdagen 1760-1772. Lund 1975.

ALMQVIST, JANERIC. Studier i Svensk jordrätt. Svenska lantmäteriet 1628-1928. Stockholm 1928.

ARELL, NILS. Rennomadismen i Torne lappmark. Umeå 1977.

ASP, ERKKI. The Finnicization of the Lapps. Turku 1966.

AUBERT, VILHELM. En nationell eller social minoritet? I KUNG (1970) och HOMME (1969)

AXELSON, ALF W. Gällivareverken investerings- och spekulationsobjekt, 1863-82. Luleå 1964.

BARTH, FREDRIK:

Minoritetsproblem från socialantropologisk synpunkt. I SCHWARZ (1971).

Ethnic groups and boundaries. Bergen-Oslo 1969. Socialantropologiska problem.

Verdandidebatt nr 60, 1971.

The Role of the Entrepreneur in Social Change in northern Norway. Universitetsforlaget Oslo 1972. (1963).

BERGLÖF, LENNART. De svenska nordlapparnas flyttningar till Norge. Stockholm 1923.

BERGQVIST, OLOF. Bland svenskar, finnar och lappar. Stockholm 1940.

BERGOVIST, O - SVENONIUS, F. Lappland - det stora svenska framtidslandet. Stockholm 1908.

BLALOCK, HUBERT M JR. Toward a theory of minority - group relations. New York 1967.

BROX, OTTAR. Centralbyråkraterna och glesbygden. Halmstad 1969.

BUDKAVLEN. Meddelanden utgivna av Brages sektion för folklivsforskning. Arg. 22. Åbo 1943.

BYLUND, ERIK. Koloniseringen av Pite Lappmark t o m år 1867. Geografica nr 30. Uppsala 1956.

BÄCKMAN, LOUISE. Sajva. Stockholm 1975.

BÄCKMAN, L - KJELLSTRÖM. R. (utg) Kristoffer Sjulssons minnen. Lund 1979.

CAJANUS, AUGUST. Våra nomader. Framställning med blick på nybyggeverksamheten i Lappmarken. Stockholm 1870.

CAMBELL, ÅKE. Från vildmark till bygd. Uddevalla 1948.

CARLSSON, STEN. Bonden i svensk historia. Del III. Stockholm 1956.

CARLSSON, S - ROSEN, J. Svensk historia. Stockholm 1964.

COLLINDER, BJÖRN. Lapparna. Stockholm 1933.

CRAMÉR, TOMAS. De underprivilegierade samerna. I KUNG (1970).

CRAMÉR, T - PRAVITZ, G. Studier i renbeteslagstiftning. Stockholm 1970.

DAHL, TOR EDVIN. Samene idag - og imorgen. Oslo 1970.

DAHLSTRÖM, EDMUND. Våra samer. Forskningsrapport nr 9, sociologiska institutionen, Göteborgs universitet 1968. Sociologiska synpunkter på nationella minoriteter.

- Identitet och minoritet. 1971. I SCHWARZ
Den samiska minoriteten i Sverige. I SVONNI. Samerna, ett folk i fyra länder. 1974, Forskningsrapport nr 24, sociologiska institutionen, Göteborgs universitet.
- DET SVENSKA SAMEFOLKETS ALLMÄNNA LANDSMÖTE i Arvidsjaur den 4 - 7 oktober 1937. Protokoll och efterskrift. Umeå 1938.
- von DUBEN, GUSTAF. Om Lappland och lapparne. Första uppl. 1873. Nytryck Östervåla 1977.
- EASTON, DAVID. A Framework for Political Analysis. New York 1965.
- EEK, HILDING. Folkkrätten. Stockholm 1968. Minoriteterna, folkkrätten, NF och FN. I SCHWARZ Identitet och minoritet. 1971.
- EIDHEIM, HARALD. Aspects of the Lappish Minority Situation. Oslo 1971.
- ELGSTRÖM, OSSIAN. Hyperboréer. Stockholm 1922.
- Karesuandolapparna. Stockholm 1922.
- ELVANDER, NILS. Harald Hjärne och konservatismen. Konservativ idédebatt 1865-1922. Stockholm 1961.
- ENEWALD, NILS. Sverige och Finnmarken. Stockholm 1920.
- ENGLUND, E. - SVENNSTRÖM, Y. Indianernas när, var, hur? Forum. Stockholm 1974.
- ERIKSSON, E. - FRÅNGMYR, I. Idéhistoriens huvudlinjer. Stockholm 1975
- FAHLBECK, PONTUS. Stånd och klasser. Stockholm 1892.
- Recension i Statsvetenskaplig Tidskrift 1911:3.
- FAHLGREN, K. m fl. Övre Norrland förr i tiden. Umeå (1957).
- FALKMAN, LUDVIG. Underdånig berättelse om en af öfverdirektören vid lantmäteriet genom rikets norra län verkställd ämbetsresa. 1850. Stockholm 1851.
- FELLMAN, ISAK. Handlingar och uppsatser angående finska lappmarken och lapparna 1 - 2. Helsingfors 1910-1915.
- FELLMAN, JAKOB. Anteckningar under min vistelse i Lappmarken 1- 4. Helsingfors 1906.
- FJELLSTEDT, LINNEA. Hungerpesten. Borås 1975.
- FRISTEDT, ERIK. Torneå domsaga 1270 - 1970. Stockholm 1971.
- FÖRTECKNING över kommittébetänkanden avgivna under åren 1809-1894. Stockholm 1896. För åren 1895 - 1903. Stockholm 1904. Utg. Erik Thyselius. (SOU-kataloger).
- FÖRTECKNING över statens officiella utredningar 1904 - 1945. Utg. riksdagskansliet. Stockholm 1953. (SOU katalog).
- GEIJER, HERMAN. Konungens allmanning och socknar i västra Jämtland år 1351. Heimbygdens tidskrift VII 3 - 4 1939 - 1940.
- GRAPE ER. J. Utkast till beskrifning öfver Enontekis socken i Torne lappmark (1803 - 1804). Tornedalica 1969. Kalix 1969.
- GRAPENSON, JÖRAN. Socksjock-Kaitum. Anteckningar till Gellivare sockens tidigare historia. Göteborg 1942.
- GULLSTRAND, RAGNAR. Socknarnas självstyrelse i historisk belysning. Stockholm 1933. Bidrag till den svenska sockensjälvstyrelsens historia under 1600-talet. Stockholm 1923.
- GÖTHE, CARL GUSTAF. Om Umeå lappmarks svenska kolonisation. Uppsala 1929.
- HADENIUS, STIG. Fosterländsk unionspolitik. Uppsala 1964.
- HADENIUS, STIG m fl. Sverige efter 1900. Stockholm 1974.
- HAFSTRÖM, GERHARD. Jordebok och äganderätt. Ur Rättshistoriska studier, band 5. Lund 1977.
- HAGLUND, GÖTE. Nybyggarpäst i vildmarken. Falköping 1973.
- HALLER, ELOF. Svenska kyrkans mission i lappmarken under frihetstiden. Stockholm 1896.
- HAMMAR, TOMAS. Det första invandrarvalet. Stockholm 1979
- Sverige åt svenskarna. Stockholm 1964.
- HANDLINGAR ang ifrågasatta åtgärder till förbättring av lapparnas existensvillkor i Västerbottens län. Jordbruksdepartementet 1905 och ny följd 1907.
- HANDLINGAR och uppsatser ang finska Lappmarken (utg Isak Fellman) 1 - 4. Helsingfors 1910 -1915.
- HANDLINGAR rörande Skandinaviens historia. Utg. av kungl. samfundet för utgivandet av handskrifter rörande Skandinaviens historia. 1 - 40. Stockholm 1830 - 1860.
- HANSEGÅRD, NILS-ERIK. Tvåspråkighet och halvspråkighet. Stockholm 1968.

- HEDENSTRÖM, GUSTAF Z. Skall lappen svälta ihjäl? Ur Norrskensflamman 1907:53.
- HELLNER, JOH. Minnen och dagböcker. Stockholm 1960.
- HENNINGSSON, R. - KJELLNOR, S. Intervjuundersökning bland ett urval av renägande husbönder om attityder utförd på uppdrag av Sveriges radios sektion för publikundersökningar 1967, publ. 1969.
- HERLITZ, NILS. Grunddragen i det svenska statsskickets historia. Stockholm 1957.
- HERNES, GUDMUND. Makt og avmakt. En begrepsanalyse. Kragerö 1975.
- HESSLÉN, GUNNAR. Det svenska kommittéväsendet intill 1905. Uppsala 1907
- HILDEBRAND, ALBIN. Svenskt porträttgalleri Stockholm 1904. Generalregister till svenskt porträttgalleri. Stockholm 1913.
- HILDEBRAND, EMIL. Svenska statsförfattnings utveckling från äldsta tid till våra dagar. Stockholm 1896.
- HOMME, LINA (red). Nordiska nykolonialisme. Oslo 1969.
- HULTBLAD, FILIP. Övergång från nomadism till agrar bosättning i Jokkmokks socken. Lund 1968.
- HÖGSTRÖM, PEHR. Beskrifning öfver de till Sweriges krona lydande Lappmarker. Stockholm u.å. Missionsförrättningar i Lappmarken. Stockholm 1774.
- IDIVUOMA, PER. Om statens förmynderi över samerna. I SVONNI (1974).
- INLÄGG om rennäringssakkunniga SOU 1968:16 från Storumangruppen genom Erik Nilsson-Manker 2/11 1968.
- ISAKSSON, OLOV. Bystämman och bystadga. Umeå 1967.
- Tärna - förvandlad bygd. Borås 1975.
- JAAKKOLA, MAGDALENA. Språkgränsen. Malmö 1973.
- JOHNSEN, OSCAR ALBERT. Finmarkens politiske historie aktmassigt framstillet. Kristiania 1923.
- JOHANSSON, HENNING. Samerna och sameundervisningen i Sverige. Umeå 1977.
- JOHANSSON, HILDING. Lappväsendet. Svensk lagsamling nr 20. Stockholm 1953.
- JOHANSSON, LEVI. Frostvikens kyrkor och kapell. Uppsala 1950. JÄMTEN. Föreningen Heimbygdas årsbok 1969. Östersund 1969.
- JÄMTLANDS-HÄRJEDALENS HISTORIA. Red. N. Ahnlund, J. Brome, H. Wickman, 1 - 4. Stockholm 1945 - 1962.
- JÄMTLANDS LÄNS LANDSTING 1863 - 1962. Minnesskrift. Östersund 1963.
- KIHLBERG, NILS. Folktribunen Adolf Hedin. Stockholm 1972.
- KIRUNA 1900 - 1950. Minnesskrift. Eskilstuna 1950.
- KUNG, ANDRES. (red) Samemakt. välfärd till döds eller kulturellt folkmord? Ystad 1970.
- KVANDAHL, HENRIK. Samefolkets historie, 1 - 3. Røros Trondhjem 1925 - 1947.
- KYRKO HISTORISK TIDSKRIFT 1910. Förslag till omorganisation av lappskolväsendet.
- LABBA, ANDREAS. Anta och Marie. Stockholm 1971.
- LAESTADIUS, PETRUS. Journal Petrus för första året, 1 - 2. Stockholm 1928.
- LAPPONICA, Essays presented to Israel Ruong 26/5 1963. Uppsala 1964.
- LAULA, ELSA. Inför lif och död. Stockholm 1904.
- LEWIN, LEIF. Folket och eliterna. Stockholm 1970.
- LINDGREN, HUGO. Carl XV:s resa genom Norrbotten. I Norrbotten 1934.
- LINDHAGEN, ANNA. Vad vi tänkte. Minnen. Stockholm 1941.
- LINDHAGEN, CARL:
 Rasernas likställighet. Södertälje 1922.
 I revolutionsland. Stockholm 1928.
 Memoarer 1 - 3. Stockholm 1936-1939.
- LINDHOLM, PER A. Västerbottens län. Läsebok för skola och hem. Stockholm 1920.
- LINDHOLM, VALDEMAR. Vildmarkens besegrare. Stockholm 1925.
- Dat lah mijen situd. Det är vår vilja. Örnsköldsvik 1920.
- LINNAEUS, CARL. Lapplandsresa år 1732. London 1972.
- LJUNGHOFF, JOHANNES. Bilder ur lappfolkets historia. Stockholm 1913.
- LUNDBORG, H- WAHLUND, S. The race Biology of the swedish Lapps. Stockholm 1932.
- LUNDBORG, HERMAN. Rasbiologi och rashygien. Stockholm 1914.
 Västerlandet i fara. Befolkningsfrågan. Göteborg 1934
- LUNDMARK, BO. Arnie. Tärna studier. Storuman 1972 (I).
 Från skolkåtor och renfjäll. Terese Torgim och Johan Turi berättar. Luleå 1972 (II).

best. över tärna

utgåst

- MALKER, BIRGITTA OCH HANS. Rapport vid Svenska Samernas Riksförbunds landsmöte 1976 (stencil).
- MALM, GÖSTA. I min krafts dagar. Stockholm 1963.
- MALMBERG, BO. Kronotorpens folk. Borås 1975.
- MANKER, ERNST. De svenska fjällapparna. Stockholm 1947.
- Åter mot norr. Borås 1970.
- MARKLUND, ERIK. Övre Norrland i litteraturen. Umeå 1963.
- MARTINUSSEN, WILLY. Fjerdemokratiet. Politiske resurser och politisk midvirkning. Oslo 1973.
- MOLANDER, B. - ÅHRÉN, I. Same är same. Sem. uppsats vid sociologiska institutionen vid Umeå universitet 1970 (stencil).
- MEIJER, HANS. Kommittéväsandets utveckling 1905 - 1954. Lund 1966.
- MELLQVIST, EINAR. Rösträtt efter förtjänst. Stockholm 1974.
- MOYNIHAN, DANIEL. Ethnicity theory and experience. Cambridge 1975
- MÅRTENSSON, LUDVIG. Förteckning över bondeståndets ledamöter 1710-1800. Stocksolm 1937. Do 1600-1697. Stockh. 1950.
- NAUMAN, CHRISTIAN, Svensk Statsförfattningsrätt. Stockholm 1879.
- NILSSON, GÖRAN B. Självstyrelsens problematik. Uppsala 1967.
- NILSSON-MANKOK, ERIK. U-land i norr. Vilhelmina 1966.
- NILSSON -STJÄRNQUIST, NILS. Riksdagen och kronans fasta egendom. Om regeringsformen 1809 - 77. Lund 1950.
- NILSSON, SVEN. Bidrag till människoslåktets utvecklingshistoria. Lund 1843
- Skandinaviska nordens urinneväpnare. 3uppl. Lund 1872
- The primitiv inhabitants of Skand. London 1868.
- NORBERG, LARS-ARNE. (red). Sverige 1720 - 1866. Malmö 1977.
- NORDBERG, ERIK. Arjeplogs lappskola. I Årsböcker i svensk undervisningshistoria, vol 89/90. Karlshamn 1956.
- NORDWALL, SIVERT. Samepolitik. Trebetygsuppsats vid historiska institutionen vid Umeå universitet. 1971.
- NORRBOTTEN, Årsbok för Norrbottens läns hembygdsförening. Luleå 1934.
- NORRBOTTEN I - II. Utg. Norrbottens jubileumsutst. bestyr. Göteborg 1921
- ODELBERG, WILHELM. Joh. Hellner. Minnen och dagböcker. Stockholm 1960.
- OFSTAD, HARALD. Identitet och minoritet. I SCHWARZ (1971).
- OLSSON, JOHN. Svensk kommunalförvaltning. Malmö 1957.
- OSCARSSON, VILGOT. Politiskt deltagande. En jämförande studie av politisk participation. Representationsundersökningen vid statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet. 1974.
- OTNES, PER. Den samiske nasjon. Trondhjem 1970.
- OTTAR, Populäre småskrifter från Tromsø museum, nr 88, 1976.
- PARK, GUSTAV. Samernas organisationssträvanden i Sverige. I Samiid Dilit. Föredrag vid Nordiska samekonferensen, Jokknokk 1953. Oslo 1957
- PETRÉ, TORSTEN. Svenska regeringen och de norska frågorna. Uppsala 1944
- PETTERSSON, O.P. Gamla byar i Vilhelmina. Stockholm 1941 - 1960.
- POIGNANT, EMIL. Samling af författningar ang. de s k lappmarksfriheterna. Stockholm 1872.
- PROTOKOLL från de Svenska Samernas Riksförbunds landsmöten åren 1950 - 1970.
- RANTA-RÖNNLUND, SARA. Nådevalpar, Näjder, Njoalpas söner. Stockholm 1971, Malmö 1972 och 1973.
- RASSMUSSEN, KNUD. Lappland. Stockholm 1908.
- REINANS, SVEN A. Nationella minoriteter - en definitionsfråga. I SCHWARZ (1971).
- RISSLER, PEHR. Anteckningar om Jämtlands län. Stockholm 1866.
- ROKKAN, STEIN. Immigranterna och det etablerade partisystemet. I SCHWARZ (1971).
- ROSEN, GUSTAV. I koja och residens, minnen. Stockholm 1943.
- RUDBERG, STEN. Ödemarkerna och den perifera bebyggelsen i inre Nordsverige. Uppsala 1957.
- RUONG, ISRAEL. Fjällapparna i Jukkasjärvi socken. Geographica No 3. Uppsala 1937. Samerna. Stockholm 1975 (1969, 1971).
- RYDENFELT, SVEN. Kommunismen i Sverige. Lund 1954.
- SAMELANDSMÖTET i Arjeplog 1948. Stencil S3Rs kansli, Stockholm.

- SAMERNAS VITA BOK II - IV. Utg. av Svenska Samernas Riksförbund 1973, 1975, 1979
- SAMMELI, KARL-ERIC. Staten och samerna 1886 - 1928. Lic. avhandling vid statsvetenskapliga institutionen vid Umeå universitet. 1973. Stencil.
- SAMIID, DILIT. Föredrag vid den nordiska samekonferensen i Jokkmokk 1953. Oslo 1957.
- SCHEFFERUS, JOHANNES. Lappland. Acta Lapponica 8. 1674. Utg. Uppsala 1974
- SCHWARZ, DAVID. Identitet och minoritet. Uppsala 1971.
- Invandrar och minoritetsfrågor, nordisk bibliografi. Stockholm 1976.
- (red) Svenska minoriteter. Stockholm 1966.
- SELINGE, CARL OLOF. Människan i landskapet. Förhistoriska kulturmiljöer i Jämtland och Härjedalen. Fornvårdaren 14, Östersund 1976.
- SJÖLIN, ROLF:
- Glesbygd 1968. Intervjuundersökning hos renskötande befolkning i norra Norrbotten utförd i september 1968 rörande riksdagsvalet.
- Minoritet i majoritet. Utkast till en lägesrapport över politiskt beteende i en inhemsk minoritets kärnområde (Karasjokks kommun i Nordnorge). 1972.
- Politisk participation hos renskötande befolkning i norra Norrbotten. I + bilaga och II. 1966 och 1967. Statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet. Stenciler.
- Tre sitor hos de svenska fjällsamerna och deras förflyttningar 1966. Uppsats för pro-seminariet vid geografiska institutionen vid Göteborgs universitet 1967 (Sjölin 1967 II).
- SOCIALKATALOGEN. Utg. av Socialstyrelsen 1970.
- SOLEM, ERIK. Lappiske rettsstudier. Oslo 1933.
- STECKZÉN, BIRGER. Birkarlar och lappar. Lund 1964.
- STEEN, ADOLF. Samene - emner og oppslag, 1 - 2. Trondhjem 1968-1972.
- SUNDBÄRG, GUSTAV. Det svenska folklynnnet. Stockholm 1911.
- SUNDELIN, UNO. Om de svenska lappmarksprivilegierna. Stockholm 1873.
- SVONNI, LARS (red). Samerna - ett folk i fyra länder. Falköping 1974
- SVENSKA LAPPARNAS LANDSMÖTE i Östersund 1918. Protokoll. Uppsala 1918.
- SVENSSON, TOM. Samernas politiska organisation. Stockholm 1973.
- SWENSSON, GUNNAR. Den parlamentariska diskussionen kring den kommunala självstyrelsen i Sverige 1817 - 1862. Lund 1939.
- SVERIGES OFFENTLIGA STATISTIK. Se särskild förteckning.
- SVERIGES OFFENTLIGA UTREDNINGAR. Se särskild förteckning.
- SVERIGES RIKSDAG. Historisk och statsvetenskaplig framställning. Red. Karl Hildebrand. 1 - 16. Stockholm 1931 - 1938.
- TENERZ, HUGO. Folkupplysningsarbetet i Norrbottens finnbygd under förra hälften av 1900-talet jämte språkdebatten. Stockholm 1963.
- TENOW, C. L. I lappfrågan. Stockholm 1893.
- THOMASSON, LARS. Om lapparna i Jämtland och Härjedalen. Acta Lapponica XII. Uppsala 1956.
- De svenska samerna och renskötseln i Sverige. Skytteanska samfundets handlingar nr 1, 10, 21 utg. 1961, 1971, 1979.
- THOMSSON, RAGNAR. (red) I lappkåtor och nybyggartorp, Stockholm 1919.
- THULIN, GABRIEL. Utredning ang. vissa prästerliga tjänster, vilka ej tillsätts i den ordning prästvalslagen i allmänhet föreskriver. Stockholm 1921.
- THURGREN, J.A. Handbok i det svenska skatteläggningssystemet. Stockholm 1860.
- TURI, JOHAN. Lapparna och deras land. Stockholm 1910.
- UPPMAN, BRIT. Samhället och samerna 1870 - 1925. Umeå 1978.
- VALLINDER, TORBJÖRN. I kamp för demokratin. Ronzo 1962.
- VAHL, JOHN. Lapperne og den lapske mission. Köpenhamn 1899.
- WILSON, JAMES. Rapport nr 21 från Minority rights group. London 1974
- VÄRLDENS FOLK. Prisma 1974.
- WALLIN, GUNNAR. Valrörelser och valresultat. AK-valen i Sverige 1866 - 1884. Ronzo 1961.
- WALLMARK, LENNART. Samernas folkhögskola - en missionsskola. Luleå stifts julbok 1945. Uppsala 1945.
- WESTMAN, KARL GUSTAV. Häradsting och häradsrätter. Stockholm 1934.
- Den svenska nämnden, dess uppkomst. Stockholm 1909 - 1912.
- WIGFORSS, ERNST. Minnen 1. Stockholm 1950.
- WIKLUND, KARL-BERNHARD:

- Lappar. I Nordisk Familjebok. 1911.
 Lappar i nordligaste Sverige. Utg. av Svenska Turistföreningen. Stockholm 1937.
 Nationaliteterna i Norrland. Nordisk Tidskrift 1895.
 Nomadskolans läsebok. Uppsala 1917 - 1929.
 Nordisk kultur. Stockholm 1947.
 Om lapparna i Sverige. Verdandis småskrifter nr 82. Stockholm 1899.
 WIKLUND, K-B - QVIGSTAD, J. Dokument ang flyttlapparna m m. 1907 års renbeteskommission. Kristiania 1909.
 WÅHLSTRAND, ARNE. Karlstadskonferensen 1905. Protokoll och aktstycken. Uppsala 1953.
 WÄRENSTAM, ERIC. Fascismen och nazismen i Sverige 1920 - 1940. Stockholm 1972.
 ÅHREN, JONAS. En same berättar. Östersund 1963.
 ÅSTRÖM, YNGVE. Hjalmar Lundbohm. Stockholm 1965.
 ÖVRE NORRLAND FÖRR I TIDEN, nr 4 Kyrka och skola. Umeå 1966. nr 2
 Under krig och örlig. Umeå 1958.
 ÖVRE NORRLANDS HISTORIA. Red. Gunnar Westin. Utgiven av Norrbottens och Västerbottens läns landsting. 1 - 4. Umeå 1962 1974.
 ÖVRE NORRLAND I TIDNINGARNA 1740 - 1810. Red. Birger Stecksén. Luleå 1958.

Förkortningar

- AK riksdagens andra kammare
 FK riksdagens första kammare
 JHH Jämtland Härjedalens historia (omf Jämtlands län)
 KB Konungens Befallningshavande (landshövdingen i länsstyrelsen)
 kf kommunalfullmäktige
 KK Kunglig Kungörelse
 ks kommunalstämma
 LAH landsarkivet i Härnösand
 LAK ledamot i riksdagens andra kammare
 LAÖ landsarkivet i Östersund
 LFK ledamot i riksdagens första kammare
 LHB "Landshövdingeberättelser" (Konungens Befallningshavandes ämbets/femårsberättelser)
 mot motion
 prop proposition
 prot protokoll
 RA riksarkivet
 RoA riddare och adelsståndet
 SET Samefolkets Egen Tidning
 SFS Svensk författningssamling
 SOS Sveriges Offentliga Statistik
 SOU Sveriges Offentliga Utredningar
 ss sockenstämma
 SSR Svenska Samernas Riksförbund
 SVB Samernas Vita Bok
 ÖNH Över Norrlands historia

Personregister

Partibeteckningar i form av förkortningar avser dem som riksdagsprotokollet efter 1912 oftast upplyser om (i vissa fall även före). För äldre tid gäller de utskrivna beteckningarna politiska grupperingar eller inriktningar, som anges i gängse politisk litteratur och uppslagsverk. ADELSKÖLD, CLAES, 1824-1907, Alingsås, järnvägsbyggare (främst i Norrland), efter 1875 författare, politiker, LFK, liberal.
 ALMQVIST, ERIK V, 1817-1872, godsägare, militär, landsh. i Västerbottens län 1864-1872, LFK, LAK.
 ANDERSSON, ALVAR, f 1913, lantbrukare, Knäred, LAK (c).
 ANNERSTEDT, LUDVIG, 1836-1904, jurist, justitiemin., ledamot i lappkomm. 1882, LFK, konservativ
 ASPLUND, JOHAN GUSTAF, 1826-1882 landshövding i Jämtlands län 1866-1832, ordf i lappkomm., LFK.

ASPLUND, MANNE (CARL), 1872-1943, bergmästare, Kiruna, kommunalman, LFK (s).
 AXELL, SEVERIN, 1843-92, fil dr, grosshandlare, Sundsvall, kommunalman, LAK, LFK, intelligensen.
 BERG, CARL, 1819-1905, ämbetsman, statsråd, ledamot i 1865 års unionskomm., sekr. i 1882 års lappkomm., LAK.
 BERG, FRIDTJUV, 1851-1916, folkskollärare, ecklesiastikmin, sakkunnig i 1915 års nomadskolekomm., LAK (fris).
 BERG, LARS, 1838-1920, ämbetsman, väg- och vattenbyggare, landsh. i Norrbottens län 1885-93, LFK, konservativ.
 BERG, RAGNAR, f 1894, skolinsp., Luleå, LFK (h).
 BERGGREN, J.A., handlare, Vittangi, kommunalman i Jukkasjärvi (Kiruna) under slutet av 1800-talet.
 BERGLÖF, LENNART, 1878-1953, ämbetsman, generaldirektör, ledamot i renbeteskomm. 1908-09, sakkunnig i skiljedomstolen i renbetesfrågan med Norge, sekr. i 1913 års renbeteskomm., ledamot i 1919 års lappkomm. och från 1939 till sin död ensamutredare i den inre lappfrågan.
 BERGMAN, ISRAEL, 1795-1876, biskop i Härnösand 1848-64.
 BERGMAN, SVEN PETTER, militär, landsh. i Norrbottens län 1861-73, ordf. i 1866 års lappkomm, LFK.
 BERGQVIST, OLOF, 1862-1940, kyrkoherde i Gällivare 1892-1904, biskop i Luleå 1904-1937, utredde nomadskolans org. 1908-10, sakkunnig i 1915 års nomadskolekomm, sakkunnig ang de finsktalandes skolväsende i Norrbotten 1919-21, LFK (h).
 BERGSTRÖM, AXEL, 1823-93, ämbetsman, civilmin., LFK, konservativ.
 BERGSTRÖM, ERIK, d 1933, fil lic, lappfogde, nomadskoleinsp.
 BERGSTRÖM, KARL, 1858-1937, ämbetsman, landsh. i Norrbottens län 1900-11, ledamot i 1907 års renbeteskomm.
 BJÖRKLUND, HENNING, f 1849, landshöv. i Västerbotten 1904-16.
 BROMÉE, JÖNS, f 1841, hemmansäg, Jämtland, LAK.
 BRUNCRONA, GUSTAV ADOLF, statssekreterare under början av 1800-talet.
 BURMAN, FREDRIK, f 1862, häradsarkivar, lappfogde, LAK (fris).
 CALLEBERG, PER GUSTAV, f 1861, kyrkoherde i Arjeplog.
 CALLEBERG, AXEL, kyrkoherde i Arjeplog, nomadskoleinsp. 1933-44. Son till föregående.
 CARL IX, Sveriges kung 1599-1611.
 CARLSON, EDUARD, 1820-84, jurist, justitiestatsminister, justitieråd, LFK, liberal.
 COLLINDER, BJÖRN, f 1894, Uppsala, språkforskare.
 CRUSEBJÖRN, JESPER, 1843-1904, militär, lantförsvarsminister, landshövding i Västerbottens län 1891-1904, ledamot i lappkomm. 1895, LFK, konservativ.
 DAHLSTEDT, LARS, 1855-1921, kyrkoherde i Vilhelmina, ledamot i lappkomm. 1895, LAK.
 DICKSON, JAMES, 1899-1979, Alingsås, godsägare, kammarherre, LAK(h). Repr. i Nordiska rådet.
 von DÜBEN, GUSTAF, 1822-92, friherre, läkare, författare.
 EDENMAN, RAGNAR, f 1914, ämbetsman, ecklesiastikmin. LAK(s).
 ENGBERG, ARTUR, 1888-1944, tidningsman, ecklesiastikmin., LAK(s).
 ERICSON, JOHN, 1834-95, friherre, militär, landshöv. i Jämtlands län 1893-95, ordf. i 1882 års lappkomm., LAK, LFK, lantmannapartiet.
 ERIKSSON, GUNNAR, 1833-1901, Åre, Jämtlands län, hemäg. LAK.
 EKMAN, CARL GUSTAF, 1872-1945, tidningsman, statsmin., LAK(fris).
 ELGSTRÖM, OSSIAN, 1883-1950, konstnär, författare, etnograf.
 FARUP, WILLIAM, 1824-93, godsäg. Ljusnedal, Härjedalen, född i Norge, ledamot i 1882 års lappkomm., LAK, lantmannapartiet.
 FJELLSTEDT, HANS, nomadlärare i norra Jämtland under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet.
 FRANZÉN, FRANS MIKAEL, 1772-1847, biskop i Härnösand.
 von FRIESEN, CARL, 1846-1903, rektor, Stockholm, LFK, liberal.
 de la GARDIE, MAGNUS, 1622-86, rikskansler.
 de GEER, LOUIS, 1818-96, jurist, statsminister, LFK, gammalliberal.
 af GEIJERSTAM, GUSTAF, 1858-1909, författare, journalist .

- GRAAN, JOHAN, 1600-79, ämbetsman, landsh. i Västerbottens län, av samisk börd.
- GRAPENSON, JÖRAN, 1878-1949, kyrkoherde i Gällivare, LAK(lnb).
- GUSTAV II ADOLF, Sveriges kung 1611-32.
- GUSTAV I VASA, Sveriges kung 1521-60.
- GÄRDE, BERNHARD, väg- och vattenbyggare, landshöv. i Norrbottens län 1928-38.
- HAGE, ERNST, 1876-1949, bokhållare, Lulea, LFK(s).
- HALLÉN, HARALD, 1884-1967, kyrkoherde, Arvika, LAK(s).
- HAMBERG, AXEL, 1863-1933, geograf.
- HAMMARSKJÖLD, HJALMAR, 1862-1953, ämbetsman, statsråd, statsmin., unionsförhandlare 1905.
- HAMMILTON, HUGO 1849-1928, greve, civilmin. landshöv. LFK, LAK(lib)
- HANSEN, DAVID, grosshandlare, landshöv. i Norrbotten 1937-47, LFK(fp).
- HASSELROT, BERNDT, 1862-1930, ämbetsman, statsråd, justitieombudsman, LFK(h).
- HATT(DEMANT), EMILIE, dansk konstnär och författarinna verksam i Kiruna under början av 1900-talet.
- HEDENSTRÖM, GUSTAV Z, 1874-1937, redaktör, bokhandlare, Stockholm.
Även titulerad vaktmästare på samemöten åren efter sekelskiftet.
- HEDIN, ADOLF, 1834-1905, författare, politiker, LAK, nyliberal.
- HEDLUND, VERNER, 1880-1960, socialinsp., Östersund. LAK(s).
- HELLBERG, ERIK, 1856-1923, provinsialläk., Lycksele, LAK(ls).
- HELLGREN, PER ANTON, 1828-1905, kronolänsman, Vilhelmina, kommunalman, LAK, liberal.
- HELLNER, JOHANNES, 1866-1947, ämbetsman, politiker, statsråd, sekr. vid unionsförhandl. 1905, medlem i skiljedomstolen i Haag, LFK(ls).
- HELLSTRÖM, PAUL, 1866-1927, fil dr, sekr i Norrbottens läns hushållningssällskap, LAK(ls),
- HJELM, CARL ERIK, f 1840, folkskollärare, Västerbotten, LAK.
- HJÄRNE, HARALD, 1848-1932, professor, Uppsala, LAK, LFK(h).
- HOLMSTRÖM, NILS, 1884-1949, major, Gävle, LAK, LFK(h).
- HUSBERG, KARL SIGFRID, jurist, statsråd, landshöv. i Norrbottens län 1893-1900, sekr i lappkomm. 1882, ledamot i lappkomm. 1895, LFK, LAK.
- JACOBSSON, UDDO, 1886-1957, handlande, Vilhelmina, kommunalman, ordf i kronotorparnas riksförbund, LAK(s).
- JOHAN III, Sveriges kung 1568-92.
- JONZON, BENGT, 1888-1978, biskop i luleå 1937-1958.
- JÄDERBERG, ANNIE, f 1898, föreståndare, Kiruna, LAK(s).
- KARNELL, VITALIS, f 1862, kyrkoherde i Karesuando, nomadskoleinsp. 1916-1927.
- KJELLÉN, RUDOLF, 1864-1923, professor i statskunskap med statistik vid Göteborgs högskola, LAK, LFK (h).
- KRONLUND, GEORG, 1860-1947, jurist, häradshövding i Jokkmokk och i Torneå, landshöv. i Skaraborgs län, LFK(ls).
- MALM, GÖSTA, 1873-1961, väg- och vattenbyggare, handels- och socialmin., landshöv. i Norrbottens län 1917-1928.
- MANKER, ERNST, 1893-1972, etnolog, författare.
- MATHSDOTTER, MARIA MAGDALENA, samekvinna från Jämtland som på 1860-talet för till kungen för att få jordbrukets intrång stoppat.
- MARGARETA, samekvinna om vilken traditionen berättar att hon för till unionsdrottningen Margareta för att befördra kristendomens utbredning bland samerna.
- MURRAY, WALTER, f 1871, jurist, hovrättsråd, civilkommunikationsmin., vik. landshöv. i Norrbottens län 1913-17, ordf i 1919 års lappkomm.
- MÅRTENSSON(MORTENSEN), DANIEL, 1860-1932, född i Norge, utbildad till lappkateket i Sverige, kateket i Hotagen, flyttat till Norge, renägare och redaktör för Varen Sardne.
- NILSSON-MANKOK, ERIK, f 1908, f d renskötare, fil kand, författare, Saxnäs Vilhelmina.
- NILSSON, HANS MAGNUS, f 1858, renägare Vilhelmina, fader till Erik Nilsson Mankok.
- NILSSON, SVEN, 1787-1883, zoolog, professor i naturalhistoria i Lund.

NILSSON, TORSTEN, f 1905, politiker, statsråd, LAK(s).
 NORDENSKIÖLD, ADOLF ERIK, 1832-1901, friherre, geograf, polarforskare, LAK, liberal.
 NORDIN, JOHN, 1843-1912, folkskollärare; Västerbottens län, LAK.
 NORDSTRÖM, JOHAN JAKOB, 1801-74, jurist, professor i statsrätt, riksarkivarie, LFK, liberal
 OLIVECRONA, KNUT, 1817-1905, rättsvetare, justitieråd.
 OSCAR II, Sverges kung 1872-1907.
 OSTERMAN, JOHAN, 1791-1865, prost, Romehed.
 PALMQVIST, JÖNS, hemmansägare, Skaraborgs län, i bondeståndet 1844/45.
 PARK, GUSTAV, 1886-1968, f d nomadlärare, kyrkoherde i Stensele, förste ordf i Svenska Samernas Riksförbund, ledamot i 1919 års och 1939 års lappkomm.
 PEHRSSON-BRAMSTORP, AXEL, 1883-1954, lantbrukare, partiledare för bondeförbundet, statsminister, jordbruksminister, LAK(bf).
 PERSSON, CARL, 1844-1926, lantbrukare, LAK(lib).
 PETTERSSON, JAKOB, 1866-1951, ämbetsman, soc.min., LAK(lib).
 RENSUND, LARS, f 1900, renägare, Arjeplog.
 REUTERSKIÖLD, CARL AXEL, 1870-1944, professor, rättsvetare, Uppsala, LAK(bf).
 RINGSTRAND, NILS GUSTAV, 1863-1935, skogsmästare, landshövding i Västerbottens län 1923-31.
 RIPI(RIPPI, RIIPPI)-PÅLSSON, MATTS, lappbonde från Sodankyla i finska Västerbotten, repr för bondeståndet på 1760-talet.
 af ROBSON, CARL MAGNUS, 1746-1840, kartograf, bergsråd, RoA.
 ROGBERG, HERMAN, 1865-1926, häradshövding, Västerbotten, LFK(h).
 ROMAN, JULIUS, f 1843, häradshövding i Härjedalen, ledamot i lappkomm. 1895, LFK.
 ROS, ANDERS E, 1806-1887, generaldir i Skogstyrelsen, landshöv. i Norrbotten 1853-58, LAK.
 ROSEN, GUSTAV, 1876-1942, redaktör, landshöv. i Västerbottens län 1931-1942, LFK(fp).
 RUONG, ISRAEL, f 1903, f d renskötare, nomadlärare, professor i finsk-ugriska språk, Uppsala, nomadskoleinsp. 1944-64, ledamot i 1957 års nomadskolekomm., ordförande i Svenska Samernas Riksförbund och redaktör för Samefolket.
 RYDIN, HERMAN, 1822-1904, professor i statsrätt i Uppsala, LFK.
 SANDSTYEDT, KARL, f 1865, gruvfogde, Gällivare, kommunalman, LAK(ls).
 SCHLYTER, KARL, 1879-1959, hovrättsråd, statsråd, LFK(s).
 af SCHMIDT, C R, landshövding i Västerbottens län 1820-42.
 SCHOTTE, AXEL, 1860-1923, ämbetsman, politiker, landshöv. i Västerbottens län 1916-23, LAK(ls).
 SIDENBLAD, ELIS, 1836-1914, geolog, statistiker, chef för Kungl. Statistiska Centralbyrån.
 SKÖLD, PER EDVIN, f 1891, politiker, statsråd, LAK(s).
 STAAFF, ABRAHAM, lappfogde i Jämtland under början av 1900-talet.
 STAAFF, KARL, 1860-1915, advokat, statsmin, statsråd, LAK(ls).
 STADLING, JONAS, f 1840 i Jämtland, skriftställare, forskningsresande.
 STENBERG, KARIN, f 1890, nomadlärare, Arjeplog.
 von STEYERN(VULT), NILS, 1839-1899, hovrättsråd, statsråd, fil dr i historia, ordf i 1895 års lappkomm., LAK.
 STRÖM, A, kronolänsmän och kommunalman i Jukkasjärvi(Kiruna) i slutet av 1800-talet.
 SUNDBERG, RAGNAR, f 1880, tjänsteman vid länsstyrelse i Luleå under flera årtionden, von SYDOW OSCAR, 1873-1936, ämbetsman, statsråd, landshövding i Norrbottens län 1911-17 och i Göteborg och Bohus län, utredare i lappfrågan 1912-19.
 TANNER, VÄINÖ, finsk statsgeolog, ordf i skiljedomstolen i renbetesfrågan mellan Sverige-Norge 1909 och ordf i 1913 års renbeteskomm.
 TIRÉN, JOHAN, konstnär 1853-1911.
 TIRÉN, KARL, 1869-1955, stationsinspektör och upptecknare av lappsk musik.
 THOMASSON, LARS, f 1928, Hällefors. Lärare, fil. hedersdoktor, rektor, nomadskoleinsp, styrelseledamot i SSR, utredare i samefrågor, författare, politiker.
 TJÄLLGREN, LEONARD, f 1878, lantbruk, Multrå, LAK(bf).
 TOMASSON, TORSEL, 1880-1940, jur. kand, tjänsteman vid länsstyrelsen i Falun, grun-

dare och redaktör för Samefolkets Egen Tidning.

TRYGGER,ERNST, 1857-1943, jurist, statsråd, statsminister, LFK(h).

TURI, JOHAN, f ung. 1830, renägare, Talma(Jukkasjärvi), Författare.

af UGGLA, GUSTAF, 1846-1924, general, överståthållare, statsråd, LFK.

WAERN, FREDRIK, 1819-1899, grosshandlare, Göteborg, statsråd,LFK.

WAHLUND, STEN, 1901-1975, professor i statistik, politiker, LAK(c).

WALDENSTRÖM, PAUL PETER, 1838-1917, lektor, frikyrkoman,LAK(ls).

WALLMARK, NILS, hemmansäg, Norrbotten. LAK 1885-1905.

WESTFELDT, AXEL, landshövding i Västerbottens län 1873-91.

WIDÉN, JOHAN, 1856-1933, ämbetsman, statsråd, sekr under unionsförhandlingarna 1905, landshövding i Jämtlands län 1906-23, ensamutredare i lappfrågan 1923-27. LAK, lantmannapartiet, liberal.

WIDMARK, HENRIK ADOLF, 1833-1889, kartograf, landshövd. i Norrbottens län 1873-89, ordf i lappkomm. 1882, komm. för nybyggen 1875, LFK,LAK.

WIDMARK, PER HENRIK, 1810-1861, lantmätare, landshövding i Norrbottens län 1858-61.

WIGFORSS, ERNST, 1881-1978, lektor, statsråd, LFK,LAK(s).

WIKLUND, KARL BERNHARD, 1868-1934, språkforskare, professor, Uppsala,

WILKS, ANDR., officer i frälsningsarmén, aktiv i de samiska organisationssträvandena i Västerbotten under början av 1900-talet.

WINGE, MARGIT, f 1901, byrådir. på statistiska centralbyrån, LAK(fp).

WURTEMBERG, MARKS von, ERIK,1861-1937, hovrättspres.,statsråd,

